

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

75 DE ANI DE LA MOARTEA LUI M. KOGĂLNICEANU

MIHAIL KOGĂLNICEANU ISTORIC ȘI OM DE STAT

ACAD. A. OTETEA

OPERE ALE LUI M. KOGĂLNICEANU NECUNOSCUTE

DAN SIMONESCU

*
ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE P.C.R. PENTRU
ÎNCHEGAREA FRONTULUI UNIC MUNCITOARESC, ÎMPO-
TRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE ȘI PERICOLULUI
FASCIST, CU PRILEJUL ZILEI DE 1 MAI 1934

O. MATICHESCU

PRISOASELE ÎN TARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMELE DOUĂ
DECENII ALE REGULAMENTULUI ORGANIC

I. CORFUS

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 19 — 1966

5

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*) ; EUGEN STĂNESCU
(*redactor responsabil adjuncăt*) ; acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI ;
acad. C. DAICOVICIU ; MIRON CONSTANTINESCU ; L. BÁNYAI ;
V. CHERESTEȘIU ; V. POPOVICI (*membri*) ; NICOLAE FOTINO
(*secretar de redacție*)

Pentru completarea colecției și primirea la timp a revistei
reinnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii
poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTI-MEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 19 1966 Nr. 5

S U M A R

75 DE ANI DE LA MOARTEA LUI M. KOGĂLNICEANU

	<u>Pag.</u>
Acad. A. OTETEA, Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat	849
DAN SIMONESCU, Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute	863

*

O. MATICHESCU, Activitatea desfășurată de P.C.R. pentru încheierea Frontului Unic Muncitoresc, împotriva exploatarii capitaliste și pericolului fascist, cu prilejul zilei de 1 Mai 1934	873
I. CORFUS, Prisoasele în Țara Românească în primele două decenii ale Regulamentului Organic	887
AL. DUȚU, Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea	911
Ş. PAPACOSTEA, Populația Tării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit	929
ŞT. OLTEANU, Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X—XVII)	941
G. D. FLORESCU, D. PLEŞIA Condica Văcăreștilor. Copii de documente, regestre și mențiuni publicate	967

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de comunicări organizată cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la înființarea Muzeului satului (I. Constantinescu); Consfătuire pe tema „Formarea națiunii române”, organizată de Ministerul Învățământului în ziua de 3 iunie 1966 (M. Rusenescu); Ședința comemorativă organizată de Academia Republicii Socialiste România cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna (M. Neagoe); Cronică	987
--	-----

RECENZII

A. NIRI, <i>Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din martie 1939)</i> , București, Edit. științifică, 1965, 307 p. (Viorica Moisescu)	995
* * * <i>Historia e Shqipërisë</i> (Istoria Albaniei), vol. II (Universitatea de Stat din Tirana. Institutul de istorie și lingvistică), Tirana, 1965, 896 p. (G. Maxudovici)	1002
S. RUNCIMAN, <i>The Fall of Constantinople 1453</i> , Cambridge, Cambridge University Press, 1965, XIV + 256 p. (E. Frances)	1008

- * * * *The Dark Ages. The Making of European Civilization*, London, Thames and Hudson, 1965, 360 p. + 675 ilustr. (200 color, 475 alb-negru) (R. Theodorescu) 1011

REVISTA REVISTELOR

„Средние века”, Сборник, выпуск 24—27, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1963—1965 (L. Demény)	1017
„Kwartalnik Historyczny” (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, nr. 1—4, 1 050 p. (I. Corfus)	1021
„Studi storici”. Rivista trimestrale, Roma, Istituto Gramsci editore, an. V (1964) și an. VI (1965) (Ana Ioachim și An. Iordache)	1025

INSEMNAȚII

Istoria României. — O. PARPALĂ, <i>Extensivitatea și unilateralitatea agriculturii României burghezo-moșierești în perioada dintre cele două războaie mondiale</i> , București, Edit. Academiei, 1966, 219 p. (M. R.);	
* * * <i>Studii și articole de istorie</i> , VII, Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă Română, București, 1965, 417 p. (I. C.). <i>Istoria universală</i> P. V. VOLOBUEV, <i>Пролетариат и буржуазия России в 1917</i> , Москва, „Мысль”, 1964, 359 p. (A. L.); MIHAIL ANDREEV, <i>Балканската Грамота и Въпросите на българското феодално право</i> (Hrisovul Vatopedului și problemele dreptului feudal bulgar) Sofia, Edit. Academiei Bulgare de Științe, 1965, 195 p. (Gh. C.); JULIUSZ BARDACH, <i>Gouvernans et gouvernés en Pologne au moyen-âge et aux temps modernes</i> , Recueils pour l'histoire comparative des Institutions, XXV, p. 255—285 (Gh. C.); . . . <i>История Югославии</i> , Москва, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, 1963, vol. I, 735 p.; vol. II, 424 p. (S. I.); MICHAEL NORDBERG, <i>Les ducs et la royaute. Etudes sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne. 1392—1407</i> , Upsala, Svenska Bokförlaget, [1964], XI + 257 p. (S. C.); JACQUES GODECHOT, <i>La prise de la Bastille. 14 Juillet 1789</i> , Paris, Gallimard, 1965, 434 p. + 16 f. pl. (Trente journées qui ont fait la France) (P. S.); ROBERT MARGERIT, <i>Waterloo. 18 Juin 1815</i> , Paris, Gallimard, 1964, 630 p. + 16 f. ilustr. (Trente journées qui ont fait la France) (P. S.); GEORGES DUPEUX, <i>La société française 1789—1960</i> , Paris, 1964, 295 p. Collection U/Série „Histoire Contemporaine” (C. S.); V. N. VINOGRADOV, <i>У истоков лейб-гвардии партии. 1889—1900</i> , Москва, Издательство „Наука”, 1965, 445 p. (A. V.); ALAN BARKER, <i>La Guerre de secession</i> , Paris, Editions Seghers, 1964, 319 p. (C. S.); <i>Bizantinologie</i> — T. WASILEWSKI, <i>Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles</i> , în „Сборник Радова”, Византологија Институт, 1964, nr. 8/2, p. 465—482 (E. Fr.); A. HOHLWEG, <i>Beiträge zur verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen</i> , München, ed. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, 1965, 186 p. (E. Fr.). <i>Bibliografie, Arhivistice, Muzeografie</i> . — LIVIA BACÎRU, <i>Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea</i> , în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 1965, nr. 3, p. 273—298 (L. D.); NICOLA BOŠNAKOV, ĆVETAN SIMEONOV, MARIA VASILEVA, <i>Grivița, Plevna, Smiridan (1877—1878)</i> , Sofia, Tipografia de stat „Gh. Dimitrov”, 120 p. (I.B.).	1033

MIHAIL KOGĂLNICEANU ISTORIC ȘI OM DE STAT

DE

Acad. A. OTETEA

Moartea lui Mihail Kogălniceanu, de la care la 20 iunie s-au împlinit 75 de ani, l-a surprins pe N. Iorga la Paris, unde fusese trimis pentru specializare. În autobiografia sa, *O viață de om*, i-a consacrat această notită : „La moartea lui Kogălniceanu care n-a supraviețuit ultimei lui operații, scrierii străinului a fost dus la gară în goana mare a unei trăsuri a pompelor funebre fără ca, din sutele de tineri români, unul singur să fi fost acolo ca să aducă omagiul îndoliat al recunoștinței”.

Eu nu cred că studenții au fost vinovați de această indiferență. Ei n-aveau de unde să cunoască la timp sfîrșitul acelui care, tot după N. Iorga, a fost „cel mai mare conducător cultural și politic pe care l-au avut românii în epoca modernă”. Datoria de a organiza funeraliile la care fostul ministru de externe avea dreptul revenea legației noastre. Ea nu și-a făcut-o.

Prestigiul lui Kogălniceanu era prea mare pentru ca studențimea română de la Paris să-l fi ignorat. Cu două luni și ceva înainte de moarte, la 1/13 aprilie 1891, cînd Academia Română și-a serbat jubileul de 25 de ani, ilustra societate a văzut în Kogălniceanu personalitatea cea mai demnă de a o reprezenta. Discursul pe care l-a rostit atunci a fost considerat de el însuși ca testamentul său politic.

Printre figurile progresiste din secolul trecut, Mihail Kogălniceanu ocupă, fără îndoială, alături de democratul-revolutionar Nicolae Bălcescu, locul de frunte. Cauza lui Bălcescu și Kogălniceanu, cu toate deosebirile de concepție și metodă, a fost cauza democratiei, unirii și independenței. Bălcescu a murit prea de timpuriu pentru a fi putut da toată măsura științei și talentului său. Activitatea lui Kogălniceanu a umplut o jumătate de secol și se leagă de aproape toate actele mari ale istoriei noastre moderne. El a inspirat sau susținut toate reformele care au contribuit la modernizarea și progresul țării. Abolirea privilegiilor nobiliare, unirea principatelor, secularizarea averilor mănăstirești, împroprietărirerea țărănilor, dezrobirea țiganilor, organizarea învățămîntului de toate gradele, unificarea codurilor, oficiul stării civile, legea județeană și comună, proclamarea independenței, toate acestea și atitea alte reforme care, din două țărișoare tributare turcilor, au făcut, după propria

lui expresie, un stat independent și modern, poartă pecetea geniului lui Mihail Kogălniceanu.

Rugat să evoce, în discursul său juridic, cîteva fapte memorabile din viața sa, Kogălniceanu s-a mărginit să vorbească de emanciparea țiganilor, de desființarea privilegiilor boierești și de împroprietărirea țărănilor.

Preferința acordată de Kogălniceanu acestor trei reforme sociale definește poziția sa ideologică și caracterul democrat al operei sale. Nu e oare surprinzător că, din atîtea fapte mari, la realizarea cărora a contribuit, în fruntea cărora și-a înscris numele, cum au fost unirea și independența, pe care ne-am fi așteptat ca omul de stat să le amintească în primul rînd, Kogălniceanu s-a oprit tocmai asupra reformelor care au adus în societatea noastră, încă atît de feudală ca structură, un spor de egalitate, de dreptate și de libertate? Nu e semnificativ că întemeietorul istoriografiei române moderne, șeful școlii noastre romantice și luptătorul pentru o limbă literară și o literatură legate de viața poporului a considerat că cele mai înalte titluri ale sale la recunoașterea posterității sunt actele de emancipare a celor mai oropsite pături ale societății noastre de atunci?

O legendă, acreditată de Kogălniceanu însuși și adoptată de toți biografilor săi, atribuie societății și culturii germane formația intelectuală a acestuia, liberalismul și patriotismul care l-au însuflat în toate actele vieții sale. Scrisorile din timpul studiilor sale la Berlin nu confirmă versiunea pe care ne-a dat-o în discursul jubiliar din 1891. Cum se întimplă adesea, Kogălniceanu, bătrân, transfigura amintirile sale din tinerete pentru a le acorda cu situația de la sfîrșitul vieții.

Descrierea „ogoarelor bine lucrate” și a caselor „înconjurate de grădini pline cu pomi roditori” din Bucovina, unde, în drum spre Franța, la vîrstă de 17 ani, n-a văzut „o palmă de pămînt care să nu fie lucrată, și spre folosul țărănilor”, dovedește că interesul pentru cauza țărănilor se deșteptase încă înainte de plecarea sa din țară, iar o scrisoare trimisă din Franța surorilor sale, în 1835, arată că nici în materie de patriotism tinărul Kogălniceanu n-avea nimic de învățat de la alții.

„Mă întrebați cum mă simt în Franța? Prost. E o țară frumoasă, bogată, civilizată, puternică. Dar, cum eu nu sunt francez, prefer patria mea. N-ăs schimba Moldova cea săracă pentru cel dintîi tron din lume. M-am născut în Moldova, vreau să mor moldovean”.

Ideile politice, ca și concepția despre istorie a lui Kogălniceanu, se leagă de mișcarea democrată și națională din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care își are originea în filozofia raționalistă a secolului anterior și în ideile Revoluției franceze, răspândite în cercurile liberale din Moldova și în rîndurile tineretului prin pensioanele și cărtile franceze.

ACESTE ELEMENTE DE BAZĂ AU FOST COMPLETATE DE INFLUENȚA ȘCOLII ardeleni, care a știut să inspire adeptilor săi, printre care se numără și călugărul maramureșean Gherman Vida, ajuns la Iași cu cronică lui Gheorghe Șincai, un suflu de misionari. Cu toate că Petru Maior a creat o romanomanie, care a făcut pe adeptii săi să-și însușească faptele și istoria vechilor romani „de la Romulus la Romulus-Augustulus”, Kogălniceanu îi recunoaște marele merit de a fi trezit simțul istoric la români. „În afara de aceasta, lui îi sănem datori”, declară el, „că o mare parte a impulsu-

lui patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Daciei“.

Elementele, pe care formația intelectuală a tînărului Kogălniceanu le-a putut primi în Moldova, s-au precizat și lărgit în contact cu romanticismul occidental. Istoriografia romantică, născută din luptele politice, îi relevă funcția socială a istoriei. Augustin Thierry, pe care Kogălniceanu îl citează în prefața ediției cronicilor sale, a descoperit în dominația unei rase de cuceritori străini, francii, asupra rasei galو-romane, formarea celor două clase fundamentale ale societății feudale, nobilimea și țărăneala dependentă, iar Guizot originea luptei de clasă.

Romantismul german, cu puternica înflorire a științelor istorice și cu lupta pentru unitatea Germaniei, a adăugat la aceste influențe ideea că poporul, ca adevărat făuritor al istoriei, trebuie urmărit în toate manifestările și producțiile sale, în tradiții, obiceiuri, port, limbă, arte și poezie.

Aceste idei aveau să-l ducă, pe de o parte, la o concepție unitară a istoriei poporului român, iar pe de alta la metoda care constă în a căuta istoria „în tradițiile poporului, în movilele nenumărate ce împestrițează întinsele noastre cîmpii, în mănestirile ce cuviosii și vitejii noștri domni au zidit în aducerea aminte de biruințele ciștigate, în hrisoave și în urice“. Prin aceste mărturii, el avea să dovedească că în Moldova, în Tara Românească și în Transilvania sătem „același popor, omogen, identic ca nici un altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceeași instituții, aceeași legi și obiceiuri, aceeași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit“.

Kogălniceanu a exprimat astfel tendințele poporului român de a se constitui ca nație și de a se organiza într-un stat național. Libertatea comercială, asigurată de tratatul de la Adrianopol, și modernizarea statului prin Regulamentul organic au dat un puternic impuls acestui proces. Principatele Române au fost scoase din izolarea lor economică și atrase în curentul de schimb internațional. Orientarea produselor lor spre două centre aşa de apropiate ca Brăila și Galați, unde navlul și prețurile erau identice, creează, ca și cordonul sanitar, același pentru ambele țări, o unitate economică pe care uniunea vamală din 1846 o întărește. Hotărnicite și păzite, după 1832, și față de Turcia, cele două principate formează efectiv o piață unitară, care, ca pretutindeni, a fost prima școală la care burghezia a învățat naționalismul.

Interpretul cel mai strălucit al acestei perioade de destrămare a feudalismului și de victorie a capitalismului la noi a fost Mihail Kogălniceanu. El aparține boierimii mijlocii, legată prin interes și educație de clasa burgheză. Tatăl său, aga Ilie Kogălniceanu, era director la departamentul finanțelor în timpul lui Mihai-vodă Sturza. De la postul său, el putea urmări de aproape transformările care se petreceau în Moldova și, ca moșier, a căutat să se adapteze noilor condiții de producție capitaliste. El ar fi preferat ca fiul său să învețe la Berlin „mătăsăria, rachieria și creșterea oilor spaniolești“, în loc să pricinuiască tatălui său cheltuieli exasperante, iar domnitorului dificultăți politice cu *Istoria sa*.

Or, ceea ce încă din vremea studiilor îl preocupă pe tînărul Kogălniceanu e problema unității naționale și democratizarea societății

românești, cărora le consacră trei lucrări, pe care le publică în 1837 la Berlin.

Prima lucrare¹, în limba germană, e o caldă apărare a latinității limbii române și a culturii române, pe care credea că o va putea urmări în documente și „cărți” încă din secolul al XII-lea sau al XIII-lea. „Dar — adaugă el — simburele poeziei noastre naționale îl constituie baladele și cîntecele populare”.

A doua lucrare², în limba franceză, e o schiță asupra țiganilor, care trebuia să facă parte din volumul al doilea al *Istoriei* sale, dar interesul manifestat de știință germană pentru această populație l-a determinat să-o publice într-o broșură separată. Pentru cunoașterea limbii, moravurilor, îndeletnicirilor și condiției sociale a țiganilor, Kogălniceanu aduce o contribuție destul de importantă, fapt care a făcut ca lucrarea să se traducă și în germană.

Dar principalul interes al lucrării constă în poziția pe care autorul o are față de problema țiganilor. Kogălniceanu nu s-a ocupat de „istoria moravurilor și de limba țiganilor” din simplă curiozitate științifică, ci fiindcă dezrobirea și colonizarea lor era pentru țările române o problemă socială. Emanciparea țiganilor a fost prima spărtură în sistemul de privilegii al Principatelor Române. „Propășirea” sărbători evenimentul printr-un supliment extraordinar și declară că dezrobirea țiganilor pune țara „deopotrivă cu staturile cele mai civilizate în privirea principiului moralului și dreptății”, dar nu uită să adauge că „tratați cu omenie” și colonizați „ei vor fi de mare folos Moldovei și Munteniei, mai ales ca lucrători în fabrici”.

A treia lucrare, tot în limba franceză, e o istorie a poporului român, concepută „în chip colectiv” apărută în 1837 la Berlin și intitulată *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*.

În momentul cînd Kogălniceanu se ridică astfel la concepția unei istorii în adevăr naționale, nu exista încă la noi nici o istorie „completă și sistematică”. Operele lui Samuil Micu Klein și Gheorghe Șincai nu erau încă tipărite, iar istoria lui Petru Maior, publicată în 1812, sub titlul *Despre începutul românilor în Dacia*, nu urmărea decît să dovedească descendența românilor din coloniștii lui Traian.

Faptul cel mai grav constă în aceea că istoricul care ar fi dorit să umple această lacună nu avea la dispoziție nici lucrările pregătitoare, nici șirul domnilor nu era încă statornicit. Singurele izvoare erau cronicile (înclusiv a lui Șincai), istoriile țărilor vecine cu care românii trăiseră în raporturi strînse, însemnările unor călători și încercările unor învățați străini, ca Photino, Gebhardi, Sulzer sau Engel.

Istoria lui Kogălniceanu s-a întemeiat aproape exclusiv pe ceea ce i-a trimis tatăl său din țară și pe ceea ce a putut găsi la Berlin. În timpul șederii sale la Berlin de asemenea s-a ridicat de la ideea unei istorii regionale la concepția unei istorii naționale. La Lunéville n-avu decît ideea de a scrie o istorie a Moldovei.

¹ *Romänische oder wallachische Sprache und Litteratur* (Magazin für die Litteratur des Auslandes, 1837).

² *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, Berlin, 1837, 46 p.

Kogălniceanu și-a expus concepția despre istorie în articoul program din „Arhiva românească” din 1840 și în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, tînuit la Academia Mihăileană.

„Istoria — spune el, parafrazînd o expresie celebră a lui Ranke — este adevărata înfățișare a întîmplărilor neamului omenesc” sau „icoana vremii trecute”. Dar activitatea istorică a lui Kogălniceanu nu se inspiră din această definiție, ci rămîne credincioasă concepției romantice, care atribuie istoriei o funcție socială, politică și națională și pe care o definește, după Karamzin, „testamentul lăsat de strămoși strănepoților ca să le slujească de tălmăcire vremii de față și de povățuire vremii viitoare”.

Din această concepție se inspiră Kogălniceanu cînd atribuie istoriei nu rostul de a cerceta legile de dezvoltare a societății, ci acela de a oferi fiecărui om „reguli de purtare, sfat la îndatoririle sale, învățătură la neștiința sa, îndemn la slavă și la fapte bune”.

Interpret credincios al timpului său, Kogălniceanu a înțeles folosul pe care cauza națională îl putea trage din studiul trecutului. Istoria devinea în primul rînd un mijloc de întărire a conștiinței naționale. „Trebuie istoriei patriei ne este neapărată — spune el — chiar pentru ocrotirea driturilor noastre împotriva națiunilor străine ... Începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfîșiat, driturile ni s-au călcat în picioare, numai fiindcă n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne intemeiem și să ne apărăm dreptățile”. Dezvoltînd interesul pentru istoria patriei, istoricul întărește iubirea de patrie și, prin urmare, „contribuie la păstrarea naționalității”. În același timp, el trezește iubirea de popor, „izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor”. De această credință că poporul e elementul fundamental al societății și al istoriei se leagă și programul politic prin care Kogălniceanu a depășit limitele clasei sale.

Pasiunea cu care a apărât cauza țărănimii clăcașe n-a fost întrecută decît de Bălcescu. El a studiat atît de temeinic legislația noastră agrară și a ajuns să cunoască atît de bine toate practicile legale și ultralegale prin care țărăniminea era jefuită, încît nimeni, nici Barbu Catargi, nu i-a putut tîne piept în dezbatările asupra reformei agrare.

În 1838, Kogălniceanu se întoarce în țară cu un vast program de acțiune culturală, politică și socială, în susținerea căruia trebuia însă, cel puțin la început, să țină seama de regimul lui Mihai-vodă Sturza, care-l înaintă la rangul de căpitan și-l făcu aghiotantul său.

El a început prin a-și pune în aplicare programul cultural menit să pregătească spiritele pentru prefacerea democratică și națională pe care o socotea de importanță vitală pentru viitorul poporului nostru. El găsi în țară o societate în care propășirea intelectuală se reducea la șaisprezece școli publice, iar toată bunăstarea materială era „închisă între pereteii poleiți ai citorva palate boierești”.

Mișcarea literară din țările române, atâtă câtă se afla în vremea aceea, era fracționată și izolată în trei centre deosebite, fără un program național și fără un spirit unitar. „Albina” lui Asachi „era prea moldovenească”, „Curierul” lui Heliade ignoră Moldova, iar „Foaria pentru minte” a lui Baritiu, prin însăși situația Transilvaniei, nu putea avea cu Moldova și Țara Românească un contact destul de strîns pentru a deveni organul comun al unei mișcări literare naționale.

În afara de aceasta „Albina” și „Curierul” nu mai corespundeau, nici în cadrul lor provincial, exigențelor intelectuale și literare ale noii generații. Ele nu trăiau decât din imitații și din traduceri, „și încă și acelea proaste”.

Pentru a lupta împotriva acestei stări de lucruri și pentru a da mișcării literare din toate trei țările române o direcție unică și a-i insufla un spirit nou, Kogălniceanu întemeiază în 1840 „Dacia literară”, al cărei titlu însuși e un manifest. Revista își propune să devină „un repertoriu general al literaturii românești”, care să strîngă în jurul aceluiasi program „pe moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni”.

Programul preconiza o literatură comună pentru tot cuprinsul vechii Dacii, care să susțină comunitatea etnică și să pregătească spiritele pentru unitatea națională.

La fel de energetic ca și împotriva particularismului provincial s-a ridicat Kogălniceanu împotriva „xenomaniei”, sub care marea boierime își ascundea „abnegația de orice este național, de orice este român”. „Dacia literară” avea deci să combată literatura de imitație, care împiedica literatura de a fi ceea ce trebuie să fie: „expresia fidelă a societății”. „Noi vom prigoni cît vom putea această manie ucigătoare a gustului original, însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi”.

El îndeamnă scriitorii să caute motive de inspirație în istoria națională, care ne-a păstrat destule fapte eroice, destule obiceiuri pitorești și destule legende poetice, susceptibile de a reînnoi literatura și a-i da un caracter național.

Dar nu ajunge ca literatura „să-și tragă originea din tulipa poporului”. Ea are, după Kogălniceanu, de îndeplinit o misiune socială și națională. „Voi am — scrie el — prin literatură să prefac nărvurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noi principii”. Literatura, ca toată cultura în general, trebuie să ducă la o schimbare în sens național și democratic a societății.

Alexandru Lăpușneanu a lui C. Negruzzzi, care proclama drepturile mulțimii exploatație împotriva boierilor jefuitori, și fabulele lui Donici, care infierează vicile unui întreg aparat administrativ, pus exclusiv pe chivernisală, răspund exact programului „Daciei literare”.

Dar după trei numere „Dacia literară” își suspendă apariția. Greutățile financiare, inevitabile pentru o inițiativă care nu putea conta nici pe 100 de abonamente, nu trebuie totuși să fi fost adeverata cauză a încreșterii apariției, de vreme ce în 1848 Kogălniceanu lansează împreună cu V. Alecsandri, P. Balș și I. Ghica o nouă revistă: „Propășirea, Foaie științifică și literară”. Cenzura a tăiat titlul principal. Editorii au lăsat locul în alb și au publicat revista ca „Foaie științifică și literară”. Ei și-au asigurat colaborarea celor mai buni scriitori din ambele Principate: Gr. Alexandrescu, C. Bolliac, N. Bălcescu, A. Donici, N. Maiorescu, I.C. Negruzzzi. Programul indică o nouă orientare în acțiunea culturală a lui Kogălniceanu. Fără să negligeze literatura românească, „Foaia noastră nu va cuprinde decât compunerii originale românești”, „Propășirea” își propunea a deștepta un interes mai viu pentru știință și nație.

Semnificativă pentru noua orientare pe care avea să o servească „Propășirea” era prezența în comitetul de direcție a lui Ion Ghica. Din cele trei secțiuni în care se împărtea revista, prima avea să cuprindă „articole originale de fizică, chimie, istorie naturală, agricultură, ținerea pădurilor, igiena

publică, stiri despre descoperirile și ūcările învățătilor”, a doua, cea mai variată, avea să trateze probleme de economie politică (drumuri, canaluri, vămi, bănci, tranzacții comerciale și industriale), de jurisprudență, din care cenzura a tăiat „comentarea asupra codicilor de legi a Valahiei și a Moldovei, lipsele și îmbunătățirile driturilor civile și penale”, de istorie națională, ca „priviri asupra analelor patriei, biografia celor mai însemnați români, înfățișarea întimplărilor celor mai slăvite, obiceiurile, ceremoniile, instituțiile vechilor noștri strămoși și, în sfîrșit, felurite articole de un *interes social* (de asemenea șters de cenzură), precum și despre învățatura publică, despre reforma temnițelor s. a.”. Secțiunea a treia era rezervată literaturii și avea să cuprindă, pe lîngă „articole originale, proză și poezie”, „priviri asupra limbii”, „critica și înștiințarea tuturor scrierilor nouă românești”, pentru a împărtăși cititorilor „o idee dreaptă și îndestulătoare a mișcării din Moldova, Valahia și Transilvania”.

Kogălniceanu, în sarcina căruia cădea toată secția istorică, a publicat în coloanele „Propășirii” o serie de tablouri istorice colorate și vii, ca acelea despre personalitatea lui Petru Rareș și Veniamin Costachi și despre ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Putna. El s-a încercat și în nuvela istorică, înfățișând în *Trei zile din istoria Moldaviei* uciderea lui Grigore-vodă Ghica, din care face un martir al luptei pentru apărarea drepturilor încălcate ale Moldovei.

Această campanie literară, care punea în discuție situații înalte și interese redutabile, nu putea rămîne fără răspuns într-o societate dominată de o clasă de mari proprietari reaționari și în mare parte ignoranți. Revistele lui Kogălniceanu au fost interzise de cenzură, iar directorul lor internat mai întii la o mănăstire, apoi exilat la moșia sa.

Dar cu aceasta nu s-a încheiat rostul lui Kogălniceanu de pionier al culturii naționale. El a căutat să atingă și păturile mai largi ale poporului, editînd admirabile calendare pentru popor, almanahuri de învățătură și petrecere și albume istorice și literare, în care, pe lîngă schițe istorice, frumos ilustrate, și bucați literare, a publicat, ca în calendarul pe anul 1845, diferite studii sociale : *Despre pauperism*, în care susține dreptul săracilor valizi la muncă, iar al celor infirmi, bolnavi sau bătrâni la asistență ; *Despre velnițe și urmăriile lor*, în care-și exprimă îngrijorarea pentru sănătatea și caracterul „norodului nostru”, amenințate de consumul excesiv al holercii ; și un articol despre civilizație, care-și găsește, după Kogălniceanu, cea mai înaltă expresie în biruința asupra nedreptăților prin libertate. Exponent credincios al ideilor Revoluției franceze, el nu concepe civilizația deplină decît prin „izbîndirea drepturilor omului ca cetățean”.

În mijlocul acestei febri și bogate acțiuni de propovăduire a ideilor Revoluției franceze 1-a surprins revoluția din 1848, care-i oferea prilejul de a le pune în aplicare. Or, Kogălniceanu n-a figurat nici printre oratorii manifestației din fața hotelului St. Petersburg, nici printre semnatarii petiției adresate lui Mihai-vodă Sturza. Cu toate acestea, a fost și el silit să se refugieze în Bucovina, împreună cu conducătorii mișcării, iar faptul că domnul a pus pe capul lui 700 de galbeni dovedește că era considerat ca principalul instigator al mișcării. Cu tot misterul care învăluie încă acțiunea lui în cursul acestor evenimente, un lucru reiese limpede : Kogălniceanu era democrat, dar nu revoluționar. El conta pentru realizarea programului său pe acțiunea legislativă, nu pe revoluție.

În refugiul său la Cernăuți, în afară de un virulent pamflet împotriva lui Mihai Sturza, Kogălniceanu a publicat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, în care formulează programul politic al noii generații. Programul prevede independența administrativă și legislativă, egalitatea drepturilor civile și politice, instrucțiunea egală și gratuită pentru toți românii, abolirea privilegiilor de clasă, Adunarea reprezentativă, minister responsabil, judecători inamovibili, egalitatea tuturor cetățenilor în fața sarcinilor politice, care nu mai trebuie să apese exclusiv asupra celui sărac, secularizarea averilor mănăstirești, emanciparea țiganilor, desființarea șerbiei și împroprietătirea țărănilor.

„Locuitorii săteni“ trebuie făcuți proprietari prin desființarea clăcii, cu despăgubire pentru proprietarii moșilor. Ei trebuie să încezeze de a mai fi „instrumente de muncă în mîinile guvernului, a proprietarilor și a posesorilor de moșii, în practică lipsiți pămîntului pe care de sute de ani îl lucează în folosul altora“, pentru a deveni ceea ce importanța lor economică și socială îi îndreptățește să fie : „nădejdea și puterea patriei“. Învățăminte istoriei și experiența sa personală au convins pe Kogălniceanu de necesitatea imperioasă a acestei reforme. El avertizează deci pe proprietari că e în interesul lor să rezolve chestiunea agrară prin reformă, dacă nu vor „ca în curind să se hotărască fără noi și cu vârsare de ūroie de sînge“.

În sfîrșit, „cununa tuturor“ reformelor și „cheia de boltă“ a întregului sistem : Unirea Principatelor.

În *Dorințele partidei naționale în Moldova* sunt deci clar formulate punctele principale ale politicii naționale : unirea, desființarea privilegiilor de clasă, împroprietătirea țărănilor și independența.

- După revoluția din 1848 și căderea lui Mihai Sturza, Kogălniceanu se reîntoarce la Iași și își reia preocupările literare și istorice, dar le subordonează unui scop imediat și precis : unirea. Toate acțiunile lui converg spre realizarea acestui mare act național, bază și condiție prealabilă a oricărui progres. *Letopisețele Moldovei*, a căror publicare, începută în 1845, ajunge în 1852 la bun sfîrșit, aveau să contribuie, prin elevația unea gîndirii, prin focul iubirii de țară, prin frumusețea povestirii marilor cronicari moldoveni, evocatori de atîtea fapte mărețe ale trecutului, la exaltarea patriotismului moldovenilor pînă la marea jertfă a particularismului lor provincial, fără de care unirea nu s-ar fi putut realiza.

Cînd războiul Crimeei era pe sfîrșite și după ce Conferința de la Viena pusese problema viitoarei organizări a Principatelor, Kogălniceanu simți că ora unirii se apropiie. Pentru a o pregăti el anunța, în august 1855, apariția unei gazete care trebuia să se numească „Unirea“. Dar guvernul înlocui titlul prea elocvent cu acela de „Steaua Dunării“, care apăru mai întîi de două ori, apoi de trei ori pe săptămînă și, cu întreruperi cauzate de cenzură — Grigore Ghica-vodă a suspendat-o de cinci ori —, ea și-a continuat existența pînă în 1860. În timpul alegerilor pentru constituirea Divanului ad-hoc, Kogălniceanu a fost conducătorul comitetelor pentru unire. El însuși a intrat în Divanul ad-hoc al Moldovei, ca reprezentant al marilor proprietari din județul Dorohoi. Aceasta a făcut ca libertatea lui de acțiune să fie îngrădită. Cu toate acestea, trei luni cît a durat sesiunea el a fost sufletul întregii adunări, exponentul elocvent al tuturor cauzelor mari care au venit în dezbatere. El redactează cele mai multe moțiuni, propune cele

mai liberale soluții. Kogălniceanu a fost, cum spunea Ion Ionescu de la Brad lui Ion Ghica, *factotum* al Divanului ad-hoc al Moldovei.

El reafirmă, într-un discurs, care e prima revelație a marelui său talent oratoric, principiile în care totdeauna a văzut „condițiile unei societăți în cale de progres : libertatea conștiinței, egalitatea în fața legii, respectul individului, al domiciliului și al proprietății”.

În virtutea identității de origine, de nume, de limbă, de istorie, de instituții, de legi și de obiceiuri, într-un cuvînt de civilizație, el proclamă „ființa politică și națională” a Principatelor, „dritul de state suverane și Unirea ca o necesitate de a garanta aceste drituri”.

Frumoasa expunere de motive prin care Divanul moldovenesc a justificat Unirea Principatelor sub numele de România poartă pecetea gîndirii și stilului lui Kogălniceanu, ca și raportul comisarilor celor șapte puteri garante în chestiunea țărânească.

Convenția de la Paris din 1858 n-a acordat unirea, dar a creat condițiile care aveau să ducă la ea. Prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza „renașterea României devine o realitate”.

Kogălniceanu a contribuit la asigurarea alegerii lui Cuza ca domn al Moldovei prin energia cu care a combătut candidaturile lui Mihail și Grigore Sturza. El a găsit cuvintele cele mai elocvente pentru a exprima sensul istoricului eveniment.

„O Doamne, mare și frumoasă îți este misiunea ! Convențiunea din 7/19 august ne însemnează o epocă nouă, și Măria-ta ești chemat să o deschizi. Fii dar omul epocii, fă ca legea să înlocuiască arbitrariul, fă ca legea să fie tare, iar Măria-ta, ca Domn, fii bun, fii blind, fii bun mai ales, pentru acei pentru carii mai toții Domnii trecuți au fost nepăsători și răi... Fă dar, ca domnia-ta să fie cu totul de pace și de dreptate...”.

Fiind cu totul în vederile lui, Cuza a fost de acord cu reformele care trebuiau să creeze România modernă. Numit președinte al Consiliului la 12 octombrie 1863, Kogălniceanu a creat o serie de legi și de instituții care au schimbat structura statului : învățămîntul public, Universitatea din București (cea din Iași fusese înființată tot de el în 1860, cînd era prim-ministrul al Moldovei), curtea de conturi, legea comunală și județeană, oficiul stării civile, sistemul metric și, mai ales, secularizarea averilor mănăstirești și legea agrară.

Un merit deosebit și-a cîștigat Kogălniceanu prin rezolvarea chestiunii mănăstirilor închinate. Primii domni pămînteni, Ioan Sandu Sturza și Grigore Ghica, încercaseră s-o rezolve în 1822, profitînd de pornirea turcilor împotriva grecilor. Ei au ordonat excluderea tuturor grecilor din funcțiile publice, închiderea școlilor grecești, „temelia tuturor răutăților” și alungarea călugărilor greci din toate mănăstirile din Moldova și Tara Românească. Convenția de la Akkerman a anulat aceste dispoziții și călugării greci s-au întors. Toate încercările de a reglementa chestiunea prin bună învoială au rămas zadarnice. Prevalîndu-se de un pretins drept de proprietate, reprezentanții mănăstirilor închinate au respins orice participare la sarcinile statului român și orice formulă de compromis.

Dar situația aceasta nu mai putea dura după constituirea României. În afară de enormele pierderi materiale, stăpinirea călugărilor greci asupra unei porțiuni considerabile a teritoriului țării — a patra sau a cincea parte

din solul cultivabil — constituia un mijloc de ingerință neîncetată a unor puteri străine în afacerile interne ale țării.

Dorințele partidei naționale în Moldova prevedeau la punctul 28 „înturnarea către stat a averilor mănăstirilor închinat la locuri străine”. Pentru a justifica măsura, Kogălniceanu a invocat teoria pe care se întemeiașe și Adunarea constituuantă în 1789, cind a decretat naționalizarea averilor bisericesti, anume că toate daniile făcute locurilor sfinte erau condiționate de îndeplinirea unor servicii de interes public. Călugării greci, nerespectând condițiile donatorilor, au pierdut orice drept asupra averilor donate. „Întribuințarea însemnatelor venituri ale acestor mănăstiri este un scandal public. Ele dar trebuie trase numai decât spre folosul statului... , căci ar fi un păcat național de a lăsa așa averi publice în mîinile unor călugări străini“.

Chestiunea nu s-a putut pune decât după ce marile puteri și Turcia au recunoscut unirea și guvernul român și-a văzut poziția întărîtă. Într-o din primele ședințe ale Camerei comune, deschisă la 25 ianuarie, Kogălniceanu a interpelat pe ministrul cultelor asupra situației mănăstirilor închinat și a cerut anularea tuturor contractelor încheiate de călugări greci. Camera a aprobat moțiunea lui Kogălniceanu și a hotărît ca problema să fie tratată ca o afacere internă.

Așa a tratat-o Kogălniceanu cind a ajuns prim-ministru. La 11 decembrie 1863, el a prezentat proiectul de lege care trecea în proprietatea statului toate averile mănăstirești. Camera l-a votat în unanimitate. Dar dificultățile pentru guvern abia acum începeau. Conferința ambasadorilor de la Constantinopol a protestat și Poarta a adresat, la 13 ianuarie 1864, guvernului român o notă, în care declară nul și neavenuit votul Camerei și a concentrat trupe pe Dunăre. Kogălniceanu răspunse prezentînd Camerei un proiect de organizare a armatei, care putea lua caracterul unei ridicări în masă pentru apărarea drepturilor țării. Dar, în același timp, propuse prin Negri o despăgubire în bani. Pentru a evita eventualele complicații, cu toate protestările călugărilor greci, Poarta și puterile străine au acceptat formula și statul român a intrat în stăpînirea întregului teritoriu al Principatelor Unite. Așa s-a rezolvat cu bine, datorită înțelepciunii și energiei lui Kogălniceanu, una din problemele cele mai grele și mai complicate care s-au pus nouui stat național.

De la revoluția din 1848, care în Țara Românească proclamase desființarea clăcii și emanciparea țăranilor, relațiile dintre clăcași și moșieri n-au făcut decât să se înăsprescă. La rezistența crescîndă a țărănimii și la atacurile tot mai sistematice ale opoziției liberale, care le contesta dreptul de proprietate deplină, quiritară, asupra moșilor, boierii au răspuns printr-o serie de măsuri legislative, menite să le întărească poziția legală și au căutat să-și justifice stăpînirea printr-o teorie a originii proprietății. După Barbu Catargi, țărani, proprietari liberi la întemeierea Principatelor, s-au dezmoștenit singuri, vînzîndu-și moșile. Marea proprietate s-ar fi format la noi prin cumpărare nu prin uzurpare și violență. Comisiile de boieri, instituite în baza convenției de la Balta-Liman (1849) pentru a revizui raporturile dintre proprietari și clăcași, au declarat nule drepturile țăranilor asupra pămîntului pe care-l posedau. Pe baza acestei hotărîri, Barbu Știrbei a statornicit că țărani nu sint decât chiriași ai pămîntului ce posedă de veacuri și că ei pot fi oricînd izgoniți de pe moșie. În Moldova dijma a fost abolită, mai exact încorporată în clacă, și posesiunile țăranilor au fost alese și

stîlpite. Dar legea n-a putut fi aplicată. Țăranii au opus o rezistență atât de dîrza încît proprietarii au trebuit să se mulțumească cu dijma din semănăturile clăcașilor și cu lucrul a cîtorva pogoane. Mai mult, țăranii munteni au luat în dijmă cea mai mare parte a moșilor, încît Barbu Catargi a putut declara în Camera comună din 1862 că tot exportul de cereale din Țara Românească era acoperit din dijma țăranilor dijmași. Concluzia lui Barbu Catargi era că astfel „moșia întreagă rămase în folosința țăranilor” și că în consecință, țăranii trebuiau lăsați să încheie cu boierii „învoeli de bună voie”. Boierii erau pentru eliberarea țăranilor, dar fără pămînt. Regimul pe care-l preconizau ei era acela al unei aşa-zise „libere” tovărășii între boieri și țărași, în care boierii ar pune capitalul în pămînt, iar țăranii în muncă, vite și unelte.

Această idee a fost realizată în proiectul comisiei centrale de la Focșani, care declară că țăranii se pot strămuta cu locuința unde vor voi, în schimb săt depozietați de pămînt. Țăranii devineau astfel în adevăr liberi și apti de a încheia cu proprietarii „învoeli de bună voie”.

Împotriva acestor oameni, stăpini pe Adunare, pe guvern și pe administrație, care negau țăranilor orice drept asupra pămîntului muncit de ei, a avut Kogălniceanu de luptat. Nimic nu ridică mai sus figura lui decât această luptă împotriva unor adversari dîrji și atotputernici, hotărîți nu numai să nu cedeze nici o palmă de pămînt, dar să răpească și pămîntul care era în stăpînirea clăcașilor, gata să se folosească de orice mijloc pentru a-și atinge scopul și conduși de marea autoritate a unui om de talent ca Barbu Catargi. Kogălniceanu a vorbit de „inimile împietrite” ale proprietarilor. Calificativul e nimic pe lîngă ura, cinismul și reaua credință pe care boierii au arătat-o țăranilor și apărătorilor lor.

Prima ciocnire s-a produs în Divanul ad-hoc la 9 noiembrie 1857, cînd deputații au prezentat o moțiune prin care propuneau desființarea clăcii prin răscumpărare și recunoașterea dreptului de proprietate deplină asupra pămîntului muncit de ei. „Voim să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimănu, să fim numai ai țării, și să avem și noi o țară !”.

În calitate de deputat al marilor proprietari din Dorohoi, Kogălniceanu n-a putut susține deschis propunerea deputaților țărași. Dar el nu pare străin de redactarea propunerii. Expresia „boieri de moșii”, care a stîrnit furia proprietarilor, fiindcă ea însemna în adevăr negarea dreptului de proprietate absolută pe care boierii și-l arogau asupra moșilor, face incontestabil parte din sistemul de apărare al drepturilor țărănești, construit de Kogălniceanu. Sub formă atenuată — „boieri proprietari de moșii” — expresia se află și în moțiunea de amînare a lui Kogălniceanu.

Cum nici o propunere n-a întrunit majoritatea, soluția chestiunii țărănești a fost lăsată în seama următoarei Adunări legislative. Dar programul de reforme întocmit de Divanul de la Iași a fost adoptat de Comisia internațională întrunită la București și a servit ca bază raportului întocmit de comisie pentru congres. Acest raport reproduce în mare parte ideile lui Kogălniceanu, care a colaborat de aproape cu comisia la redactarea lui. Și reprezentanții marilor puteri pe textul propus de el s-au bazat la întocmirea convenției de la Paris, care a funcționat ca o adevărată constituție.

Or, prin articolul 46, convenția confirmă abolirea tuturor privilegiilor, votată de Divanul ad-hoc la 29 octombrie 1857 și recomandă „să se proce-

deze fără întârziere la revizuirea legii care reglementează raporturile dintre proprietarii de pămînt și cultivatori, spre a îmbunătăți starea țăranilor".

Sarcina de a aduce la îndeplinire reforma rurală a revenit mai întâi Comisiei centrale de la Focșani. Proiectul întocmit și votat de majoritatea conservatorilor din Comisie realiza punctul de vedere al moșierilor. El acorda țăranilor libertatea personală, dar le lăsa pămîntul care se afla în posesiunea lor și nu le lăsa decît locul de casă și cîteva prăjini de izlaz.

Această cinică hotărîre tipărită și răspîndită în mii de exemplare lăsate, a produs o mare fierbere în toată țara. În unele părți, ca în Ilfov și Argeș, nemulțumirea țăranilor a izbucnit în răscoală. Dar nici primejdia unei răscoale generale n-a împiedicat partidul conservator să prezinte odiosul său program în fața primei Camere comune a României.

Atunci s-a ridicat Kogălniceanu. În marele său discurs din 25 mai 1862 și în replica din 1 iunie, el a pus toată elocința inspirată de convingerea că de reforma agrară depinde însuși viitorul statului nou înființat, și toată căldura care comunică demonstrației accentul vieții, flacără credinței și puterea convingerii.

Kogălniceanu era ferm convins că, dacă reforma agrară nu se va realiza de sus, pe calea prusacă, ea va fi înfăptuită, în afară de formele legale pe calea revoluționară. El studiase chestiunea agrară în texte originale și soluțiile care i s-au dat în Prusia, în Austria și Rusia. Cind s-a urcat la tribună, avea asupra problemei „toate studiile pregătitoare, toate luminile trebuitoare, toată înțelepciunea cerută” și mai presus de toate, credința mărturisită toată viață că de emanciparea țăranilor depinde progresul, civilizația și viitorul României.

Argumentarea strînsă și dovezile intemeiate pe acte irecuzabile n-au lăsat răspunsului adversarilor decît injuria, calomnia și amenințarea. Kogălniceanu a intemeiat revendicările țăranilor pe dreptul istoric, social și politic. Contra tezei proprietarilor care face din țărani chiriași ai pămîntului muncit de ei, el dovedește cu texte în mină că legea conferă țăranilor dreptul de a locui și de a se hrăni pe aceste moșii, că ei sunt uzufructari pe anume întindere de pămînt, hotărâtă de lege. El contestă că claca ar fi un drept al proprietății. Claca nu e „chiria legiuină a pămîntului”, cum pretind proprietarii, ci o urmare, „un drit, al feudalității”. Ea n-a devenit din facultativă obligatorie decît după ce țărani au fost lipiți pămîntului și aserviți. Claca a rezultat din robie. Or, Constantin Mavrocordat a redat țăranilor libertatea personală, desființând șerbia.

Pe de altă parte, așezămîntele vechi și Regulamentul organic recunosc țăranilor un drept de uzufruct asupra a două treimi din moșia pe care săd. Totdeauna proprietatea pămîntului a fost mărginită de dreptul de uzufruct al țăranilor, care nu puteau fi lăsați deci, ca simpli chiriași, la libera învoială cu boierii.

Acelora care contestau valabilitatea acestor argumente și-l tratau de „comunist”, Kogălniceanu le amintește considerentele sociale și politice care determinaseră și Rusia să realizeze reforma agrară. El propune acelora care-l trătau de „comunist” să adopte legile agrare ale Prusiei, Austriei și Rusiei, care nu puteau fi bănuite de comunism. El a încercat într-o superbă perorație să înfrângă rezistența boierilor, apelind „la umanitatea și patriotismul lor” la interesul lor bineînțeles : „Gîndiți-vă la asigurarea averilor dv., gîndiți-vă că cea mai mare parte din ele o datorați muncii și sudorilor

lor” ! Gindii-vă că „părinții lor au luptat alătura cu părinții noștri pentru salvarea țării”, că „măne poate, ora pericolului poate iarăși sună ; că fără dînsii nu veți putea apăra nici Patria, nici averile, nici drepturile dv...”.

Totul a fost zadarnic, Barbu Catargi a calificat argumentele lui Kogălniceanu drept „argumente degradatoare”. . . Calitatea argumentelor marelui boier se poate vedea din aceasta : „Dacă vreți să faceți pe țaran liber trebuie să-l faceți virtuos, trebuie să-l moralizați. Oare aceasta e virtutea ce trebuie să arătați nației : a răpi ce este al altuia ?”. Nu lipsea nici acuzația de a fi sanctificat principiul lui Proudhon – „care zice că proprietatea e hoție”.

Barbu Catargi a susținut chiar că împroprietăirea n-ar fi în folosul țăranilor, ci în dauna lor, căci ar încuraja lenea și apatia. „Tăranul nostru e un fel de Diogene voluntar”, care, în lipsa unor trebuinți artificiale, creațoare de energie, el nu poate fi stimulat la muncă decât prin biciul vătafului.

Când asemenea argumente se aduc de un prim-ministru într-o chestiune care ținea toată țara într-o așteptare înfrigurată, rezultatul nu poate fi decât acela care s-a produs. Camera a votat proiectul Comisiei centrale de la Focșani, care despoia țărăniminea de toate drepturile sale.

Această hotărîre, pe care de altfel urmașii lui Barbu Catargi n-au îndrăznit să o supună sanctiunii domnești, siguri de refuzul lui Cuza, nu lăsa între poziția boierilor și aceea susținută de Kogălniceanu nici un termen de mijloc. Soluția problemei devenise o chestiune de forță. Kogălniceanu, susținut de Cuza, a avut curajul și patriotismul să taie, cum spunea el însuși, nodul gordian, și, prin lovitura de stat din 2 mai 1864, să poată realiza reforma pe care a urmărit-o toată viața și căreia i-a consacrat cea mai bună parte a geniului și energiei sale.

Reforma agrară a însemnat o cotitură în istoria României. Ea a deschis mai larg drumul capitalismului în toate ramurile economiei, inclusiv aceea a agriculturii. Țara a fost îndrumată în sensul unei hotărîte transformări burgheze. Dar ea n-a adus țăranilor decât o scurtă și înșelătoare ameliorare, fiindcă legea agrară nu era decât o jumătate de măsură și fiindcă, doi ani mai tîrziu, ea a fost urmată de legea tocmelilor agricole care avea să organizeze o exploatare mai sistematică și mai necruțătoare decât cea feudală. Oligarhia, pe care Kogălniceanu își închipuise că a desființat-o, avea, dimpotrivă, să iasă întărită și, aliindu-se cu burghezia, să rămînă stăpînă pe aparatul de stat. Ea a aplicat reforma în spiritul dușmănos cu care o combatuse.

După însuși declarația lui Kogălniceanu, de la al doilea an, producția agricolă s-a dublat și bonurile rurale au permis proprietarilor să-și plătească datoriile și să-și consolideze dreptul de proprietate. Lăsați liberi să facă legile, moșierii au știut să reia cu vîrf și îndesat concesiunile pe care au fost siliți să le facă.

După detronarea lui Cuza, Kogălniceanu a trăit cîțva timp retras. Dar în 1868 – 1870 a reintrat în viața politică, ca ministru de interne al guvernului Dimitrie Ghica. Criza orientală din 1875 – 1878 a conferit încă o dată lui Kogălniceanu un rol de prim-rang în viața noastră politică și i-a permis să adauge încă un capitol strălucit în carte bogatei sale existente. Ministru de externe în cabinetul Manolache Epureanu (aprilie – iulie 1876), apoi în aceeași calitate în cabinetul Brătianu la 3 aprilie 1877, Kogălniceanu

semnează convenția pentru libera trecere a armatei ruse pe teritoriul României, asigură cooperarea armatei noastre cu armata rusă, iar la 9 mai supune camerei moțiunea care proclamă independența absolută a României și ruperea legăturilor noastre cu Turcia. Kogălniceanu a avut fericirea să-și vadă integral realizat programul căruia i-a închinat tot talentul și toată energia sa.

Totuși, Kogălniceanu a considerat reforma agrară ca cea mai însemnată dintre realizările sale. El s-a mândrit totdeauna de a fi făcut parte din micul grup de tineri progresiști, care din împroprietărirea țăranilor și din dezrobirea țiganilor „au făcut programul vieții lor politice”. Perspectiva din care putem îmbrățișa noi toată multiplă și prodigioasa sa activitate ne îngăduie să fim mai drepti, să îmbrățișăm ansamblul operei lui și să vedem în Kogălniceanu, după moartea timpurie a lui Bălcescu, cea mai mare figură a istoriei noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Întemeietor al istoriografiei moderne, îndrumător indefectibil pentru democratizarea țării, Kogălniceanu a pus pecetea geniului său pe toate actele mari care au întemeiat România modernă. De toate aceste acte se leagă titlurile lui la admirația și recunoștința pe care poporul român île va păstra totdeauna.

OPERE ALE LUI M. KOGĂLNICEANU NECUNOSCUTE
DE
DAN SIMONESCU

Activitatea politică, oratorică, istorică și literară a lui M. Kogălniceanu nu s-a bucurat niciodată de o mai largă răspândire și o mai aleasă prețuire ca în anii puterii populare. Prin caracterul ei realist, combativ, progresist, opera lui Kogălniceanu a devenit populară.

Kogălniceanu a fost un mare scriitor democrat-revolutionar. Numai N. Bălcescu l-a întrecut, prin concepțiile lui consecvent revoluționare, prin ideile lui mai înaintate, mai mobilizatoare decât ale lui Kogălniceanu.

Cu toată consacrarea din zilele noastre, opera lui tipărită și *Arhiva Kogălniceanu*, păstrată în manuscrise la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, rezervă descoperiri surprinzătoare, care trebuie studiate și aduse la cunoștința cititorilor și cercetătorilor pentru a se putea întregi exhaustiv monografia viitoare a acestei mari personalități și inteligențe realiste din viața politică a statului român din decenile 4 — 9 ale secolului al XIX-lea.

1. SCHIȚĂ LITERARĂ DE MORAVURI POLITICE ȘI SOCIALE
„IDEI GREȘITE” (1856)

Se socotea că ultima operă literară a lui Kogălniceanu este fragmentul romanului *Tainele inimei*, publicat în „Gazeta de Moldavia” numerele dintre 9 ianuarie și 23 martie 1850. În ziarul „Steaua Dunării” nr. 6 și 11 din 17 ianuarie și 2 februarie 1856 este tipărită o schiță literară cu titlul *Idei greșite*. Ea este semnată cu inițiala K. . . (= Kogălniceanu), aşa cum și-a semnat el numeroase alte articole istorice și literare în „Propășirea” (1844). Desigur, pentru a îndepărta eventuale bănuieri ale stăpînirii și pentru a o deruta, autorul adaugă la o mare distanță de K. . . . un *Ion*****: Opera se integrează însă perfect, prin conținut și formă, în genul schiței literare descriptive de moravuri cu scop satiric, cultivate de Kogălniceanu. Își regăsește semenele în *Soirées dansantes* sau *Adunări dăncuitoare*, în *Nou chip de a face curte*, în nuvela *Iluzii pierdute* și, stilistic, în *Tainele inimei*. Schița este un protest literar, scris cu umor, împotriva celor care furnizează idei greșite, neadevăruri cu privire la țările române. Începutul dezvăluie

un procedeu tipic al măiestriei literare a lui Kogălniceanu : o introducere pe ton glumeț, care te apropie de temă. „Astăzi numai birjarii nu călătoresc, a zis nu știu care moralist. Odată, românul care fusese pînă la Beciu (Viena) sau la Lido era privit de năzdrăvan sau cel puțin de farmazon ; cine-l întîinea să-ștepta să-l vadă scoțind foc din gură și panglici pe nas. Nu sînt douăzeci și cinci de ani de când negustorii carii se hotărneau să se ducă pînă la iarmarocul de la Lipsca își făceau mai întîi diata, se spovedeau și se grijeau ca de moarte. Apoi și când veneau înapoi își croiau povești de te lăsau încremenit !”.

Călătorul închipuit de Kogălniceanu este un străin care se oprește din drum la Viena și scrie despre români pe baza unor informații greșite date de români înstrăinați, aflați și ei tot la Viena. Informația greșită este că în România nu există la acea vreme o clasă de mijloc, „tiers état”, adică clasa burgheză. Cum la acea dată burghezia împlinea rolul de gropar al feudalismului, „exelenția-sa”, imaginatul călător străin, nu concepea un progres al României : „Dar lipsind el din mijloc (este vorba de „le tiers état”, adică clasa de mijloc, burghezia.—D.S.), cine poate amorti ciocnirele (contradicțiile.—D.S.) ce se pot ivi între boieri și țărani, cine o să opreasă pe unii a nu asupri și pe alții a nu zdobi?”. Excelența-sa fusese informată de principii X și Y, români plecați să petreacă în străinătate, că la noi nu există clasă de mijloc românească. Exprimată cu vorbele „exelenței”, ideea este următoarea : „Toți croitorii, cibotarii și pălărierii la dumneavaastră sunt francezi, nemți sau evrei, ergo n-aveți tiers état”. Celălalt erou al schiței, prin gura căruia vorbește autorul, îi răspunde călătorului străin :

— „La dumneavaastră industria este manufacturieră și, precum zici foarte bine, croitorii, cibotarii, pălărierii și fabricatorii de tot felul sunt temeiul stărei de mijloc . La noi însă, unde industria este agricolă, trebuie să căutăm starea de mijloc printre oamenii aceia ce practică această industrie. . . În industria agricolă aflăm instrumentul, adică brațele lucrătorilor, țărăni și capitalul, care este pămîntul, adică proprietarii”. În continuare, autorul demonstrează că clasa de mijloc românească, la vremea aceea, o alcătuiesc proprietarii mici, „un corp ca de 60 pînă la 70 de mii de familii”, „în vreme ce numărul boierilor nu se suie la 5 000”. O mai alcătuiesc, spune autorul în continuare, epistații, magazinerii, negustorii, boierii cei mici și arendașii de moșie. Cît privește croitorii, ciubotarii și alte bresle, ei „sunt străini, dar cei mai mulți, mai ales în Valahia, sunt români. . . ”. În spiritul reformismului burghez al vremii, autorul schiței își pune nădejdea în *moșneni* (sau *răzesi*, cum se numesc în Moldova), care, fără să știe „nemțește, nici franțuzește” (ironie la clasa aristocratică și înstrăinată), dar, „cunosc foarte bine interesele țărei și ale agriculturiei”, sunt inteligenți și patrioți.

Personajul străin lămurit de cel român exclamă mulțumit : „Dacă clasa aceasta a proprietarilor neboieri de care mi-ai vorbit este o clasă foarte interesantă, cum dar de principile X... escu și principile Y ... no nu mi-au vorbit de dînsa nicidecum ? Îmi pare că ea ar fi o putere pentru țeara dumneavaastră. Dacă este aşa, apoi voilă votre tiers-état”.

Finalul schiței *Idei greșite*, după un dialog de contradicții între cele două personaje, este liniștit și ironic, ca în *Adunări dăntuitoare*, ca în toate schițele lui Kogălniceanu : „Astfel s-au culcat (cei doi protagonisti. — D.S.) odihniți și mulțumiți de rezonamînt. Aceasta îmi aduce aminte de

englezul călător care, oprindu-se în Beauce (regiune între Paris și Orléans. — D.S.) la o poștă ca să schimbe caii, a scos capul pe ușa caritei și, zărind o femeie cu părul ca para focului, a însămnat în portofoliul său : France, pays plat: toutes les femmes sont rousses. Dumnezeu ne ferească de idei greșite !”.

Obiectivele satirice ale schiței sunt numeroase. Întii este ironia fină la adresa străinilor, care, după o călătorie de câteva zile prin țările noastre, trimiteau comercial „în socoteala unui librar sau a unei gazete. . . , nesătioasei mașine a lui Gutenberg, materie de trei volume octavo, pline de fericierea Principatelor, de pacea europeană, echilibrul între puterile cele mari, integritatea Imperiului otoman și toate chestiile care îl ating d-a dreptul sau pieziș de aceste mari interesuri ale omenirii. Astăzi se scrie à la vapeur” (cu toată ușurință, cu prea multă iușeală). Din pasajul reprodus deducem că Kogălniceanu considera tulbure situația politică europeană la începutul anului 1856.

Al doilea este disprețul profund și amar pentru aristocrația română înstrăinată, cu fumuri de principi și conți : „Astăzi lumea s-a schimbat, români au bani de cheltuială, străie de primeneală și, în loc de cal de călătorie, al străbunilor, au vapoare și drumurile de fier, care îl leagănă pe confortabilele lor perne, umplute cu elastic. Ș-apoi ei nu mai sunt *les paysans du Danube* de altădată ; sunt conți, baroni, principi cel puțin, ba unii rădică vîrful capului pînă la tronuri împărătești. De acolo negreșit vine și cîntecul melcului :

Melc, melc, codobelc, scoate coarne-mpărătești etc. etc.”.

Amestecul de sentimente admirative pentru progresele tehnicii noi cu sentimentele ironice față de consecințele ce au adus aceste progrese pentru moravurile sociale (ridicolul, arivismul) ; usoara evocare a unui tradionalism, pentru că în dosul lui găseai o gîndire mai sinceră ; convingerea că răzeșimea țărănească a fost temeiul țării ; nădejdea pusă în clasa de mijloc, burghezia, care putea, în acel moment din istoria României, să aducă progrese în rînduirea ei politică-socială ; apelul la documentația istorică ; folosirea folclorului și a graiului popular ; procedeele literare, limba, stilul bogat, ironic, intelligent, *toate sunt pe de-a-ntregul* ale lui Kogălniceanu. Nu începe îndoială, el este autorul acestei schițe literare de ideologie politică socială, iar *Idei greșite* este ultima realizare a lui Kogălniceanu în domeniul narăriunii poetice.

După 1856, Kogălniceanu și-a consacrat timpul, și-a desfășurat activitatea numai în domeniul politic, în sensul practic al cuvîntului. Dar, firește, teoria lui politică scrisă a continuat să îmbrace formele literare, prezente în proza narrativă scrisă între 1837 și 1856. Nici un om politic al nostru — afară de N. Iorga, care-l și întrece — nu și-a exprimat teoria politică într-o măiestrie literară mai aleasă ca M. Kogălniceanu.

2. CULEGEREA DE DOCUMENTE TIPĂRITĂ LA LONDRA (1857)

În anul următor publicării schiței *Idei greșite*, Kogălniceanu se avîntă în apriga luptă politică pentru unire. Ziarul „Steaua Dunării”, condus de el, este suspendat de cîrmuire în 1856, ultimul lui număr pe acel an fiind la 11 septembrie. A reapărut, după cum se știe, abia la 1 noiembrie 1858. Patriotismul și energia lui Kogălniceanu s-au materializat în tot anul 1857 în acțiuni protestatare împotriva caimacamului Nicolae Vogoride (Conachi).

Opinia publică românească era preocupată în acel an de alegerile pentru deputații care urmau să formeze *Divanul ad-hoc*. Potrivit articolului 24 din Tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856, alegerile trebuiau astfel desfășurate, încit să se asigure reprezentarea reală a tuturor claselor sociale începînd cu deputații țărani, cuprinsind pe cei ai clasei de mijloc și terminînd cu reprezentanții clasei boierești.

În Moldova, alegerile s-au făcut în condiții extraordinar de grele din cauza piedicilor ce le punea în cale noul caimacam Nicolae Vogoride, numit de Turcia după moartea caimacamului Toderiță Balș (17 februarie/1 martie 1857). Vogoride și guvernul conduceau o partidă antiunionistă și foloseau, prin mijlocirea ministrului de interne, „din Lăuntru” (cum se numea atunci), Costin Catargiu, toate samavolnicile posibile ca să zădărnică alegerea unor deputați partizani ai unirii și să impună alegerea altor deputați, partizani ai politicii antiunioniste. Cu acest prilej, M. Kogălniceanu duce o acțiune militantă de adunare a documentelor oficiale, care demască reprezentanților puterilor străine adunați în Comisie la București, dar și oamenilor politici din Anglia, toate ilegalitățile întreprinse de Vogoride și de acoliții lui. El a tradus în limba franceză aceste documente oficiale, pregătindu-le pentru editare în a doua jumătate a anului, dar ediția rămasă nefolosită, necunoscută pînă în ultimele lucrări de specialitate.

Titlul publicației este următorul : *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris, en Moldavie, Londres. Imprimé par l'auteur, 1857, II+116 p.* Paginile I-II au titlurile publicației. Volumul mai are un titlu la p. 1 : *Doléances du parti national de l'Union, adressées aux puissances garantes du Traité de Paris à la Commission européenne réunie à Bucarest.*

Documentele editate au fost culese de Kogălniceanu, traduse în limba franceză, poate și cu colaborarea altora, pentru că timpul era scurt și tipărirea se cerea urgentă. Documentele cuprind proteste individuale și colective împotriva ilegalităților comise de căimăcămie în frunte cu Nicolae Vogoride. Se publică și cîteva acte scurte ale guvernului, care demască politica acestuia ostilă unirii, precum și Tratatului de la Paris, ale cărui articole, dar în special art. 24, sunt sistematic eludate.

Documentele adunate sunt emise între februarie și iunie 1857. Iată numai cîteva dintre persoanele sau grupurile colective care protestează în petiții, memorii, telegrame, rapoarte etc. : luptătorii unioniști, printre care semnează și „Mihail Kogălniceanu”, din grupa vornicilor ; boierii Moldovei, Gheorghe Holban din Bîrlad, Sofronie, mitropolitul Moldovei ; patrioți moldoveni, care protestează împotriva listelor electorale pentru *Divanul ad-hoc* ; jurnalele liberale din Iași : „Zimbrul” și „Steaua Dunării” ; funcționarii moldoveni trimit un protest delegatului turc la Comisia din București ; directorul Tribunalului din Iași protestează că a fost arestat samavolnic. Comitetul electoral din Iași lansează un manifest, semnat și de M. Kogălniceanu. Același comitet protestează și împotriva cenzurii, care interzicea publicarea opiniei libere. Comitetul argumentează că „c'est dans la publicité que réside en effet le moyen d'éclairer l'opinion publique sur les vrais besoins et les vrais intérêts de la Moldavie” (p. 79). G. Cuparenco și N. Turculeț din Iași anunță că în martie 1857 demnitari oficiali le-au violat domiciliul și i-au amenințat, cerîndu-le să fie împotriva unirii.

Printre protestele de masă se află acela al starostilor de corporații, al adunărilor corporatiste din Iași, al cetățenilor comunei Folticeni, Duca (din Vaslui), Dorohoi și ai altor districte, al corpului clericilor.

Munca adunării documentelor a fost grea, pentru că multe erau secrete. Curajul și riscul editorului au fost mari în acele vremuri tulburi. Desigur, numai M. Kogălniceanu a fost capabil de asemenea sacrificii, numai el avea pregătirea să le întocmească și să le orînduiască într-un volum publicabil.

Ipoteza mea se mai sprijină și pe o tradiție bibliotecară, care atribuie lui Kogălniceanu această culegere de documente.

În Biblioteca centrală „M. Eminescu” a Universității din Iași, cartea se găsește la fișele alfabetice ale lui M. Kogălniceanu. Aceeași paternitate este indicată și în vechile registre-inventare ale Bibliotecii Universității. Se știe că în fondurile Bibliotecii universitare din Iași a intrat și o parte din biblioteca lui M. Kogălniceanu și tradiția biblioteconomică ieșeană nu poate fi pusă la îndoială tocmai cu cărți scrise de el sau provenite din biblioteca lui. De altfel, întregul substrat politic al culegerii, spiritul combativ-violent în care este ea întocmită corespund *în totul* vederilor și acțiunilor politice ale lui M. Kogălniceanu din acea vreme. Cum în acel an „Steaua Dunării” a fost suspendată de cenzură, directorul ziarului unionist și-a continuat în mod firesc activitatea. Culegerea *Documents pour servir...*, prezentată mai sus, trebuie socotită, cred, ca o acțiune dusă de însăși redacția ziarului „Steaua Dunării”, al cărui director era Kogălniceanu.

Documentele de care am vorbit sunt de mare importanță pentru studiul activității unioniștilor tocmai pentru faptul că, nefiind cunoscute, au fost omise din surselă și din studiile istorice apărute pînă acum referitoare la unire. Aceste studii trebuie revizuite și în lumina protestelor publicate în *Documents...*, pentru a se vedea ce infirmă, ce confirmă și ce adaugă la cele cunoscute pînă acum.

3. ARTICOLELE DE LA „ALEGĂTORUL LIBER” (1876)

„Alegătorul liber” a fost un ziar care a apărut la București de la 23 ianuarie 1875 la 14 iulie 1876. Pînă la 12 ianuarie 1876 semnează ca girant responsabil însuși scriitorul I. L. Caragiale, care, deși atunci avea vîrstă de numai 22 de ani, a intrat totuși în apriga luptă politică dintre liberali și conservatori. A fost organul de publicitate al grupărilor liberale, constituite într-o unitate politică sub numele de „Coaliția de la Mazar-Paşa”.

Coaliția de la Mazar-Paşa, ca și ziarul „Alegătorul liber”, oficiosul ei, desfășurase o campanie dîrzhă împotriva conservatorilor, care se instalașteră la putere încă de la 11 martie 1871, sub președinția lui Lascăr Catargiu ca prim-ministru. Conservatorii erau vădit protejați de Carol I, care încuraja toate afacerile veroase ale guvernului. „Alegătorul liber” a avut o atitudine curtenitoare față de M. Kogălniceanu, publicindu-i în întregime discursurile antidinastice rostite în parlament. În nr. 19 din 12 martie 1875, discutîndu-se mesajul domitorului, sunt reproduse versuri în stil popular ca acestea :

„De cînd cu Carol întîi
Nu mai avem căpătîi”.

În numerele din 15, 19, 22, 24 și 26 februarie 1876 apar cinci articole nesemnate, fulminante, care amenințau pe domnitor cu răsturnarea.

Urmarea a fost că la 3 aprilie 1876 Carol I retrage mandatul guvernului conservator de sub președinția lui Lascăr Catargiu și guvernul nou se formează cu membri din Coaliția de la Mazar-Pașa, sub președinția lui Costache Epureanu, conservator trecut în coaliție. În acest cabinet, care a guvernat de la 3 aprilie la 24 iulie 1876, M. Kogălniceanu a fost ministru de externe. După lungă guvernare a lui Ion Brătianu (24 iulie 1876 – 7 aprilie 1881), numit „vizirul” chiar de partizanii lui politici, M. Kogălniceanu nu mai poate admite prelungirea guvernării liberale. Cind la 22 martie 1883 „vizirul” este adus iarăși la putere, Kogălniceanu îl combate vehement, înființând, împreună cu alți liberați nemulțumiți și conservatori fraționiști, „Comitetele unite ale opoziției din București și Iași”, menite a dezvăluia fără-delegile partidului liberal. Două au fost publicațiile lui Kogălniceanu scoase în vederea acestui scop : tipărire în broșură a discursului său rostit în Cameră la 26 și 27 ianuarie 1883, sub titlul *Programa de la Mazar-Pașa*, lucrare cunoscută, și retipărire celor cinci articole nesemnate din „Alegătorul liber” din februarie-iunie 1876, lucrare necunoscută. Broșura de 63 pagini cu cele cinci articole are titlul : *Ce este un rege constituțional. Studii extrase din „Alegătorul liber”, organul coaliției de la Mazar-Pașa, de M. C. Arbure, București 1883.*

Articolele acuză pe Carol I : că a călcăt jurământul depus pe Constituție ; că introduce în guvernarea țării regimul bunului plac ; că tolerează un guvern, cel din 1876, care refuză „să se povătuiască de drepturile și interesele țării”, primind „o politică personală, dictată de străinătate”(aluzie la politica filo germană dictată de Carol I). După multele și gravele acuzații aduse regelui și lui Lascăr Catargiu, încheie cu următoarea amenințare : „Astfel, poporului celui mai blînd î se va da un temperament revoluționar ; căci între spiritul revoluționar și între spiritul de servilitate, care aproba tot și votează tot, nu poate să fie mijloc de îndoială” (p. 63).

Întrebarea care se punea în mod imperios era următoarea : de ce actualizează Kogălniceanu o situație din 1876, cind guverna conservatorul Lascăr Catargiu, la situația din 1883, cind guverna liberalul Ion Brătianu ? Se potrivesc articolele scrise în 1876 pentru „Alegătorul liber” cu situația politică pentru care publică aceleași articole, în broșura din 1883 ? Da, se potrivesc, scrie Kogălniceanu în paginile 6 – 7 ale broșurii din 1883. El roagă pe cititori ca „acolo unde vor găsi numele lui Lascăr Catargiu să-i substituie numele d-lui Ion Brătianu ; astfel, cele scrise în 1876 vor deveni trista actualitate din anul 1883, cu singura deosebire că abuzurile și nelegiuiriile imputate regimului conservator de către roșii mazariști, astăzi ajunși ei la putere, s-au împătrit, dacă nu s-au și înzecit”, și semnează, „M. C. Arbure” (=Mihai Kogălniceanu-Arbure).

Este această semnătură convingătoare pentru a atribui broșura lui M. Kogălniceanu ? Noi credem că da ! Mai întii, pe exemplarul din Biblioteca centrală „M. Eminescu” a Universității din Iași, broșura are numele M. C. Arbure șters cu cerneală și scris alături : „Kogălniceanu”. Apoi, în catalogul bibliotecii, carteas este trecută tot la fișele lui M. Kogălniceanu. Tradiția bibliotecologică ieșeană nu poate fi desconsiderată cind știm raporturile Bibliotecii universitare din Iași cu biblioteca lui M. Kogălni-

ceanu. De altă parte, Vasile Kogălniceanu, în listele sale bibliografice cu privire la opera lui M. Kogălniceanu, o trece printre operele tatălui său.

Pseudonimul „Arbure” l-a mai pus Kogălniceanu și pe alte opere ale lui, ignorate și ele de cercetători, care n-au știut identitatea dintre cele două nume. Pseudonimul adoptat nu e luat la întîmplare de Kogălniceanu, deoarece sătrarul Arbure a fost străbunul lui Kogălniceanu ; de la el scriitorul Kogălniceanu a avut un registru în chirilice, cu copii de orații nupțiale, pe care le-a folosit în schița literară *Nou chip de a face curte*, publicată în „Dacia literară”, 1840 (vezi Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimii. Scrisori alese*, ed. îngrijită de Dan Simionescu, București, 1964, p. 31, nota 1, a lui Kogălniceanu însuși). «Mihail Kogălniceanu a făcut parte din coaliția de la Mazar-Pașa și a colaborat la ziarul „Alegatorul liber”, adică la același ziar în care au apărut studiile publicate apoi în broșură sub pseudonimul M. C. Arbure.

Mihail Kogălniceanu a fost îndeaproape înrudit cu bogata familie Arbure. Safta Arbure, căsătorită cu Constantin Kogălniceanu, a fost străbunica lui dinspre tată ». Adică : Const. Kogălniceanu și Safta Arbure au avut pe fiul Ioan, acesta pe Ilie, iar acesta pe Mihail scriitorul. Constantin Kogălniceanu a moștenit pe socrul său, spătarul Constantin Dimitrie Arbure, «care a avut întinse proprietăți în ținuturile Hotin, Dorohoi și Fălcium. De la această rudă a dobândit mai târziu scriitorul moșile Dumeni și Plopenii din jud. Dorohoi, precum și Odobeștii și Fălfăieștii din jud. Fălcium». Ultimele două argumente citate, care pledează pentru identitatea Arbure = Kogălniceanu, le-a adăugat, ca o confirmare a ipotezei mele, Const. C. Angelescu într-un valoros articol : *Rectificări și completări la o bibliografie recentă a operelor lui M. Kogălniceanu* (Iași, 1958).

Critica internă a textului celor cinci articole din broșură duce la același rezultat. Ele au numeroase exemplificări din domeniul istoriei, aşa cum obișnuia Kogălniceanu. Logica argumentelor este realistă, acuzarea e tare, îndrăzneață, cum numai un Kogălniceanu, cu autoritatea lui, o putea face. El spune regelui Carol I : „Dacă piedica se află în suveran, partidul, din necesitate, va deveni antadinastic”. Am văzut mai sus că și sfîrșitul ultimului articol este tot aşa de amenințător : avizează campania de răsturnare a dinastiei. Stilul oratoric, ideile și compozitia articolelor, limbajul său propriu operelor politice ale lui Kogălniceanu, le găsim întocmai, de exemplu, în *Programa de la Mazar-Pașa* (1883).

4. ARTICOLELE PUBLICATE ÎN ZIARUL „INFORMAȚIUNILE BUCUREȘTENE” (1870)

În 1870 M. Kogălniceanu era în afara guvernului, după ce fusese ministrul de interne în cabinetul prezidat de Dimitrie Ghica (16 noiembrie 1868 – 26 ianuarie 1870):

După demisia guvernului D. Ghica, Kogălniceanu intră, chiar din luna februarie a aceluia an, într-o dîrză opozitie împotriva multor oameni politici ai vremii, dar mai ales împotriva lui Vasile Boerescu, ministrul justiției, pentru că acesta nu pusea în discuția Adunării Deputaților nici un proiect de lege menit să îmbunătățească situația poporului ; în schimb, voia să impună Adunării un proiect de lege prin care să se acorde Elisabetei, soția lui Carol I, suma de lei 300 000 anual. Proiectul a fost, firește, respins din cauza revoltei opiniei publice. Dinastia mai era compromisă și din cauza „afacerii Strousberg”, germanul cărnici Carol I fi concesionase executarea lucrărilor de cale

ferată în condiții grele pentru țară, demascate de M. Kogălniceanu (discursul rostit în ședința Adunării din 15/27 decembrie 1871).

Două guverne au fost numite de Carol I în acest an tulbure : al lui Alex. G. Golescu - Arăpilă (numit la 24 ianuarie/5 februarie 1870) și al lui Emanoil-Costache Epureanu (numit la 20 aprilie/2 mai 1870). Condițiile interne cît și influența războiului franco-prusian (7/19 mai 1870) și proclamării Franței ca republică (23 august /4 septembrie 1870) au dus în România la agitații revoluționare.

Aceasta era, privită în general, situația României în momentul cînd M. Kogălniceanu a început să scrie o serie de articole politice în ziarul „Informațiunile bucureștene”, articole pînă acum necunoscute și nefolosite de istorici. Ziarul era condus de V. A. Urechia, cunoscut istoric și profesor universitar. Colecția ziarului din Biblioteca Academiei are însemnări autografe ale lui V. A. Urechia însuși, care confirmă paternitatea articolelor scrise de Kogălniceanu, dar nesemnate. Pentru articolul publicat în nr. 53 din 5 februarie 1870 și semnat *Arb <ure>*, Urechia stăblește chiar identitatea „*Arb <ore> = Kogălniceanu*”, pseudonim cu care și-a semnat, cum am arătat mai sus, și broșura *Ce este un rege constituțional* (1883).

Primul articol al lui Kogălniceanu scris în „Informațiunile bucureștene” nr. 53 din 5 februarie 1870, p. 1—2, are titlul *Noul ministeriu*. Este un protest ironic împotriva cabinetului presidat de Alex. G. Golescu. Valoarea literară a articolului constă în *arta portretului* și în *ironia satirică*. Miniștrii I. Cantacuzino, D. Cozadini, Mirzescu, Vioreanu, colonel (mai tîrziu general) Manu sunt arătați în toată suficiența lor. Însă despre președintele Al. G. Golescu, scrie Kogălniceanu, „ca toți Goleștii, el din județe a rupt cu boerismul și a îmbrăcat ideile liberale”.

La nivelul unui adevărat pamflet literar se ridică articolul următor (din 7 februarie, nr. 55, p. 1—2). *Un quiproquo dinastic sau antidinastic* : cine e dinastic este considerat om sănătos, iar antidinasticul este un om bolnav. Camarila parlamentară e dinastică, deci sănătoasă. Lingușirea camarilei din preajma palatului princiar este demascată în metafore și simboluri de roman, care ne amintesc pe autorul *Tainelor inimii*.

Activitatea Camerei (nr. 57 din 10 februarie, p. 1) este al treilea articol îndreptat împotriva lui Vasile Boerescu și a activității legislative din Adunarea Deputaților : „Cele ce amintirăm (enumerarea a 25 de proiecte de legi, ca : „Cumpărarea hotelului Ventura”, „Înființarea unui oraș, Mircea-Vodă” s. a. — D. S.) sint de ajuns pentru a nu da drept nimenii să acuze actuala legislațiu de sterpițiune”.

Comedia politică de azi (nr. 66 din 21 februarie, p. 1—2) poate fi considerat un pamphlet politic și literar, biciuitor, despre miniștrii cabinetului Alex. G. Golescu. Începutul, ororic *ex-abrupto*, începe interogativ ; cînd se va sfîrși ministerul A. G. Golescu ? — pentru a sfîrși simbolic : „Aceașă comedie este aceea care se joacă astăzi prin un îndoit număr de actori politici, într-alte cuvinte numiții miniștri : unii care vorbesc pe scenă, alții, care lucrează dintre culise”.

Între 24 februarie și 7 iunie, V. A. Urechia semnalează ca scrise de Kogălniceanu opt alte articole pe diferite teme (nr. 67, 71, 95, 96, 97, 108, 110, 120 și 122, intitulate respectiv : *Greșeli și iar greșeli, Românul, Studii asupra situațiunei*, articolul I și II, *Buletinul zilei* . Unul, fără titlu, compus din două părți : prima scrisă de V. A. Urechia, a doua de M. Kogălniceanu,

s-ar putea numi *<Alegерile>* și *Buletinul zilei*. Ele fac cronică politică a zilei, dezvăluind cu vervă și umor situația ridicolă, dar și tragică, în care se află viața noastră politică din acea vreme. Obiceiul „profesiunilor de credință” făcute în preajma alegerilor parlamentare este ironizat în exemplul lui Anton Arion.

Apoi laudă demiterea guvernului Golescu. Vorbește, ca de o glumă, despre alegerile „libere”. Pentru că în alegeri se obișnuia... reteveiul, Kogălniceanu numește pe cei care-l practicau „reteveiști”. Dar reteveiul fiind în orice caz o armă vizibilă, a fost înlocuit cu „inele de fier” (un fel de pumnal), care loveau fără a fi văzute, ci numai simțite. În două articole studiază convenția bilaterală dintre România și Galați și aduce acuzări lui Emanoil-Costache Epureanu.

Ultimele două articole scrise de Kogălniceanu la „Informațiunile bucureștene” au titlul *Resbelul și România* (nr. 134 și 135 din 8 și 10 iulie 1870). Se declarase războiul între Franța și Prusia și simpatia lui Kogălniceanu se îndreaptă vizibil spre Franța. Se anunță și un al treilea articol, care să arate clar poziția României în problemă, dar acesta a apărut abia în nr. 141 din 2 august 1870, p. 1–2, și el nu mai este scris de Kogălniceanu, ci de noul director al ziarului, M. Nerone Popp. O dată cu plecarea lui V. A. Urechia de la redacție, Kogălniceanu începează colaborarea lui la „Informațiunile bucureștene”.

Chiar dacă nu am avea indicația precisă a lui V. A. Urechia că articolele aparțin lui M. Kogălniceanu, concepția, limba, stilul l-ar trăda pe el ca autor: sunt particularități comune întregii lui opere și activități.

Cele trei opere: schița literară *Idei gresite* din 1856, volumul *Documents...*, tipărit la Londra în 1857, broșura politică *Ce este un rege constituțional* din 1883, precum și numeroasele articole politice publicate în ziarul „Informațiunile bucureștene” în 1870, aparțin în mod cert istoricului și scriitorului M. Kogălniceanu, cea mai proeminentă personalitate politică, cel mai consecvent patriot și democrat al României moderne. La studiul acestor opere tipărite, dar necunoscute pînă acum, trebuie să mai adăugăm studiul aprofundat al oratoriei lui politice și al altor opere, în parte inedite, ale lui M. Kogălniceanu (jurnalele lui de călătorie la Viena și în Spania din 1844 și 1846), pentru a putea întregi perspectivele viitoarei lui monografii.

www.dacoromanica.ro

**ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE P.C.R. PENTRU
ÎNCHEGAREA FRONȚULUI UNIC MUNCITORESC,
ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE ȘI
PERICOLULUI FASCIST, CU PRILEJUL ZILEI DE
1 MAI 1934**

DE

O. MATICHESCU

Politica reaționară promovată de cercuile guvernante ale regimului burghezo-moșieresc, însotită de ascensiunea și de pericolul fascist s-a lovit, în perioada ce a urmat luptelor eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, de împotrivirea crescindă a oamenilor muncii. Lupta maselor populare împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist, pentru apărarea păcii și independenței naționale, și-a găsit expresia și concretizarea în numeroase și variate acțiuni revoluționare.

Printre acestea se impun ca momente însemnate acțiunile muncitoroști prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai 1934.

Urmărind să înăbușe activitatea desfășurată de P. C. R. în vederea organizării și conducerii luptei maselor populare, în preajma zilei de 1 Mai 1934 organele aparatului represiv burghezo-moșieresc au luat numeroase măsuri represive. În conformitate cu prevederile articolului 27 din Legea pentru reprimarea unor așa-zise „infracțiuni contra liniștei publice”, și a stării de asediu, menținută după evenimentele revoluționare din februarie 1933 pe majoritatea teritoriului țării, autoritățile au interzis orice manifestație sau demonstrație a oamenilor muncii pentru ziua de 1 Mai¹. Instrucțiunile organelor de siguranță erau categorice: „Organizațiilor muncitorești afiliate la Uniunea Sindicatelor unitare, organizațiilor comuniste, nu le săint autorizate nici întruniri, nici serbări cîmpenești”². Erau interzise, de asemenea, cu desăvîrșire „manifestațiile sau atrupamentele în stradă, portul steagurilor și carelor alegorice”³. Paralel, în ajunul zilei de 1 Mai au fost efectuate razii și descinderi domiciliare, care s-au soldat cu numeroase

¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 70, dos. 6 579, f. 103–104 și 222–223.

² Ibidem, fond. 70, dos. 6 579, f. 104.

³ Ibidem.

arestări de muncitori comuniști⁴. Teroarea și măsurile represive nu au putut împiedica însă activitatea partidului comunist în organizarea și conducerea acțiunilor revoluționare de 1 Mai 1934. Programul elaborat de P. C. R. pentru această zi se axa pe două principale direcții : organizarea unor întruniri și demonstrații direct de către partidul comunist, trecînd deci peste măsurile represive ale autorităților și folosirea posibilităților legale oferite de întrunirile de sală și de serbările cîmpenești permise unor sindicate muncitorești afiliate la C. G. M.⁵.

Organizațiile de partid s-au ocupat de alcătuirea pe baza Frontului unic muncitoresc, în fabrici și întreprinderi, în cartierele muncitorești, a unor comitete largi de organizare a sărbătoririi zilei de 1 Mai⁶. În același scop, numeroase întruniri au fost organizate în preajma zilei de 1 Mai în fabrici și întreprinderi, în căminele de ucenici de către Uniunea Tineretului Comunist⁷.

Un rol însemnat în organizarea acțiunilor P. C. R. pentru ziua de 1 Mai în acest an a revenit organizațiilor sale de masă legale, în special pe linia închegării Frontului unic de acțiune cu muncitorii social-democrați și socialisti-unitari⁸. În acest scop, membrii acestora au primit consemnul să participe în număr cît mai mare la întrunirile și la serbările cîmpenești organizate de Partidul Social-Democrat și de Partidul socialist-unitar în vederea popularizării în cadrul lor a lozincilor de front unic. Prin intermediul Comitetului național antifascist și al Ligii muncii s-a luat legătura cu Partidul Socialist-Unitar în vederea organizării unor acțiuni comune⁹. Ca rezultat al acestor eforturi, aşa după cum consemnau unele rapoarte ale organelor de siguranță, „P. S. U. a cuprins în programul său de luptă pentru ziua de 1 Mai aceleasi parole (lozinci. — O. M.) ca și comuniștii”¹⁰.

Activitatea propagandistică a partidului comunist în cadrul campaniei politice de 1 Mai s-a extins și la sate¹¹.

Lozincile partidului comunist pentru ziua de 1 Mai în acest an — larg popularizate prin intermediul publicațiilor de partid — erau strîns legate de problemele fundamentale care stăteau în centrul luptei partidului în această perioadă : creșterea exploatației și oprimării maselor largi de oameni ai muncii ; pericolul fascist și de război ; necesitatea închegării Frontului unic muncitoresc¹². „Scînteia”, „Tinărul leninist”, „Buletinul”, „Sirena ceferistă”, „Cazarma”, „Tinărul ceferist”, „Descătușarea”, „Buletinul sindical” și alte organe de presă locale ale P. C. R. și ale organizațiilor sale de masă au apărut în număr festiv, publicind numeroase materiale închinat zilei de 1 Mai¹³. Concomitent au fost editate numeroase manifeste, broșuri și alte materiale propagandistice de către P. C. R. și organizațiile de sub conduce-

⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 167—199, 286—302.

⁵ Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 64—72, 94—99 ; fond. 5, dos. 1 151, f. 200—208, 240—245, 246—249, 250—254 și 266 ; dos. 1 150, f. 124.

⁶ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 200—208.

⁷ „Tinărul leninist”, an. IX, nr. 5 din mai 1934.

⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 241.

⁹ Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 70.

¹⁰ Ibidem, f. 71.

¹¹ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 214.

¹² Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 65 și 94—99.

¹³ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 193 și 232—233. Vezi în acest sens organele de presă amintite, numerele din aprilie-mai 1934 în Arh. Institutului de studii istorice și social-politice, fond. presă.

rea sa, în limba română și a minorităților naționale. Rapoartele de siguranță erau nevoie să consemneze, în acest sens, larga lor răspândire în diverse localități ale țării: Ploiești, Cluj, Deva, Satu-Mare, Hunedoara, Mediaș, Huedin, Hațeg, Iași, Galați, diferite sate din Dobrogea și a.¹⁴ Numeroase asemenea materiale au fost răspândite în cazărmăi, subliniind importanța acordată de P. C. R. activității propagandistice în mijlocul maselor de soldați¹⁵. Printre cele mai semnificative materiale de acest fel amintim: broșura intitulată *1 Mai*, apărută în editura C. G. S. U.; „*1 Mai*”, ziua luptei revoluționare, ziua frontului unic, articol publicat de „Scîntea”, nr. 5 din aprilie 1934; *Cu toții în stradă de 1 Mai Roșu*, în „Tînărul leninist”, nr. 4 din aprilie 1934; *Trăiască 1 Mai, zi de luptă pentru revendicările muncitorești și de eliberare, zi de luptă contra fascismului singeros și al războiului imperialist, zi de solidaritate internațională* și a.

Alte manifeste și articole au apărut în diverse ziare profesionale și de fabrică, constituind, de regulă, apeluri ale comitetelor de inițiativă formate în vederea zilei de 1 Mai în fabrici și întreprinderi. Prin intermediul lor, comitetele de inițiativă chemau masele de muncitori din fabrica, întreprinderea, sau aparținând sindicatului respectiv, să demonstreze în front unic în ziua de 1 Mai, pe baza unor platforme de revendicări comune¹⁶.

Foarte semnificativ pentru întreg conținutul de idei al materialelor de propagandă editate în vederea zilei de 1 Mai este manifestul apărut sub semnatura C.C. al P.C.R., intitulat: „Trăiască 1 Mai, zi internațională de luptă a muncitorilor contra exploatației, fascismului și războiului”. „Dați mâna, muncitor cu muncitor, muncitor cu țaran — arăta manifestul P.C.R. —. Alegeți comitete de front unic împotriva exploatației și a fascismului. De 1 Mai oprită munca în fabrici, mine, birouri, ogoare. Lozincile poporului muncitor să acopere străzile întregii țări”¹⁷.

Ideea Frontului unic muncitoresc apare în materiale propagandistice ale P.C.R. în strînsă legătură cu experiența bogată obținută de clasa muncitoare din țara noastră ca urmare a eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933. Într-un manifest editat de Confederația Generală a Sindicatelor unitare cu prilejul zilei de 1 Mai, se arăta că numeroasele greve și conflicte de muncă izbucnîte între muncitori și patroni în perioada de după luptele revoluționare de la Grivița din februarie 1933 — grevele din industria textilă de la Buhuș, Timișoara, Bueurești, Iași, Galați, grevele metalurgiștilor din Brașov, ale muncitorilor dintr-o serie de ramuri ale industriei alimentare și a — s-au desfășurat sub semnul Frontului unic muncitoresc¹⁸.

Una dintre problemele larg dezbatute în materialele propagandistice ale P.C.R. și ale organizațiilor sale de masă închinate zilei de 1 Mai constă în demascarea ideologiei fasciste, pericolul pe care politica agresivă și revizionistă a statelor fasciste îl prezenta pentru pacea mondială și mișcarea muncitorească din diferite țări. În aceste materiale se reflectă în același timp solidarizarea partidului comunist, a mișcării muncitorești din țara

¹⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 255—259, 264 și 286—302.

¹⁵ Ibidem, f. 258 și 259.

¹⁶ Ibidem, f. 226 și 283; Arh. Institutului de studii istorice și social-politice, cota D XVIII/1; „Malaxiștii” (ziar de fabrică) din mai 1934.

¹⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 90—91.

¹⁸ Ibidem, f. 73—74.

noastră cu lupta eroică a proletariatului internațional împotriva fascismului și pericolului de război. Subliniem în această direcție larga popularizare făcută în aceste materiale insurecției eroice a proletariatului austriac, înăbușită în singe în februarie 1934, solidarizarea cu victimele terorii fasciste din Germania hitleristă, relevarea succeselor obținute de masele populare din diferite țări capitaliste — Spania, Franța și.a. — în lupta pentru bararea drumului fascismului¹⁹.

Abordarea acestor probleme nu avea un scop în sine, fiind direct subordonată unor probleme majore, de educație revoluționară, de stimulare și organizare a luptei maselor largi de oameni ai muncii. „Ziua de 1 Mai să fie o uriașă manifestare a voinței de luptă a clasei muncitoare, a voinței de unitate în luptă, să fie o uriașă infăptuire a frontului unic, așa cum a fost în luptele din februarie trecut la noi, în greva generală din Franța și în insurecția eroică a proletariatului austriac”²⁰, lansa chemarea în această direcție organul central de presă al P.C.R., „Scîntea”.

Problema solidarității internaționale a oamenilor muncii din țara noastră cu lupta proletariatului internațional o găsim de asemenea prezentată în materialele publicate de presa social-democrată și socialist-unitară cu prilejul zilei de 1 Mai²¹.

Paralel, în întreaga țară au fost răspândiți fluturași ai P.C.R. și ai organizațiilor sale de masă, conținând diferite lozinci ca : „Jos clica fascistă a lui Hitler și Mussolini !”; „Jos bandele fasciste !”; „Jos amenziile, scăderile de salariu, mizeria din fabrici !”; „Trăiască frontul unic de luptă revoluționară !”; „Demonstrații de 1 Mai Roșu contra teroarei, stării de asediu, pentru eliberarea muncitorilor închiși și ajutorarea lor !”²².

O atenție însemnată a fost acordată organizării acțiunilor muncitorii de 1 Mai în București. În acest scop, pe linia ultimelor măsuri, organizația locală a P.C.R. din capitală a convocat, în casa conspirativă a partidului din str. Înclinată, o ședință conspirativă cu participarea delegaților comitetelor de acțiune din fabrici și întreprinderi²³. Consfătuirea, la care au participat 22 de persoane, a luat în discuție și a dezbatut planul de acțiune al P.C.R. în vederea zilei de 1 Mai, subliniind în special necesitatea mobilizării la intrunirile și demonstrațiile prevăzute pentru această zi a muncitorimii din întreprinderile mari ale capitalei, în primul rînd de la C.F.R.²⁴. S-a hotărât ca în principalele cartiere ale Bucureștiului să se formeze zece mari grupe de oameni ai muncii, cărora oratorii dinainte desemnați ai P.C.R. și organizațiilor sale de masă urmău să le vorbească, să-i organizeze în vederea unei manifestații de stradă²⁵. S-au fixat în acest scop locuri precise de intrunire : în Calea Grivitei pentru muncitorii ceferiști și cei de la C.A.M., la Obor pentru cei de la S.T.B., în Dudești pentru cei de la fabricile de tabăcărie, în cartierele Belu, Ferentari, Lemaitre, Cotroceni, Floreasca pentru muncitorii de la uzinele electrice, Pirotehnici, fabrica Herdan și.a.²⁶.

¹⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 73—78 și 90—91 ; fond. 5, dos. 1 151, f. 228—231.

²⁰ „Scîntea”, an. IV, nr. 5 din aprilie 1934.

²¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 228—231.

²² Arh. Institutului de studii istorice și social-politice, fond. „Fluturași”.

²³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 79.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 240.

²⁶ Ibidem, f. 267.

În urma acestor hotărîri, în noaptea de 30 aprilie spre 1 mai, grupe de muncitori comuniști s-au deplasat în întreprinderi și cartiere muncitorești în vederea mobilizării muncitorimii la acțiunile prevăzute, săblonării de lozinci și arborării steagurilor roșii²⁷. Din rapoartele organelor de siguranță reiese că pe Șoseaua Olteniței, în diferite puncte de pe Calea Griviței și în alte cartiere din București, au fost arborate în dimineața zilei de 1 Mai steaguri roșii cu lozinci ale P.C.R.²⁸. Subliniind această activitate, la care, din însărcinarea P.C.R., Uniunea Tineretului Comunist a avut un apport însemnat, organul central de presă al U.T.C., „Tinărul leninist”, arăta că „sute și mii de săbloane și inscripții cu lozincile U.T.C.-ului au acoperit pereții și gardurile Bucureștiului”²⁹.

O asemenea importantă acțiune au înfăptuit-o studenții revoluționari din București. Astfel, conform hotărîrii adoptate în cadrul ședinței de pregătire a zilei de 1 Mai de către Asociația studenților revoluționari din capitală³⁰, un grup de studenți comuniști, printre care Constanța Crăciun, a afișat pe zidurile Universității din București, în sălile de curs, pe holuri și în ascensoare, fluturași ai partidului comunist conținând diverse lozinci, ca „Jos teroarea !”, „Cerem anularea procesului muncitorilor ceferiști !”, „Luptați în masă contra fascismului !”, „Luptați pentru regim politic în închisori !” și.a.³¹. Concomitent a fost răspândit un manifest șapirografiat de Asociația studenților revoluționari care chema masele la luptă contra regimului burghezo-moșieresc, pentru libertăți democratice, împotriva fascismului³².

Muncitorimea capitalei a răspuns cu avint chemărilor P.C.R. Sute și mii de oameni ai muncii, comuniști, social-democrați, fără de partid, s-au adunat în dimineața zilei de 1 Mai în locurile de întrunire fixate de partidul comunist. Astfel, întruniri și manifestații muncitorești conduse de P.C.R. au avut loc în diferite puncte ale capitalei: în sectorul Galben au manifestat, sub lozincile partidului comunist, muncitorii de la moara Assan³³; în sectorul Negru, comuniștii au organizat întruniri și manifestații de stradă ale muncitorilor de la Lemaître³⁴. Mase de tineri au demonstrat pe Calea Rahovei sub conducerea U.T.C. împotriva exploatației capitaliste, a pericolului fascist, pentru apărarea păcii³⁵.

Manifestații și demonstrații de stradă asemănătoare au avut loc în Bariera Moșilor, pe str. Popa Nan, în str. Piscului, în cartierul Regiei, pe șoseaua care duce la pădurea Băneasa și.a.³⁶.

Partidul comunist a acordat o atenție deosebită organizării acțiunilor muncitorilor ceferiști pentru ziua de 1 Mai, obținând în acest sens rezultate însemnante. Așa după cum consemna „Scîntea” în articolul intitulat *1 Mai Roșu. Steagurile roșii pe străzile capitalei*³⁷ în dimineața

²⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266–271.

²⁸ Ibidem, f. 271.

²⁹ „Tinărul leninist”, an. IX, nr. 5 din mai 1934.

³⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 95 și 96.

³¹ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 268–302.

³² „Scîntea”, an. IV, nr. 6 din mai 1934.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ „Tinărul leninist”, an. IX, nr. 5 din mai 1934.

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266–271.

³⁷ „Scîntea”, an. IV, nr. 6 din mai 1934.

zilei de 1 Mai, grupuri compacte de muncitori ceferiști s-au unit în fața cimitirului Sf. Vineri, de unde, la ora 9, după o scurtă întrunire au inceput să manifesteze pe Calea Griviței, strigind și scandind lozinci ale Partidului comunist ³⁸. Ajungind în fața Atelierelor C.F.R. au fost desfășurate steaguri roșii și pancarte cu lozinci. Din piepturile celor peste 500 de manifestanți, au răsunat cu putere lozincile de luptă ale P.C.R. : „Cerem eliberarea ceferiștilor !”, „Trăiască Frontul unic muncitoresc !”, „Trăiască 1 Mai, zi de luptă !”, „Jos fascismul !”, „Jos războul !” ³⁹. Concentrând însemnate detașamente de polițiști și jandarmi, organele represive au reușit în cele din urmă, cu ajutorul bastoanelor de cauciuc și al paturilor de armă, să înăbușe manifestația muncitorilor feroviari, după ce coloana demonstranților depășise cu mult Atelierele Grivița ⁴⁰.

Faptul că partidul comunist a reușit să organizeze una dintre cele mai însemnate și mai reușite acțiuni prevăzute pentru 1 Mai tocmai cu muncitorii feroviari la aproximativ un an după eroicele bătălii de clasă din ianuarie-februarie 1933 are o adâncă semnificație pentru influența și prestigiul de care partidul comunist se bucura în rîndurile acestui detașament de avangardă al proletariatului român.

Apreciind acțiunile reușite organizate de partidul comunist cu muncitorii ceferiști în ziua de 1 Mai, într-un manifest al P.C.R. din mai 1934, comentat de ziarul „Descătușarea”, se arăta că : „steagurile roșii ale demonstrației de 1 Mai la București, mitingul zburător de mii de ceferiști din 1 Mai la București”, alături de numeroase alte acțiuni de solidaritate cu conducătorii eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933, „dovedesc încă o dată vegheea neclintită a muncitorimii”, dragostea și prestigiul de care conducătorii ceferiști și petroliști se bucurau în fața întregului popor ⁴¹.

Întrunirile și manifestațiile muncitorești organizate de partidul comunist în ziua de 1 Mai au fost reprimate de către aparatul polițienesc burghezo-moșieresc. Rapoartele autorităților consemnează violente ciocniri între muncitori, poliție și jandarmerie cu ocazia întrunirilor și demonstrațiilor pe Calea Griviței, în str. Popa Nan, în bariera Moșilor, pe str. Piscului și în alte puncte din capitală ⁴². S-au operat cu acest prilej numeroase arestări. După unele date incomplete, micșorate de autorități, reiese că 23 de comuniști au fost arestați în noaptea de 30 aprilie spre 1 Mai pentru activitate propagandistică, 14 comuniști au fost arestați cu prilejul manifestației din str. Piscului; alți 20 au fost arestați în autobuzul cu care mergeau la pădurea Andronache, fiind acuzați de „propagandă comunistă” ⁴³. Se adaugă la aceste cifre 233 de alți muncitori și activiști ai partidului comunist arestați în capitală cu prilejul răspândirii materialului propagandistic al P.C.R., ca urmare a numeroase razii ce s-au efectuat ⁴⁴.

³⁸ „Scînteia”, an. IV, nr. 6 din mai 1934.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ „Descătușarea”, nr. 5/23 din 25 mai 1934.

⁴² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266–271.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, f. 286–302; „Dimineața”, an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934; „Adevărul”, an. X LVIII, nr. 15 432 din 3 mai 1934.

Măsurile represive nu au avut însă rezultatele scontate de autorități, Muncitorii nu s-au lăsat intimidați. Conduși de comuniști, ei s-au regrupat pornind în grupuri compacte în diferite puncte în afara capitalei în vederea organizării unor noi întruniri⁴⁵. Din inițiativa P.C.R., grupuri compacte de muncitori comuniști au plecat în direcțiile Dudești-Cioplea, Pantelimon și.a., pentru a face agitație în satele din împrejurimi⁴⁶.

Deși ținute legal, întrunirile muncitorești organizate de Partidul Social-Democrat în București și alte localități din țară, au căpătat un pronunțat caracter revoluționar, exprimând nemulțumirile profunde ale maselor largi de oameni ai muncii împotriva exploatației capitaliste, a pericolului fascist. Desfășurate în comun, prin participarea laolaltă a muncitorilor comuniști, social-democrați și fără de partid, ele au subliniat, de pe altă parte, adeziunea largă a maselor de participanți la politica partidului comunist de făurire a Frontului unic muncitoresc.

Sub semnul Frontului unic s-a desfășurat întrunirea muncitorească organizată de P.S.D. în dimineața zilei de 1 Mai în sala „Casei poporului” din str. Izvor nr. 37. În ciuda dispozițiunilor severe date de autorități, sala a fost pavoazată cu steaguri roșii, afișe și pancarte cuprinzînd lozinci cu revendicări muncitorești, de luptă antifascistă și antirăzboinică⁴⁷.

Demascind mizeria și oprimarea la care erau supuse masele largi populare ca rezultat al politiciei reacționare desfășurată de regimul burghezo-moșieresc, oratorii au abordat în cuvîntările lor probleme fundamentale ale oamenilor muncii : lupta împotriva ofensivei patronale, pentru sprijirea salariilor, ajutor de șomaj, libertăți democratice, pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare — necesitate obiectivă în vederea înfăptuirii telului politic final al clasei muncitoare —, înlăturarea exploatației omului de către om prin instaurarea unei societăți noi socialiste, „expresiunea cea mai înaltă a societății umane”⁴⁸, după cum sublinia unul din vorbitori.

Discursul documentat al unei reprezentante a organizației femeilor socialiste a produs o profundă impresie asupra maselor de participanți. „La manifestațiile milioanelor de muncitori din toate țările, ne alăturăm și noi, femeile, fie din cîmpul muncii salariale, fie ca soții de proletari robiți capitalului”, arăta vorbitoarea, scoșînd în evidență mizeria, înăpierea culturală, lipsa de drepturi economice și libertăți politice, care se răsfringeau deosebit de dureros și asupra milioanelor de femei de pe cuprinsul patriei. De aceea, „alături de voi — arăta ea —, noi femeile manifestăm azi pentru triumful muncii creațoare și pentru revendicările noastre speciale : respectul legilor care ocrotesc munca femeilor și a copiilor noștri”⁴⁹.

În cuvîntările lor vorbitorii au subliniat necesitatea luptei pentru apărarea păcii, pentru dezarmarea generală⁵⁰. Condamnînd discuțiile pe care diplomații statelor burgheze le duceau la Geneva în vederea unei aşa-zise dezarmări, la întrunire s-a subliniat necesitatea adoptării

⁴⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 268—271.

⁴⁶ Ibidem, f. 269.

⁴⁷ Ibidem, f. 286—302 ; „Dimineață”, an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.

⁴⁸ „Dimineață”, an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 286—302.

unor măsuri concrete împotriva planurilor expansioniste promovate de statele fasciste în frunte cu Germania hitleristă. „Jos dictatura!”, „Jos războiul!”, „Jos hitlerismul!” au răspuns masele de participanți într-un singur ecou⁵¹. S-a luat poziție împotriva organizațiilor fasciste din țara noastră, arătându-se necesitatea adoptării unor măsuri concrete pentru a evita și a scoate de sub influența nefastă a acestor organizații unele categorii de tineret induse în eroare și pentru educare a tineretului în spirit antifascist și antirăzboinic⁵².

În condiții asemănătoare s-a desfășurat întrunirea muncitorească de 1 Mai, organizată de Partidul Socialist-Unitar în sala din str. Eugen Carada nr.9. Și aici vorbitorii s-au pronunțat în unanimitate pentru necesitatea închegării Frontului unic muncitoreesc, subliniind în această direcție greșelile de tactică ale socialistilor germani, „care, refuzând frontul unic cu P.C.G., au ajuns să fie încătușați de forțele hitleriste”⁵³. Conducătorii acestui partid, printre care C.Popovici, au apreciat în cuvîntările lor eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, subliniind marea lor importanță pentru mișcarea noastră muncitorească⁵⁴. Exprimîndu-și deplina solidaritate și prețuire a eroilor căzuți în luptele de clasă de la Atelierele C.F.R. Grivița, în mișcările revoluționare din Germania și Austria, asistența se ridică în picioare, păstrînd un moment de reculegere⁵⁵.

Acțiunile muncitorești au fost prelungite în după-amiaza zilei de 1 Mai. Pe lîngă întrunirile organizate de P.C.R în pădurile din afara capitalei cu muncitorii șomeri și cei înscriși în sindicale revoluționare, ca „Țesătorul”, „Ciocanul”, „Solidaritatea”, mii de muncitori comuniști, social-democrați și fără de partid au participat la serbările cîmpenești organizate în grădinile „Gib” de către Partidul Social-Democrat și, respectiv, „Bobulescu” de către Partidul Socialist-Unitar⁵⁶.

Întruniri muncitorești organizate de sindicalele afiliate la C.G.M. au avut loc în numeroase alte centre din țară : Timișoara, Arad, Oradea, Sf. Gheorghe, Tg.-Mureș, Uioara, Roșia Montană, Brașov, Sibiu, Cheia Turzii, Vatra Dornei, Iași, Bacău, Comănești⁵⁷. Printre localitățile cu un număr mare de participanți la întrunirile și manifestațiile prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, variind între 1 000 și 6 000, amintim : Anina, Oradea, Zlatna, Satu-Mare, Sighișoara, Ploiești, Galați, Reșița, Cluj, Petroșeni, Vulcan⁵⁸!

Caracteristica principală a tuturor acestor întruniri constă în faptul că, la fel ca cele din capitală, s-au desfășurat sub semnul Frontului unic muncitoreesc. În cuvîntările ținute s-a arătat în general însemnatatea pentru clasa muncitoare a zilei de 1 Mai⁵⁹, evidențîndu-se luptele eroice

⁵¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 292.

⁵² Ibidem, f. 291.

⁵³ Ibidem, f. 293.

⁵⁴ Ibidem, f. 286–302.

⁵⁵ Ibidem, f. 293.

⁵⁶ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 240–241 ; fond. 7, dos. 1 313, f. 95 ; „Dimineata”, an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.

⁵⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 263–265 și 286, 321.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, f. 286–312.

desfășurate de proletariatul român în frunte cu muncitorii ceferiști și petroliști, de clasa muncitoare internațională împotriva fascismului, pentru apărarea păcii între popoare⁶⁰.

Cuvintările au constituit în același timp puternice acte de demascare a regimului burghezo-moșieresc, a politicii sale străine intereselor fundamentale ale oamenilor muncii din țara noastră. S-a vorbit în aceste întruniri de eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, subliniindu-se cauzele social-economice care au dus la izbucnirea lor, reprimarea lor sălbatică. Vorbitorii și participanții și-au manifestat hotărîrea de a lupta pentru încheierea unității de acțiune a clasei muncitoare, urmând pilda eroicilor luptători de la Grivița.

La Ploiești, din inițiativa organizației locale a P.C.R., pe zidurile societății „Astra”, în cartierele muncitorești, au fost sablonate lozinci ale P.C.R. Pe șoseaua Ploiești-Tătărani au fost arborate steaguri roșii⁶¹. La întrunirea care a avut loc în această localitate, în timp ce unul dintre vorbitori se pronunța împotriva fascismului, participanții au scandat minute în sir împotriva organizațiilor fasciste din țara noastră, pentru front unic muncitoresc⁶².

Ziua de 1 Mai 1934 a fost sărbătorită în front unic și de către muncitorii din porturile dunărene. Astfel, la Giurgiu, comitetul de inițiativă, format din muncitorii comuniști, social-democrați și fără de partid, a organizat acțiunile muncitorești din ziua de 1 Mai pe baza unei platforme comune de luptă, cuprinzînd în special revendicări specifice muncitorilor portuari: lupta împotriva scăderii prețurilor la muncile efectuate manual, pentru mărirea salariilor la nivel cu scumpetea crescîndă a produselor de larg consum, contra reținerilor din salarii, pentru ajutorarea materială a muncitorilor șomeri, pentru recunoașterea comitetului de port ales de muncitori și.a.⁶³.

La Galați și în alte centre din țară, participanții au votat moțiuni în care cereau desființarea stării de asediu și a legiuirilor antimuncitorești, pentru recunoașterea libertăților democratice⁶⁴. Au fost trimise moțiuni de salut și solidaritate cu eroicii conducători ai muncitorimii ceferiști și petroliști aflați pe banca acuzării burgheze, cerîndu-se eliberarea lor⁶⁵.

La Iași, Buhuși, Bacău și în alte centre din Moldova, ca rezultat al activității susținute desfășurate de organizația regională Moldova a P.C.R., sărbătorirea zilei de 1 Mai a avut o mare ampoloare⁶⁶. La Iași, așa după cum raportau organele de poliție locale, s-au găsit sablonate pe zidurile fundației regale lozinci de solidarizare cu muncitorii ceferiști și petroliști arestați, cerîndu-se eliberarea lor: „Eliberați pe ceferiști!”, „Jos războiul!”, „Jos fascismul!”, „Trăiască P.C.R.!”, „Votați Liga muncii!”, și.a.⁶⁷ Pe străzi au fost arborate drapele roșii⁶⁸.

⁶⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 286–312.

⁶¹ Ibidem, f. 256–257 și 288–289.

⁶² Ibidem, f. 290.

⁶³ Ibidem, f. 226 și 283.

⁶⁴ Ibidem, f. 288–289.

⁶⁵ Ibidem, f. 289 și 336–339.

⁶⁶ Ibidem, fond. 8, dos. 1 605, f. 108.

⁶⁷ Arh. st. Iași, dos. 18 1934, f. 177.

⁶⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 8, dos. 1 605, f. 108.

S-au răspândit manifește purtînd titlul : „Salvați pe comuniștii căzuți în ghearele călăilor siguranței și întăriți lupta de eliberare a ceferiștilor”⁶⁹. Au fost arestați cu prilejul zilei de 1 Mai în localitate 60 de muncitori revoluționari care au fost apoi deferiți Consiliului de Război al Corpului IV Armată, spre a fi judecați conform legii stării de asediu⁷⁰.

Lozinci asemănătoare au fost sablonate pe zidurile garnizoanei Regimentului 8 Infanterie din Roman⁷¹.

Foarte animată a fost întrunirea muncitorească de 1 Mai la Brașov. În cuvîntul lor, muncitorii comuniști și social-democrați au abordat numeroase probleme ale situației interne și internaționale, pronunțîndu-se în mod hotărît pentru încheierea unității de luptă a clasei muncitoare⁷². Vorbitorii au subliniat faptul că prin politica lor reacționară, exprimată printre altele în persecuții și asasinarea muncitorimii greviste de la Ateleierele Grivița, guvernările români au deschis porțile unei noi ofensive asupra nivelului de trai al clasei muncitoare⁷³. Încurajați de perpetuarea stării de asediu și legile potrivnice muncitorimii, patronii din localitate, arăta unul din vorbitori, au început „să reducă salariile, să facă concedieri și să mărească ziua de muncă”⁷⁴.

Vorbitorii au demascat și au condamnat cu asprime înăbușirea drepturilor democratice pentru oamenii muncii. Venind cu exemple concrete din localitate, s-a arătat că „în alegerile locale precedente comuniștii și socialistii au fost împiedicați prin măsuri teroriste să-și depună liste”⁷⁵.

Condamnînd astfel de măsuri samavolnice, precum și avansurile făcute de unii politicieni burghezi organizațiilor fasciste din țara noastră, vorbitorii chemau masele celor ce munesc la vigilență de clasă și unitate de acțiune⁷⁶.

În discursurile rostite au fost abordate diferite probleme ale învățăturii marxist-leniniste ca fundament teoretic al societății sociale și comuniste, unele probleme menite să ducă la înțelegerea de către masele de participanți a superiorității societății sociale asupra capitalismului, a legilor obiective în virtutea cărora capitalismul e condamnat inevitabil la pieire, evidențîndu-se în același timp sarcinile ce revineau proletariatului în această direcție⁷⁷.

În sunetele puternice și înălțătoare ale Internaționalei, muncitorii au scandat la terminarea întrunirii pentru Front unic muncitorească, împotriva fascismului și războiului, pentru solidaritatea muncitorească internațională⁷⁸. Si în această localitate autoritățile represive locale au operat arestări din rîndurile participanților⁷⁹.

⁶⁹ Arh. st. Iași, dos. 18/1934, f. 177.

⁷⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 8, dos. 1 605, f. 108–109; fond. 5, dos. 1 151, f. 295.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 325–327 și 343–345.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, f. 326.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, f. 325–327.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

În condiții asemănătoare s-a desfășurat întrunirea muncitorească din Oradea. O reușită acțiune a fost organizată în această localitate de către organizația revoluționară de tineret, al cărei secretar în această perioadă era Ludovic Minschi⁸⁰.

În numeroase centre masele de muncitori participanți au luat poziție împotriva unor legiuiri reacționare adoptate de guvernanti, subliniindu-se în același timp caracterul lor demagogic⁸¹. „Nu aceștia sănătății și apărătorii poporului, ci singur poporul muncitor trebuie să se organizeze și să-și apere interesele — arăta în cuvîntul său un muncitor social-democrat la întrunirea muncitorească din Turda, pronunțîndu-se pentru Front unic muncitorească, împotriva ofensivei și exploatației capitaliste —. Capitalismul este inuman și exploatațator. Salvarea poporului este în doctrina marxismului, care își afirmă existența în întreaga lume”⁸².

Pe lîngă problemele generale, de luptă împotriva fascismului, de apărare a păcii sau specific muncitoști, numeroși muncitori au luat în discuție la întrunirile de 1 Mai situația grea a maselor de țărani muncitori, lipsa de pămînt, fiscalitatea excesivă și împovărătoare, alte probleme și nevoi ale țărănimii⁸³. În unele localități, ca : Diciosinmartin (Tîrnăveni), Tg.-Mureș, Sf.-Gheorghe și în alte centre, la adunările de 1 Mai și-au manifestat prezența numeroși țărani aparținând satelor din împrejurimi⁸⁴.

Sub semnul Frontului unic muncitorească s-a desfășurat ziua de 1 Mai la Reșița. După tradiționala întîlnire de pe stadionul muncitorească, 6 000 de muncitori, vîrstnici și tineri, purtînd steaguri roșii și pancarte cu lozinci revoluționare, au parcurs străzile orașului cîntînd *Internationala*, cerînd pîine, pace, drepturi democratice, manifestîndu-și hotărîrea de a lupta în front unic împotriva ofensivei patronale, pericolului fascist, pentru apărarea suveranității și independenței de stat a țării noastre⁸⁵.

Acțiunile muncitoști din această localitate, prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, sănătății și apărătorii sănătății nu numai caracterului lor combativ, a numărului mare de participanți, ci și faptului că ele s-au desfășurat în ciuda măsurilor represive și preventive deosebite luate de autorități. Pe lîngă forțele polițienești din oraș, în localitate au fost aduse două batalioane de soldați din Regimentul 96 infanterie, cantonat în Caransebeș, precum și batalionul mobil de jandarmi din Oravița⁸⁶.

Muncitorii au dejucat de asemenea manevrele elementelor fasciste din localitate, care, acaparînd conducerea sindicatelor „naționale”, au căutat să împiedice manifestația muncitorească organizată de Sindicatul metalurgist. Motivîndu-și această atitudine, elementele fasciste din localitate se plîngeau organelor de siguranță că muncitorii l-au huiduit pe A.C.Cuza, șeful organizației teroiste L.A.N.C., cu ocazia unei întruniri anterioare organizată de fasciști la Reșița⁸⁷.

⁸⁰ *Luptători pentru pace, socialism și fericirea poporului*, București, Edit. tineretului, 1955, p. 125.

⁸¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 331, 332, 339.

⁸² Ibidem, f. 342.

⁸³ Ibidem, f. 329—334 și 336—339.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 211—213, 235—239, 354—355; vezi și *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, f. 102.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

Muncitorimea nu s-a lăsat însă intimidată și acest lucru reiese clar din felul cum s-au desfășurat evenimentele în ziua de 1 Mai. Cu toate acestea, au fost arestați cu acest prilej un număr mare de muncitori, printre care peste 20 de comuniști⁸⁸. Raportind despre felul cum s-a desfășurat ziua de 1 Mai în acest oraș, autoritățile locale cereau organelor superioare să interzică pentru anul viitor orice fel de manifestație a oamenilor muncii din Reșița⁸⁹.

În condiții asemănătoare s-au desfășurat întrunirile și demonstrațiile muncitorești de la Hunedoara, în centrele miniere din Valea Jiului. Întrunirile și demonstrațiile celor 3 000 de muncitori minieri din Petroșani, Lonea și Petrila, desfășurate în front unic, au îmbrăcat un puternic caracter antifascist. Ele au constituit în același timp o puternică afirmație a solidarității de clasă cu victimele fascismului pe plan internațional⁹⁰.

*

Întrunirile și demonstrațiile de 1 Mai 1934, întreg ansamblul de măsuri organizatorice și propagandistice inițiate de P.C.R. cu acest prilej se înscriv ca momente însemnate în cadrul general al acțiunilor revoluționare desfășurate de oamenii muncii din România în acest an împotriva exploatației capitaliste și pericolului fascist. Organizate de către partidele și sindicalele muncitorești, ele s-au desfășurat sub semnul Frontului unic muncitoresc. Organizarea în capitală și în alte localități din țară a unor demonstrații muncitorești de stradă sub lozincile Partidului comunist evidențiază prestigiul de care P.C.R. și politica sa — axată pe interesele fundamentale ale oamenilor muncii — se bucurau în fața maselor populare. Pe de altă parte, întrunirile organizate de P.S.D. și P.S.U. în această zi subliniază, la rîndul lor, curențul puternic spre unitatea de acțiune a muncitorimii, înțelegerea cu care unii conducători ai acestor partide și în special membrii lor de rînd priveau necesitatea încheierii Frontului unic muncitoresc.

Întrunirile și demonstrațiile de 1 Mai 1934 au avut în același timp un puternic caracter antifascist. Din acest punct de vedere apare deosebit de important faptul că în mod simultan, în aceeași zi pe întreg cuprinsul țării — referindu-ne la centrele economice mai însemnate — mase de zeci de mii de oameni ai muncii, comuniști, social-democrați sau fără de partid și-au unit glasul în apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva primejdiei fascismului, a hitlerismului, și-au afirmat hotărîrea de a lupta cu fermitate pentru independența și suveranitatea de stat a țării noastre.

Pe lîngă caracterul internațional pe care ziua de 1 Mai l-a avut și în acest an, evidențiat în special prin puternicele acțiuni de solidaritate cu victimele terorii fasciste din diferite țări, acțiunile muncitorești prilejuite de acest eveniment au constituit în același timp momente însemnate de afirmație a solidarității de clasă a maselor populare din țara noastră cu conducătorii eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933. Acest fapt se înscrive ca una din trăsăturile domi-

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 354—355.

⁹⁰ Ibidem, f. 340—342.

nante ale felului în care oamenii muncii din România au sărbătorit în 1934 ziua internațională a celor ce muncesc.

Un aspect important al problemei îl constituie activitatea organizatorică, de propagandă și agitație, desfășurată de partidul comunist în cadrul campaniei sale politice de 1 Mai în acest an. Manifestul, fluturașul sau steagul roșu aveau o puternică înrăurire asupra maselor largi de oameni ai muncii. Ele simbolizau vitalitatea partidului comunist, capacitatea sa organizatorică, legăturile permanente dintre partid și masse. Prin natura sa, activitatea propagandistică a P.C.R. desfășurată cu prilejul zilei de 1 Mai în acest an a contribuit deci la formarea conștiinței de clasă a oamenilor muncii, factor subiectiv de cea mai mare însemnatate pentru infăptuirea liniei strategice și tactice a P.C.R. în perioada ilegalității.

Conținutul de idei, caracterul simultan, hotărât și de masă, imprimat de P.C.R., conferă o trăsătură specifică acțiunilor muncitorești de la 1 Mai 1934, subliniind în același timp importanța lor.

www.dacoromanica.ro

PRISOASELE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMELE DOUĂ DECENII ALE REGULAMENTULUI ORGANIC

DE

I. CORFUS

Sfîrșitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea a adus adînci transformări în structura economiei agrare bazate pe clacă din Tara Românească. Tratatul de la Adrianopol (1829) a redat țării libertatea comerțului, iar Regulamentul organic (1831) a creat pentru stăpînii de moșii condiții pentru o largă dezvoltare a producției de cereale destinate pieței pe partea de moșie ce urma să fie reținută pentru ei, adică pe așa-numita rezervă feudală. Pentru a forța pe clăcași să le cultive rezerva, boierii le-au desființat, prin claca regulaamentară, libertatea de a folosi pentru ei întreaga moșie și le-au limitat pînă la anulare dreptul de stămutare pe alte moșii, unde ar fi găsit condiții de viață mai usoare. Pămîntul urma să fie distribuit prin măsurătoare clăcașilor, împărțitî în trei categorii, după numărul de vite prevăzut de noua legiuire. Astfel, fiecare clăcaș, indiferent de categoria din care făcea parte, urma să primească 7 prăjini¹ de loc pentru casă, curte și grădină, precum și 3 pogoane² de arătură; în afara de acestea, clăcașul din prima categorie (fruntașul) cu 4 vite de muncă (boi, bivoli, cai) și o vacă de hrană, urma să primească 2 pogoane și jumătate de pășune (izlaz) și 3 pogoane de fineață (în total 8 pogoane și 19 prăjini), clăcașul din categoria a doua (mijlocașul), cu 2 vite de muncă și o vacă de hrană, 1 pogon și jumătate de pășune și 1 pogon și 19 prăjini de fineață (în total 6 pogoane și 14 prăjini), iar clăcașul din categoria a treia (codașul), adică cel fără vite de muncă, dar cu o vacă de hrană, o jumătate de pogon de pășune și 15 prăjini de fineață (în total 4 pogoane și 10 prăjini).

Restul moșiei forma rezerva, asupra căreia se întindea dreptul de stăpinire desăvîrșită al proprietarului. În felul acesta, proprietarul și-a eliberat, mai ales la cîmpie, unde exista pămînt mult și țărani puțini, cea mai mare parte din moșie de obligațiile feudale față de clăcașii săi. La munte, unde pămînt cultivabil era mai puțin, iar țărani mai mulți, moșia urma să fi împărțită în trei, din care două părți urmau să se pună la dispoziția clăcașilor, iar o parte să se rețină de proprietar ca rezervă.

¹ 24 de prăjini formau un pogon.

² Pogonul echivala cu jumătate de hecatar.

Așa a fost desființată libertatea clăcașilor de a ara și a cosi la discreție, precum și libertatea de a ține oricît de multe vite pe moșie fără plată.

Clăcașul care avea mai multe vite sau care voia să ia pămînt de arătură sau de cositură mai mult decât îi atribuia legea urma ca pentru prisosul de vite să plătească ierbărit, iar prisosul de pămînt să-l ia în arendă,³ în ambele cazuri prin învoielii așa-zise libere încheiate cu proprietarul⁴. Cum cea mai mare parte a clăcașilor foloseau, mai ales la cîmpie, mult mai mult pămînt și creșteau mult mai multe vite decât le prevedea legea, luarea de pămînt în arendă sub formă de prisoase a devenit singura cale pentru dezvoltarea gospodăriei țărănești și a producției ei pentru piată. Aceasta este geneza așa-numitelor prisoase introduse de Regulamentul organic în locul libertății clăcașilor de a folosi la discreție moșia. Analiza lor în primele două decenii ale perioadei regulamentare formează obiectul cercetării de față⁵.

PRISOASELE ÎN PRIMUL DECENIU AL REGULAMENTULUI ORGANIC

Repartiția pămîntului prin măsurătoare a fost una dintre inovațiile cele mai urite de țărani ale noii clăci. De aceea ea a întîmpinat din partea lor și cea mai tenace rezistență, care s-a îndreptat în același timp și asupra introducerii prisoaselor. Pe de altă parte, datorită refuzului clăcașilor de a lucra pămîntul pentru boier, refuz care a avut ca rezultat împlinirea pe cele mai multe moșii a clăcii în bani, s-a ajuns ca și partea de moșie care rămînea proprietarului după distribuția pogoanelor legale la clăcași să fie folosită tot de ei și pentru ei sub formă de prisoase, iar nu de proprietari sau de arendași sub formă de rezervă. Rezultatul a fost că moșile au rămas în cea mai mare parte nemăsurate, adică la dispoziția clăcașilor, dar că aceștia au fost obligați în schimb, prin învoielii, să plătească prisosul de pămînt și de vite.

Din cauza împotrivirii clăcașilor, învoielile pentru prisoase au fost impuse treptat și anevoieios. La început (1833) s-a luat pentru prisosul de arătură numai un număr de găini de casă pe an⁶ sau numai zeciulială din semănături, pe urmă dijmă mai mare decât cea cuvenită din pogoanele legale, și anume de la una din șapte pînă la una din cinci⁷, iar pentru prisosul de fineață bani, cît se cădea la învoială (de pildă 12–15 lei de pogon)⁸. Pentru prisosul de vite s-a luat fie bani⁹, fie zile de muncă¹⁰.

Cele mai multe și mai frecvente nemulțumiri și reclamații din partea clăcașilor au fost pricinuite la început de proprietari la distribuția izla-zurilor și aceasta din cauză că nu li se dădeau toate pogoanele legale sau că li se cerea, fără învoielii, un ierbărit prea mare pentru prisosul vitelor. Drept remediere Vornicia din Lăuntru (Ministerul de Interne) a dispus

³ Regulamentul organic, București, 1847, p. 75–76, 79 și 86.

⁴ Documentația a fost culeasă din Arhivele statului București, și anume din fondul Vorniciei din Lăuntru și din cel al Ministerului de Interne, citate în paginile următoare sub inițialele V. L., respectiv M.I.

⁵ De pildă 3 (V. L., 3 572/1837, II, f. 872).

⁶ V. L., 2 751/1832, II, f. 1 309–1 310; 6 256/1836, f. 48.

⁷ V. L., 4 262/1836, I, f. 427; 3 572/1837, II, f. 823.

⁸ De pildă, pe domeniul Brăilei de la 3 pînă la 3 lei și 20 parale de vita cornută, cîte 18–28 de parale de oaie și cîte 2 lei de porc (V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092).

⁹ De exemplu la cultivarea rezervei, la trierat, la transportul de produse (V. L., 6 080/1835, I, f. 968; 4 262/1836, I, f. 513; 3 222/1838, f. 8).

(la 10 iunie 1835) ca pentru pășunatul prisosului de vite să se încheie de cu primăvară, iar nu toamna, învoielii în scris în care să se specifică prețul pentru fiecare vită, proprietarul răminind, în caz contrar, păgubit de dreptul de a lua ierbărit¹⁰. Cît privește prisosul de pămînt, s-a hotărît (la 24 iunie același an) să să încheie învoielii scrise înainte de darea, respectiv luarea lui în folosință, învoiala urmînd a fi una și aceeași pentru toți clăcașii din sat, iar nu individuală pe cap de clăcaș¹¹. Proprietarii n-au ținut însă seama de aceste măsuri, ci au lăsat pe clăcași în pace pînă la strînsul recoltei și abia atunci le-au luat, fără învoială, cît au voit, bani și produse, drept ierbărit pentru prisosul de vite, respectiv dijmă pentru prisosul de pămînt¹².

În felul acesta, prisoasele, lăsate la bunul plac al învoielilor, adică al proprietarilor și arendașilor, au constituit principalul instrument de exploatare a clăcașimii, precum și principala ei sursă de nemulțumiri și reclamații pe întregul parcurs al aplicării clăcii regulamentare. Proprietarii, dar mai ales arendașii, ca unii ce țineau la acea epocă majoritatea zdrobitoare a moșilor în arendă, urcau din an în an prețul arenzii prisosului de pămînt la clăcași, iar ocîrmuitorii de județe nu-i puteau opri, de vreme ce nici legea nu preciza prețul pogonului de pămînt de prisos¹³. Situația a început să devină îngrijorătoare la cîmpie, unde clăcașii foloseau pentru ei întinderi mari de pămînt. De aceea ocîrmuitorul de Ialomița a cerut (în vara anului 1836) Vorniciei din Lăuntru să fixeze prețul ierbăritului prisosului de vite pentru a se putea pune stavilă lăcomiei arendașilor¹⁴. Vornicia a refuzat însă, pe motiv că atunci n-ar mai fi fost vorba de învoială, ci de taxă.

Clăcașii au rămas, aşadar, mai departe la discreția învoielilor. Ei au plătit prisosul de arătură, fineață și izlaz în diferite chipuri : în muncă pe moșie (transporturi și zile de lucru cu mîinile și cu carul), plus zeciuiala din păioase, și dijmă (4 banițe de pogon) din porumb, iar din fin din trei căpițe una, plus pe alocuri cîte 2—3 găini de casă pe an ; în muncă pe rezervă (de pildă cultivarea pe alocuri a cîte un pogon de fiecare clăcaș, plus zeciuiala din produse) ; în diferite înlesniri făcute arendașului (de exemplu să-i vîndă numai lui prunele la preț redus) ; în dijme plus bani, dar mai ales în bani¹⁵. Plata prisosului de pămînt în bani, care a început (de pe la 1838) să se extindă asupra largii majorități a moșilor, s-a impus, prin învoielii fie pe cele trei categorii de clăcași (între 9 și 36 lei fruntașul, între 5—26 de lei mijlocașul și între 2 — 16 lei codașul)¹⁶, prețul variind după loc și după gradul de exploatare a clăcașilor, fie, cel mai frecvent, tot pe categorii, dar la un loc cu banii zilelor de clacă și ai celorlalte obligații, în care caz prețul acestora s-a ridicat, mai ales la cîmpie, unde ex-

¹⁰ V. L., 6 080/1835, I, f. 741.

¹¹ Ibidem, f. 869.

¹² V. L., 4 262/1836, II, f. 1 293.

¹³ V. L., 4 262/1836, II, f. 894 și 895.

¹⁴ „Care — preciza ocîrmuitorul — , avînd înaintea lor Regulamentul și pravila, neîncetată să silesc a născoci feluri de violență spre a prăda pălăcitorii” (ibidem, f. 900—901).

¹⁵ V. L., 2 162/1839, f. 595—596, 676 ; 910/1841, f. 146—147 ; 865/1842, f. 227—228 ; 1 000/1842, f. 12—14 ; 1 233/1843, I, f. 1, 14—15, 127, 258, 332 ; II, f. 960—961, 1 044—1 045, 1 100 ; 1 276/1843, f. 2, 5—6 ; 1 296/1843, f. 13 ; 1 303/1843, f. 8—9, M. I., Divizia comunală, 30/1841, f. 141.

¹⁶ V. L., 598/1840, f. 89 ; 847/1841, f. 767—769 ; 865/1842, f. 118, 274 ; 1 096/1842, f. 74—75 ; 1 306/1843, f. 6 ; 1 375/1843, II, f. 3, 165—166 ; Albastre, 1 630/1840, f. 7.

tinderea suprafeței arabile s-a făcut de clăcași tocmai pe calea luării pământului în arendă sub formă de prisoase, la sume mari de bani (între 75 și 170 de lei de fruntaș, între 62 și 130 de lei de mijlocă și între 52 și 105 lei de codaș), plus dijma din produse¹⁷, care era mai mare decât cea luată din pogoanele legale¹⁸. Pe alocuri la sumele de mai sus se adăugau și zile de muncă, transporturi, diferite cantități de produse (porumb, unt) și păsări. Rareori s-a arendat pămînt drept prisos în bani pe pogon¹⁹. Excepțional de rar pentru prisosul de arătură, fineață și izlaz s-a dat numai zeciuială din produse și ierbărit pentru prisosul de vite, plus găini²⁰.

Plata la o scară atât de largă a prisosului de pămînt în bani pe categorii de clăcași, fie separat, fie la un loc cu banii clăcii, iar nu pe pogon, este o dovadă evidentă că marea majoritate a moșilor nu erau, la sfîrșitul primului deceniu al perioadei regulamentare, măsurate, ci lăsate la dispoziția clăcașilor, și aceasta în dauna înființării și dezvoltării rezervei feudale. Pentru a folosi la discrepanție moșia, adică pentru a ara și a così cît voiau și cît puteau și pentru a-și paște vitele pe tot izlazul, iar toamna, după ridicarea recoltei, pe toată moșia, clăcașii se obligau pe alocuri ca pe lîngă plata prisoaselor ca atare să mai lucreze pe an un anumit număr de zile (de pildă două) cu mîinile pe moșie, să dea și cîte un număr de găini și de pui de găină sau să taie pentru proprietar anumite cantități de lemn de foc ori să facă un anumit număr de zile drept clacă gratuită în zile de sărbătoare sau să efectueze cîte un transport gratuit de grîne și să dea în plus anumite cantități de grînă²¹. Terenul de grădinărie (pentru producția de pepeni, varză, ceapă, fasole etc.) era considerat prisos și se plătea la pogon²². Si așezarea de odăi și coșare la cîmp pentru vite a fost impusă învoielii și plătii²³.

Practica plătii prisoaselor pe categorii de clăcași, fără măsurătoare, a dat frecvent naștere la grave abuzuri din partea arendașilor, care au luat bani și de la clăcașii săraci care nu țineau în arendă pămînt de prisos²⁴.

¹⁷ V. L., 3 172/1838, f. 22–25; 3 222/1838, f. 15–16; 2 162/1839, f. 595–596, 800; 596/1840, f. 6–9; 598/1840, f. 88, 108, 141; 847/1841, f. 88–89, 142, 149, 163, 197; 913/1841, f. 7, 18; 1 099/1841, f. 3; 1 101/1841, f. 4, 15, 24; 859/1842, f. 11, 30; 1 292/1843, f. 2–5, 13, 26; 1 305/1843, f. 26, 33; 1 314/1843, f. 4–5; 1 375/1843, II, f. 821; Albastre, 1 595/1840, f. 7; 1 614/1840, f. 74; 1 630/1840, f. 7; 1 642/1840, f. 5. M. I., Administrative, 17/1843, f. 3.

¹⁸ Din cereale s-a luat pe alocuri fie zeciuială, plus cîte o zi de clacă, fie din 8 sau chiar din 5 una (V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092; 6 256/1835, f. 48; 1 233/1843, II, f. 960–961). Dijma din porumb s-a luat în bani, pe alocuri cîte 40 lei de pogon (V. L., 6 145/1835, f. 3–6), sau în produse, de exemplu cîte 4 bani de de pogon (V. L., 910/1841, f. 146–147). Din fin s-a luat zeciuială, plus cîte o zi de muncă de casă, sau din 3 căpîte una sau bani (V. L., 6 256/1835, f. 48; 3 572/1837; II f. 823; 1 233/1843, II, f. 960–961. M. I., Divizia comunală, 225 b/2 848, f. 73–75).

¹⁹ De pildă, 4 lei de pogon (V. L., Albastre, 1 620/1840, f. 93).

²⁰ V. L., 1 233/1843, I, f. 496.

²¹ V. L., 847/1841, f. 771–773; 865/1842, f. 274; 1 012/1842, f. 10; 1 296/1843, f. 13. M. I., Administrative, 68/1845, f. 22.

²² Cu 12–18 lei pogonul (V. L., 865/1842, f. 227–228; 1 233/1843, f. 452–453; Albastre, 1 597/1840, f. 8, 15). În 1835 arendașul de la Novaci (Vlașca) cerea cîte 40 de lei de pogonul de grădinărie (V. L., 6 080/1835, f. 818–820).

²³ De pildă cîte 10 lei de casă (V. L., 847/1841, f. 197; 905/1841, f. 6–7).

²⁴ De exemplu, în Mehedinți, arendașii luan (începînd cu 1839), prin învoieri încheiate numai cu clăcașii care foloseau prisos de pămînt, de la fiecare clăcaș cîte 8–12 lei sub denumirea de „pogonărit” pentru prisosul de pămînt, fără a li se măsura moșia, indiferent dacă acel clăcaș ținea sau nu pămînt de prisos (V. L., 557/1840, f. 357).

Impunerea învoielilor pentru prisoase s-a făcut mai greu la cîmpie, unde clăcașii le-au putut opune o rezistență mai mare, fiind favorizați de abundența pămîntului pe care-l puteau găsi în condiții mai avantajoase pe alte moșii²⁵. Cu totul alta a fost însă situația în regiunea dealului și a muntelui. Ceea ce a silit pe clăcașii de aici să încheie învoieri pentru prisoase, a fost pe lingă nevoia lor continuă de pămînt, și teama de a nu-și pierde curăturile, adică pămîntul curătat („curat”) de ei sau moștenit de la părinți și care constituia avereua lor. Aceeași motiv i-a făcut să se împotrivească și măsurătorii pămîntului. Regulamentul organic a lăsat clăcașilor care stăpineaau la introducerea lui curături de finețe, de livezi de pruni și de țarini de semănături dreptul de a le folosi, dar numai ca prisoase, numai pe timpul vieții lor și numai dacă moșia era în stare să satisfacă pe toți clăcașii de pe ea cu pogoanele legale, fără a se apela la curături. La moartea clăcașului care avea prisos de curături de arătură și fineață, acest prisos urma, prin forța lucrurilor, să fie împărțit între copii și deci desființat, intrînd în categoria și numărul pogoanelor legale. Dar proprietarii și îndeosebi arendașii, profitaînd de faptul că noua legiuire nu preciza dacă un asemenea prisos de curătură era impus și el plătii, au început a sili pe clăcași să facă învoieri pentru el, luîndu-le bani și dijmă²⁶. Clăcașii s-au opus, dar în cele din urmă stăpînirea i-a obligat să încheie învoieri, nu însă cu arendașii, ci direct cu proprietarii²⁷. În felul acesta, pentru a nu fi scoși din curături, clăcașii au fost nevoiți să plătească, prin învoieri, bani grei și dijme mari pentru ele²⁸. De îngrădirea dreptului de stăpînire asupra pămîntului defrișat au profitat arendașii, care au luat frecvent de la clăcașii lor curăturile și le-au arendat la țaranii de pe alte moșii, punînd pe foștii stăpîni ai curăturilor să-și facă altele noi și defrișîndu-și în felul acesta, gratuit, moșile²⁹. Pe alocuri arendașii au inclus în pogoanele legale de fineață și ogrăzile clăcășești de pruni, luînd două dijme din ele, adică și din prune, și din fin³⁰. Cu toată împotrivirea clăcașilor, procedeul a fost îngăduit pînă la urmă de stăpînire, care a oprit doar includerea curăturilor de pruni în pogoanele legale de arătură. Lupta clăcașilor pentru apărarea dreptului de stăpînire asupra curăturilor a durat întreaga perioadă regulamentară. Ei au găsit un oarecare sprijin în stăpînire, care, interesată în prosperitatea economică și în stabilitatea lor fiscală, a căutat să-i ocrotească oarecum de lăcomia arendașilor, recunoscîndu-le dreptul de a nu fi scoși din curăturile lor³¹.

O soartă mai tragică au avut-o curăturile făcute de clăcași pe alte moșii. Regulamentul organic a obligat pe proprietar să dea clăca-

²⁵ V. L., 3 222/1838, f. 64—65.

²⁶ De pildă, 6 lei de pogon și dijmă sau chiar 20 lei de pogonul de fineață și dijmă din 5 căpiete una (V. L., 4 262/1836, III, f. 1 689—1 690; 1 000/1842, f. 1).

²⁷ V. L. 6 080/1835, f. 39—41; 4 262/1836, I, f. 659.

²⁸ De exemplu cîte 7 lei sau cîte 8 baniête de porumb de pogon (V. L., 310/1831, f. 49; 6 080/1835, f. 199). În Mehedinți, oclrmuitorul declară (în 1837) că pentru o jumătate sau un pogon de curătură de prisos clăcașul plătea cît nu făcea întreaga curătură numai să nu fie scos din ea (V. L., 3 572/1837, II, f. 1 549—1 550).

²⁹ V. L., 1 717/1831, I, f. 418, 444; 6 080/1835, f. 582; 3 572/1837, I, f. 253—254; Albastre, 1 618/1840, f. 1.

³⁰ V. L. 1 233/1843, I, f. 77.

³¹ V. L., Administrative, 3/1845, f. 318—319. V. L., 865/1842, f. 370—371; M. L., Divizia comună, 225 a/1848, f. 414.

șilor săi pogoanele legale de pămînt, deci să ia, la caz de nevoie, curăturiile clăcașilor străini de moșie³². Arendașii au profitat și de acest prilej și, sub pretextul că le repartizează clăcașilor lor, au început să le acapareze fără nici o despăgubire. Alții au cerut, sub amenințarea de a scoate pe clăcași din ele, prețuri mari (11–12 lei de pogon) afară de zeciuiala din produse³³. Cu toate că în 1832, cu ocazia revizuirii textului inițial al legii privitoare la claca regulamentară, Kisself, ca și unii dintre boierii din guvern, au opinat pentru despăgubirea în bani a clăcașilor care aveau curături pe moșii străine sau pentru lăsarea acestor curături un număr anumit de ani în folosința lor, aceștia și le-au pierdut totuși cu timpul³⁴ mai ales în partea de nord a țării, sau, dacă și le-au putut menține, atunci și le-au păstrat pe prețul unor dijme, al unor sume de bani și al unor clăci ridicate³⁵. Numai pentru pometurile în care n-aveau case, clăcașii străini au fost protejați de stăpînire să nu dea clacă³⁶.

Sub prisosul de vite trebuie înțelese vitele care depășeau numărul legal, a căror hrană era asigurată de pogoanele legale de pășune și fineață. Prin urmare, orice bovină, ovină, sau porcină, care trecea peste numărul de patru vite de muncă și o vacă de hrană pentru clăcașul de frunte sau peste numărul de două vite de muncă și o vacă de hrană pentru clăcașul de mijloc ori peste o vacă de hrană pentru clăcașul de coadă era săcotită vită de prisos și supusă plății ierbăritului. În locul vâcii de hrană clăcașului i se puteau ține la socoteală 10 oi sau capre. Principala avere a clăcașilor consta în acel timp în vitele care nu erau supuse, după lege, muncii, adică tocmai în vitele pentru a căror întreținere aveau nevoie de un prisos de pășune și fineață. Vacile, deși se înjugau în lipsa animalelor de tracțiune, nu erau considerate vite de muncă. Prin urmare, clăcașul, având chiar și zece vaci, dacă n-avea și vite de muncă, tot clăcaș de categoria a treia era săcotit, fiind supus însă ierbăritului pentru orice vită ținută pe lîngă vaca sa legală de hrană³⁷. Așa se explică de ce și clăcașii din categoria a treia luau în arendă pămînt sub formă de prisoase.

Ierbăritul prisosului de vite s-a luat, prin învoieri, de regulă în bani, variind și el de la o moșie la alta, după nevoia clăcașului și lăcomia arendașului. S-a plătit astfel de vita mare (bou, vacă, bivoi, cal) de la 1 leu și 10 sau 16 sau 20 de parale pînă la 2 lei, precum și 2 lei și 10 sau 12 sau 13 parale, dar cel mai frecvent 2 lei și 20 de parale³⁸. Deșul de frecvent s-a luat însă și 3 lei sau 3 lei și 10 sau 20 de parale

³² V. L., 1 889/1832, II, f. 169, 188.

³³ Ibidem, I, f. 443.

³⁴ V. L., 2 751/1831, I, f. 93.

³⁵ De pildă, pentru vîi au dat clacă în bani (6 sfanți de răzorul de 3 rînduri), plus otaștină din 10 vedre una; din arături au dat dijmă din cinci una; din fin un sfanț de plastă (V. L. 6080/1835, f. 847) sau clacă în lucru după calitatea livezii (14–11–8 zile), plus zeciuială din produse (V. L. 3143/1838, I, f. 238/239).

³⁶ M. L., Divizia comunala, 240/1848, f. 1–2.

³⁷ V. L., 897/1841, f. 8–9, 30.

³⁸ V. L., 6 180/1835, f. 7; 4 262/1836, II, f. 697; 4 283/1836, f. 114; 4 364/1836, f. 11; 3 572/1837, II, f. 867, 1 177; 3 143/1838, II, f. 623, 693, 915; 3 222/1838, f. 14–16; 2 162/1839, f. 315, 595, 676; 2 212/1839, f. 5; 596/1840, f. 6; 598/1840, f. 108; 647/1840, f. 2; 1 630/1840, f. 7; 847/1841, f. 88, 149, 197; 928/1841, f. 1; 960/1841, f. 89; 865/1842, f. 227, 274; 941/1842, f. 9; 1 000/1842, f. 12; 1 233/1843, f. 332, 496, 1 044–1045; 1 306/1843, f. 6; Albastre, 1 630/1840, f. 35.

ori chiar 4 lei³⁹. Adeseori clăcașii au fost obligați prin învoielii să plătească ierbărit pentru toate vitele, adică atât pentru cele legale, cât și pentru cele de prisos, mai ales atunci cînd li se punea la dispoziție un supliment de pășune⁴⁰. Destul de frecvent și ierbăritul a fost inclus în bani clăcii, în care caz suma globală s-a ridicat de la 80 la 130 de lei de fruntaș, de la 68 la 100 de lei de mijlocaș și de 48 la 65 de lei de codaș⁴¹. Pe alocuri s-a luat ca ierbărit aceeași sumă de la fiecare clăcaș fără deosebire⁴². Uneori ierbăritul a fost convertit în muncă pe rezervă⁴³, dar mai ales în transporturi⁴⁴. Pentru vitele mici (oi, capre) s-a plătit, prin învoielii, de la 10 la 35 de parale, cel mai frecvent însă 20 de parale de cap⁴⁵, iar de porc de la 15 parale pînă la 2 lei și 20 de parale, cel mai des însă 1 leu⁴⁶.

Abuzul, jaful și camăta decurgînd din impunerea învoielilor pentru prisosul de pămînt și de vite au ajuns (în 1836) să amenințe cu fuga în masă a clăcașilor⁴⁷. Căci învoielile în sine, foarte departe de a fi primite de bunăvoie de clăcași nu erau, în realitate altceva decît rezultatul îngădirii dreptului acestora de strămutare, deci rezultatul interzicerii lor de a-și părăsi satul pentru a-și căuta aiurea condiții de viață mai bune. Pentru a nu duce la răscoală, Al. Ghica a încercat (în 1838) să fixeze ierbăritul de vita mare de prisos la 2 lei și 20 de parale, cu condiția însă ca și proprietarul să aloce pentru fiecare cap de asemenea vită cite o jumătate de pogon de izlaz de prisos. Proiectul a fost însă respins de Obșteasca Adunare (for parlamentar boieresc), astfel că domnitorul n-a putut face mai mult decît să scutească cu de la sine putere (în primăvara anului 1840) pe clăcași de ierbăritul prisosului de vite în cazul cînd le pășteau în izlazul legal⁴⁸. Pe de altă parte, boierii, mănăstirile și domeniile statului au fost obligate (în 1840) să încheie cu clăcașii lor pentru prisosul de pășune învoielii, care urmău să fie trecute, la arendarea moșilor, în contractele de arendă, pentru a fi ținute în seamă de arendași. Clăcașii care ar fi refuzat să încheie asemenea învoielii sau care n-ar fi putut ajunge la înțelegere cu proprietarul pentru prisosul de pășune urmău să fie liberi să-și pască prisosul de vite în izlazul legal, fără plată, sau să și-l du că la păscut pe alte moșii⁴⁹. Măsurile de mai sus veneau în sprijinul dezvoltării creșterii vitelor, principala ramură pe atunci a gospodăriei țără-

³⁹ V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092; 3 572/1837, I, f. 142; 3 143/1838, I, f. 600; 3 205/1838, f. 13; 647/1840, f. 18; 847/1841, f. 94, 771; 1 280/1841, f. 67; 859/1842, f. 11; 865/1842, f. 99, 482; 1 276/1843, f. 2; Albastre 1 614/1840, f. 72; 1 623/1840, f. 5.

⁴⁰ V. L., 3 572/1837, I, f. 253; 847/1841, f. 345.

⁴¹ V. L., 1 614/1840, f. 74; 1 314/1843, f. 4.

⁴² De pildă, cite 105 lei (V. L., 1 099/1841, f. 3).

⁴³ De exemplu, aratul cu 50 de pluguri timp de 8 zile (V. L., 1 266/1843, f. 27).

⁴⁴ V. L., 4 262/1836, I, 513; 3 222/1838, f. 8.

⁴⁵ V. L. 6 080/1835, II, f. 1 092; 3 143/1838, f. 600, 623, 693; 3 222/1838, f. 14, 15; 2 162/1839, f. 315; 647/1840, f. 18; 897/1841, f. 8; 898/1841, f. 5; 865/1842, f. 274, 482; 1 233/1843, f. 258, 289, 332, 1 044; 1 254/1843, f. 31; 1 292/1843, f. 2; Albastre, 3 317/1839, f. 73; 1 623/1840, f. 5.

⁴⁶ V. L., 4 283/1836, f. 114; 3 143/1838, II, f. 915; 3 222/1838, f. 14; 2 212/1839, f. 5; 647/1840, f. 18; 1 233/1843, f. 258, 289, 332, 1 044; 1 254/1843, f. 31; Albastre, 3 317/1839, f. 73; 1 620/1840, f. 93.

⁴⁷ *Analele parlamentare*, VI–1, p. 697.

⁴⁸ *Ibidem*, VIII–1, p. 454–455; IX–1, p. 450–452. „Buletin. Gazeta oficială” nr. 33 din 12 iunie 1840, f. 129–130.

⁴⁹ D. C. Sturdza-Schœeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, serie I, vol. I, București, 1907, p. 331–332.

nești și a economiei agrare a țării⁵⁰. Cît privește învoielile pentru prisosul de arătură, ele urmău să se facă toamna, după repartiția pogoanelor legale și înainte de începerea arăturilor, pentru ca în felul acesta clăcașii care n-ar fi acceptat condițiile impuse de proprietar să-și poată găsi pămînt de arătură pe moșii străine, iar proprietarul să-și poată arenda pămîntul rămas de la clăcașii săi oricui ar găsi mai convenabil⁵¹.

Proprietarii și arendașii n-au ținut înăsă seama de aceste dispoziții⁵². Atunci, trecind peste Adunare care-i era ostilă, Al. Ghica a anulat orice învoială contestată de clăcași⁵³. Aceasta însemna înăsă o năruire a întregului sistem de exploatare a clăcașimii. Învins de boierimea reacționară, sprijinită de consulul general țarist, domnitorul a fost constrins să revocă (în vara anului 1841) măsura de mai sus⁵⁴ și să aștepte răsplata, adică destituirea.

O oarecare ordine s-a putut totuși pune pe moșile mitropoliei, episcopilor și mănăstirilor neînchinate (cele ale mănăstirilor închinate nu se arendau de statul român), precum și pe domeniile statului, prin elaborarea de condiții speciale de arendare. Astfel, pe moșile eparhiilor și ale mănăstirilor pămîntene s-a fixat (cu începere din 1839) prețul ierbăritului de viață mare la 2 lei și 20 de parale, dacă i se punea înăsă la dispoziție și cîte o jumătate de pogon de izlaz de prisos, iar de porc 1 leu. Cu începere din 1841, clăcașii au primit dreptul de a-și pășuna, fără plată de ierbărit, în izlazul legal și prisosul de vite (care nu putea înăsă depăși numărul de 7 vite cornute la cîmpie și numărul de 3 vite cornute la munte); pentru prisosul de izlaz ce l-ar fi cerut totuși pentru acest prisos de vite, clăcașul urma să plătească 6 lei de pogon la cîmp și 8 lei de pogon la munte; pentru un număr înăsă mai mare de vite decît cel menționat mai sus, el era lăsat la discreția învoielii. Cît privește plata prisosului de arătură și de fineață, s-a prevăzut ca dintr-un prisos ce n-ar fi depășit 5 pogoane de arătură și tot atîtea de fineață de familie să se dea numai zeciuială, dar s-a lăsat la cheremul învoelii dijma din prisosul de pămînt ce l-ar fi luat clăcașul în arendă peste pogoanele amintite. În 1842 dijma din prisoasele de semănături și de fin a fost lăsată la libera tranzacție între părți, iar ierbăritul s-a menținut la 2 lei și jumătate de viață mare de prisos; de oaie și capră s-a prevăzut cîte 10 parale, iar de porc 60 de parale (2 scutiți de fiecare casă)⁵⁵.

Pe domeniile statului, și anume pe cel al Brăilei, prețul pogonului de pămînt arendat la clăcași drept prisos a fost fixat la 4 lei, plus dij-

⁵⁰ În 1841 Al. Ghica declară în Adunare că este cunoscut de toți că „creșterea viteelor este cea mai mare bogătie a norodului, că aceasta urnește toate cheltuielile ținerii statului” (An. parl., X-1, p. 102).

⁵¹ V. L., 557/1840, f. 454, 469.

⁵² În România, proprietarii nu se aflau în județ, ci împrăștiați în diferite locuri prin țară, astfel că nu puteau fi găsiți ușor pentru a încheia învoieri cu clăcașii pentru prisosul de arătură, iar arendașii nu se mai intereseau de aceasta, deoarece celor mai mulți le expira (la 23 aprilie 1841) termenul arenzii. Cum în județ cele mai multe arături se făceau toamna, s-a ajuns în toamna anului 1840 ca de rodul lor să nu se intereseze nimeni, afară de autorii lor, adică clăcașii (V. L., 557/1840, f. 474). În Olt, nici pînă în primăvara anului 1841 proprietarii și arendașii n-au voit să încheie cu clăcașii lor învoieri pentru prisoase (V. L., 847/1841, f. 112).

⁵³ „Buletin”, nr. 63 din 22 septembrie 1840, f. 250–251.

⁵⁴ Biblioteca Academiei, Arh. Al. Ghica, mapa III, doc. 635–637.

⁵⁵ V. L., 847/1841. f. 602 (foaie volantă); 865/1842. f. 295–297 (tipăritură); „Albastre, 1 630/1840. f. 35–36.

ma din produse, iar prisosul de pînă la 10 vite mari de casă a fost scutit de ierbărit dacă se pășuna în izlazul legal; de porc s-a prevăzut 2 lei, dacă i se asigura însă și prisosul de pășune. Pe domeniile Giurgiului și Turnului, prețul arenzii pămîntului de prisos a fost lăsat mai departe la bunul plac al învoielii, iar ierbăritul a fost prevăzut la nivelul celui de pe moșiiile mănăstirești⁵⁶.

Al. Ghica a încercat să extindă regimul prisoaselor moșilor mănăstirești și asupra moșilor particularilor, dar a întîmpinat împotrivirea boierimii. Dar nici clăcașii de pe moșiiile mănăstirești n-au acceptat pretutindeni de bunăvoie să încheie învoieli pentru prisoase, chiar dacă acestea se făceau în condiții mai avantajoase pentru ei decât cele existente pe moșile boierești⁵⁷. S-a continuat deci pe alocuri, cu toată străduința administrației pentru stricta aplicare a condițiilor de arendare, să se încheie și pe moșile mănăstirești învoieli, care se îndepărtau foarte mult de litera acestor condiții⁵⁸.

PRISOASELE ÎN 1843

Datorită situațiilor întocmite de ocîrmuirile de județe⁵⁹ pe baza datelor furnizate de subocîrmuirii, se poate cunoaște la scară țării (afară de județele Prahova și Vilcea) modul în care și achitau clăcașii în vara anului 1843 pămîntul luat în arendă sub formă de prisoase, precum și ierbăritul prisosului de vite.

Astfel în județul Slănic Rîmnic, din cele 148 de moșii populate cu clăcași, pe 33 existau învoieli separate pentru prisoase, iar pe 32 prisoasele erau incluse în învoielile pentru toate obligațiile clăcașesti, în care caz acestea erau achitate pe cele mai multe moșii în bani sau pe alocuri în bani și în muncă ori uneori exclusiv în muncă (pe rezervă sau în transporturi). În cazul învoielilor separate, prisosul de arătură, fineață și pășune se achita în diferite feluri: în muncă pe moșie (de pildă un anumit număr de zile de lucru pe categorii de clăcași, și anume 6 zile fruntea, 4 zile mijlocul și 3 zile coada; sau pentru prisosul de izlaz cîte 6–8 zile cu mîinile de fiecare clăcaș; sau tăiatul și fasonatul unui număr de 500 de araci de clăcaș; sau căratul băuturii la cîrciumă pentru prisosul de arătură); în muncă pe rezervă (de exemplu fruntașul și mijlocașul se obligau să cultive cîte un pogon de grâu și să transporte produsul la Brăila; sau clăcașul care ținea prisos de arătură se îndatora să cultive un pogon de grâu și să transporte recolta la arie; sau pentru prisosul de izlaz

⁵⁶ An. parl., X–1, p. 102–107, 187–190 și 204–211; Sturdza-Schœeanu, op. cit., p. 362–367, și 369–371.

⁵⁷ De exemplu, cei de pe moșiiile mitropoliei din județul Ilfov considerau (în primăvara anului 1843) asemenea învoieli drept un şiretic (V. L., 1 233/1843, I, f. 371–372).

⁵⁸ De pildă, pe moșia Luica (Ilfov) a mănăstirii Cotroceni, clăcașii au fost obligați prin învoială să dea pentru prisosul de pămînt cîte 3 găini de casă și să facă în plus (cei cu vite) cîte 2 transporturi, iar cei fără vite cîte 4 zile cu mîinile, iar din porumb să dea dijmă cîte 4 banite de știuleți de pogon (V. L., 1 266/1843, f. 23–24). Pe moșia Ruseț (Buzău) a mănăstirii Văcărești, prisosul de pămînt s-a plătit prin învoială cu cîte 44 de lei de fiecare clăcaș, plus zeciuiala din semănături, iar prisosul de vite cu cîte 3 lei de vite mare și cu cîte 30 de parale de oaie, iar pășunatul vitelor pe întreaga moșie, după ridicarea recoltei, cu cîte 4 zile de lucru cu mîinile (M. I., Administrative, 10/1844, f. 147/148).

⁵⁹ La cererea Vorniciei din Jăuntru din 1 iulie 1843 (V. L., 1 375/1843, II, f. 1).

tot satul se obliga să cosească 20 de pogoane de fineață și să are 40 de pogoane de grâu ; sau clăcașul se îndatora să are cîte o jumătate de pogon de grâu pentru fiecare vită mare) ; în bani (de pildă cîte 5—6 lei de pogonul de izlaz, plus 12 parale de oaie, un miel și o lînă de la 50 de oi ; sau o sumă anumită de bani pentru o suprafață anumită de arătură și izlaz de prisos ; sau o anumită sumă de bani de fiecare clăcaș care avea prisos de arătură) ; în transporturi (de exemplu pentru prisosul de izlaz să ducă porumbul arendașului la Brăila cu plată de 7 lei de chilă ; sau să dea ierbărit 3 lei de vita mare). Cel mai frecvent, pentru izlazul de prisos se plătea ierbărit, care varia de la o moșie la alta (de pildă de la 2 pînă la 4 lei și 20 de parale de vita mare, cel mai des însă 2 lei și 20 de parale, de la 10 pînă la 24 de parale de oaie, de la 10 pînă la 30 de parale de capră și de la 1 la 2 lei de porc). Pe unele moșii, pe lîngă ierbăritul oilor se lăua în plus și cîte un miel și o lînă de la un anumit număr de oi în sus (de exemplu de la 35, 50 sau 100 de oi), iar pe alocuri și anumite cantități de lapte, brînză, precum și „primăvărat” (4 parale de oaie). Pășunatul vitelor toamna după ridicarea recoltei pe toată întinderea moșiei se plătea fie cu un ierbărit ridicat pentru toate vitele (de pildă 4 lei și 20 parale de vita mare și 20 de parale de oaie), fie cu un nou ierbărit pe lîngă cel obișnuit pentru prisosul izlazului (de exemplu 2 lei și 4 parele de vita mare), fie cu o sumă globală de bani dată de satul întreg, fie, în sfîrșit, prin dare de miei (unul de la 50 de oi) și de brînză (cîte jumătate de căsătoare de la 10 pînă la 24 de parale de oaie). Pogonul de grădinărie de zarzavat se plătea cu un icosar vechi (14 lei și 5 parale) pînă la 18 lei. În județ, din cele 148 de moșii populate, circa 45 erau folosite, prin învoielici, fără măsurătoare, deci la discreție de clăcași, pe prețul însă al ridicării clăcii și a celorlalte obligații, inclusiv a prisoaselor, la sume mari de bani sau la prestații urcate în muncă⁶⁰.

În județul Brăila, pe cele 13 moșii populate cuprinse în statistică prisosul de pămînt era inclus în învoielile pentru clacă și celelalte îndatoriri, care se achitau în bani pe categorii de clăcași, ceea mai mare sumă ridicîndu-se la 130 de lei de fruntaș, la 106 lei de mijlocă și la 90 lei de codaș, iar cea mai mică la 50 de lei fruntea și 40 de lei mijlocul⁶¹. Ierbăritul prisosului de vite varia de la 2 la 4 lei de vita mare, de la 10 parale la 1 leu și 6 parale de oaie, ierbăritul oilor achitîndu-se pe alocuri și cu anumite cantități de brînză și lapte sau, pe cele mai multe moșii, cu cîte un miel de tîrlă de la 50 de oi în sus. Pășunatul vitelor la câmp și la baltă era liber pentru toate vitele (legale și de prisos). Pe cele 13 moșii, clăcașii arau cît voiau, dînd zeciuaială din produse. La dijmuirea produselor, clăcașii mai dădeau drept plocoane anumite sume de bani și păsări (cel mai frecvent de la 1 leu și 5 găini pînă la 3 lei și 4 găini de casă pe an). Ei coseau cît voiau, iar dijma din fin se lăua pe cele mai multe moșii din 5 una, iar pe rest se ridică la din 4 una sau se dădea în bani (cîte 6 lei de carul de fin). Clăcașii erau liberi să taie stuf pentru învelișul caselor și pentru vînzare, plătind cîte 5 lei pentru 50 de snopi⁶².

⁶⁰ V. L., 1375/1843, II, f. 277—293.

⁶¹ La Strîmbu și Făurei se dădea (prin învoiala din 8 mai 1843) cîte 112 lei de fiecare clăcaș (M. I., Administrative, 3/1845, f. 431).

⁶² V. L., 1375 ; 1843, II, f. 355—359.

În județul Buzău, pe cea mai mare parte din moșii nu se introduseseră încă îmvoielii nici pentru clacă și nici pentru prisoase, ci obligațiile clăcășești se împlineau după Regulament. Din cele 159 de moșii populate cu clăcași, numai circa 27 aveau îmcheiate îmvoielii pentru prisosul de pămînt și de vite. Și aici prisosul de arătură, cositură și pășune se achita în diferite chipuri: în muncă pe moșie (de pildă fiecare clăcaș se obliga să facă 2 zile cu carul dacă avea vite și 2 zile cu mîinile cel fără vite; pe alocuri numărul zilelor cu vitele se ridică pînă la 10 de clăcaș; sau clăcașul care avea vite se obliga să facă 2 transporturi, iar cel fără vite să facă, în schimb, 4 zile cu mîinile); în muncă pe rezervă (de exemplu fiecare clăcaș să cultive cîte 2 pași de orz și cîte un pas de porumb și să predea recolta în boabe, în plus fruntașul să lucreze 5 zile cu mîinile, mijlocașul 3 zile, iar codașul 2 zile); în produse (de pildă tot clăcașul să dea cîte o ciozvîrtă de pogon din cultura lui de porumb și să transporte produsul la pătul arendașului; sau să dea de fiecare jug de 2 boi cîte 7 banițe de orz, cîte 4 găini, iar tot satul 20 de ocale de unt, fiind scutit de ierbărit); în bani pe pogon (cîte 6 lei) sau pe categorii de clăcași (32 de lei fruntea, 26 de lei mijlocul și 25 de lei coada). În sfîrșit, pe cîteva moșii, prisosul de arătură și de fineață era inclus în banii clăcii, care în asemenea cazuri se ridicau la 80 de lei de fruntaș, la 65 de lei de mijlocaș și la 50 de lei de codaș, plus pe alocuri lucru la vie (cîte o jumătate de pogon de clăcaș sau cîte 3 zile la cules). Din produsele obținute de pe arătura de prisos s-a dat zeciuială (din cereale) și dijmă la pogon (din porumb). Prisosul de fineață s-a plătit frecvent în bani, care s-au ridicat pe alocuri (de pildă în plaiul Pîrscovului), la un loc cu pogoanele legale, la sume remarcabile (de exemplu pînă la 100, 200 și chiar 300 de lei de clăcaș). Ierbăritul prisosului de vite a variat între 60 de parale și 3 lei și 20 de parale, cel mai frecvent însă 2 lei și 20 de parale de vita mare, între 10 și 32 de parale de oaie (pe alocuri dîndu-se în plus cîte un miel de la un număr anumit de oi în sus, lapte, brînză, lînă, găini) și între 60 de parale și 2 lei și 20 de parale de porc⁶³.

În județul Saac, numai pe 21 dintre cele 60 de moșii populate cu clăcași existau îmvoielii pentru prisosul de pămînt și de vite, și aceasta numai în partea cîmpului. Din prisosul de arătură de porumb se dădea dijmă la pogon (de la 8 pînă la 11 banițe mici de știuleți, banița de 20 de ocale, sau de la 5 pînă la 8 banițe mari de pogon, banița de 40 de ocale), iar din prisosul de arătură de cereale, c.i mai frecvent zeciuială, pe alocuri însă și cîte un transport în natură sau în bani. Din prisosul de fineață se dădea dijmă fie în produse (din 8, din 7, dar cel mai des din 5 căpițe una), fie în bani (de la 7 lei și 20 de parale pînă la 20 de lei de car). Prisosul izlazului se plătea anual cu topnanul de satul întreg cu anumite sume de bani pentru anumite suprafețe de pășune (suhaturi) sau ca ierbărit de vita de prisos (între 2 lei și 12 parale și 4 lei și 30 de parale de vita mare, între 10 parale și 1 leu de oaie și între 1 leu și 1 leu și 20 de parale de porc). Și aici, pe alocuri, ierbăritul era însotit de darea anumitor cantități de cereale,

⁶³ Ibidem, f. 225–250.

brînză și lapte, precum și de darea mieilor (unul de la 50 de oi) și a găinilor⁶⁴.

În județul Prahova (a cărui situație statistică rămîne necunoscută), din învoielile încheiate pe alocuri în 1843 reiese că moșiile întinse erau lăsate, fără măsurătoare, în folosința clăcașilor, care erau obligați pentru aceasta să lucreze un anumit număr de zile (de exemplu 8), care se calculau la prețul oficial al zilei de lucru și se scădeau din banii clăcii, sau să dea bani pe categorii (de exemplu 18 lei de fruntaș, 12 lei de mijlocăș și 9 lei de codaș), plus cîte 3 găini de fiecare casă⁶⁵.

În Ialomița, clăcașii țineau prisoase de pămînt și de vite pe aproape toate moșile. Din cele 124 de moșii populate, ei cultivau pămînt sub formă de prisoase pe 94. Învoieli pentru prisosul de vite se aflau încheiate însă numai pe 43 de moșii. Pe 18 moșii clăcașii nu dădeau nimic pentru prisosul de arătură și de cositură. Prisosul de arătură și de fineată se plătea exclusiv în bani, pe categorii de clăcași (între 6 și 60 de lei fruntașul, între 5 și 46 de lei mijlocășul și între 11 și 29 de lei clăcașul cu mîinile). Pe alocuri, pe lîngă bani se lua în plus un anumit număr de zile (de pildă 2) cu vitele la căratul stufului din baltă sau cîte 3 zile cu mîinile la arie, tot satul transportind în plus 18 chile de grîne și dind 10 ocale de unt. Rareori pentru prisoase s-a luat numai dijma legală din produse sau un anumit număr de zile de lucru (de exemplu cîte 2 zile cu vitele sau chiar cîte 30 de zile cu mîinile). Pe una dintr-o moșii, toate prisoasele se achitau prin transportul unei buți de vin de fiecare clăcaș, plus dijma legală din produse. Pe moșile moșnenesti, cu mai puțin loc disponibil, prețul prisosului de pămînt era mai mic (de pildă 12 lei de fruntaș, 10 lei de mijlocăș și 6 lei de codaș sau 7 lei de fruntaș, iar ceilalți nu dădeau nimic) sau prisoasele erau incluse în banii clăcii, și atunci clăcașii plăteau fiecare cîte 18 zile cu mîinile. Ierbăritul prisosului de vite varia între 2 și 3 lei și 20 de parale, cel mai frecvent însă 2 lei și 20 de parale, de vita mare, între 8 și 23 de parale, cel mai des 10 parale, de oaie și între 1 și 2 lei și 20 de parale, mai obișnuit 1 leu și 20 de parale, de porc. În tîrgul Călărași, el se plătea cu 2 lei și 20 de parale de vita mare, cu 10 parale de oaie și cu 1 leu și 20 de parale de porc, iar în tîrgul Urziceni cu 2 lei de vita mare și cu 1 leu de porc, iar pentru prisosul de arătură și de fineată nu se plătea nimic⁶⁶.

În Ilfov, învoieli pentru prisoase se aflau încheiate pe majoritatea zdrobitoare a moșilor. Prisosul de arătură și de cositură se plătea pe cele mai multe dintre ele în bani pe categorii de clăcași (între 14 și 59 de lei fruntașa, între 10 și 46 de lei mijlocul și între 5 și 25 de lei coada). Banii prisosului de pămînt erau inclusi în cei ai clăcii, și atunci fruntașul plătea între 80 și 124 de lei, mijlocul între 64 și 90 de lei, iar coadașul între 52 și 60 de lei. De remarcat că pe cel mai mare număr de moșii (de pildă din plasa Ciocăneștilor) banii prisosului de pămînt întreceau ca sumă pe cei ai clăcii și ai celorlalte obligații luați la un loc.

⁶⁴ Ibidem, f. 668—673. Numai pe o singură moșie din plasa Podgoriei, statistica semnalază plata prisosului de arătură și fineată în bani pe categorii de clăcași (31 de lei fruntașa, 21 de lei mijlocul și 15 lei coada), plus ierbăritul 2 lei și 20 de parale de vita mare de prisos (V. L., 1254/1843, f. 86).

⁶⁵ Ibidem, f. 9. M. I., Administrative, 34/1844, f. 14—18.

⁶⁶ Ibidem, f. 152—160.

Aceasta este o dovedă grăitoare de întinsele suprafete de pămînt pe care le cultivau pentru ei clăcașii la cîmpie și de marele efort bănesc depus de ei în vederea dezvoltării și adaptării gospodăriei lor la producția pentru piață. Mai rar, prisosul de pămînt se plătea în bani pe pogon, de pildă în plasa Sabarului de la 3 la 6 lei pogonul, iar în plasa Dîmboviței cîte 18 lei sau cîte 1 sfanț (2 lei 22 de parale) și o zi de lucru de pogon. Foarte rar, fiecare clăcaș plătea pentru acest prisos una și aceeași sumă de bani (de exemplu cîte 23 de lei). Pe alocuri, el se achita în zile de lucru pe moșie (de pildă cîte 2 zile de clăcaș) sau pe rezervă (aratul unui pogon de clăcașul cu vite; lucratul viei), la care se adăugau fie un număr anumit de păsări, fie cantități de produse (de exemplu de la o zi și 4 pui de găină la 4 zile cu mîinile, plus 4 banițe mari de porumb, plus 2 ocale de fasole de casă pe an). Destul de frecvent el se împlinea în transporturi (de la 1 pînă la 2), efectuate de clăcașii care aveau vite, iar cei fără vite în zile de lucru cu mîinile (de pildă cîte 2), plus cîte un pui de găină de casă pe an, plus bani (de exemplu cîte 2 lei și 30 de parale de pogonul de prisos). Prisosul de fineată era pe alocuri mai scump decît cel de arătură (de pildă în plasa Sabarului se lăua 10 lei de pogon, plus dijmă din 5 căpițe de fin una, plus cîte un pui de găină; sau se plătea pe categorii de clăcași : 15 lei fruntașul, 7 lei mijlocașul și 5 lei codașul). Cum marea majoritate a moșilor din județ se aflau, nemăsurate, la dispoziția clăcașilor, se lăua de obicei aceeași dijmă atât din pogoanele legale, cît și din prisosul de arătură și fineată, și anume zeciulală din cereale, 4 banițe de porumb de pogon și una din 5 căpițe de fin; pe alocuri dijma din fin se ridică la una din 3 sau chiar la una și una. Ierbăritul prisosului de vite varia între 60 de parale și 4 lei, cel mai frecvent însă 2 lei și 20 parale, de vita mare, între 10 parale și 1 leu, cel mai des 20 de parale, de oaie și capră și între 30 de parale și 2 lei și 20 de parale, obișnuit însă 60 de parale, de porc. Pe alocuri, ierbăritul vitelor de prisos se împlinea în zile de lucru pe moșie sau cu cîte o zi de arătură pe rezervă ori în muncă la culesul viei sau în transporturi (cîte unul de casă pe an). Păsunatul vitelor toamna, după ridicarea recoltei, pe rezervă era plătit pe unele moșii cu căratul grîului și finului arendașului la arie, respectiv la finărie, în plus cu darea mielului de la 30 de oi în sus și a găinilor (cîte 3 de casă pe an), iar în balta cu transportul grînelor la schela de la Oltenița. Pe alocuri (de exemplu în plasa Gherghiței), clăcașii de pe unele moșii boierești n-au acceptat condițiile impuse de arendași pentru prisosul de pămînt, ci au luat pămînt în arendă pe moșii vecine (strâine) în condiții mai avantajoase. Pe moșile mănăstirilor neînchinate, prisoasele se achitau, de regulă, în conformitate cu condițiile de arendare a moșilor mănăstirești, dar și prin învoielii în contradicție cu aceste condiții, și anume pe categorii de clăcași (între 2 sfanți și 40 de lei fruntea, între 14 și 30 de lei mijlocul și între 10 și 18 lei coada), plus dijma din produs și ierbăritul vitelor de prisos⁶⁷.

În județul Dîmbovița, învoielii pentru prisoase se aflau încheiate pe circa 53 din cele 182 de moșii populate cu clăcași. Prisosul de arătură se plătea în bani fie pe categorii de clăcași (de la 10 la 15 lei fruntea, de la 5

⁶⁷ Ibidem, f. 754–804.

la 13 lei mijlocul și de la 3 la 8 lei coada), fie pe pogon (de la 2 lei și 20 de parale și cîte 2 banițe de știuleți de porumb pînă la 9 lei, plus zeciuială); în zile de lucru (de la 2 pînă la 6 zile, plus zeciuiala din grîne și porumb); în transporturi (de pildă cîte unul de fiecare clăcaș, iar tot satul se obliga să are 13 zile pe rezervă); numai în dijmă (8 banițe de porumb de pogonul mic, plus 2 ocale de fasole, sau între 9 și 12 banițe de pogonul mare plus fasole și pui de găină). Ca dijmă, din prisosul de pămînt s-a luat zeciuiala din grîne iar din fin de la din 5 pînă la din 3 căpițe una, iar pe alocuri în plus, cîte 3—4 pui de găină, sau cîte 10—18 lei de pogon. Prisosul de izlaz se plătea global (cu sume care variau între 400 și 900 de lei, în funcție de suprafața luată în arendă). Ierbăritul prisosului se plătea între 60 de parale și 3 lei și 15 parale de vita mare, între 10 și 30 de parale de oaie și între 20 de parale și 2 lei de porc. El se plătea pe alocuri și pe categorii de clăcași (10 lei fruntea și mijlocul și 7 lei coada plus cîte o ocă de unt)⁶⁸.

În Vlașca, din cele 169 de moșii populate, 105 aveau încheiate învoielii pentru prisosul de arătură, cositură și pășune. Pe cele mai multe moșii (85) acesta se plătea pe categorii de clăcași (între 9 și 45 de lei fruntașul, între 8 și 35 de lei mijlocașul și pînă la 20 de lei codașul), iar pe 15 moșii la un loc cu banii clăcii și ai celorlalte obligații (care se ridicau în asemenea cazuri pînă la 98 lei de fruntaș, pînă la 84 de lei de mijlocaș și pînă la 56 de lei de clăcașul fără vite de muncă). Numai pe un număr de 5 moșii el se plătea pe pogon, adică prin măsurătoare (de la 3 lei 20 de parale pînă la 18 lei)⁶⁹.

În Teleorman, din cele 176 de moșii populate, pe 120 se găseau încheiate învoielii pentru prisosul de pămînt și de vite. Pe aproximativ jumătate din aceste moșii, prisosul de arătură și fineață se achita numai în dijmă (zeciuiala din semănături, iar din fin din 5 căpițe una și foarte rar din 3 căpițe una) sau în bani (cîte 4 sfanți de coasă sau cîte 2 lei și 10 parale de carul de fin). În rest cel mai frecvent el se plătea în bani pe categorii de clăcași (de la 10 la 70 de lei fruntea, de la 7 la 50 de lei mijlocul și de la 5 la 35 de lei coada), plus dijmă. El se plătea uneori în bani pe categorii de clăcași, plus zile de lucru (între 1 și 7), plus dijmă (pe alocuri și găini) sau în bani, plus cîte un transport. Pe unele moșii, el se achita exclusiv în transporturi. Prisosul de pămînt se plătea apoi (mai ales în plasa Călmățui) în muncă pe rezervă (de pildă aratul de către satul întreg al unei suprafete de 25 de pogoane sau al unei întinderi pentru a cărei însămîntare erau prevăzute 25 de chile de grîu; sau aratul individual de cîte 2 zile sau de cîte 15 prăjini de clăcașul cu vite) sau în muncă pe moșie (de la 1 la 7 zile de fiecare clăcaș). Ierbăritul prisosului de vite varia între 1 și 3 lei de vita mare, între 10 și 35 de parale de oaie și capră și între 20 de parale și 2—3 lei (cel mai frecvent 1 leu și 20 de parale) de porc⁷⁰.

În Muscel, regiune de munte, nu se ajungea pămînt pentru prisoase. În puținele locuri unde clăcașii găseau totuși asemenea pămînt, acesta era plătit prin învoielii în bani, plus dijmă⁷¹.

⁶⁸ Ibidem, f. 580—596.

⁶⁹ Ibidem, f. 551—572.

⁷⁰ Ibidem, f. 597—609.

⁷¹ De pildă, la Domnești (plasa Rîurilor), prisosul de pămînt se plătea cu cîte 13 lei de casă, plus dijma (ibidem, f. 498—500).

În Argeș, din cele 110 moșii populate, circa jumătate aveau încheiate învoielri pentru prisosul vitelor (de la 1 la 3 lei, cel mai des însă 2 lei și 20 de parale de vita mare, de la 10 la 30 de parale de oaie și capră și de la 30 la 60 de parale de porc), iar circa 27 pentru prisosul de arătură și cositură. Acesta se plătea în bani fie pe pogon (între 3 și 8 lei ; la munte, unde pămîntul era mai scump, pogonul ajungea pînă la 18 lei), fie pe cap de clăcaș (între 8 și 14 lei), fie pe categorii de clăcași (20 de lei frunta, 12 lei mijlocul și 4 lei și jumătate coada). Pe alocuri el se achita în zile de lucru (cîte 4) sau numai cu dijmă ori cu anumite cantități de porumb, plus cîte 5 pui de găină. Ca dijmă se dădea zeciuială din semănături și una din 5 pînă la una din 3 căpițe din fin. Pe trei moșii clăcașii erau scuți de plata prisosului de pămînt, și aceasta ca „recompensă” pentru că li se socotea ziua de clacă la prașilă la un preț inferior celui stabilit sau celui liber (de pildă numai cîte un leu, iar ziua lucrată cu boii numai 1 leu și 30 de parale). Pe 17 moșii, clăcașii n-aveau încheiate învoielri, ci plăteau prisosul de pămînt după cum se plătea pe moșile vecine⁷².

În Olt, din cele 179 de moșii numai 119 erau populate cu clăcași, restul fiind locuite de moșneni fără clăcași. Din cele populate cu clăcași aproximativ 41 nu aveau încheiate învoielri pentru prisoase, pe circa 10 nu se lua nimic pentru aceste prisoase, și numai pe aproximativ 20 clăcașii foloseau prisoase pe bază de învoielri. Prisosul de pămînt se plătea și aici cel mai frecvent în bani pe familie (3–6 lei, plus dijmă), mai rar pe pogon (3 lei și 20 de parale) sau în bani ca ierbărit cînd era vorba de prisos de pășune (60 de parale de vita mare, 10 parale de vita mică) ; în zile de muncă pe moșie (2–4) sau în muncă pe rezervă (de exemplu să are într-o zi cu toate plugurile din sat)⁷³.

În Romanați, învoielri pentru prisoase existau numai pe circa 65 din cele 141 de moșii locuite de clăcași. Pe 21 de moșii aceștia nu plăteau nimic pentru prisoase. Pe alte moșii nu existau învoielri, pentru că nu se făcuse încă măsurătoarea. Prisosul de arătură și de fineață se achita și aici în diferite chipuri : în bani fie pe familie (de la 5 la 22 de lei), fie pe categorii de clăcași (între 5 și 36 de lei frunta, între 5 și 28 de lei mijlocul și între 3 și 10 lei coada, plus zeciuiala), fie pe pogon (între 3 lei și 2 sfanți) și zeciuială ; în bani inclusi în banii clăcii (care în asemenea cazuri se ridicau la 103 lei de fruntaș, la 83 de lei de mijlocă și la 61 de lei de codaș) ; în lucru pe moșie cu mîinile sau cu vitele (de la 2 la 6 zile de familie pe an sau cîte 2 zile de lucru cu mîinile de pogon) sau pe categorii de clăcași (8–9 zile fruntașul, 7–8 zile mijlocășul și 1–4 zile „toporașul”, adică clăcașul cu mîinile), plus zeciuiala din semănături, iar din fin din 5 căpițe una ; în muncă pe rezervă (de exemplu clăcașul cu vite și cu plug să are de la 2 pînă la 5 zile pe an) ; în transporturi (cîte 2 de familie) ; numai în dijmă (zeciuiala din semănături, iar din fin una din cinci sau pe alocuri cîte 2 lei și 20 de parale de car). Ierbăritul prisosului de vite se plătea între 1 leu și 20 de parale și 3 lei și 15 parale (mai frecvent 2 lei și 20 de parale) de vita mare, între 12 și 35 de parale (cel mai des 20 de parale)

⁷² V. L., 1375/1843, II, f. 629–643.

⁷³ Ibidem, f. 187–208.

de oaie și capră și între 10 parale și 2 lei (mai obișnuit 1 leu și 20 de parale) de porc⁷⁴.

În Dolj, din cele 255 de moșii populate (din care o mică parte cu moșneni, fără clăcași), învoieli pentru prisoase aveau circa 115. Aproximativ 83 de moșii se aflau nemăsurate, la dispoziția clăcașilor. Prisosul de pămînt se achita și aici sub diferite forme: în bani fie pe categorii de clăcași (între 10 și 20 de lei fruntașul, între 7 și 18 lei mijlocașul și între 2 lei și 30 de parale și 6 lei codașul), fie pe cap de clăcaș (de la 5 lei și 20 de parale pînă la 10 lei), fie pe pogon (de la 3 la 6 lei); în zile de lucru cu mîinile pe moșie, de asemenea, fie pe categorii (de la 4 pînă la 8 zile clăcașul cu vite de muncă și de la 2 pînă la 3 zile cel fără vite), fie pe casă (de la 2 la 7 zile), fie pe pogon (cîte 2 zile) sau foarte rar, în muncă pe rezervă (să are cîte o zi) ori, în sfîrșit, în muncă la întreținerea morilor; în transporturi (cîte unul cel cu vite, iar cel fără vite cîte o zi de lucru cu mîinile, sau cîte unul, plus cîte 11 lei și 20 de parale cel cu vite, iar cel cu mîinile cîte 8 lei 20 de parale și cîte 2 zile de lucru); numai în dijmă (zeciuială din grîne și porumb, iar din fin din 5 una); în produse (cîte o baniță de știuleți de porumb de pogon sau, pe lîngă zeciuială, cîte o baniță de la 30 de banițe de porumb și cîte un snop de grîu de toată plasta de cîte 36 snopi). Ierbăritul prisosului de vite se plătea între 1 și 4 lei (cel mai des 2 lei și 20 de parale) de vita mare, între 8 și 24 de parale (cel mai frecvent 20 de parale) de oaie și capră și între 20 de parale și 2 lei (obișnuit însă 60 de parale) de porc. Foarte rar, prisosul vitelor se achita și cu zile de lucru (3) sau cu cîte un transport⁷⁵.

În Gorj, din cauza lipsei de pămînt cultivabil, clăcașii găseau rar locuri de prisos. Din cele 98 de moșii populate cu clăcași, numai pe 4 se întîlnesc învoieli pentru prisos de arătură și numai pe 19 pentru ierbărit. Prisosul de pămînt se achita în zile de lucru la întreținerea morilor sau în bani (cîte 8 lei de familie). Ierbăritul de vita mare de prisos varia între 1 și 2 lei și 20 parale sau era achitat în cîte un transport de casă pe an, de vita mică între 8 și 20 de parale, iar de porc între 30 și 60 de parale⁷⁶.

În Mehedinți, din cele 199 de moșii locuite de clăcași, numai circa 65 aveau încheiate învoieli pentru prisosul de pămînt, din care aproximativ 25 stăteau nemăsurate, la discreția clăcașilor. Prisosul de arătură și de cositură se plătea cel mai frecvent în bani pe categorii de clăcași (între 5 lei și 1 galben⁷⁷ fruntaș, între 4 lei și 1 galben mijlocul și între 4 lei și 30 de parale și 27 de lei coada), plus dijmă, clăcașii obligându-se în plus într-un sat să cultive cu porumb o rezervă de 50 de pogoane, iar în altul să are cu toate plugurile o zi pe rezervă și să mai facă de toată familia cîte o zi cu mîinile. El se mai plătea în bani pe pogon (de la 6 la 8 lei) sau, fiind vorba de fineață, global (de pildă 1 400 de lei tot satul) sau în bani drept ierbărit, și atunci acesta era foarte ridicat (de exemplu 5 lei de toată vita mare). Prisosul se lua însă și în zile de lucru pe moșie, fie pe categorii de clăcași (de la 4 la 8 zile cu mîinile sau cu

⁷⁴ Ibidem, f. 225–250.

⁷⁵ Ibidem, f. 407–476.

⁷⁶ Ibidem, f. 510–523.

⁷⁷ Cursul oficial al galbenului în 1843 era de 31 de lei și 40 de parale, iar cursul pletelei de 32 de lei („Buletin” nr. 39 din 6 mai 1843).

vitele de fruntaș, de la 3 la 6 zile de mijlocaș și de la 2 la 3 zile cu mîinile de codaș), fie pe cap de clăcaș (de la 1 la 2 zile cu mîinile, acestea putând fi plătite și în bani la prețul oficial), fie pe pogon (2 zile cu mîinile, ajungindu-se pînă la 8 zile, după numărul de pogoane de prisos al fiecărui clăcaș). Pe alocuri el se achita numai în dijmă (fie zeciuială din grîne și porumb, fie „dijmă îndoită”, adică din 5 una din grîu; din fineață de prisos se lua de obicei dijmă din 5 una, ca și din pogoanele legale, sau bani). Prisosul de izlaz se plătea pe pogon (6 lei) sau ca o suprafață mai mare, denumită suhat, care se plătea de întregul sat cu sume care variau între 450 și 2 200 de lei, plus pe alocuri cîte o litră de brînză de oaia cu lapte băgată în stină. El se plătea și sub formă de ierbărit (2 lei și 20 de parale de vita mare, 10 pînă la 20 de parale de oaie și capră și de la 1 leu pînă la 1 leu și 20 de parale de porc). Arenda pămîntului de pășune pe moșii străine era mai scumpă: pe lîngă bani se presta de satul întreg un anumit număr de zile cu mîinile (de exemplu 200) sau se efectua un anumit număr de transporturi, plus aratul rezervei cu un anumit număr de pluguri într-o zi. Cînd clăcașul lua individual în arendă pășune pe moșie străină, o plătea în zile de lucru (de pildă cîte o zi cu mîinile, plus uneori cîte o litră de brînză de la oaia mulgătoare băgată în stină)⁷⁸.

PRISOASELE INTRE 1843 ȘI 1848

Și sub Gh. Bibescu s-a menținut și s-a favorizat practica luării de către clăcași de pămînt în arendă sub formă de prisoase ca principală cale pentru dezvoltarea producției agricole a țării. În acest scop s-a dispus (la 19 aprilie 1843) ca pentru prisosul de fineață și de arătură pentru semănăturile de toamnă învoielile să se facă primăvara, cel mai tîrziu în luna aprilie, iar pentru prisosul de pămînt pentru semănăturile de primăvară toamna, în octombrie. Rațiunea acestei măsuri era ca în cazul cînd proprietarii nu s-ar fi mulțumit numai cu dijma legală din prisoase, iar clăcașii n-ar fi acceptat condițiile impuse, aceștia din urmă să-și poată găsi din vreme pămînt de arătură și de cositură pe moșii străine. În ceea ce privește prisosul de izlaz, învoielile nu puteau fi încheiate decît numai pentru vitele de prisos, iar nu și pentru cele legale, după cum se obișnuia frecvent. Învoiala era obligatorie numai pentru clăcașul care i-ar fi acceptat condițiile prin iscălitură sau punerea degetului, iar nu și pentru cei ce ar fi contestat-o. Învoielile urmau să fie adeverite de ocîrmuirile de județe⁷⁹.

Dar măsurile de mai sus n-au putut stăvili abuzurile proprietarilor și arendașilor, nici înlătura starea de împotrivire și de nemulțumire a clăcașimii și nici instaura ordinea în diversitatea formelor de plată a pămîntului arendat ca prisoase. De pildă, în județele Saac și Romanați proprietarii și arendașii au continuat să încheie cu clăcașii învoieri cînd și cum au voit, fără să se prezinte cu ele pentru adeverire la ocîrmuirile respective⁸⁰.

⁷⁸ V. L., 1375/1843, II, f. 317–342.

⁷⁹ „Buletin”, nr. 66 din 23 iulie 1843, p. 262–263.

⁸⁰ V. L., 1375/1843, II, f. 829. Ca pedeapsă, ocîrmuitorul de Romanați i-a obligat să ia și din pogoanele de prisos numai dijma legală (ibidem, f. 225–250).

În Ialomița, unii arendași au cerut în vara anului 1843 ocîrmuirii să oblige pe clăcași să încheie învoielile pentru prisoase, iar alții să respecte învoielile încheiate în anii anteriori, care erau însă făcute împotriva legii, deci împovărătoare pentru clăcași. La rîndul lor, unii clăcași care nu încheiaseră încă învoielile fie din cauză că nu voiau, fie din pricina că arendașii sau proprietarii nu se învoiseră cu ei la timp au cerut aprobarea ocîrmuirii ca să dea pe acel an numai zeciuiala pentru prisosul de pămînt, iar alții au pretins să li se desființeze învoielile anterioare oneroase și să li se fixeze de stăpînire prețul prisoaselor⁸¹. De remarcat că la arendarea pămîntului proprietarii și arendașii din județ făceau o curioasă deosebire între proprii lor clăcași și clăcașii străini. Aceștia din urmă erau chemați să-și facă arături pe moșile lor, luîndu-le, în schimb, numai zeciuială din produse, cîtă vreme proprietarilor lor clăcași le impuneau pentru prisoase condiții împovărătoare. Fenomenul se explică prin abundența pămîntului nelucrat, prin lipsa rezervei și prin goana proprietarilor și arendașilor după cît mai multe produse obținute sub formă de dijmă. În primăvara anului 1844, pe un mare număr de moșii din acest județ, mai ales mănăstiriști, arendașii au impus pe clăcași, pe baza unor învoielile încheiate după cum se obișnuia pînă atunci numai cu a treia parte din ei, la sume mari de bani pentru prisosul de arături și finețe, cît și pentru ierbăritul prisosului de vite. În județ existau învoielile pentru prisoase încheiate anterior pe unul pînă la patru ani, unele adeverite de ocîrmuire, altele în dezacord cu noile măsuri dictate de administrație, deci neadeverite. Dintre acestea din urmă făceau parte majoritatea celor făcute pe un singur an (1843)⁸².

Pentru a stăvili jaful arendașilor, Vornicia din Lăuntru a dispus (la 21 februarie 1844) ca pe viitor în contractele de arendă a moșilor să se fixeze prețul ierbăritului prisosului de vite, suprafața de păsune pentru o vită de prisos și prețul pogonului de arătură și de fineată de prisos. Prețurile urmău să fie stabilite anticipat între proprietari și clăcași. Arendașilor li s-a interzis să încheie învoielile cu clăcașii fără prețuri stabilite în prealabil și incluse de proprietari în contractele de arendă⁸³. Iar pentru a se reduce marea număr de reclamații și procese provocate de lăcomia proprietarilor și arendașilor, s-a insistat din nou ca aceștia să încheie învoielile pentru prisoase la termenul prevăzut. Căci a veni cu propunerea de învoială abia cînd începeau arăturile însemna a sili pe clăcaș să accepte orice condiții, lucru ce se cerea stăvilit fie și prin amenințarea proprietarilor că nu li se va permite în asemenea cazuri să opreasă pe clăcași de a cuprinde

⁸¹ Vornicia din Lăuntru a dispus să fie aduse la îndeplinire numai învoielile făcute primăvara, acceptate de ambele părți și adeverite de ocîrmuire, pe moșile fără asemenea învoielii clăcașii neputind fi siliți la nici o plată pentru prisoase. (V. L., 1233/1843, II, f. 995—996).

⁸² Vornicia din Lăuntru a hotărît ca pe moșile mănăstirilor pămîntene clăcașii să dea pentru anul 1842 din prisoasele de semănături și fin numai dijma legală conform condițiilor de arendare a acestor moșii, iar pentru anii 1843 și 1844 să se recunoască numai învoielile încheiate de mitropolie, episcopii și mănăstiri cu clăcașii fiecărei moșii de față cu arendașii; pe moșile unde nu vor exista asemenea învoielii, clăcașii nu vor da nimic. Pe moșile boierești și pe cele ale mănăstirilor închinatelor urmău să fie puse în aplicare numai învoielile pentru prisoase necontestate de clăcași (M. L., Administrative, 10/1844, f. 105, 106, 131).

⁸³ „Buletin” nr. 20 din 24 februarie 1844, p. 77 — 78. „Învățătorul satului” nr. 11 din 1 martie 1844, p. 41.

prisoase sau să le ceară vreo plată pentru ele⁸⁴. În același timp, fără a ști că pe cele mai multe moșii de la șes și clăcașii din categoria a treia luan în arendă și lucrau pămînt de prisos, Vornicia din Lăuntru a interzis, atunci cînd a judecat în ultimă instanță litigiile în legătură cu plata prisoselor, să se ia de la ei vreo plată pentru acest prisos, pe motiv că neavînd vite de muncă, n-ar fi în stare să cultive nici pogoanele legale⁸⁵. De altfel ea a recomandat tot timpul ca pentru prisosul de pămînt să nu se facă învoieli pe categorii de clăcași, ci pe pogonul de loc sau, individual, pe numele clăcașului care lua pămînt în arendă⁸⁶.

În realitate însă, învoielile au continuat să se facă aşa cum au voit proprietarii și arendașii. Astfel, în județul Buzău, pămîntul luat de clăcași în arendă ca prisos s-a măsurat de obicei cu pasul (2 pași în lat socotindu-se un pogon), iar prețul arenzii unui pas a fost de 30—32 de parale, o zi de arătură pe rezervă, zeciuiala din produse, plus câte un sfanț și o găină de nume⁸⁷. În Prahova, pentru a evita măsurătoarea, clăcașii au continuat să dea sume mari de bani drept clacă și prisoase⁸⁸. În Ialomița, cele mai multe moșii au rămas și mai departe la dispoziția clăcașilor. Unii dintre ei au arat (în 1845) sub formă de prisoase suprafețe foarte mari de pămînt, care depășeau pe alocuri 40 de pogoane de cap⁸⁹. Suprafața cultivată de clăcași drept prisoase a continuat să crească, iar măsurătoarea n-a putut pătrunde pînă în 1848 în acest județ⁹⁰. Si în Ilfov moșile au rămas în cea mai mare parte nemăsurate, la dispoziția clăcașilor. În schimb, aceștia au fost siliți să dea prin învoielii sume mari de bani pentru îndatoririle clăcașești și pentru prisosul de pămînt. În părțile județului dinspre Dunăre (plășile Oltenița și Ciocânești), unii dintre clăcașii fruntași foloseau (în 1844) pînă la 40 de pogoane de arătură și fineață de cap, afară de cele de pășune, mijlocașul pînă la 28 de pogoane, iar codașul pînă la 10 pogoane. Si aici clăcașii fără vite de muncă își lucrau prisosul de pămînt cu ajutorul consătenilor care dispuneau de vite de tractiune. Prisosul de pămînt era plătit numai cu zeciuială din produse și cu câte un transport de grîne de familie la Oltenița, plus ierbăritul prisosului de vite⁹¹. Suprafețe imense de pămînt cuprindeau clăcașii de pe moșile din apropierea capitalei. Astfel, la Chiselet tot clăcașul avea (în 1844) arate aproximativ 40 de pogoane, la Fundeni — un mare număr de clăcași făceau peste 80 de pogoane de arătură de cap, iar la Dudești suprafața

⁸⁴ M. I., Administrative, 10/1844, f. 200.

⁸⁵ Ibidem, f. 147—148, 236—237.

⁸⁶ Ibidem, 13/1847, f. 37—40.

⁸⁷ M. L, Administrative, 37/1845, f. 144; 49/1846, f. 10, 11; 55/1847, f. 18, 31, 45—46; Divizia comunală, 225 a/1848, f. 94, 180, 290—295; 225 b/1848, f. 8. La Movila Oii, pentru prisoase clăcașii s-au învoit (în 1847) să cultive pentru arendaș câte un pogon de orz (frun tașul) și cte o jumătate de pogon (mijlocașul), plus zeciuială și ierbărit (M. I., Divizia comunală, 53/1847, f. 13—14). La Bilhacu, prisosul de arătură și fineață s-a plătit (în 1848) pe categorii de clăcași (46—37—32 lei), plus dijma din produse și ierbărit (ibidem, 225 b/1848, f. 57).

⁸⁸ M. I., Administrative, 34/1844, f. 14—18; 13/1847, f. 161 v.

⁸⁹ Raportul ocîrmuitarului din 6 iulie 1845 (M. I., Administrative, 3/1845, f. 347—348).

⁹⁰ Idem din 31 martie 1848 (M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 216).

⁹¹ Raportul ocîrmuitarului din 2 noiembrie 1844 (V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 721).

de pămînt arată se lătea considerabil din toamnă în primăvară⁹². Învoielile pentru prisoase erau împovărătoare pentru clăcași⁹³.

În Vlașca, de asemenea clăcașii au continuat să folosească prin învoielri majoritatea zdrobitoare a moșilor fără măsurătoare, cuprinzînd (în 1844) întinderi mari de pămînt drept prisos și plătitu-le pe categorii de clăcași, cel mai frecvent separat (între 3 și 74 de lei fruntea, între 2 și 61 de lei mijlocul și între 1 leu 20 de parale și 35 de lei coada), sau la un loc cu banii clăcii (de pildă 120 de lei fruntașul, 80 de lei mijlocașul și 45 de lei codașul), plus dijma legală din produse. Ierbăritul vitelor de prisos a variat (în 1844) între 1 leu și 20 de parale și 3 lei (cel mai frecvent 2 lei și 20 de parale) de vita mare, între 10 și 33 de parale (cel mai des 20 de parale) de oacie și capră și între 1 și 2 lei și 20 de parale (cel mai obișnuit 1 leu) de porc⁹⁴. Evitarea măsurătorii moșilor prin plata prisoaselor în bani pe categorii de clăcași a durat în acest județ pînă la sfîrșitul perioadei studiate⁹⁵.

Impunerea învoielilor pentru prisoase a continuat să întîmpine o vie rezistență și în Teleorman. Un mare număr de moșii din acest județ se aflau (în vara anului 1843) nemăsurate și fără învoieri pentru prisoase⁹⁶. Amenințarea cu măsurătoarea a constituit și aici principalul mijloc de supunere a clăcașilor la învoieri⁹⁷. Dar măsurătoarea n-a putut fi impusă, astfel că pe toate moșile arendate fără condiții precise, ci numai cu specificația cuprinsă în contractele de arendă că se permite arendașilor să-și ia veniturile moșiei conform Regulamentului organic, aceștia au luat (la începutul anului 1844) pentru prisosul de arătură și fineață, pe lîngă dijmă, și bani pe categorii de clăcași după diferite învoieri⁹⁸. Nici ordinul cu privire la încheierea de învoieri toamna pentru arăturile de primăvară și primăvara pentru cele de toamnă n-a putut fi executat în acest județ, din cauză că pe cele mai multe moșii clăcașii au refuzat măsurătoarea și învoiala pentru prisosul de pămînt la pogon, ci au continuat să încheie învoieri pentru plata acestui prisos în bani pe categorii (între 24 și 69 de lei fruntașul, între 26 și 61 de lei mijlocașul și între 15 și 21 de lei codașul), plus zeciuială din semănături, dijmă din 5 căpițe una din finețe și ierbăritul

⁹² V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 724. M. I., Administrative, 3/1845, f. 412—413
13/1847, f. 141.

⁹³ De pildă, la Chiselet, prisosul de arătură l-a plătit fruntașul cu 39 de lei și cite un transport de 2 chile de gru la Oltenița, mijlocașul cu 30 de lei și cite un transport de o chilă și jumătate de gru, iar codașul cu 20 de lei; izlazul de prisos s-a achitat cu cite 3 zile de lucru cu mijlochile plus ierbărit. La Mănăstirea, prisosul de pămînt a fost inclus în banii clăcii (124 de lei fruntea, 94 de lei mijlocul și 62 de lei coada), plus cite 2 zile cu mijlochile, plus ierbăritul prisosului de vite. La Prundu, fruntașul a plătit cu cite 14 lei dijma fiecărui pogon de arătură (pînă la 7 pogoane), mijlocașul la fel (pînă la 6 pogoane) și codașul la fel (pînă la 3 pogoane), iar din fin din 5 căpițe una plus ierbărit. La Tîncăbești, pogonul de arătură de prisos s-a plătit (în 1847) cu 11 lei, fără dijmă (V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 724, 725, 743; M. I., Administrative, 3/1846, f. 8—9; Divizia comună, 225 b/1848, f. 45).

⁹⁴ M. I., Administrative, 68/1845, f. 12 v—15, 34—38, 49—51, 72—75; Divizia comună, 225 a/1848, f. 210.

⁹⁵ Raportul ocîrmuirii din 25 aug. 1847 (M. I., Administrative, 13/1847, f. 309—311).

⁹⁶ Vornicia din Lăuntru a ordonat ca pe asemenea moșii să nu se permită arendașilor să ia mai mult pentru prisoase decît dijma legală, și aceasta drept pedeapsă pentru că n-au măsurat pămîntul și n-au încheiat învoieri pentru prisoase la termenul prevăzut (V. L., 1375/1843, II, f. 55, 57).

⁹⁷ M. I., Divizia comună, 225 a/1848, f. 378—379.

⁹⁸ Raportul ocîrmuirii din 19 Ianuarie 1844 (V. L., 1428—1843, f. 7—8).

prisosului de vite (între 1 sfant și 3 lei de viață mare, între 18 și 26 de parale de oaie și 1 leu de porc). În schimb, ei au rămas liberi să aibă și să cosească cît voiau și cît puteau și să-și pască vitele pe tot izlazul moșiei, cu un cuvânt să folosească moșile la discreție⁹⁹.

Și în Olt prisosul de pămînt a continuat să se achite în bani pe categorii de clăcași¹⁰⁰. La fel și în Romanați, unde se întâlnesc, ce-i drept destul de rar, și învoieli, după care obligațiile clăcașești, inclusiv prisoasele, se achitau în muncă pe rezervă¹⁰¹. Și în Dolj prisosul de pămînt s-a plătit în bani pe categorii de clăcași, iar pe alocuri, în plus, cu transporturi de grâne la porturile dunărene de la Bechet și Calafat, pe lîngă dijma legală din produse și ierbăritul prisosului de vite¹⁰².

Prețul prisoaselor a fost fixat cu începere din 1845 numai pe moșile mitropoliei, episcopilor și mănăstirilor pămîntene și închinatice. Pentru prisosul de arătură și de fineață urma să se ia, la alegerea clăcașilor, fie dijmă îndoită¹⁰³, fie dijmă dreaptă (zeciuială), plus cîte o zi de lucru cu mîinile de fiecare pogon de prisos, iar pentru prisosul de vite 2 lei de viață mare, 10 parale de oaie și 60 de parale de porc (2 scutîți de fiecare casă), cu condiția însă să li se pună la dispoziție și izlaz de prisos¹⁰⁴. Dar nici acest regim nu-a putut fi aplicat pe toate moșile mănăstirești. Astfel clăcașii de pe cele din Ialomița au cerut (în vara anului 1845) să fie lăsați să încheie mai departe învoieli pentru prisosul de arătură și cositură în bani, și aceasta pentru motivul că mulți dintre ei cuprindeau ca prisos cîte 40 de pogoane și mai bine de pămînt, așa că în cazul cînd ar fi siliți să dea din ele dijmă îndoită ar rămîne în pagubă, iar în cazul cînd ar fi obligați să dea zeciuială și să lucreze cîte o zi de pogon nu-ar mai avea timp să lucreze pămîntul pentru ei¹⁰⁵. Vornicia din Lăutru, deși la început a căutat să impună regimul de mai sus, pînă la urmă însă a fost nevoită să îngăduie încheierea și mai departe a învoieliilor pentru prisosul de pămînt în bani, chiar și pe categorii de clăcași, și aceasta pentru a nu împiedica dezvoltarea agriculturii, care luase un remarcabil avînt în acest județ prin desfelenirea an de an a pămîntului luat de clăcași în arendă ca prisoase¹⁰⁶. Și în Ilfov s-a îngăduit pe unele moșii mănăstirești plăta prisosului de pămînt în bani¹⁰⁷. În Vlașca, pe unele moșii mănăstirești clăcașii au încheiat (în 1847) cu arendașii învoieli în bani fie individual, fie pe categorii, inclusiv cei fără vite de muncă, și aceasta pentru ca să evite măsurătoarea cu care erau mereu amenințați¹⁰⁸, iar în primăvara anului 1848 pe moșile mănăstirești din plasa Marginea se dădea luptă între arendași și clăcași, cei dinti căutând să impună măsurarea izlazurilor în scopul separării pămîntului,

⁹⁹ M. I., Administrative, 10/1844, f. 151–152; 99/1846, f. 14–15; 13/1847, f. 37–40
217, 434–436.

¹⁰⁰ De pildă, la Turia s-a luat (în 1847) 15 lei de fruntaș, 10 lei de mijlocă și 5 lei de codă (ibidem, 13/1847, f. 102–103).

¹⁰¹ De exemplu la Rusăneștii de Jos (M. I., Divizia comunală, 225 b/1848, f. 257–258).

¹⁰² V. L., 1375/1843, II, f. 664–665.

¹⁰³ Dijma îndoită din fin însemna din 5 căpițe două, căci, dijma dreaptă, adică ceea ce se lăsa din pogoanele legale, era din 5 căpițe una (M. I., Administrative, 3/1845, f. 129–130).

¹⁰⁴ Sturdza-Schoreanu, op. cit., p. 439–448.

¹⁰⁵ M. I., Administrative, 3/1845, f. 347–348.

¹⁰⁶ M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 216–217.

¹⁰⁷ Pogonul de arătură s-a plătit cu 16–28 de lei (ibidem, f. 388–390).

¹⁰⁸ M. I., Administrative, 13/1847, f. 309–311.

iar cei din urmă cerînd să li se lase pentru pășune întreaga întindere ce rămînea nearată¹⁰⁹. În Teleorman, lupta se da în același timp pentru păsunatul vitelor de prisos, arendașii oferind numai cîte o jumătate de pogon de izlaz de prisos pentru via mare, iar clăcașii cerînd pășune fără măsurătoare¹¹⁰. Si în Romanați arendașii ofereau numai cîte o jumătate pe pogon de pășune pentru via mare de prisos, iar clăcașii cereau mai mult¹¹¹.

Pînă la urmă, tot proprietarii și arendașii au făcut ceea ce au vrut, adică au căutat tot timpul să nu încheie învoielii pentru prisoase primăvara înainte de începerea lucrului la cîmp, ci au lăsat pe clăcași să-și facă mai întîi arăturile, care cît voia, și numai după aceea i-au apucat să facă învoielii împovărătoare. Sistemul dovedea, după însăși expresia Vorniciei din Lăuntru, „numai cuget de răpire și împilare împotriva muncitorului”. Ca măsuri de remediere s-au prevăzut (în primăvara anului 1848) sanctiuni : pe moșii unde pînă atunci nu se încheiaseră încă învoielii, clăcașii urmău să fie liberi să-și facă arături și finețe cît de multe ar fi voit, din care să dea numai zeciuială, iar pentru prisosul de vite să plătească, dar numai unde vor fi primit și prisos de pășune, 2 lei de via mare și 10 parale de oacie și capră. Pe moșii stăpînite de-a valma de mănăstiri și boieri și care se aflau aredate, prisoasele urmău să fie achitate la prețul fixat (în 1845) pentru moșii mănăstirești ; la fel și pe moșii spitalelor și școlilor, iar pe domeniile statului după condițiile lor de arendare¹¹².

Una era însă socoteala la tîrg și alta realitatea la țară. Acolo, plătind bani grei, clăcașii, atît cei de pe moșii boierești, cît și cei de pe moșile mănăstirești, au luat cum au putut an de an în arendă tot mai mult pămînt drept prisoase, extinzînd suprafața cultivabilă a țării și dînd un impuls nemaiîntîlnit pînă atunci dezvoltării agriculturii. În regiunea cîmpiei, ei au continuat în general să folosească moșii la discreție, cuprinzînd cu plugul și cu coasa suprafețe imense de pămînt. În județul Brăila, clăcașul de frunte a ajuns să folosească în 1848 104 pogoane (legale și prisos), clăcașul de mijloc 57 de pogoane, iar clăcașul fără vite de muncă 15 pogoane. Prețurile obișnuite cu care se arenda în acest județ prisosul de arătură și cositură erau de pogonul arabil fie dijmă din 5 una, fie un icosar nou (12 lei și 10 parale) pentru frultaș, o jumătate de icosar pentru mijlocaș și 1 sfanțil (2 lei și 10 parale) pentru codaș, plus zeciuială din semănături, iar de pogonul de fineață dijmă din 5, din 3 sau din 2 căpițe una¹¹³. În Ialomița, fruntașul a cuprins în același an 69 de pogoane (legale și prisos), mijlocașul 40 de pogoane, iar codașul 20 de pogoane. Prisosul de arătură se plătea în acest județ numai cu zeciuială din produse, iar cel de fineață cu dijmă din 10 pînă la din 5 căpițe una, iar pe alocuri cu bani, pînă la 20 de lei de pogon¹¹⁴. Dar nu numai la șes, ci și la munte clăcașii foloseau în 1848, acolo unde moșii le îngăduiau, locuri ce depășeau ca întindere

¹⁰⁹ M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 378—379.

¹¹⁰ Vornicul din Lăuntru a hotărît să li se dea cîte un pogon (în loc deschis și roditor) și cîte un pogon și jumătate (în loc păduros) de via mare de prisos (ibidem, f. 384—385).

¹¹¹ Vornicul din Lăuntru recomanda să li se dea 1 pînă la 2 pogoane de viață (M. I., Administrative, 3/1845, f. 210—211).

¹¹² M. I., Divizia comunală, 225 a 1848, f. 147—149.

¹¹³ Raportul administratorului districtului Brăila din 20 august 1848 (M. I., Divizia comunală, 225 b/1848, f. 41).

¹¹⁴ Raportul administrației districtului Ialomița din 8 septembrie 1848 (ibidem, f. 161).

cu mult pămîntul atribuit lor de lege. De pildă, în Gorj, fruntașul cuprindea pînă la 20 de pogoane de arătură, fineață și izlaz (legale și prisos), mijlocașul pînă la 15 pogoane, iar codașul pînă la 6 pogoane. Prețul arenzii pămîntului de arătură și de fineață era mai ridicat ca la cîmpie și varia după calitate, ajungînd pînă la 31 de lei și 20 de parale pogonul de calitatea întii, pînă la 22 de lei și 20 de parale pogonul de calitatea a doua și pînă la 18 lei pogonul de calitatea a treia¹¹⁵.

CONSIDERAȚII GENERALE

Din cele expuse pînă aici se desprind următoarele considerații în legătură cu evoluția pămîntului lucrat de clăcași pentru ei sub formă de prisoase, a economiei agrare și a relațiilor sociale din Țara Românească în primele două decenii ale perioadei regulamentare.

Regulamentul organic n-a putut fi aplicat pînă în 1848 în principalele sale obiective: îngustarea pămîntului folosit de clăcași prin distribuția lui prin măsurătoare și forțarea acestora de a lucra pentru boier restul moșiei, adică așa-numita rezervă feudală¹¹⁶.

În schimb, posibilitatea oferită clăcașilor de a lua în arendă pămînt peste cel atribuit lor de noua legiuire a evitat anchilozarea gospodăriei lor la pogoanele legale. Dar prisoasele, ca unele ce înllocuiau libertatea de mai înainte a clăcașilor de a folosi la discreție moșia pe care locuiau și-i obligau să plătească acum cu bani grei pămîntul, pentru care anterior dăduseră doar dijmă din produse, iar pentru vite nu plătiseră nimic, au constituit pentru proprietari și arendași un instrument puternic de exploatare, iar pentru clăcași o sursă inepuizabilă de nemulțumiri și de reclamații. Așa se explică de ce introducerea prisoaselor și încheierea de învoieli pentru ele au întîmpinat tot timpul cea mai vie rezistență din partea lor. Odată însă introduse și plătite de obicei pe categorii de clăcași, prisoasele au oferit acestora singura soluție de a evita măsurătoarea pămîntului și de a folosi pentru ei întreaga moșie, ca și mai înainte. Aceasta înseamnă că prisoasele au constituit principala cale de dezvoltare a gospodăriei țărănești și a agriculturii românești în această perioadă.

Suprafața arată și cosită de clăcași în 1848 era incomparabil mai mare decît cea cuprinsă de rezervă, și aceasta atât în regiunea cîmpiei, cît și în cea a dealului și a muntelui. Prin urmare solul cultivabil al țării, în cea mai mare parte a lui, se găsea la această dată la dispoziția clăcașilor, iar nu a proprietarilor și arendașilor ca rezervă. Aceasta înseamnă că extinderea an de an a suprafeței arabile a țării a fost rezultatul nu atât al extinderii rezervei în dauna gospodăriei țărănești, cît al extinderii suprafeței cultivate de clăcași pentru ei în detrimentul înființării, respectiv dezvoltării rezervei. Aceasta înseamnă că baza producției de cereale a țării o constituia la această epocă nu producția rezervei, ci producția țărănească, obținută de pe pămîntul lucrat ca prisoase îndeosebi la cîmpie.

Producția obținută de clăcaș de pe asemenea suprafețe întinse de pămînt nu era, desigur, consumată întreagă în gospodăria lui sau în îndato-

¹¹⁵ Raportul administrației districtului Gorj din 11 septembrie 1848 (ibidem, f. 165).

¹¹⁶ I. Corfus, *Evoluția rezervei feudale din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, tom. 18, 1965, nr. 4, p. 807-832.

ririle sale față de proprietate, ci o bună parte a ei era desfăcută pe piață. Aceasta înseamnă că aprovisionarea pieței interne se făcea în primul rînd de produsele clăcașilor și numai într-o măsură mai mică de cele ale rezervei, dacă, bineînteles, acestea din urmă nu luau drumul exportului. Aceasta înseamnă că la mărirea an de an a volumului schimbului cu străinătatea au contribuit produsele animale și grînele gospodăriei țărănești într-o măsură incomparabil mai mare decât cerealele rezervei. Aceasta înseamnă că se poate vorbi pentru primele două decenii ale Regulamentului organic în Țara Românească de un proces de adaptare la o scară din ce în ce mai largă la producția de mărfuri în primul rînd a gospodăriei țărănești, de un proces de transformare tot mai pronunțată a ei într-o gospodărie producătoare de cereale pentru piață. Se poate vorbi deci de un primat al producției țărănești de mărfuri asupra producției rezervei, și aceasta cu toată piedica pusă în calea dezvoltării gospodăriei țărănești de relațiile feudale, predominante la această epocă în economia agrară a țării.

După calculele administrației din două dintre cele mai fertile județe de cîmpie, Brăila și Ialomița, clăcașul fruntaș cuprindea în 1848 în primul județ 10 pogoane de fineață și 35 de pogoane de izlaz, iar în al doilea 20 de pogoane de cositură și 15 pogoane de pășune¹¹⁷. Aceasta este o dovadă evidentă de marele număr de vite ținut în această vreme de clăcași. Creșterea vitelor a continuat, prin urmare, să dețină în agricultura țării primatul asupra producției de cereale.

Suprafața imensă de pămînt folosită de clăcaș la cîmpie a necesitat firește și utilizarea muncii salariale în gospodăria lui. Căci,oricît de multe vite de tracțiune și oricît de mulți copii apti de muncă ar fi avut, clăcașul nu putea lucra numai cu ei o întindere de pămînt de dimensiunile celor înțîlnite în cursul expunerii de față. Munca salariată pe ogoarele clăcașilor este de altfel atestată documentar. Fenomenul arată gradul înalt de diferențiere a țărănimii, clăcașul mai înstărit ajungînd să exploateze, la rîndul său, munca altuia. În același timp el arată gradul avansat de trecere la relațiile capitaliste în mediul rural.

Dar acest grad înalt de pătrundere a relațiilor capitaliste la țară este oglindit cel mai clar tocmai în practica arendării de pămînt la clăcași sub formă de prisoase. Într-adevăr, învoielile pentru prisoase încheiate pe categorii de clăcași sau, după cum se recomanda de stăpînire, individual, pe numele clăcașului care lua pămînt în arendă, nu mai aveau caracterul unor raporturi feudale, ci cel al unor relații noi. Era doar vorba de traficarea de către proprietar a unui pămînt care era eliberat prin lege de obligații feudale față de clăcași, precum și de folosirea lui de către aceștia pe bază de tranzacții din punct de vedere juridic libere, în tot cazul independente de îndatoririle lor față de proprietate. Clăcașii au fost siliți să încheie învoielile pentru prisoase nu prin forță (constrîngere extraeconomică), ci de nevoie lor de pămînt (constrîngere economică). Venitul proprietății, realizat din pămîntul arendat la clăcași sub formă de prisoase, nu mai constituia o rentă feudală. Învoielile pentru arendarea pămîntului la clăcași sub formă de prisoase au constituit aşadar principalul ferment de descompunere a feudalismului și principala cale de trecere la capitalism în lumea satelor Țării Românești de la mijlocul secolului al XIX-lea.

¹¹⁷ M. I., Divizia comunala, 225, b/1848, f. 41, 161.

MIŞCAREA ILUMINISTĂ MOLDOVEANĂ DE LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

AL. DUȚU

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt publicate în tipografia mitropoliei din Iași, unica tipografie din Moldova, o serie de cărți care denotă o varietate mai mare de preocupări ca în deceniile anterioare : hrisoave — ca cele ale domnitorului Constantin Racoviță din 1756 și 1757, al lui Alexandru Ion Mavrocordat din 1785 sau al lui Mihai Suțu din 1793 —, proclamații lansate de trupele rusești sau manuale de școală, cum e *Bucavarul* din 1755 și *Lectionele* lui Toader Școleru din 1789 ; se alătură cărților cu un cuprins de un interes „inedit” — ca acea *Curioznică arătare din fiziognomie*, 1785, sau *Cuvîntul contra nicotinei* de Nicolae Mavrocordat, în grecește, 1786 — culegerile de învățături, în care se află cele mai diverse probleme. S-ar părea că preocupările istorice trec pe primul plan, deoarece ele se insinuează și în lucrările de un caracter strict religios ; în 1759 mitropolitul Iacob Putneanul folosește prilejul unui eveniment creștin pentru a publica în *Despre lemnul sf. cruci* un document de la împăratul bizantin Romano și unul al sultanului Selim, aşa cum mitropolitul Iacob Stamati anexează la *Evanghelia* din 1794 lista tuturor domnilor moldoveni ; dar în ultimii ani ai secolului tendințele mult mai variate ale oamenilor de cultură din acest timp ies la lumină și, în 1794, apare o carte de literatură, *Critil și Andronius*, care, după opinia mitropolitului care patronează publicarea ei, are menirea să infățișeze cititorilor pe Creator, „cum și toată mahina, adecă multimea acea minunată și prea împodobită a lumii”, iar în 1795 apar succesiv traducerile lui Amfilohie : *Gramatica theologhiciască*, *De obște gheografia și Elementi arithmetice*.

După cite explică Iacob Stamati sensul romanului spaniol al lui Balthasar Gracian tradus prin intermediar neogrec, *Critil și Andronius* este o nouă formă de *Divan*, ceea ce reactualizează genul literar abordat de strălucitul cărturar de la începutul secolului, Dimitrie Cantemir ; tot astfel Leon Gheuca reia, la rîndul său, o tradiție atunci cînd inserează într-o carte de slujbă, *Oetoihul mic* din 1786, sentințe din lucrarea pe car e

Antim Ivireanul o destinase orelor de răgaz ale cititorilor de la 1713, *Pildele filosofești*¹.

Reluarea tradiției literare statonice în epoca Brîncoveanu-Cantemir de către cărturarii moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este atestată și de alte acțiuni ale lor, dar pe firul tradiției se însăilează numeroase elemente noi ce dezvăluie un efort constant de a interveni în problematică ideologică cu ajutorul unor argumente europene, formulate în acele opere care corespundeau mai deplin necesităților locale. Aceste elemente noi se regăsesc în manuscrisele epocii, cu o tematică mult mai amplă și mai variată decât aceea a tipăriturilor. Atât timp cât tipografia din Iași a acoperit singură nevoie de carte ale Moldovei, cărțile de cult — niciodată suficiente — având un regim de preferință, și în condițiile de cenzură create de curtea domnească², operele în manuscris nu au ajuns să vadă lumina tiparului. Și, cu toate acestea, ele au circulat destul de intens prin copii, indicând tocmai prin această supraviețuire a lor că au răspuns unor necesități reale, dezvăluind etapele parcuse de formarea gustului literar, transformările mentalității și autentice preocupări bibliofile. „Lumea cărții” care se grupează în jurul acestor manuscrise — patroni, susținători, traducători, copiști — apare în acest răstimp ca o pleiadă de cărturari ciștigați de ideea progresului, și cu toate că datele prezentate aici pot fi substanțial îmbogățite și variat utilizate — în scopuri lingvistice, de interes strict literar etc. — ele dezvăluie, în conexiunea lor, condițiile în care o mișcare literară de orientare, în special franceză, se suprapune cu mișcarea politică orientată spre înlăturarea dominației străine și spre soluționarea crizei în care intrase sistemul feudal. Desigur că circulația operelor pe care le semnalăm a depins de progresul pe care l-a înregistrat învățământul, atât cel organizat de principi³, cât și cel, mai puțin reliefat pînă în prezent, organizat în orașe și pe lîngă marile centre culturale din mănăstiri, dar și de contactele pe care cititorii din țările române le-au putut avea cu presa și cartea străină⁴; acești factori explică apariția unui număr mai mare de copiști „specializați”

¹ Nicolae Iorga a subliniat în *Histoire des Roumains*, vol. VIII, Buc., 1944, p. 18, nouitatea inițiativelor mitropolitului Leon, care a pus la dispoziția celor care utilizau *Octoiul* o serie de sentințe referitoare exclusiv la rolul învățăturii și la comportarea la curțile principe, dar fără să identifice sursa.

² Vezi, de exemplu, pitacul către mitropolit și cel către episcopul de Rîmnic ale lui M. Suțu din 1784, publicat de V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786*, Buc., 1893, p. 400. Mihai Racoviță hotărise, de asemenea, controlul cărților în Tara Românească în 1741, cf. art. lui Dan Simionescu din „Raze de lumină”, 1938, p. 260—262. Interesant și pitacul lui N. Caragea din septembrie 1782 prin care interzice să se mai facă „vorbă de domnie” prin cafenelele Bucureștilor (*ibidem*, p. 245).

³ Ne referim la cunoscutele reforme ale domnitorilor Grigore Alexandru Ghica, în Moldova, în 1766 și Alexandru Ipsilanti, în Tara Românească, în 1776 (cf. *Istoria României*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1964, vol. III, p. 1 044). În școala mănăstirească de la Putna se studia pe la 1788 „geografia cea tâlmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier”; N. Mazere, *Evoluția geografiei în școalele române*, în „Cultura română”, 1903—1904, p. 105.

⁴ Date utile în acest sens la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, Buc., Cartea românească, 1930, vol. X, p. 203—212. În afara abonamentelor la ziarurile străine, a comerțului cu cărți organizat de casele în special transilvăene, a lucrărilor procurate de cei care au avut posibilitatea să ajungă în Italia, ca Amfilohie, sau la Viena, trebuie ținut seama de rolul important pe care l-a avut cancelaria domnească din Moldova de a extrage știri din presa străină pentru a fi trimise la Poarta otomană, după cum indică afirmația lui Constantin Caragea din *Efemeridele* publicate în *Documentele Hurmuzachi*, Buc., 1914, vol. XIII, p. 91. Este ușor de presupus cu că rapiditate se difuzau în mediul curții principele știrile care semnalau atât evoluția situației politice, cât și preocupările culturale din țările europene.

în literatură și posibilitatea de a traduce direct din original o serie de lucrări franceze sau italiene. De asemenea trebuie ținut seama de progresul pe care l-a înregistrat cunoașterea limbilor europene în aceste decenii, în special datorită preceptorilor francezi care pătrunseseră în a doua jumătate a secolului în familiile boierești din țările române.

După o perioadă de cîteva decenii, în care preocupările literare înfiripate în timpul culturii brîncoveniști și al culturii moldovene, care atinsese o adevărată culme prin Dimitrie Cantemir, se menținuseră în special în comportamentul limbii literare și al literaturii istorice, în a doua jumătate a secolului interesul pentru roman, poezie și fraza mobilizatoare se manifestă puternic în această etapă, „una din cele mai interesante din toată istoria cugetării neamului nostru prin caracterul de luptă pasionată, de zeloasă grăbire, de entuziasm care o deosebește”⁵.

Dar ce se traduce și pentru cine în aceste decenii? În special romane cu un caracter „moralizator” sau opere literar-istorice care căpătaseră un deosebit prestigiu pe continent, întărît în țările române prin circulația pe care o aveau în cercurile grecești. În primul rînd se perpetuează literatura de „desfătare” inițiată în primii ani ai secolului, *Floarea darurilor* și *Pildele filosofesti* (așa cum indică numeroasele copii realizate după tipăriturile ivirene), ca și *Divanul* lui Căntemir; la acestea se adaugă traducerile din literatura franceză prin intermediar neogrec, cum e cazul lui *Télémaque* al lui Fénelon⁶, sau direct din original, cum e romanul lui Voiture, *Alcidalis și Zelida*; din franceză sînt traduse cugetările contelui sudez de Oxenstiern⁷, iar din grecește *Zăbava fanteziei* a lui Francesco Loredano. Tot acum e cunoscută *Istoria lui Tarlo*, ca și *Istoria viteazului Polition*, dar locul de preemțiune îl ocupă Voltaire. O situație specială o are scriitorul muntean refugiat în Rusia, dar legat de tipografia moldoveană, Ioan Cantacuzino, care traduce pe Montesquieu, Rousseau și Pope; Amfilo-

⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. a 2-a, vol. III, Buc., 1933, p. 5.

⁶ Traducerile din Fénelon nu au făcut încă obiectul unei cercetări exhaustive, care să releve în primul rînd cărău cerințe le-a răspuns această lectură. Asupra importanței unui asemenea studiu a atras atenția Dumitru Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 127. Semnalăm manuscrisele române din Biblioteca Academiei : 342, tradus de C. Stăncescu în 1772 pentru Iordache Darie Dărămănescu, care-l ascunde în momentul în care este arestat pentru conspirație împotriva lui Constantin Moruzi (I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, Buc., 1913, p. 53), 743, care cuprinde cărările VI-X, fiind o continuare a primului, apoi 1233, 1526, 1576, cuprinzînd fragmente transcrise la începutul secolului al XIX-lea, 2551, copiat în 1780 la episcopia din Rădăuți de ierodiaconul Isaia, 2760, 2863, 3739 de asemenea din secolul al XIX-lea. Despre Ms. 219 din Biblioteca universitară din Iași, scris la 1783 de Constantin Veisa ot vîsterie și presupus a fi exemplarul pe care doreea Leon Gheuca să-l tipărească, vezi I. Minea, *Telemah în traducere românească veche*, în „Cercetări istorice”, Iași, 1926-1927, p. 255.

⁷ Numeroase sunt copiile ce au difuzat „cugetările” care au inspirat lui Eminescu *Glossa*. Cităm din Bibl. Acad.: 3338 din 1785, dar și 2773 din 1779 și 96 din 1780, 265; 1472 și 1575 din secolul al XVIII-lea, 1147 din 1803 și 5972 din 1804, apoi 3511 din 1812 și 5991 din 1815, scris la Socola de logofătul Grigoraș, 2803 din 1842 și 147 din 1843, iar 1198 și 3347 din secolul al XIX-lea, început.

Pentru traducerile din franceză vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Buc., Minerva, 1901, p. 436-443; Al. Piru, *Literatura română veche*, Buc., E.P.L., 1961, p. 571 și urm.

hie are prilejul să aducă cu sine cărți italienești⁸, asemenea lui Vartolomeu Măzăreanu, care traduce opere aduse din Rusia, cum e acea *Itica ieropolitica*⁹. La o enumerare cît de succintă trebuie adăugate operele, redate în română ceva mai tîrziu, ale lui Marmontel, Florian, Metastasio ; dar, fără a merge mai departe, cercetarea circulației manuscriselor de acest gen relevă existența unor adevărați biblio filii, amatori de literatură, care și întocmesc copii după operele cele mai prețuite. Nu ne referim numai la copile de opere de sine stătătoare, cum realizează paharnicul Toader Jora, care în 1786 scrie *Zăbava fantasiei și Istoria etiopicească a lui Iliodor*, sau Ștefan Stîrce, care se dovedește mai interesat în literatura istorică, întrucât scrie *Letopisețul lui Nicolae Costin* în 1784, *Cronici moldovenești* în 1786, *Povestirea lui Tarlo* în 1786 — 1787 și *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat* în 1791¹⁰, dar și la culegerile, ba chiar în special la aceste *pots-pourris-uri*, în care un cititor, dornic să aibă la îndemînă, într-un volum redus, fragmentele care i-au plăcut și pe care simte nevoia să le recitească, adună părți din mai multe opere. Importanța acestor culegeri nu a fost suficient subliniată pînă în prezent, deși în asemenea manuscrise poate fi regăsit, în condițiile dificile în care s-a dezvoltat literatura în secolul al XVIII-lea, nucleul unor biblioteci „de căpătii”, realizate în urma unor lecturi mult mai vaste. Solicitat de ocupații multiple, lipsit de timpul necesar scrierii într-o epocă în care războaiele, epidemii și evenimentele dramatice se succedă inexorabil, iubitorul de literatură, calificat de dragul etichetării drept „copist”, strînge într-un volum de căteva sute de file acele fragmente de care nu se putea lipsi. Cităm, de pildă, pe logofătul Ioan Chira, care la 1779 adună la un loc *Esopia, Pilde filosofesti, Bertoldo, Povestiri orientale* (Bibl. Acad., Ms. rom. 1067)¹¹.

Totodată apar acum și copiștii (adevărați „copiști”, cei care scriu manuscrise pentru alții, îndeplinind cu pana și călimara rolul teascului tipografic care lipsește), lucrînd la comandă, și, în general, contra cost aproape exclusiv opere literare. Se remarcă, aşadar, o „specializare”, și cităm pe pisărul episcopiei Romanului, Grigore Hudeci, care scrie succe-

⁸ Claudio Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1933, studiu retipărit în volumul aceluiași *Saggi romeno-italo-ispaniici*, Roma, 1943, p. 27—56. Amfilohie a trimis la studii în Rusia și apoi în Italia pe fratele său Veniamin, care pictează la 1785 biserică din Burdujeni-Suceava (cf. I. Popovici, *Un zugrav necunoscut din veacul al XVIII-lea*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, Buc., 1940, p. 39—48).

⁹ Vartolomeu Măzăreanu a adus cărți cu prilejul călătoriilor întreprinse la Kiev în 1757 și la Petersburg în 1769—1770.. Inspector al „școalelor domnești, episcopicești și mănăstirești” din Moldova, el traduce numeroase lucrări și întocmește mai multe culegeri de documente (Gh. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, Buc., 1958, p. 296—297). E de observat că atât în Moldova, cât și la Rîmnic se fac în aceste decenii mari culegeri de documente (episcop la Huși în 1787, Iacob Stamati îl pune pe nepotul său Thoma să traducă documente slavone, Bibl. Acad., Ms. rom. 3 692). *Itica ieropolitica*, tradusă după o tipăritură de la Pecerska din 1712 de Vartolomeu în 1764, Ms. rom. 67, fusese redată în română și în 1747 (cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a 2-a, vol. II, Buc., 1930, p. 164); a circulat în secolul al XVIII-lea, Msse 1332, 2344, 2582, 2667 din Biblioteca Academiei. O traducere, după același original rus în limba sîrbă: *Итика јерополитика...*, Viena, 1774 (amânante la Dp. Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, p. 117—118).

¹⁰ G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești plăti la 1800*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 137—138 (Jora), 228—229 (Stîrce).

¹¹ Logofătul Chira scrie la mănăstirea Păngărați, plătit de egumenul Inochentie, *Ecatiterina al doilea. Istoric adunată a Impăratii rusăști...*, o traducere, prin intermediar grec, a unei lucrări germane. Manuscrisul e dăruit lui Leon Gheuca (cf. N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII—XIX*, în „Analele Academiei, Mem. Sect. Lit.”, tom. 29, 1906, p. 15—17).

siv : *Istoria etiopicăescă a lui Iliodor*, vol. II, în 1784, *Din scriserile lui Oxenstiern*, cartea a II-a, în 1785, *Zăbava fantasiei*, partea a II-a, în 1788, și iarăși *Din scriserile lui Oxenstiern*, cartea a II-a, în 1803, sau pe preotul Ioasaf Luca, autorul unei compilații de *Cronici moldovenenești*, în 1766, scrisă contra cost pentru vornicul Iordache Cantacuzino, și al altor copii de cronici executate pentru postelnicul Alexandru Hurmuzache în același an, pentru Matei Hurmuzache și alții ; copistul scrie și o *Floarea darurilor*¹².

Dar circulația manuscriselor literare denotă că adeseori ele pornesc dintr-un centru cultural și se difuzează într-un grup de oameni care se cunosc reciproc și își recomandă unul altuia copiștii. Acest aspect ni se pare a fi de un interes deosebit, deoarece răspândirea unor anumite opere indică existența unui grup de cititori de literatură, de oameni de cultură doritori să cunoască operele „la modă” sau să mediteze asupra unor idei și întâmplări capabile să le descifreze propriul lor destin. Iată ceea ce ne dezvăluie circulația *Etiopicelor* lui Heliodor, deși difuzarea operei lui Fénélon *Aventurile lui Télémaque* ar putea să indice date cel puțin tot atât de interesante. Tradusă din grecește de către Thoma grămaticul de la mitropolia Iașului, opera e copiată în anii 1772 – 1773 de pisarul Grigorie Ilievici pentru a îndeplini comanda episcopului de Roman, Leon Gheuca (*Ms. 355*¹³), apoi e scrisă de dascălul Andriotaxitul de la Neamț pentru spătarul Constantin Palade în 1782 (*Ms. 3531*) ; un exemplar se află la slugerul Vasile Carp și de pe el își execută Toader Jora copia sa la 1786 (*Ms. 57*), cinci ani mai devreme, în 1781, întocmindu-și o copie pentru sine fiul slugerului, Ilie Carp, cu ajutorul condeiului lui C. Burgheli (*Ms. 4837*). În 1784, Alexandru Ciohoranu, care scrie pentru Iordache Dărămănescu un exemplar al romanului lui Voiture, întocmește pentru biv vel-paharnicul Necolai Canta o altă copie (*Ms. 4837*), iar în 1792 Alexandru Athanasiu, care scrie pentru același Iordache Dărămănescu o *Geografie*¹⁴, execută comanda pe care i-o dăduse vornicul Ioniță Sturza (*Ms. 2868*). O altă copie a *Etiopicelor* e scrisă de Grigore Hudeci la Roman în 1784 (*Ms. 2774*).

Iată, aşadar, un grup de bibliofili, cititori de literatură, care strîng în biblioteca lor traducerea unei opere menite să le delecteze imaginația și să le transmită precepte de conduită : Leon Gheuca, mitropolit între 1886 și

¹² G. Strempel, *op. cit.*, p. 101 – 102 (Hudeci), 139 – 140 (Luca). Apreciem că este indicat să fie separați din categoria „copiștilor” : bibliofili, care-și alcătuiesc exemplare pentru ei însiși ; traducătorii, care redau în română un text care li s-a pus la dispoziție, dar modificindu-l, îmbunătățindu-l la fiecare copiere ; copiștii, care transcriu un text român în mai multe exemplare. În ceea ce privește cel de-al doilea grup, ar trebui cercetată participarea lor activă la selectarea textelor, aşa cum în privința celui de-al treilea grup ar trebui urmărită compoziția lui ; în măsură în care copiștii aparțineau de cancelaria domnească, posibilitățile lor de informare erau multiple și „scriitorii” aceștia aveau, foarte probabil, o lectură destul de bogată. În asemenea condiții, grupul celor care transcriau texte pur mecanic s-ar dovedi destul de redus ; în numeroasa categorie a copiștilor vor putea fi descoperiți adeverăți cărturari, în general de origine modestă. Ne propunem să revenim.

¹³ Cităm manuscrise române din Biblioteca Academiei.

¹⁴ Biblioteca Academiei, *Ms. rom. 2 349* : *Geografie noao*, copie din 1786 după o traducere efectuată în 1780, în aceeași episcopie a Romanului și din același îndemn, probabil al episcopului Leon Gheuca. „Acestă geografie este o traducere din limba greacă ..., care, la rindul ei, este la origine un text englez trecut prin filieră franceză și italiană” (cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Buc., Edit. științifică, 1962, p. 16).

Legăturile dintre acești cărturari nu pot decât să fie atestate de exemplele pe care le dăm, dar nu descrie în toată amplitudinea lor, însemnările de pe manuscrise fiind destul de puțin generoase cu istoricul literar.

1888, Iordache Dăimănescu, Necolai Canta, Ioniță Sturza, Vasile și Ilie Carp¹⁵, Constantin Palade; amintim pe Iordache Cantacuzino, care își face o colecție de cronică, pe Toader Jora și Ștefan Stîrce, alături de care se află copiștii care lucrează cînd pentru unul, cînd pentru altul exemplare de opere literare, recomandați fiind de la unul la altul: Alexandru Ciohoranu, Alexandru Athanasiu, Grigore Hudeci, Grigore Ilievici, Ioasaf Luca, Ioniță Chira și mulți alții. Se adaugă în acest sir Gherasim Clipa, discipolul lui Leon Gheuca, ajuns la studii la Leipzig cu nepotul aceluia, sub îndrumarea oaspetelui sărb al lui Leon, Dositei Obradovici, și care traduce *Taina francmasonilor* a abatului Prau, dedicîndu-o lui Iordache Dărmănescu, *Istoria Americii*, *Istoria craiului Sfârșit Carol al XII-lea* de Voltaire, patronînd mai tîrziu, cînd ajunge episcop de Roman, traducerea operei unui dascăl grec acuzat de rationalism, Metodie Antracitul¹⁶; Gherasim ajută pe Gobdelas să alcătuiască în grecescă o *Economie practică și generală*, sprijină apariția traducerii lui Nicola Nicolau, *Plutarh Nou*¹⁷, fiind considerat ca un ocrotitor al cărtii și de Zaharia Carcalechi¹⁸.

Boieri mari sau de rangul al doilea, clerici și dascăli sau dîeci, toată această „lume a cărtii” nu se polarizează numai în jurul operei lui Heliodor; Leon Gheuca, consemnează Dositei Obradovici, își propusese să tipărească și pe *Télémaque*, ajuns și în mîinile lui Iordache Dărmănescu, ca și pe *Owenstiern*, tradus din nou, deși există o versiune mai veche¹⁹. Leon mai întocmește și o antologie, *Despre știință și știință*, care se va copia și va ajunge să vadă lumina tiparului în 1816, la Iași, sub titlul *Mielul de aur — Hrisun Engolpion*, alcătuită din trei categorii de probleme: cugetări despre rolul aristocrației, extrase ilustrative pe tema demnitatei umane și a dreptății din Platon, Seneca, Cicero și Epictet, precum și date de economie și științe naturale. Prima parte, aşa cum am arătat cu alt prilej²⁰, este tradusă după o culegere de cugetări din opera lui Massillon.

Grupul se raliază în jurul acestui cărturar, menționat de dr. Andreas Wolf în lucrarea sa consacrată Moldovei, elogiat de Dositei Obradovici și de secretarul francez d'Hauterive²¹; el își asumă un rol cultural

¹⁵ Vasile Carp va fi trimis la Viena pentru a lua legătura cu Kosciuszko, vezi doc. 304 din *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi*, serie nouă, vol. 1, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 543.

¹⁶ D. Fecrior, *Catalogul manuscriselor din biblioteca Patriarhiei române*, în „Studii teologice”, Buc., 1959, nr. 5—6, p. 345—387.

¹⁷ I. Bianu și Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III, Buc., 1910, p. 290—291.

¹⁸ Parte din activitatea lui Gherasim Clipa e amintită și de N. Iorga, *Francmasoni și conspiratorii în Moldova secolului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei, Mem. Secț. Ist.”, s. III, tom. VIII, Buc., 1928, și de D. Popovici, *op. cit.*, p. 125. Mai tîrziu, episcop de Roman, ambicioș și intransigent, „Gherasim arse strana și cîdăjile atinse de Meletie cel pus de turci” în 1821, cînd se retrase în timpul luptelor (cf. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 431).

¹⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, p. 436.

²⁰ Alte contribuții la tratatul de istoria literaturii române, în „Steaua”, 1966, 5, p. 100. N. Iorga semnalază influența lui Massillon și Fléchier asupra lui Vartolomeu Măzăreanu (în *Un jacobin moldave*, cit. *infra*).

²¹ Indicațiile în articolul nostru citat *supra*, unde am reprodus și fragmentul din lucrarea lui d'Hauterive, *Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, Buc., 1902, p. 201, care, după părerea noastră, se referă incontestabil la Gheluca. De altfel, de la acesta, ca și de la coîalăi oameni remarcabili (elogiați, fără să-i numească, „hommes que je chéris et que je révère” (p. 204), trebuie să fi cules secretarul francez (cel mai instruit și mai intelligent dintre secretei și călătorii străini ai epocii) datele expuse cînăldură privată la originea latină a româ-

în cadrul funcției pe care o deține în biserică moldoveană, singura instituție rămasă independentă de curtea fanariotă în urma deciziei sinodului întrunit de mitropolitul Iacov Putneanul (ianuarie 1753), care a interzis ierarhilor greci să se suie pe scaunul mitropolitan de la Iași. Leon Gheuca se profilează în centrul unei mișcări culturale care se dovedește a fi și o mișcare politică, fapt care dezvăluie legătura care a existat în aceste decenii între orientarea franceză a cărturarilor moldoveni și țelurile lor patriotice, cît și caracterul pe care operele lui Fénelon și Massillon l-au căpătat în cadrul acestei mișcări indisutabil iluministe prin interesul arătat pentru cuceririle civilizației europene din secolul al XVIII-lea și prin rolul acordat rațiunii în rezolvarea problemelor sociale: în această privință, transformările mentalității se dovedesc a fi însoțite de profunde preschimbări în sensibilitate, criza conștiinței sociale fiind și o criză a sensibilității. Imaginea pe care acest grup și-o face despre centrele culturale europene suferă modificări vizibile și „conștiința ortodoxă” începe să se destrame, în locul conceptului de „pământean” apărând acela de „patriot”, care prevestește conceptul de „naționalitate”, mai ales în momentul în care mișcarea iluministă se radicalizează.

Intr-adevăr, parte din figurile proeminente ale acestei mișcări literare se regăsesc în conspirațiile organizate împotriva domnilor fanarioți. În septembrie 1777, printre cei fugiți la Hotin se află Dărmănescu și Iordache Cantacuzino, în timp ce Ioniță Sturza și cu Nicolae Roznovanu, de asemenea un bibliofil, sunt trimiși de domn pentru a duce tratative cu cei fugiți, fapt care presupune independența acestora față de curtea fanariotă²². În august 1778, cu speranța că situația încordată de la frontierele țării va putea duce la înlăturarea definitivă a domnilor fanarioți, Manolache Bogdan, activ și în conspirația²³, anterioară, și Ioniță Cuza, exilat de Ioan Teodor Callimachi și readus în 1759 cînd boierii se răsculaseră cu orășenii²⁴, organizează un nou complot, înăbușit de Constantin Moruzi, care-i ucide; din conspirație fac parte din nou Dărmănescu, Iordache Cantacuzino și Roset Bălănescu, alăturîndu-lui-se Manolache Roman. Caracterul francmasonic al complotului este aproape cert²⁵, și din această organizație cu scopuri patriotice a făcut parte atât traducătorul lucrării *Taina francmasonilor*, Gherasim Clipa, care justifică interesul pentru carte în dedicația adresată lui Dărmănescu²⁶, cît și Leon

nilor, la demnitatea naturală a oamenilor din popor, la aspirația lor spre libertate (p. 20, 82, 88, 193 etc.); demonstrarea temeinică a latinității limbii române, ca și condamnarea luxului trebuie să-i fi fost sugerate de cel care inițiasă ampla acțiune de traduceri în limba țării și care condamnase, ca episcop, luxul boierilor. Critica tendințelor boierești de a apela la puterile străine e porâtă din convingerile aceluiași om, animat de „un patriotisme modeste qui déplore les abus sans éclat et concilie le désir et l'espoir d'en voir la réforme avec le sentiment du devoir” (p. 200).

²² Constantin Caragea, *Efemeridele*, p. 73.

²³ *Istoria României*, vol. III, p. 447.

²⁴ N. Iorga, *Francmasoni și conspiratori*..., crede că au fost francmasoni: Gheuca, Gherasim, Dărmănescu, Manolache Romanu, care a fugit în Germania. Lionardo Panzini, adus de Alexandru Ipsilanti ca preceptor al copiilor săi la București, nota că, atunci „cind patriarhul constantinopolitan, speriat de existența la noi a francmasoneriei aduse de ruși, o fulgeră cu anatema, afurisenia nu se publică” (cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, Buc., Casa școalelor, 1928, p. 215).

²⁵ Dedicăția e reproducă în *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, p. 174–175. Intenția traducătorului a fost clară: „Cu toate că materie ei iaste întru pre rău prepus al obștiei și poate a-mi pricinui multă defăimare, însă, cunoșcind că ia iaste pre de departe de adevar, am tălmăcînt-o ca toți cei ce vor ceta să cunoască greșita socoteală ce au de aciastă tagmă”.

Gheuca, care nu a fost instalat mitropolit în 1786 decât după ce o serie de boieri l-au sprijinit împotriva domnului fanariot²⁶. Existența organizației francmasonice justifică prezența medalilor cu inscripții de asemenea natură în Moldova²⁷, care, la rîndul lor, dezvăluie influența pe care prezența trupelor ruse, cu un corp ofițeresc cîstigat noilor idei, a avut-o asupra formării organizației moldoveniști. În același timp, o influență similară au exercitat-o și trupele austriece²⁸.

Larga difuzare a romanului lui Fénelon și apelul la opera lui Massillon se clarifică în momentul în care se ține seama de frămîntările perioadei acesteia, în care, după cum nota un martor ocular, era „mare împărechire între boieri și între domni”²⁹. Războaiele dintre ruși, austrieci și turci au întărit rezistența maselor împotriva dominației otomane, care, pe măsură ce înăsprea exploatarea economică, dădea evidente semne de slăbiciune, datorită descompunerii sistemului feudal otoman și slăbirii puterii statului, atestată de răscoalele interne³⁰. Manifestările antiotomane se înmulțesc³¹ și boierii pămînteni organizează o opoziție puternică; apelul la Fénelon, care împreună cu Saint-Simon este „reprezentantul cel mai de seamă al opoziției aristocratice”, este explicabil, cu atât mai mult cu cît opoziția franceză împotriva despotismului prezintase cîteva trăsături care o făceau asimilabilă condițiilor din țările române: „această opoziție rămîne hotărît monarhistă..., concepția opozanților continuă să fie profund religioasă..., opoziția aristocratică este atentă la realitățile populare”³². De aceea conspirația condusă de Manolache Bogdan și de Ioniță Cuza, „care în timpul războiului luptaseră

²⁶ Al. Ciurea, *Leon Gheuca*, 1942, p. 39–41.

²⁷ P. P. Panaitescu, *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în „Revista istorică”, 1928, nr. 10–12, p. 354–355, care descrie două medalii, prima din 1772, conchizind: „sîntem în fața unei prime mișcări naționale și democratice moldovenești premergătoare celei din veacul al XIX-lea”. Despre publicația scoasă de trupele rusești în 1790, care a difuzat idei progresiste, vezi Dan Simonescu, *Primul ziar pe pămîntul țării noastre*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1956, p. 343–351.

²⁸ E. Prokopenwitsch, *Die Wiener „Geheime Assoziation“ und der Bukowiner Bojar Bassis von Balsch*, în „Südost-Forschungen”, 1961, p. 274–278.

²⁹ Însemnare din 1788 a monahului Galaction de la mănăstirea Agapia pe Ms. rom. 2987 (cf. G. Strempl, *op. cit.*, p. 72). Agitația boierilor e continuă în toată jumătatea a două a secolului. Nici după ce conspirația contra lui Moruzi a fost înăbușită atât de singeros, nu s-au linisit spiritele. Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1857, p. 49, consideră drept caracteristic pentru domnia lui Alexandru Mavrocordat, începută în 1785, „vrajba dintre boieri”. În repetate rînduri palatul domitorului a luat foc. Frămîntarea e pe larg analizată și de d'Hauterive, *op. cit.*, în mai multe locuri. Domnia lui Alexandru Moruzi a fost tulburată „de agitația boierimii de treapta a două și a treia care invocind ideile de libertate și egalitate ale revoluției franceze, revendica egalitatea cu marea boierime” (cf. *Istoria României*, vol. III, p. 719).

³⁰ „Deplasarea treptată a centrului de progres social și economic de la pătura conducătoare turcă spre noile forțe sociale născute în sinul popoarelor balcanice oprimate” este un fenomen caracteristic popoarelor balcanice, dar nu și țărilor române, pentru care pătura conducătoare turcă nu a constituit nici în trecut forță care să fi promovat progresul, ci legăturile cu restul Europei (cf. D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804–1914*, Belgrad, 1965, p. 12). Transformările petrecute pe plan cultural sunt exprimate în scrierile „Școlii ardeleni”, ale cărturarilor de la Rîmnic și în cele datorate acestei mișcări moldovene de orientare franceză, opere care ar fi trebuit menționate la p. 19, unde sănt amintiți Koraș, Scîrnoje și Dositei Obradovici (admiratorul lui Leon Gheuca).

³¹ *Istoria României*, vol. III, p. 599, unde sănt amintiți voluntarii români care au participat la înfringerea armatei turcești la Rîmnic în 1789 (vezi și p. 601).

³² Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, P.U.F., 1963, tome I, p. 358–359. Vezi și Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne*, vol. II, Paris, 1935, p. 65–66.

pentru lărgirea autonomiei țării”³³, își propunea să înlăture pe domnul fanariot pentru a pune în locul lui un domn pămîntean (pe Manolache Bogdan însuși), invocind totodată măsurile antipopulare ale ministrilor fanarioiți. Pe de altă parte însă, așa cum în Franță „clasa privilegiată e apăsată de o mare oboseală intelectuală” și în locul ei intră în luptă categoria oamenilor cu o origine modestă ajunși la funcții importante, ca aceleia de abate sau episcop (cum e „Massillon, fiul unui notar din Hyères, Fléchier, Bossuet”³⁴), tot astfel devine mai activă categoria celor care, în general de origine modestă, ocupă funcții culturale în biserică sau în școlile mănăstirești sau sunt prinși în activități cărturărești: traduceri, multiplicări de opere etc. De pe poziția acestora se face apel la opera lui Massillon, care capătă menirea de a atrage atenția „celor mari” asupra răspunderilor și a rolului lor în viața socială. Din traducerea lui Gheuca, boierimea putea afla cît de compromițătoare este în fața *istoriei* goana după slujbe și că viața „celor mari” este „legată cu întimplările obștiei” și „trece cu dînsele din neam în neam” (vezi anexa I).

Dacă domnii fanarioiți au luat o serie de măsuri înnoitoare în timp ce marea boierime încerca să mențină tiparele vechi, analiza atentă a datelor arată că în perioada de care ne ocupăm se formează un grup compact de cărturari (atât în Moldova, cât și la Rîmnic și în Transilvania), care, argumentând necesitatea „continuării” tradiției, introduce idei noi preluate din scrierile iluministe europene. În raport cu reformele fanariote care au urmărit „o aducere la zi, un *aggiornamento* al regimului feudal”³⁵, sunt formulate acum, în proteste la Poartă sau în manifestări publice, idei progresiste care provin din partea celor ce doreau să înlăture pe principii care profitau de adaptarea sistemului vechi; grupul acestor oameni, la care se alătură din motive tactice marea boierime, e incontestabil încurajat de concepțiile politice europene formulate în secolul luminilor. De aceea, pentru a atrage atenția celor mari asupra datorilor pe care le au față de popor, Gheuca a încurajat traducerea și difuzarea operei lui Fénelon și a tradus el însuși cugetările lui Massillon,

³³ *Istoria României*, vol. III, p. 715.

³⁴ Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, tome I, Paris, Gallimard, 1946, p. 362.

³⁵ Fl. Constantiniu, *Quelques aspects de la politique agraire des Phanarioles*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1965, nr. 4, p. 667–680. Nu credem că „partout en Europe les réformes ont été imposées aux souverains par les réalités et non par la lecture des œuvres illuministes” (p. 679), deoarece în aceste „realități” se includ și aspirațiile și mentalitatea oamenilor, de care suveranii au trebuit să țină seama chiar dacă nu citiseră *Enciclopedia*. Or, în timp ce domnitorii caută să perfecteze sistemul administrativ, de rezultatele căruia depindea însăși domnia lor, boierii pământeni răspund cu o rezistență care nu are, în perioada de care ne ocupăm de exemplu, un caracter reacționar. Pe de altă parte, în timp ce marea boierime rezistă din principiu, se formează o opozitie care are teluri progresiste, îmbinând tendința înlăturării dominației străine cu tezele limitării puterii discreționare a suveranului. Ideea de lege e incontestabil preluată din operele iluministe. Dar ceea ce este mai important este însăși evoluția conceptului de „pămîntean”, care, sub presiunea exploatarii otomane exercitată prin domnitorii străini, a trebuit să se largească, înglobind în conceptul de „patriot” pe toți cei care locuiesc pe teritoriul patriei. Distincția apare clară în timpul opozitiei împotriva lui Grigore Ghica, după cum a arătat N. Iorga, *Din originile politicismului român: o acțiune de opozitie pe vremea fanarioilor*, în „Analele Academiei, Mem. Sect. Ist.”, s. III, tom. VIII, Buc., 1928; ea este atestată de documentele epocii, care confirmă prezența ei în mentalitatea boierimii. Astfel, C. Caragea consemnează în *Esemereide* că opozitia a fost îndreptată împotriva „ministrilor” domnului, că a antrenat un grup numeros (p. 70) care „prigonea pe domni” (p. 74). Vezi și documentele din art. lui Al. Vianu, cit. *infra*. Pentru aspectul general al problemei, vezi Alphonse Dupront, *Livre et culture dans la société française du 18-e siècle*, în „Annales”, Paris, 1965, nr. 5, p. 867–898.

oratorul prețuit de Voltaire pentru spiritul său critic, ca și pentru sensibilitatea lui aleasă.

Apelul la ediția de *pensées diverses* satisfăcea, din punctul de vedere al formei, gustul cititorilor de *apophategmata*³⁶, iar din punctul de vedere al fondului corespundeau unui stadiu nou în sensibilitate, pregătită să accepte tendința lui Massillon de „*a reabilita inima*” în morala creștină³⁷. În Moldova, ca și în Franța de la începutul secolului al XVI-lea, „politică este puternic marcată de literatură”, și „această criză a conștiinței — care nu este numai franceză, ci europeană — reflectă o profundă criză economică și socială (foamete, administrație dezastroasă). De unde tendința crescăndă de a arunca răspunderea acestei crize asupra sistemului de control economic și de arbitrar politic”³⁸, cu atât mai insuportabil în Moldova, cu cât era impus de o dominație străină.

Faptul că transformarea concepției politice s-a însoțit cu o criză a sensibilității e indicat și de largul ecou pe care drama lui Grigore Ghica, ca și decapitarea boierilor Bogdan și Cuza (prima descrisă de banul Caragea sub forma unui adevărat „roman gotic”), l-a înregistrat în toată societatea românească, determinând pe acel slujbaș modest din părțile Olteniei să pună în versuri³⁹, larg difuzate pe cale manuscrisă.

Dar aspectul cel mai important al crizei de conștiință poate fi observat în trecerea de la „conștiința ortodoxă” la conștiința națională, care are loc în aceste decenii.

Afirmată în fața unui invadator care se impuse pe calea armelor și nu printr-o formă culturală superioară, „conștiința ortodoxă” reprezintă expresia amplă și sintetică a unei îndelungate tradiții culturale. Din această conștiință făcea parte conceptul de „pămîntean”, pe care locuitorii Moldo-

³⁶ Cugetările lui Massillon sunt recomandate să fie citite după tehnica lecturii apoftezelor, exact așa cum *Învățările creștinești* din 1700 erau recomandate să fie utilizate de cititorii români. Iată textul din „Avertissement”, cu care se deschide ediția pariziană din 1751: „Toutes les pensées qui composent ce Recueil sont courtes, détachées les unes des autres et sans aucune liaison nécessaire entr'elles. L'on peut n'en lire qu'une ou deux à la fois, passer d'une matière à l'autre, revenir sur ses pas sans aucun inconvenient et il n'est aucun de ces pensées qui ne contienne ou quelque grand principe ou quelque réflexion judicieuse ou des vérités édifiantes ; le tout mis dans le plus beau jour, et revêtu de toutes les grâces de l'élocution. Pourrions-nous craindre qu'il y eût quelqu'un assez occupé pour ne pouvoir dérober impunément à ses affaires les instans que demande une pareille lecture, quelque tête assés peu forte pour en être fatiguée, quelqu'homme assés dégoûté du sérieux pour y être insensible”.

Iată și recomandările din prefața cărții românești: „Acesta socotele nu sunt date numai către cei delungăți de lume și către cei ce petrec pururea întru rugăciuni nefincetate, ce și cătră aceia care viețuiesc în lume și nu cunosc atât de curat tainele lui Dumnezeu, că pot și aceștia mai apoi după grijile lumii ca să o citească... De nu vor putea să o citească toată într-o zi, iar mai puțin vor putea ca să procitească în fiște care zi cite un cap, mai înainte pînă nu încep grijile... De nu vă vor fi lăsând lucrurile a căi dimineața, puteți și către seară, mai înainte pînă nu mergeți spre pat” (text reproducător în *Bibliografia românească veche*, vol. I, Buc., 1903, p. 392).

³⁷ Robert Manzi, *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée française au 18-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1960, p. 649.

³⁸ Jean Touchard, op. cit., p. 359.

³⁹ N. A. Ursu, *Contribuții la stabilirea paternitatei unor povestiri istorice în versuri*, în „Limba română”, 1966, nr. 1, p. 53–72, care arată, pe baza unei analize filologice convinsătoare, că autorul care a compus „*eronicile rimate*” — printre care și *Sîhuri despre uciderea lui Grigore Ghica, Sîhuri despre uciderea lui Constantin Brîncoveanu și Sîhuri despre uciderea boierilor Bogdan și Cuza* — este „un modest intelectual al vremii, probabil vreun logofăt de casă domnească sau boierească, originar din Oltenia sau de prin vestul Munteniei”, ajuns în Moldova.

vei îl opuneau în fața dominantilor de „altă lege” veniți de aiurea. Locuitoarii țării se intemeiaseră, secole de-a rîndul pe această idee de „apărare a creștinătății”, misiune istorică și culturală de care fusese conștient un Ștefan cel Mare. În momentul în care funcționarii Porții trimiși să administreze țările române s-au prezentat ca fiii obediienți ai patriarhiei ortodoxe, separarea de ei a impus o nouă distincție și, aşa cum Constantin Moruzi sfătuia pe trimisul său la Constantinopol să nu se amestece în problemele mănăstirești, strict religioase, dar să apere marea biserică, pilonul de susținere al viitoarei Elade⁴⁰, tot astfel boierii români au apărât mitropolia din Iași de pătrunderea elementelor fanariote, asigurîndu-și punctul de rezistență culturală necesar, unicul în epoca feudală. Conflictul care l-a opus pe însuși Leon Gheuca patriarhiei constantinopolitane marchează această etapă de clară destrămare a „conștiinței ortodoxe”, de trecere de la conceptul de „pămîntean” la cel de „patriot”, de la rezistență comună și nediferențiată la opoziția națională, care caută să-și găsească alte temeuri decît cele oferite de „ortodoxie”; tradiționala, „conștiință” va trece pe planul al doilea în momentul în care se vor forma piețele economice naționale.

Procesul poate fi surprins mai ales în timpul radicalizării mișcării iluministe din Moldova în ultimii ani ai secolului, cînd au loc o serie de mișcări populare, însotite ulterior de intervenții pe plan extern⁴¹. Refuzul boierilor pămînteni de a participa la strîngerea grînelor într-o țară secătuită, ca și manifestele aruncate în 1796 și 1799 în curțile boierilor, acuzîndu-i nu de înțelegere cu fanarioții, ci de „trecerea cu vederea a dumnilor-voastre a pămîntenilor”⁴², denotă că opoziția a devenit tot mai categorică, dar că, în același timp, grupul de mici boieri și de dascăli face o distincție netă între „pămînteni” și „străini”, separînd pe iubitorii de țară de cei indiferenți, pe „patrioți” de complicitii asupritorilor.

În momentul în care a început să fie operată această distincție, a fost adoptat de conștiința spiritelor „luminate” exemplul revoluției franceze. Țara care atragea atenția prin cultura și civilizația ei încă din anii în care era tradusă fraza lui Massillon a luat proporțiile unui mare exemplu, care demonstra că despotismul poate avea un sfîrșit. Printre sursele care au fost utilizate de iluminîștii progresiști moldoveni au figurat înseși lucrările revoluționarilor, aşa cum ne-o demonstrează traducerea făcută către 1800 a unei scrieri polemice revoluționare în care cititorii români puteau lucea cunoștin-

⁴⁰ C. Caragea, *Efemeridele*, p. 98. Privitor la amplul subiect pe care-l reprezintă contactele dintre cultura neogreacă și cea română în epoca fanariotă din țările române, credem că el trebuie analizat sub raportul relațiilor dintre căturarii greci și cei români, întrucît domnia fanarioții, cu cîteva excepții binecunoscute, nu au favorizat dezvoltarea culturii în limba română. Arestat de Constantin Moruzi, Iordache Dărămănescu a ascuns traducerea în română a *Aventurilor lui Telemac*, fapt care arată, pe de o parte, că scrierea făcea parte din arsenalul ideologic al opoziției, iar pe de altă parte că aceeași lucrare, pusă la dispoziția compatrioșilor lor de către căturarii greci, putea căpăta în ochii unui domitor grec proporțiile unui document compromițător.

⁴¹ Intervenții care se îndreaptă spre Franța, vezi E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democraticești în Moldova în 1802*, ed. a 2-a, Buc., 1947. Apelurile din trecut, adresate direct Porții sau Rusiei, nu denotă că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se formase în Moldova un curent care gravita spre Turcia și Austria și altul care se sprîjinea pe Rusia, cum susține V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 172. Apelurile erau procedee tactice și adeseori plingerile adresate pașilor au avut alt ecou la Poartă.

⁴² Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova în sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „*Studii*”, 1962, nr. 4, p. 919–926. Originalul manifestului din 1796 în *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. I, p. 767–769.

tă de principiile inserate în *Declaration des droits de l'homme*. Compusă în 1791 (după cum rezultă din § 32 și 26, în care se afirmă că atacul se pregătește de doi ani, dar n-a fost încă dezlănțuit, deci înainte de Manifestul lui Brunswick din 25 iulie 1792, și după cum reiese din § 27, unde se face o aluzie la Constituția poloneză din 3 mai 1791), scrierea, care pare a fi un apel adresat popoarelor europene, este o enunțare de principii și un cald indemn care nu a putut să nu vibreze în inimile conspiratorilor români⁴³ (vezi anexa II). Aceste idei au fost aruncate în luptă de boierimea de treapta a doua și a treia, care, sub presiunea orășenilor și a maselor, a ajuns să formuleze proiectul unei „republici aristo-democraticești”, dar ele au devenit adevărate teze pentru cărturarii care nu au ezitat să se adreseze direct lui Napoleon⁴⁴. În scrisorile „iacobinului” Ionică Tăutu, aceste idei fermenteaază o critică socială virulentă⁴⁵.

Datele pe care le-am expus succint indică faptul că patriotii moldoveni din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea sunt ilumińiști și că ei combină ideea tradiției de glorie a poporului ce trebuie să renască cu ideile avansate europene, preluate în special din Franța. „Europa franceză” atrage pe moldovenii care încep să-i cunoască spiritul și realizările. Criza sensibilității îndreaptă atenția omului care și-a văzut țara „făcută maidan de războaie, zbor de oști și acoperită cu nori de lăcrămi”⁴⁶ spre țara în care au fost auzite „înalte dreptăți... care în zilele noastre cu numele franțozilor au rămas vestite”; idealul Renașterii naționale și al făuririi unei culturi moderne s-a îndreptat aproape firesc spre Franță⁴⁷ și datorită muncii tenace depuse de traducătorii și de copiștii din secolul al XVIII-lea.

Între mijlocul secolului al XVIII-lea, cînd Iacob Putneanu publică al său *Sinopsis*, și începutul secolului al XIX-lea, cînd învățămîntul, preocupařile laice și proiectele de reforme sociale intră într-o nouă etapă, se desfășoară activitatea unui grup compact de oameni de cultură care caută noi soluții politice și culturale prin intermediul unor mai variate și multiple contacte cu marile curente ale gîndirii europene. Componența acestui grup se va dovedi, la o cercetare mai atentă a manuscriselor și documentelor de epocă, mult mai numeroasă decît a fost înfățișată aici; în măsura în care orientarea comună a cărturarilor dintr-o epocă și legătura strînsă dintre ei dezvăluie existența unei „mișcări”, luptă dintre vecchi și nou în acest sfîrșit de secol se dezvăluie în toată amplitudinea ei, și istoria literară, care a părăsit înșiruirea bibliografică, dobîndește posibilitatea de a semnala trăsăturile

⁴³ Despre Ms. rom. 573 din Biblioteca Academiei, dificil de identificat, lipsind tocmai primele două pagini, vezi nota 50 din articoul nostru *L'Image de la France dans les pays roumains pendant les campagnes napoléoniennes . . .*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, Buc., 1965, p. 240.

⁴⁴ E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii”, 1965, nr. 2, p. 402–420.

⁴⁵ N. Iorga, *Un „jacobin moldave” au XIX-e siècle*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, Buc., 1936, p. 277–292. Indicații bibliografice la Al. Piru, *Literatura română premodernă*, Buc., E.P.L., 1964, p. 233.

⁴⁶ Cum se exprimă Grigorie Rîmnicianu în prefata la *Triod*, 1798, reproducă în *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 407.

⁴⁷ Privitor la studiul imaginii țărilor europene în țările române, temă de mare amploare și de indiscutabil interes, de consultat lucrarea care pune problemele de ordin metodologic a lui L. Trénard, *Les représentations collectives des peuples*, în „Bulletin de la Section d'Histoire Moderne et Contemporaine”, Paris, 1962, IV, p. 9–23.

dominante ale „crizei conștiinței” din țările române. Ceea ce considerăm că trebuie subliniat este rolul grupului de cărturari, premergători ai intelectualilor moderni, care introduce în mediul român valorile europene și care, prin atașamentul față de masele populare, exprimă direcțiile dezvoltării culturii moderne. Acești cărturari selectează, în limitele lecturii pe care o pot avea, operele utilă și cunoscute și difuzate între editiorii români, iar prin munca lor, care încearcă să acopere lipsa teascurilor tipografice, răspindesc scrierile ce descoperă noi orizonturi oamenilor preoccupați de soarta civilizației române. Ca rezultat al activității lor, carteia capătă un net caracter de vehicul al noilor concepții (trecerea de la cartea-document la cartea-marfă fiind evidentă în aceste decenii) și bibliotecile particulare ce se constituie⁴⁸ devin punctile circulației ideilor și porturile din care se îmbarcă exploratorii viitorului. Grupul de cărturari ajunge la o „conștiință de sine” atât datorită orientării comune, a unei activități ce se susține reciproc, cât și datorită ascendenței pe care iluministii și-o constituie; în acest sens amintim de Samuil Micu, care ține să amintească „pe scriitorii din toate cele trei provincii române „cari după sine au lăsat și lăsa vreo scrisoare de învățătură pentru neamul său și pentru folosul de obște”, sau de Grigorie Rîmniceanul, care în prefața la *Antologhionul* din 1786 recapitulează pe toți cei care au întreținut activitatea cărturărească din importantul centru cultural al Rîmnicului⁴⁹. Mai mult, iluministii manifestă tendința constantă de a se grupa în societăți culturale (după modelul academiielor și al societăților savante din Europa „luminată”) și exemplul cel mai clar ni-l oferă „Societatea filosoficească a neamului românesc în mare printipatul Ardealului”, care lansează apelul său program în 1795, întemeiat pe strânsa colaborare a intelectualilor din Sibiu cu cei din Rîmnic și București.

În Moldova, mișcarea iluministă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea își desfășoară activitatea de-a lungul a trei faze, pornind de la afirmarea necesității dobândirii unor noi cunoștințe, argumentată în spirit tradiționalist de Iacov Putneanu⁵⁰, la realizarea contactelor importante din anii 1774-1788 cu marile curente europene și încheindu-se cu transpunerea în practică a crezului iluminist prin tipărire sub auspiciile mitropoliei a traducerilor lui Amfilohie și prin propunerile de îmbunătățire a învățământului în spiritul „adâncului Montesquieu”, după cum se exprimă Iacov

⁴⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 1 061-1 063.

⁴⁹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Buc., Edit. științifică, 1963, p. 72; prefața lui Grigorie Rîmniceanu, nereproducă în *Bibliografia românească veche*, a fost publicată de D. Fecioru în „Raze de lumină”, Buc., 1932, nr. 5, p. 220-226.

⁵⁰ Reproducem acest fragment ilustrativ din *Sinopsis adevărată Adunare de mulle învățătură*, Iași, 1757, f. 60, *Învățătură pentru ca să-și dea fiește care om feciorii lui la carte*: „Nu se poate să fie mai fericit omul, cind pune tot gândul și pertarea lui de grijă, în ce chip și cu ce mijlocire va putea să vadă copiii lui rinduți spre pricopseala învățăturii, după cum vedem nu numai în Sfinta scriptură, ci și la toate istoriile fericind pre părinții aceea care pun silință lor cu neadormiți ochi pentru învățătura copiilor lor... Această învățătură dar văzind-o noi că este adormită întru întunericul lenevirii, ni s-au rănit inima de foamețea aceasta ce se află înrădăcinată în sufletele a unora din părinții care își cresc copiii lor fără învățătură. Așa fieștecare om ce este învățat să chiamă om cuvințător, iar cel nelnvățat este asemenea dobitoacelor”.

Stamate⁵¹. În toate aceste trei faze⁵², concepțiile sociale trec prin transformări adinici, și ideile vechilor conspiratori, adăpate de principiile lansate în Europa de revoluția franceză, vor aduce noi foloase în scrierile de temeinică critică socială ale lui Ionică Tăutu; tot astfel, activitatea traducătorilor de opere literare se încetănește, ajungind pînă la forma luxuriantă a neostenitului Alexandru Beldiman, și exercițiile pe care le-au făcut literatii moldoveni în marginea textelor redate în română (cum e „adaosul” original la romanul lui Voiture⁵³) constituie puncte de pornire pentru literatura originală ce ia avînt la începutul secolului al XIX-lea. Acest ultim aspect îngăduie, de altfel, sesizarea trăsăturii specifice a iluminismului moldovean, care, spre deosebire de cel manifestat în Tara Românească, în special în centrul de la Rîmnic, și de cel transilvănean, exprimat în operele „Școlii ardelene”, vădește o remarcabilă preocupare literară, dezvăluind mai deplin frămîntările ideologice, ca și transformările sensibilității din societatea română în acest sfîrșit de secol.

⁵¹ Propunerea către domn a lui Iacov privitoare la școlile publice, în care este recomandată, printre altele, predarea „epistimurilor” în greacă, iar „în lipsă în franceză”, precum și dispoziția că toți negustorii care aduc cărți să fie obligați să predea un exemplar bibliotecii școlii, este publicată în Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. III, p. 13–23.

⁵² Fazele pe care le distingem se asemănă celor propuse de N. Iorga în *Istoria literaturii românești*, ed. a 2-a, vol. III, p. 18: „S-ar putea fixa trei impărări în istoria culturii românești din această perioadă: întăria ar merge de pe la 1774 la 1790. În aceasta, mișcarea către civilizația apuseană se manifestă și se lămurește din ce în ce. În a doua, invasia emigranților francezi, marile evenimente ale revoluției, războaiele generale, sentimentele ce deșteaptă acestea grăbesc lucrarea de prefacere. În a treia, care ar începe pe la 1810, cultura națională românească și cultura națională grecească se separă tot mai mult una de alta și se împartesc fiecare”. Constatările expuse ne determină să stabilim o dată mai timpurie pentru începuturile mișcării iluministe în Moldova și, de asemenea, o dată mai timpurie pentru apariția formelor de preromantism, care împiedică desemnarea în continuare a mișcării drept „pur” iluministă. Privitor la opinile lui Adrian Marino (care regăsește în documentele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea afirmații iluministe care exprimă de fapt preepte ale raționalismului ortodox și apreciază că iluminismul, „continuă, masiv, cel puțin plină la reformele lui Al. I. Cuza...”, fiind reafirmat și pe durata coaliției burgozeo-moșierești”; cf. *Iluminisii români și idealul luminării*, în „Iașul literar”, 1965, nr. 4, p. 29–40), revenim cu alt prilej.

⁵³ N. N. Condeescu, *Istoria lui Al'idalis și a Zelidiei. Unul din primele romane franceze în limba noastră*, în „Analele Academiei, Mem. Secț. Lit.”, s. III, tom. V, mem. 5, Buc., 1931, care apreciază că finalul inclus în versiunea română în locul celui datorat lui Des Barres e de un interes deosebit.

A N E X E

I. FRAGMENT DIN ANTOLOGIA „DESPRE STIHI“ (1780), TRADUCERE DIN PENSÉES SUR DIFFERENS SUJETS DE MORALE ET DE PIÉTÉ TIRÉES DES OUVRAGES DE FEU M. MASSILLON..., PARIS, 1751. Textul român e redat după ediția din 1816, Iași.

p. 122 Ce n'est pas à leur nation seule que se
borne l'impression et l'effet contagieux
de l'exemple des Grands. Ils sont en
spectacle à tout l'univers; leurs actions
passent de bouche en bouche, de province | p. 32 Nu iaste numai întru a lor patrfe și
stăpinire ce ei sunt în privealîștea a toată
lumea. Faptele lor trec din gură în gură,
din țară în țară și din neam în neam,
când nu lucrează în viața lor care să nu. |
|---|---|

en province, de nation en nation ; rien n'est privé dans leur vie, tout appartient au public ; l'étranger dans les Cours les plus éloignées a les yeux sur eux comme le citoyen ; ils vont se faire des immitateurs jusque dans les lieux où leur puissance leur forme des ennemis. Le monde entier se sent de leurs vertus ou de leurs vices ; p. 123 ils sont, si je l'ose dire, citoyens de l'univers ; au milieu de tous les Peuples se passent des événements qui prennent leur source dans leurs exemples. Ils sont chargés devant Dieu de la justice ou des iniquités des Nations et leurs vices ou leurs vertus ont des bornes encore plus étendues que celles de leur Empire. La France, surtout, qui depuis longtemps fixe tous les regards de l'Europe est encore plus en spectacle qu'aucune autre Nation ; les Etrangers y viennent en foule étudier nos moeurs et les porter ensuite dans les contrées les plus éloignées. Nous y voyons même les enfants des Souverains, s'éloigner des plaisirs et de la magnificence de leur Cour, venir ici comme des hommes privés, substituer à la langue et aux manières de leur Nation la politesse de la nôtre ; et comme le Trône a toujours leurs premiers regards, se former sur la sagesse et la modération, ou sur l'orgueil et les excès du Prince qui le remplit.

<...>

p. 125 Plus on est grand, plus on est redévable au public. L'élévation qui blesse déjà l'orgueil de ceux qui nous sont soumis, les rend des censeurs plus sévères et plus p. 126 éclairés de nos/vices. Il semble qu'ils veulent regagner par les censures, ce qu'ils perdent par la soumission. Ils se vengent de la servitude, par la liberté des discours. Les Grands se croient tout permis, et on ne pardonne rien aux Grands ; ils vivent comme s'ils n'avaient point de spectateurs et cependant ils sont tout seuls comme le spectacle éternel du reste de la terre.

>

Les exemples des Grands ont un caractère de perpétuité qui intéresse tous les siècles à venir. Les vices ou les vertus des hommes du commun, meurent d'ordi-

p. 33

fie șiut publicii ; streinul de la curțile cele mai depărtate are și el ochii săi asupra lor, ca și cetățeanul cel de loc. Lumea întreagă miroșă faptele lor de bune sau de rele ; ei sunt cetățenii a toatei lunii ; ei să socotesc în mijlocul a toate noroadele care își iau începutul dintru a lor pilde ; ei sunt răspunzători înaintea lui Dumnezeu de dreptățile sau de nedreptățile neamurilor și a lor fapte bune sau rele au marginile lor intinse pînă la ceale mai depărtate locuri.

Franța mai ales, carea de lungă vreme trage cătră sineși căutările a toată Evropa, iaste mai mult în privealîște decit alte neamuri ; streinii vin cu cîrdul pentru ca să învețe obiceaiurile noastre și mai pre urmă să le ducă cu sineși în țările lor cele depărtate. Noi vedem aicea și fii de înălți stăpinitorii carii, depărtind desfătările și mare cuviință curții lor și înbrăcați de niște nume mai de jos, vin aicea ca pre lingă limba și obiceaiurile neamului lor să învețe și cinstea, cîivilicul și bunele rînduiale ale neamului nostru ; și precum scaunul crăesc totdeauna are și streinilor cele înții căutături, ei se învață sau înțelepciune și stînpărare sau desărtăciune și fapte nefrînate ale stăpinitorului carele șade pre scaun și acelora carii îl încunjură. <...>

p. 35

Mai mult sunt mari, mai mult sunt îndatorîți noroadelor ; ridicarea carea rînește mîndria acelora ce le sunt supuși le face niște defaimători aspri și cumpliți, mai ales înștiințare fiind de a lor păcate, părindu-li-să a dobîndi prin ocări aceea ce pierd prin supunere ; ei își răsplătesc de robie prin catgorisirea ce fac. Cei mari să cred slobozi de toate, dar nu să iartă nimică celor mari ; ei trăesc ca cum nu ar avea niște privitorii, și cu toate acestea/ei sunt privelîștea cea din toate zilele a tot neamul omeneșc.

p. 36

Pildele celor mari au un haractiriu care interesesc și veacurile viitoare. Faptele bune sau reale ale celor proști mor obicinuit împreună cu dînșii : a lor pomeneire moare cu a lor față și a lor fapte sunt încropate și să odihnesc în întunere-

naire avec eux : leur mémoire périt avec leur personne et leurs actions sont ensevelies et reposent sous l'obscurité du même tombeau que leurs cendres. Mais les Grands sont de tous les siècles ; leur vie liée avec les événements publics, passe avec eux d'âge en âge. Leurs passions ou conservées dans des monuments publics, ou immortalisées dans nos histoires, ou chantées par une poésie lascive, iront encore préparer des pièges à la dernière postérité. Le monde est encore plein d'écrits pernicieux p. 127 qui ont transmis jusqu'à nous les désordres des Cours précédentes. Les dissolutions des Grands ne meurent point ; leurs exemples prêcheront encore le vice ou la vertu à nos plus reculés neveux et l'histoire de leurs moeurs aura la même durée que celle de leur siècle.

cul aceluiaș mormint în care și a lor țărină zace. Dar cei mari sunt de toate veacurile ; a lor viață, legată cu întimplările obștiei, trece cu dinsele din neam în neam. Ale lor patimi sunt păzite în pomenirile publicii sau nemuritoare intru ale noastre istorii sau cîntate prin petică, merg a găti încă niște curse pînă la cîtele mai depărtate veacuri viitoare. Lumea iaste plină încă de niște scrisori primejdicioase de uritele fapte a curților celor mai dinnaintea noastră ; desfrinările celor mari nu mor niciodată. Ale lor pilde ori spuneri, de faptă bună sau rea la ai noștri cei mai depărtăți nepoți trec, și istoriile de ale lor obiceaiuri avind aceeași stare de vreme cît aceia a veacului veacurilor.

II. FRAGMENTE DIN SCRIEREA REVOLUȚIONARĂ FRANCEZĂ APEL ADRESAT POPOARELOR, 1791, TRADUSĂ PE LA 1800

f.33 r, § 7 : „Socotința care odată să <s>fărșește mai mult nu să înnoiește, că norodul s-au deprins a să povărn spre alta ; atunci nici tunurile nici pușcile cele înpungătoare, nici oșteni, nici husari<i> cei negri nu vor ajuta nimic că norodul va zice celor de înalt niam : „ca și alt om ești de la Dumnezeu, pentru ce, dar, te măñii ? iată, dar, că n'ai dreptate dacă te judeci a fi mai mult decit firea t-ai pus hotar ! ”

f.34 r, § 11 : Ve<a>cul al 18-lea au gătit mari schimbăr<i> intru socotințele omenești și au dres viitoare sculare, a cări începere au fost la America și Franția, unde <în America> mică pie-decă au avut că acel pămînt nou și chiar din multe firi luat, neavînd înpungător megieș, n-au avut nici de acele chipuri care pe cele vechi socotințe făce țânute în samă. Că oameni acei, fiind mutați de aiure și mai de o samă, lesne s-au apropiet cu ajutare unul altue, stîngind cu totu îponcișitura spre omenire, în a cări loc au mistuit așezare năravului bun și firesc, care mutîndu-se și la Franția au purces cu împotriva chip, că toti vrăjmași<i> omenir<i> dau înzecite războae . . .

§ 12 : Franția nu iaste în deplină sculare, de-abie au început și dînd multe dovezi spre sprijinire slobozeni<i> sale, poate că vor spori intru a sa gîndire . . .

f.34 v, § 13 : Schimbare<a> socotinței care se gătește, pe doao cuvinte să razămă — asemănare și slobozenie —, iar socotința care s-au politicit plin acum era pe alte doao cuvinte — neasemănare și supunere. Însă trecere<a> socotinței de acum cătră cei noao va fi însămnată cu împotrivire despre toți acei cari pentru a sa folositoare îponcișire sunt legați cu socotința cea vechie, adeca 3 părți a norodului luminat vor fi dușmaniți de la toți ce n-au lumină. Destul mă mir cînd îmi aduc aminte de acel împărat a Azii care puțin n-au crăpat dirce cînd i-au zis un venețian că țara lui fără crai să cîrmuiește. Si oare pot ei trage multă nădejde de vreme că acum aproape de jumătate Evropei alt fel nu gîndește, căci trezirea <www.dacromania.ro>

§ 14: Vreme» seculări care la sfîrșitul a 18-lea vîc s-au început numai de către făgăduința dării pravilelor omului și va rămîne după așezare» franțoziilor, pre care nici o strîmtorială nu va pute șterge; că ori unde «peste tot» vor rădica capul acestei sfinte pravile spre mănglere necăjite omeniri. < . . . >

f. 36 r, § 20 : Paguba ce să face noroadelor să trage din singură a lor neștiințe, dintr-a lor răspăiri, din deosebire» limbii din neunire» pravilelor și a obiceiurilor, iar mai virtos din nebuniasca pizmuire ce au între sine toate noroadele. Craii au oșteni și pentru aceea după aș plăcere cărmuesc cu averile norodului, care s-au și deprins către acelor nedriaptă cinstire; acei toți grăesc într-o limbă a unii înțelegeri; au ei soli, iscoade, ascultători și din toate părțile înștiințir*<i>* și în *<d>* care toată îndeinăpare le vine ca să spărăască curind plăcere» sa, iar ce» mai de pre urmă să știe oricine că ei sunt toți*<i>* de un niam și pentru aceasta în impreunată voe împotriva noroadelor.

f. 37 v, § 26 : Doi ani sunt de cînd să greește că trei sute mi nemți, 50 mi moscali, 30 mi talieni, 30 mi spanioli, 50 mi prusaci, o sută mi englezi și alți mulți să vor introloca ca la primăvară să ucigă pe toți franțozii, să tae pe muerile lor cu copii, să arză toate orașele, satele cu casele lor, pînă atunce pînă cînd nu vor potopi pre ei de tot, dar nu pentru

f. 38 r. altceva, numai că franțozii cu voe a tot norodul au dat prăznuitoare făgăduință de încredințare cum că toți din lume oameni își sunt frați și cum că franțozii nu vor să aibă cu nimene război. Împotriva aceștii plăcute socotințe nimene n-ar fi crezut că să va stîrni vederată nebunie.

§ 27 : Că ce ar zice svezii, cari acum fac întinse așezări, sau ce ar grăi leșii, cari folositoare pravile să au așezat, cînd am tremete la dînșii 400 mi oșteni să strice țara lor, să-i pedepșască cu sabie și cu foc și să-nu-i lase în pace mai mult pentru acee că nu după o noastră zburătică plăcere, dar după a lor socotințe cele plăcute din bunătate pravile să au așezat? De bună seamă ar grăi cu cale că noi suntem nebuni, varvari și un turbat norod, carele ar fi vrednic ca să fie cu totul pierdut de pe rătunzime» pământului.

§ 28 : Norodul cel rătăcitor pre carele la început au împreunat nodul soțietății și cînd în numele dumnezeierii i s-au vestit pravila bunelor rînduie, oare putut-au auzi mai înalte dreptăți decât aceste cari în zilele noastre cu numele franțoziilor au rămas vestite? Iată așa răsună aceste sfinte dreptăți: „Noroadelor cari v-ați unit într-țintire de făcut voao pravile, toți voi aduceți de o samă pravile; cei mai depăr-

f. 38 v, tați în această nemăsurată adunare vor avea asemene pravile către dinpreonă apărare. Iată, toată deosebire» niamurilor ce să rezema pe hrisovuri, diplome, astăzi au rămas răsuflare. «Indescifrabil» binelui vostru asemene» va fi ferită ca unor ce asemene cu sine toate aducem spre această fericită soțietate; deci toată mină mîndră nu va îndrăsnii ca să răpască: veți fi voi toți slobozi în gîndurile voastre, în vorbe, în scriitori, în lucruri, în dare de socotințe, în neguțătorii, în orașe, în sate, în drumuri și în case. Pravila cea așezată numai aceasta cere de la voi ca nimeruire să nu faceți pagubă, precum poftiți și voi ca nimene să nu facă voao; au să fie buni toți pentru toți, că fiște căruie față și îndeosebi are să fie supt apărare» tuturora. Oameni cei dintre voi și prin voi aleși au numai pentru binele vostru să poarte griji, fără adormire, și pravile numai pentru acee au să fie păzite că nimene să nu îndrezniască a le răpi fiindcă sănătatea voastră și măcar că vor fi aceste pravile scrise de oameni prin voi aleși, dar totuși cea mai înaltă pravila stăpinir*<i>* totdeauna va rămîne îngă voi, fiindcă veți avea putere a schimba acele pravile care să vor cunoaște că nu suntem mai mult folositoare. Deci purere își avea numai sfetnici vechil, dar nu stăplini. Birurile voastre vor

f. 39 r. fi intovărășile, nimene nu va fi slobod de bir, după măsura averii sale. Birul de tot felul ce ar fi cu cale, prin oameni de voi aleși va fi așezat și măcar că pravilele de voi lăudate și dregătoriile prin voi așezate pentru voi priveghiază, dar totuși la făcută de ei strîmbătate își avea dreptate dojanind a îndrepta, fiindcă numai pentru aceea v-ați

adunat toți, ca să fiți slobozi a îndrepta necuvînțele, încreștind slobozenia sa cu cea mai plăcută pravilă care poate fără părtinire a bucura pe fiește care bun franțoz. Oamenilor frați, aduceți-vă aminte că a tot niamul omenesc sănței ce mai de aproape rudă; deci să cinstiți pravilile inmezieștelor noroade așa precum ați Voi ca și pe a voastre să cinstiască. Nu rădicați nici un război cu țintire de a supune țări străine, ca să nu vă asemănați altor hoți. Voi numai cu îndrăznire să dați apărare împotriva celor ce vă asupresc și atunci va fi triaba voastră bună, căci să va numi driaptă, și faptele voastre să vor spune niamului viitor că norodul acest^a înțelept de-abie au greit un cuvînt și îndată toți mezeșⁱ asupra lui s-au repezit ca tigri să-i înnimiceze; întru adevăr, multe vor grei strenpoții voștri de acest vîec vărvăresc și historia cu neștergime va mărturisi necuvioasă rădicare^a despoșilor care n-au fost cu legătura noroadelor".

f. 49 r, § 62: Dacă mădulările cele puternice a Franții vor pute suferi cu aducere prină în sfîrșit scularea sa, pre urmă nu să vor mai vedea acele înalt fricoase oști care fac așa <si>nice lucruri, fiindcă atuncea de bună samă toți vor merge după pilda franțozilor; și tocma pentru acest fel <de> pricini, cum și pentru altele multe, rădicarea aceasta a Franții va face stîmpărare în curgerea singelui omenesc și va îndâmna păzire și bună înțelepciune niamului omenesc. Însuși craii să vor mira foarte, simțindu-să mai puternici și mai bogați de cum erau mai nainte, fiindcă nu vor fi siliți mai mult a răzleji doao sute de mii de tineri oameni de la pluguri și alte lucrări de căi și ca să sfințască spre moarte floricelele tinereștilor norodului, prin care să istovesc niamurile cele viitoare.

§ 63: Adevăr, adevăr grăesc voao, că faptele sculării franțozilor sint din multe adunări a negreșitelor prorocii. Amin.

POPULAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN AJUNUL REFORMELOR LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT. UN DOCUMENT INEDIT

DE

Ş. PAPACOSTEA

Războiul ruso-turc dezlănțuit în 1735 a oferit Imperiului habsburgic prilejul de a încerca reluarea politicii de expansiune în sud-estul Europei, încununată în decenile precedente de însemnatele cîștiguri teritoriale conștințite prin tratatele de la Karlowitz și Passarowitz. Dorința de a concura cu aliațul rus la dezmembrarea Imperiului otoman și de a-și împlini obiectivele teritoriale, doar parțial satisfăcute prin pacea de la Passarowitz, a determinat conducerea Imperiului habsburgic să intervină în războiul antotoman. Printre obiectivele urmărite se aflau, firește, și județele muntene ale Țării Românești, rămase încă sub stăpînire turcească; ele urmau să fie alăturate celorlalte cinci județe ale „Valahiei chezaricești”, aducătoare de atîtea venituri cămării imperiale.

Se cunoaște evoluția operațiilor militare; începutul campaniei părea să făgăduiască împlinirea aspirațiilor imperiale: două dintre județele muntene au fost ocupate de trupele austriece în vara anului 1737 și comandamentul armatei imperiale nu se îndoia că în curînd întreaga țară se va afla în aceeași situație.

Grăbiți să cîntărească posibilitățile de cîștig pentru erariul imperial din noua achiziție (*neoacquistum*), de cucerirea căreia erau acuma siguri, slujbașii imperiali s-au străduit să-și procure date cât mai exakte asupra populației țării și asupra bogățiilor ei. Evidente legături cu unii dintre membrii boierimii muntene i-au adus în posesiunea unei descrieri a țării pe județe, asemănătoare cu cea înaintată cîteva decenii mai tîrziu contelui Panin în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774; mai puțin informată în privința resurselor economice decît memoriul adresat contelui Panin¹, descrierea din 1737 conține un element esențial în plus, anume un tabel cuprinzînd date cumulative, pe județe, asupra populației Munteniei; în aceasta constă de altminteri valoarea deosebită a textului publicat în anexă. Pentru prima oară apar date care, fără îndoială, de departe de a fi riguros exacte, reflectă însă în linii mari realitatea demografică a țării. Completate cu catagrafiile întoc-

¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 468-479.

mite de austrieci în Oltenia în aceeași perioadă, datele furnizate de descrierea Munteniei din 1737 oferă cea dintâi indicație temeinică pentru stabilirea nivelului de dezvoltare demografică a Țării Românești în perioada feudală.

Cunoscând din experiența lor de guvernare în Oltenia tendința boierilor de a tăinui numărul real al locuitorilor din satele lor și de a înfățișa cifre mult inferioare realității, austriecii nu au primit decât cu o rezervă mai mult decât justificată datele ce le fuseseră furnizate.

Cifrele, totalizate pe județe, indică un minim, desigur sensibil inferior față de realitatea demografică a țării; calificindu-le drept aproximative și în nădejdea că vor fi corecta aproximarea printre-o riguroasă verificare de îndată ce vor fi devenit stăpini ai întregii țări, după cum procedaseră și în Oltenia, austriecii au acceptat datele demografice și listele de dregători ai județelor, furnizate, desigur, de unii dregători munteni grăbiți să colaboreze cu cei ce se anunțau ca viitori stăpini ai țării².

Tăinuirea numărului real al populației răspunde de altminteri la o elementară funcție de apărare: a țăranilor împotriva împilărilor statului feudal, a boierilor împotriva tendințelor centralizatoare ale domniei, care se străduia să-și incaseze neșirbit veniturile fiscale, îngădite simțitor de fraudele boierimii, și, în sfîrșit, a țării întregi împotriva apăsării turcești³.

Cele 12 județe împreună cu ținutul Loviștei aveau, potrivit datelor memorului austriac, 83 900 de familii contribuabile. Cel mai puternic populat era, firește, județul Ilfov, cu 20 000 de familii contribuabile, dintre care foarte multe erau concentrate în București (unde, potrivit indicațiilor textului german, se aflau „multe mii de case” și multă boierime). Cele mai slab populate județe—Buzăul și Oltul—numărau cîte 3 000 de familii⁴. Dacă adăugăm la cele 83 900 de familii contribuabile ale Munteniei cele 34 346 de familii ale Olteniei, cîte indică ultima catagrafie austriacă cunoscută (cea din 1735)⁵, rezultă pentru ansamblul Țării Românești un total de 118 246 de familii. Aplicind coeficientul 5—numărul de persoane presupus în chip convențional și fatal foarte arbitrar a alcătui o familie—rezultă că totalul populației Țării Românești în anii care precedă reformele lui Constantin Mavrocordat era de 591 230 de locuitori. Este evident însă că totalul populației era sensibil superior acestei cifre. La tăinuirile de populație amintite mai sus și care în Muntenia erau la această dată mult mai mari decât în Ol-

² Prezența unei liste de dregători ai județelor indică cu evidență proveniența informațiilor; singurul izvor posibil al indicațiilor cuprinse în memoriu sunt boierii munteni proaustrieci. E ceea ce conferă de altminteri o deosebită valoare și datelor demografice cuprinse în text, care provin, evident, de la un cunoșător al situațiilor din țară și al catagrafiilor vîstieriei. Izvorul își trădează de altminteri originea și prin indicarea pe județe a numărului locuitorilor; singurul izvor posibil al unor asemenea date erau catagrafiile vîstieriei. Informațiile anterioare referitoare la populația țărit provin de la călătorii străini și sunt toate globale. În aceasta constă de altfel deoseberea esențială a izvorului publicat în anexă față de cele anterioare.

³ Sporul de populație era invocat de turci ca argument pentru a justifica sarcinile suplimentare impuse țării. În 1705, de pildă, Constantin Brîncoveanu se vedea silit să explice brașovenilor pricina introducerii văcăritului: „De aceasta veți și dumneavoastră că, ajungind țara aceasta la mare greu, de vreme ce i s-au dus numele la Poarta Împăratiei turcești cum că într-această fară s-au strinsu atîta om și atîta dobitoc și den Țara Ungurească și den Moldova de iaste plină de oameni și de dobitoace și cu acest nume ce s-au făcut ticăloase de țări ne-au încărcat cu dările . . .” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 32–33).

⁴ Vezi anexa, p. 937.

⁵ Hurmuzaki, vol. VI, p. 524–525. O discuție mai amplă asupra demografiei Olteniei în timpul stăpinirii austriecice, în lucrarea noastră în curs de pregătire *Dominația austriacă în Oltenia (1718–1739)*.

tenia, unde controlul austriac reușise să diminueze evaziunile, fără însă a le înlătura în întregime, trebuie adăugate categoriile legal scutite de dări și care reprezentau un procent însemnat în ansamblul populației. Totalul populației Țării Românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se situează sigur deasupra cifrei de 600 000 de locuitori; orice încercare însă de a preciza cît de mult depășea acest nivel cifra locuitorilor țării ar avea, fără îndoială, caracter arbitrar⁶.

Un adevărat program fiscal era propus autorităților militare austriece pentru realizarea veniturilor din țara care, în cea mai însemnată parte a ei, rămînea încă de cucerit. Se prevedea desființarea, ca și în Oltenia, a văcăritului și menținerea dijmăritului, a oieritului, precum și a veniturilor din ocne și vămi, considerate a fi drepturi regaliene. Firește că venitul principal avea să-l furnizeze birul populației — contribuția — și auforul memorului avu-se grija să indice și quantumul ce avea să fie impus principalelor categorii ale masei contribuabile : 25 de florini aleșii, 12 florini megieșii și 8 florini birnicii. Scadente scurte erau prevăzute pentru livrarea primelor cote din contribuție în județele ocupate și mijloacele cele mai drastice erau recomandate pentru „îndreptarea” contribuabililor recalcitranți : confiscări, încartiruire forțată, trecere prin foc și sabie chiar. Pentru cele zece județe rămase încă neocupate de trupele imperiale se propunea o dare provizorie de trei taleri pe cap de locuitor (lipseau încă cifre exacte cu privire la diversele categorii fiscale).

Zelul fiscal al dregătorilor austrieci avea însă să fie curînd temperat de evoluția evenimentelor militare. Nu numai crîmpeiele de teritoriu muntenesc și moldovenesc cucerite de trupele imperiale au trebuit evacuate, dar în cele din urmă a fost pierdută și Oltenia, împreună cu alte teritorii dobîndite la Passarovitz. Campania militară austriacă în Muntenia avea să rămînă un simplu episod cu totul minor al războiului rusoaustro-turc din 1735-1739 și datorăm totuși cele mai vechi indicații temeinice asupra demografiei țării⁷.

⁶ Statistica din 1838, deci un secol mai tîrziu, a înregistrat un total de 1 479 905 locuitori dintre care 945 916 în Muntenia și 533 989 în Oltenia (respectiv 239 817 și 143 984 familii, coeficientul fiind de 3,9 persoane de familie; în realitate, și totalul indicat de această statistică este mult inferior realității (Vezi I. Donat și G. Retegan, *La Valachie en 1838, d'après une source statistique inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), nr. 5, p. 937.

⁷ Manuscrisul editat în paginile următoare se află la Arhivele statului din Sibiu și provine din *Arhiva foștilui Corp XII al armatei austro-ungare* (cota 1737/6). Au rămas nemodificate ortografia, deseori defectuoasă și inconsecventă, și în genere limba textului original.

Datorez transcrierea textului original în cea mai mare parte tov. Constanța Știrbu, muzeograf la Muzeul de istorie a orașului București; identificarea numelor de persoane a fost făcută de G. Florescu și Paul Cernovodeanu.

A N E X A

1737 <31 iulie>.

Gehorsamster Bericht auch Unvorgriesliche Meynung und Gutachten

in wie viel Districten die Ottomanniſche Wallachey bestehe, wie solche heissen, welche Geschafthen, die Capita deren Districten und, was für Capitains, und Ober Beamte auch Boyern, dermahl denen selben vorgesetzet, nicht minder, wo diese verschafft, ingleichen, wie

starck jeglicher District beyläufig an Contribuenten sich befindet, wie vor dismahl, bis zur näheren Nachricht, mit einer Abschlags-Auflaag die Maas zu nehmen wäre, und was heraus zur ersten imposition an bahren Geld erzihlet werden könnte :

Zahl und Nahmen deren Districten

Tempovicza	
Brahova	
Szekuyeny	
Buzaul	
Rimnikul	
Ialomicza	
Ielvovul	
Vlaska	
Telorman	
Oltul	
Mostcsello	
Argis	
Zusammen Districten	12.

Hierzu kommt noch besonders die jenseits den Alt liegende Lovista; der ist zwar zum Argessen District gehörig ad interim aber mit den disseitigen incorporiret, und darüber der Johannes Strobel zum Spann bestellet worden

**Gutachten über Zustand der turkischen Wallachey
Capita Districtuum**

Von Tempovicza	Das wichtige Oppidum	Tergovis
	so hinbevor der Wohnsitz deren Hospodare gewesen; in diesem District findet sich eine fürstliche Salz-Grube Oknicza genannt	
Brahova	Der Ohrt In diesem District findet sich aber- mahl eine wichtige Salz-Grube, Okna heissend. Von anderen Mineralischen Gold, Silber, oder anderen Bergwercken, ist in dieser Provinz nichts wissend ver- muhtlich weilen man solche nicht ausgezichen darffen, oder daraus kein Unkosten ver- wenden wollen; hingegen wird aus denen Flüssen Argis, Ialom'cza, Tempovicza, und mehr anderen noch kleineren durch die dem Closter Cosia unterthänige Zigayner Gold gewaschen; war von diese dem fürsten per modum arendae	Ployed

jährlich anderthalbe Oka oder
3,3/8 Pfund reinen Gold zu liefern
schuldig gewesen.

- 8 Väleni.
- 9 Märgineni.
- 10 Hurez.

fication wodurch beide Länder commandirt würden. Die Innwohner sind meistens Wallachen, und werden bis 1000 Häuser gezählt, jedoch befinden sich auch allhier verschiedene Boyern, ingleichen viele Armen(ner) und Griechische Kaufleuthe; weilen obiges Baches Milko jezuweilen völlig auszudrücken pflegt, so hat es hier keine Mühlen sondern die Innwohner müssen zu Rimnik, wo ein Fluss eben dieses Nahmens vorbeylaufet 4 Stundt weit von Foksan, ihre Getrayder mahlen lassen. Ansonsten hat disberührtes Foksan viele besser, als in dem hiesigen Markt Rimnik gebaute Häuser

von Ialomicza

Ielvovul

von Vlaska

¹¹ Slobozia lui Enache.

<i>Telorman</i>	Der Marckt-Fleck von dessen Beschaffenheit ich nichts eygentliches in Erfahrung zu ziehen vermöget habe.	Ruzsidefede
<i>Oldul</i>	Der Marckt-Fleck An dem Alt-Fluss unserem Sla- tina gegenüber ligend, und nur durch diesen Fluss abgesondert, gross, und wüstig, 10 Stund, oder zwey Marches von hier ent- fernet.	Slatina.
<i>Mostscello</i>	Der grosse Markt So viele Handelschaft, und bis 1000 Familien, beynebst 2 blossen ¹² Tricti- novele ¹³ , und Rutmoni ¹⁴ hat.	Campolongo
<i>Argis</i>	Das Closter, und der Marckt so jezo von denen unserigen be- sezet ist, und mit einer Schanz, auch unvergleichlich Schönen Balli- saten umgeben wird. Hierzu gehören 3 Plassen Argis, Topo- lok, und Oltul. Die Lovista, so in 15 dorfschaften bestehet, und wor von das jezo be- sezet auch verschanzte Wegen des Passes in die Ottomannische Wal- lachey, und Bedekung des disseitige<n> Caroliner Weegs sehr considerabl Dorf Perischan ¹⁵ das Capo seyn mag, ist obgedachter massen abge- sonderet worden.	Argis.

Capitains und Ober-Beamte deren Distrieten

<i>Von Tempovicza</i>	Capitain Andri de Kazacs, wonhaft in Tergovisd. Boyer Angel Latre Sohn des Mihaly Mare und Boyer Negoicza beide zu	Tergovisd
<i>Brahova.</i>	Capitaine Alexi de Blojesd ¹⁶	Bloyesd ¹⁶
	Boyer Domitrasco Revovenjanul ¹⁷ zu	Revo
	Caplescul	Caplesd ¹⁸ .

¹² Plassen = plăși.

¹³ Circinoavele.

¹⁴ Rul Doamnei.

¹⁵ Perișani.

¹⁶ Ploiești.

¹⁷ Dumitrașco Rîfoveanul.

¹⁸ Găplești, neidentificat.

<i>Szeckuyeny.</i>	Capitaine Preda Bodeyanul zu	Boden ¹⁹
	Mane	Liczen ²⁰
	Boyer Nicola Bozeyanul Sedrary ²¹	Bozeen
<i>Buzaul.</i>	Capitaine Anton	Buzao
	Ioanicza	Buskov ²²
	Boyer Stanzo Sohn des Boyer Kerlova ²³	Buzao
<i>Rinnikul.</i>	Capitaine Szkorlad Basili }	Fokshan
	Boyer Kaloyan }	
<i>Ialomicza.</i>	von denen, dasigen 3 Capitains ist mir einer bekant Nahmens Constantin wohnhaft zu	Flocs
<i>Jelvovul.</i>	Grosse Canzlei Ramadan Chef deren Trouppen, Todescul ²⁴ Grosse Vornik, Creczulescul ²⁵ ; würcklicher Pohornicus Con- stantin Firescul ²⁶ Poharnicus emeritus Costin N<ota> B<ene> Stief Vaitter von h<ochlöblicher> Grafen Kalknoky ²⁷	Bukoresd
<i>Vlaska.</i>	Capitain Danasy ²⁸ wohnhaft in	Isvoro
	Christian	Kattun ²⁹
	Constantin	Vresanitt ³⁰
<i>Telorman.</i>	Capitaine Matte	Ungre ³¹
	Mihaly Falkojanul	Valleny
	Tăkul	Pisterniczi ³²
<i>Oltul.</i>	Hier ware Ober Capitain der ob- specificirte Mihael Falkojanul ³³ hat sich aber bey diesen zu Landen auf seine Guhter rettiriret. Nun könte weilen dieser District an Argis, und der disseitige<n> Wallachey haftet, ein Boyer von hieraus oder den Radul Koran ³⁴ gewester Ca-	

¹⁹ Probabil Bădeni.²⁰ Neidentificat.²¹ Necula Bozianul, serdar.²² Pirşcovu.²³ Stanciu, fiul boierului Cîrlova = Stanciul Cîrlova, vtori-paharnic.²⁴ Mare spătar Constantin Dudescul.²⁵ Iordache Creţulescu.²⁶ Paharnic Constantin Fierescu = marele paharnic Constantin Herăscu Năsturel.²⁷ Costin paharnic = Constantin sau Costin Neniul mare paharnic, căsătorit cu Maria, născută contesă Maria della Torre, văduva contelui Adam Kalknoky și mamă a contelui Josef Kalknoky.²⁸ Tănase.²⁹ Cătunul.³⁰ Vresanitt, neidentificabil.³¹ Matei, căpitan din Ungureni.³² Pisterniczi, neidentificabil.³³ Mihai Fălcovan, serdar (1741) și șetrar (1742).³⁴ Radul Goran Olănescu, căpitan.

pitaine in Argis als Vornik dahin
gestellet, und des letzteren Vatter
dem Herren Vornic Olanescul
adjungiret werden. Ob zwar
auch der letztere bittet den all-
hiessigen ispravnik Jane Ze-
dranul ³⁵ als Vornik nach Oltul
zu stellen und den jungen
Constantin Olanescul kennen qua Is-
pravnik in Vulzeaer Distrikt
zu surrogiren;

von Mostcello, Argis und Lovista seind die neu bestelte oder respect(ive) Bestättigte Beambte
ohnehin bekant.

Beyläufige Anzahl deren Contribuenten jeglichen Districts

<i>Districten</i>	<i>Capita Familiarum</i>
Tempovicza	6 000
Brahova	7 000
Szekueny	8 000
Buzaul	3 000
Rimnikul	10 000
Ialomicza	7 000
Ielvovul	20 000
Vlaska	6 500
Telormann	4 000
Oltul	3 000
Mostcsello.	5 000
Argis	4 000
Hierzu die Lovista venigstens mit.	400
Summa der Beyleufiger Zahl deren Familien	83 900 ³⁶

Wie für dismal die Maas mit der Contribution bis auf nähere und verläyzliche Nachricht zu hechmen. Man haltet zwar für das fürträchlichste das *neo-aquisticum* nach dem einrich-
tungs-fus der ö(streichische)n Wallachey zu tractiren, folgsam mit abolirung des odiosen

³⁵ Jane Zătreanul.

³⁶ Adăugăm pentru Oltenia datele demografice pe județe, furnizate de catagrafia austriacă din 1735 (Hurmuzaki, vol. VI, p. 524—525):

Vilcea	7 123 de familii
Romanăji	6 750 de familii
Gorj	6 794 de familii
Dolj	7 326 de familii
Mehedinți	6 353 de familii
	34 346 de familii

Nachdem aber noch nicht alle *Districten* unterwürfig gemacht, weder mit Beambten Kay(serlicher)seits, wie andere, als die von Argis, Mostcesello und Lovista, bestellet worden, so wäre zwischen disen, undt jennen eine besondere Maas zu nehmen und zwar weilen die drey ob-specificirte von denen Beambten entweder schon conscribiret seind, oder doch leichtlich beschreiben, und in obige Classes mit grund eingetailet werden können, so wäre diese *Classification pro fundamento* zu nehmen, fur jezo ein drittel des Jährlichen

Quanti folgsam von jedem Alessi	8	fl(orinen)	20	kr(euzer)
und von einem Mediassen	4	„	—	„
und von einem Birnico	2	„	40	„

sobald die Schanz-arbeit und Erndte in etwas zurückgelegt, proportionaliter einzucassiren in der Operations-cassa zu liefern, und derentwillen denen Beamten die Instruction zu erteilen; welche dan auch respectu deren übrigen Lands-fürstlichen Regalien, entweder schon instruiret seind, oder zu instruiren wären.

So viel aber die übrige noch nicht gefürdigte Districten anbelanget könnten wegen unwissenheit des Vermögens ergendlicher anzahl deren Landsassen und der proportion auch quantität deren Alessen, Mediassen und Birnicen überhaupt und indistincte von jeder Familla durch die Banck für jezo zu einer Abschlagszahlung als ein supponirendes drittel, 3 Löwen-thaller in Anschlag und Forderung gebracht; diese auflaag undforderung jeglichen district besonders mittelst deren von das Commandirenden Herre General Feldzeugmeisters Excellenz erlassenden Circular-ordres in der hienach specificirten quota bekant gemacht und dennenselben gemessen eingebunden werden, das die Districten oder derenselben oben specificierte Beambte nach Maas des Vermögens deren Contribuenten gewissenhaft unpartheylich, und so wie sie solches vor Gott und ihre Kays(erliche) Majestät in das Künftige zu verantworten sich getrauen, ohne mindesten zeit-verlust repartiren und aufschreiben; andeutens entweder die ganze quotam oder das wenigstens die halbscheyd derselben, binnen 10 tagen à dato der empfangenden intimation aus Tergovisd oder Campolongo oder <loc alb> zu handen der <loc alb> gegen darfür empfangende authentische Quittung und wiederum von sich stellenden gegenschein, in der Kays<erlichen> sonst in Landgangbahrer Münz ohnfähbar liferen. Die hochloblichen Beambte selbst aber 3-tio sich zu gleicher zeit bey dem Herrn Generalen <loc alb> gebührend melden, wegen Bestättigung ihrer Chargen und deren hierzu von hochgedacht seiner Excellenz anzuhafthen habenden Decrete das ansuchen tuhen und sich unterrichten lassen auch solchenfalls der allerhöchst Kayserliche Clemenz und Protection versichert, im wiedersten aber gewärtig sein sollen das man ihnen Zahlreiche soldatesca zuschicken und man diese nicht allein die imponirte quotam selbst eincassiren sonder auch der Distrikte die einrückende Manschaft mit Brod, fleisch, wein, Heu, und Haaber, ohnentgeldlich zu verpflegen, ja wohl auch im fall einer verführenden renitenz, oder gar widerstandes die allerhöchst Kayserliche Ungnade, und ein feindliches Tractaments mit confiscirung aller Haah-

87 Văcărit.

Vaccinium

33 Oierit.

39 Vāmi.

schaft, auch feuer und Schwert unausbleiblich zu befahren haben werden. Was endlichen nach obsthender Norma nachstehenden Zehen dan noch nicht gehuldigten Districten a proportione der beylauffig beschriebenen Anzahl deren Contribuenten zur Ersten oder Interims auflaag zu imponiren wäre

Districtus	Contribuenten a 3 Löwenthaller
Tempovicza	6000
Brahova	7000
Szekuyeny	8000
Buzaul	3000
Rimnicul	10000
Ialomicza	7000
Ielvovul	20000
Vlaska	6500
Telorman	4000
Oltul	3000
	<hr/>
	74500
	<hr/>
	223500

Sage : zweymahl Hundert drei und zwanzig Tausend fünfhundert Löwenthaller.

Zum schluss wird angemerkt das oberangezogenen Circular-Ordres füglich inserirt werden könnte die Hochlöbliche Districts-Baamte hätten der Adelschaft, Clöstern und wichtigeren Communitäten zu bedeuten das Sie bey höchwiederholt Commandirenden herr general feld-zeugmeister Excellenz ihrer mehrerer sicherheit willen umb die Bestättigung ihrer Rechten, immunitäten und des Besiz ihrer Güter anmelden und hinlängliche Protectionales von dero-selben anhaften könnten

Rimnik den letzten iuly 1737.

Den 4-ten august 737 zu Crayova des Commandirende<n> h<ochlöblichen> General Feldzeug meister g(eneral) von Wallis Excellenz übergeben.

www.dacoromanica.ro

CERCETĂRI CU PRIVIRE LA PROducțIA MINIERĂ DIN MOLDOVA și ȚARA ROMâNEASCĂ (SECOLELE X—XVII)*

DE

ȘT. OLTEANU

Bogatul conținut în minerale al subsolului patriei noastre a influențat încă din cele mai vechi timpuri preocupările locuitorilor de pe teritoriul României în direcția exploatarii și prelucrării unora dintre mineralele utile de bază potrivit necesităților lor locale. Documentele scrise și nescrise (arheologice mai cu seamă) reflectă într-o măsură însemnată preocupările de extracție și de prelucrare a bogățiilor miniere de către unii dintre locuitorii teritoriilor provinciilor românești din cele mai îndepărtate epoci istorice.

Poporul român, sinteză a unor străvechi civilizații omenești care au înflorit în ținuturile noastre, a moștenit multe dintre caracteristicile acestor civilizații, caracteristici care s-au transmis din generație în generație de-a lungul a sute de ani și care au intrat, în forme corespunzătoare, în componența culturii lui materiale. Printre aceste caracteristici se numără și preocupările miniere, atât de frecvent documentate în societatea geto-dacă în diverse localități de pe teritoriul Daciei, ale căror particularități din punctul de vedere al proceselor (procedeelor și mijloacelor) tehnologice s-au menținut în cadrul preocupărilor miniere ale populației de pe teritoriul nostru, alcătuind unul dintre elementele de certă valoare științifică în problema continuității. Nu vom intra aici în analiza acestei chestiuni, dat fiind caracterul limitat al studiului nostru; nu putem însă să nu amintim de descoperirile recente¹, care, alături de cele deja cunoscute, pun în valoare aspectele tehnologice ale extracției și prelucrării metalelor, a fierului mai cu seamă, în epoca dacică (sec. IV—I i.e.n.). Descoperirea, pe de altă parte, a dovezilor de extracție și de prelucrare a fierului în epocile ulterioare² permit, încă din

* În lucrarea de față ne-am limitat la cercetarea extracției cîtorva minerale utile (fier, aramă, aur, argint, chihlimbar, ozokerită, plumb, petrol, sulf, cositor) a căror importanță pentru dezvoltarea economiei noastre naționale a fost subliniată în Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român.

¹ De pildă la Doboșeni (Transilvania), Cireșu (Oltenia), Cățelul Nou (Muntenia), Butnărești, Poiana (Moldova) etc., datând din epoca dacică.

² De pildă la Cincis și Bratei în Transilvania (sec. II și respectiv V e.n.), la Budureasca, Tîrgșor și Vadul Săpat în Muntenia (sec. VI și respectiv VIII—IX), precum și în alte localități de pe întreg teritoriul românesc, despre care vom vorbi mai jos.

etapa actuală a cercetărilor, evidențierea unor anumite caracteristici ale mijloacelor și procedeelor tehnologice transmise din epoca dacică pînă în epoca medievală, în măsură să sublinieze, după părerea noastră, continuitatea pe aceste meleaguri a populației autohtone, rămasă locului în ciuda atitor vicisitudinii istorice. Este inutil să mai arătăm, fiind un lucru acceptat în genere de toată lumea, că, în comparație cu alte preocupări, îndeletnicirile de extractie și de prelucrare a metalelor, documentate pe o îndelungată perioadă istorică în aceeași regiune, conferă populației care le practică caracterul unei populații stabile, sedentare, aceste preocupări fiind incompatibile cu nomadismul în general și al popoarelor migratoare în special.

Pe lîngă atestarea continuității poporului nostru și a nivelului tehnologic în exploatarea metalelor, cercetarea vechilor preocupări miniere ar putea avea însă și o altă însemnatate, legată de prevederile planului economic al țării noastre prin semnalarea localităților unde în trecut s-au întreprins diverse exploatari de minerale utile, susceptibile să contribuie astăzi la creșterea rezervelor miniere, imperativ formulat în Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român³.

În lucrarea de față vom încerca să prezintăm aspecte ale vechilor preocupări miniere în trecutul poporului nostru, semnalând localitățile de pe teritoriul Moldovei, Munteniei și Dobrogii, în care direct sau indirect sunt atestate extractia și prelucrarea unora dintre mineralele utile de bază, începînd cu momentul încheierii procesului de etnogeneză românească și pînă la începutul secolului al XVIII-lea; vom căuta să facem unele considerații privind procedeele și mijloacele tehnice de extractie și de prelucrare a acestor minerale, în măsură să putem aprecia, comparativ cu situația din diferite țări europene, nivelul tehnicii miniere din patria noastră în epoca menționată mai sus.

Cercetările arheologice efectuate în diferite localități de pe teritoriul Țării Românești, Dobrogii și Moldovei au arătat că în perioada de început a feudalismului (secolele X—XIV) locuitorii din așezările cercetate aveau printre alte preocupări și pe aceea a exploatarii metalelor. Săpăturile efectuate în Țara Românească în așezările de la Vadul Săpat (reg. Ploiești) datînd din secolele VIII—IX, de la Dridu⁴ și Alexandria⁵ (reg. București) și de la Bucov⁶ (reg. Ploiești) datînd din secolul al X-lea, săpăturile efectuate în așezările de la București (Piața de Flori), Ciurelu, Buftea, Băneasa, Mogo-

³ Importanța problemei asupra căreia stăruim, sub cele două aspecte prezentate, a fost subliniată cu prilejul discuțiilor, din cadrul cercurilor de învățămînt teoretic din Institutul de istorie, scoțîndu-se în evidență aportul pe care l-ar putea aduce cercetarea istorică la dezvoltarea economiei noastre naționale.

⁴ Ion Nestor, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 551; VI, p. 599.

⁵ B. Mitrea și C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 178.

⁶ M. Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 495; VI, p. 567, 568 și 572; vol. VII, 545—546; S.C.I.V., 1959, fir. 1, p. 82—83.

șoaiă⁷ și Mărculești⁸ (reg. București) și Verbița (reg. Oltenia)⁹ datând din secolele X–XI, precum și cele efectuate în așezarea de la Cetățenii din Vale¹⁰ (reg. Argeș) datând din secolele XIII–XIV sau la Malu Roșu (reg. București)¹¹, au scos la iveală o cantitate însemnată de zgură și lupe de fier, rezultate din operația de extractie a fierului din minereu. Materiale asemănătoare au mai fost descoperite în cantități însemnante pe teritoriul Dobrogiei, în așezarea de la Garvăni-Dinogetia datând din secolele X–XII¹², în așezarea de la Capidava¹³, precum și în cea de la Păcuiul lui Soare datând din secolele X–XIV¹⁴; în Moldova, zgură și lupe de fier, ca și resturi din cuporul de redus, s-au descoperit la Bîrlad¹⁵, Hlincea¹⁶ și în alte localități, datând din secolele XII–XIV.

Reține în mod deosebit atenția descoperirea fragmentelor unor cuptoare de redus minereul de fier, pe baza cărora se pot formula unele încheieri cu totul noi, deosebit de interesante în ceea ce privește mai întâi nivelul tehnic al operațiilor de reducere a minereului în epoca timpurie a feudalismului (secolele X–XIV) pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești; în al doilea rînd, dar de o importanță primordială în legătură cu permanența așezărilor din vremea indicată, asemenea preocupări ne pot da, așa cum arătam mai sus, măsura procesului de stabilitate a populației respective,

În săpăturile efectuate la Bîrlad au fost descoperite, într-un complex foarte bogat în bucăți masive de zgură și de lupe de fier, resturile unor cuptoare de redus minereu datând din secolul al XII-lea¹⁷. Observații mai amănunțite s-au făcut însă pe resturile cuporului de redus descoperit la Hlincea datând din secolele XIII–XIV. Cuporul de redus minereul de fier era săpat în pantă și avea forma ovală cu diametrul de circa 1 m. Interiorul era lutuit cu o fețuală de lut nisipos refractară. Creuzetul conținea o mare cantitate de cărbune și zgură de fier. Printre bucățile de zgură a fost identificat un fragment dintr-un tub de lut ars

⁷ I. Ionașcu, S. Morintz, D. Rosetti și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la București*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII, p. 662; P. Panait, *Observații arheologice ...*, în *Cercetări arheologice în București*, p. 140; idem, *Săpăturile de la București Noi*, 1960, Sectorul Alba, în *Cercetări arheologice în București*, p. 111; idem, *Contribuții arheologice la cunoașterea satului în secolul al XV-lea pe teritoriul de azi al Bucureștilor*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 224, nota 3.

⁸ P. Diaconu, *Săpăturile de la Mărculești-Viișoara*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 544.

⁹ *Materiale și cercetări arheologice*, VI, p. 90.

¹⁰ D. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Cetățenii din Vale*, ms. la Institutul de arheologie București.

¹¹ *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, p. 135.

¹² I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Garvăni (sec. X–XII)*, în S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 1–2, p. 100–104; S.C.I.V., an. II (1951), nr. 1, p. 42–43; cf. *Materiale și cercetări arheologice*, IV, p. 205.

¹³ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 139–141, 233.

¹⁴ P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 589 și urm.; VII, p. 604.

¹⁵ Comunicare făcută de către cercetătorul D. Teodoru cu prilejul discuției pe marginea machetei vol. I din *Istoria României*.

¹⁶ S.C.I.V., an. V (1954), nr. 1–2, p. 240–242; an. VI (1955), nr. 3–4, p. 694–695.

¹⁷ Vezi nota 15; planul acestor cuptoare a fost redat în *Istoria României*, vol. II, p. 61,

și un rest din foalele cu ajutorul cărora se activă arderea în interiorul cuporului¹⁸.

Din aceste observații rezultă două lucruri deosebit de importante. Cuporul de redus descoperit la Hlincea era construit la suprafața solului (cu excepția creuzetului care fusese săpat în pămînt și în care se scurgea metalul redus), spre deosebire de tehnica reducerii minereului de fier în gropi simple sau în oale de lut, procedee tehnologice inferioare folosite mai cu seamă în epocile anterioare secolului al X-lea¹⁹.

În al doilea rînd, cuporul funcționa pe baza unui curent de aer introdus condiționat cu ajutorul foalelor de mînă, dovedă fiind fragmentul tubular descoperit în interiorul cuporului. Această ultimă constatare ne oferă posibilitatea aprecierii nivelului tehnologic al procesului de reducere, condiție esențială în încercarea de a stabili — cu destulă aproxi-mație, firește — randamentul unor asemenea mijloace de producție.

Prezența acestor vestigii ale trecutului în așezările feudale timpurii de pe teritoriul Moldovei și al Tării Românești (inclusiv teritoriul Dobrogii) dovedește în mod incontestabil existența la unii dintre locuitorii așezărilor respective a unor preocupări de exploatare a minereurilor metalifere (în primul rînd a minereului de fier), de reducere a lui și de prelucrare a metalului obținut, preocupări atestate de prezența minereului, a cup-

¹⁸ S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 3—4, p. 694—695 (fig. 5). Fragmente similare s-au descoperit pe teritoriul U.R.S.S. În gorodiștile Gorodsk, Starodvor și Riazani datind din secolele XI—XIII. Aceste tuburi, numite „сопла”, erau de forme diferite: cilindrice, prismatice, conice (B. A. Kolcin, *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси*, în *Материалы и исследование*, nr. 32, p. 28 și 33—34). În Polonia, fragmente identice au fost descoperite la Racit, Kotlove și Ocovia datind din secolele X—XIII (S. Iasmosz, *Materiały do wezesnosredniowiecznego hutnictwa w Wielkopolsce*, în *Sprawozdania archeologiczne*, Wrocław, an. IV (1957), p. 191—199, fig. 5). Pe plan european, cuporul descoperit la Hlincea se asemănă, din punctul de vedere al tehnicii construcției și al randamentului, cu cupoarele de redus din secolele XI—XIII descoperite în gorodiștea bulgarilor de pe Volga, cu cele descoperite la Gorodsk și Starodvor din U.R.S.S. (B. A. Kolcin, *Техника обработки металла в древней Руси*, Moscova, 1953, p. 28; cf. idem, *Черная металлургия*, în op. cit., p. 30—31; cf. A. M. Efimova, *Новые данные о болгарской металлургии*, în *Краткие сообщения*, Moscova, 1956, nr. 62, p. 136), cu cele din Silezia, de la Moczydlenica Klasztorna (W. Hensel, *Slowianszczyzna w czeskosrednio wieczna*, Poznán, 1952, p. 183—184; idem, *Zarys Kultury materialnej*, Varșovia, 1956, p. 155). Cuporul de redus este redat după cercetările lui P. Weierhausen, *Vorgeschichtlich Eisenhütte*. În Germania, asemenea tipuri de cupoare se întâlnesc încă din epoca romană, de pildă cele descoperite la Eisenberg și Saalburg datind din secolul al II-lea e.n. (B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, în *Kultur und technik*, D. 6, Berlin, 1954, p. 23—24, fig. 11); cele din secolul al X-lea, descoperite la Schlaupitz și în districtele Nimptsch și Trebnitz, au o construcție oarecum deosebită (*ibidem*, p. 24). În Ungaria, un cupor asemănător cu cel de la Hlincea s-a descoperit la Diósgyör datind din secolul al X-lea (cuporul se află expus în muzeul din localitate).

¹⁹ În Rusia, trecerea la folosirea cupoarelor de redus construite la suprafața solului s-a făcut aproximativ în secolul al X-lea (B. A. Rîbakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, cap. II, p. 7). În Polonia, trecerea de la faza de reducere a fierului în gropi săpate în pămînt la faza de reducere a fierului în cupoare construite la suprafața solului, utilizând cărbunele de lemn și foalele, s-a făcut în secolele IX—X (B. Zientara, *Ze studiów nad historią techniki polskiego hutnictwa żelaznego do XVII wieku*, în *Przegląd historyczny*, Varșovia, tom. XLIII, 1952, nr. 2, p. 195—242). În Germania, cupoare de redus minereul, construite parțial la suprafața solului, se întâlnesc încă din epoca romană, de pildă cuporul descoperit la Mittelkärtner, care funcționa pe baza curentului de aer natural (B. Neumann, op. cit., p. 21).

toarelor de redus acest minereu, a atelierelor de fierărie descoperite²⁰, într-o vreme în care toate cele trei operații tehnice se înmănușchiau în preocupațiile acelaiași sau mai multor indivizi. Luată separat, problema extractiei minereului din minele metalifere comportă, după părerea noastră, unele explicații suplimentare. Întrebarea care necesită răspunsul cuvenit este cea privitoare la proveniența materiei prime, a minereului în spătă. Este vorba de minereu extras din localitățile miniere existente pe teritoriul Moldovei și Țării Românești sau este vorba de minereu adus din alte părți, din Transilvania de pildă. Ori care ar fi răspunsul pe care vom încerca să-l schițăm în cele ce urmează, trebuie să recunoaștem de la bun început că dovezi directe în această chestiune nu există pînă în prezent. De aceea în încercarea noastră de a soluționa problema naturii și a locului de proveniență a minereului redus și prelucrat în așezările deja menționate ne vom folosi de unele observații și constatări care s-au desprins în urma cercetărilor efectuate pe materialele descoperite, precum și de unele considerente de ordin logic și comparativ, de concluziile unor specialiști geologi de la Întreprinderea de geologie și prospecționi din cadrul Comitetului de Stat al Geologiei și de la Institutul de geologie din București.

O primă observație se referă la apropierea și chiar la identitatea, de loc întîmplătoare, care există între așezările în care s-au descoperit resturile activității de reducere și prelucrare a metalelor în genere și depozitele miniere bogate în zăcăminte metalifere. Un exemplu în această privință îl constituie așezările de la Garvăń-Dinogetia, Capidava și Păcuiul lui Soare, care se aprovizionau cu minereu din mineralizațiile din zăcămîntul de fier de la Iulia, situat la sud-vest de Tulcea, din zonele de oxidație ale zăcămîntului de pirită de la Altînpepe, Măcin, Caracliu, Piatra Roșie, Greci, Blasova²¹, precum și din concrețiunile de oxizi de fier care intră în cantitate mică în constituția teraselor Dunării sau în masa nisipurilor sarmatiene de pe văile situate la sud de Păcuiul lui Soare.

Pentru locuitorii așezărilor de la Bucov, Vadul Săpat, Tîrgșor și Budureasca, unde s-au descoperit urme ale reducerii minereurilor de fier, sursa de minereu o puteau constitui anumite nivele ale formațiilor pliocene din zona subcarpatică, unde apar pe alocuri intercalării de oxizi de fier suficiente satisfacerii unor cerințe limitate pentru acea vreme (secolele

²⁰ La Garvăń, secolele X–XII, în așa-numita casă a fierarului dezvelită în 1950, s-a descoperit o mare cantitate de materie primă sub formă de bârci de fier, plumb, aramă, obiecte finite sau în curs de prelucrare, tipare meșteșugărești (I. Barnea, op. cit., în S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 1–2, p. 101). La Bucov, secolul al X-lea, într-un atelier de fierar au fost descoperite lupe de fier, vatra de încălzire a metalului, unele de fierărie (M. Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, p. 568–569; cf. idem, *Contribuții la cunoașterea culturii struromânești*, în S.C.I.V., 1959, nr. 1, p. 82–83). De asemenea, indicii au fost descoperite și la Capidava și Hlincea, sec. X, XIII–XIV (Gr. Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 141; *Şantierul Hlincea-Iași*, în S.C.I.V., an. IV (1953), nr. 1–2, p. 330). La Bitca Doamnei s-au descoperit numeroase unele de fierărie: nicovală, clește, sfredel, pilă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului următor (C. Mătară și I. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII p. 346–348).

²¹ P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralologică a României*, prelucrate de D. M. Cădere, București, 1925, partea I, p. 9 și urm., partea a II-a, p. 21 și urm.

VIII-X)²². Rămîne în suspensie problema provenienței minereurilor de fier reduse într-o serie de localități: București cu împrejurimile (Mogoșoaia, Ciurelu, Buftea, Străulești), Mărculești, Dridu în cîmpie; Malu Roșu, Alexandria și Verbița pe Dunăre; Cetățenii din Vale în regiunea colinară; Hlincea-Iași și Bîrlad în podișul Moldovei. În cazul în care posibilități locale de aprovizionare cu minereu a meșterilor topitori din așezările menționate nu există, nu ne rămîne decît să presupunem aducerea lui din locuri mai mult sau mai puțin depărtate, unde s-a constatat prezența unor asemenea bogății (regiunea subcarpatică în speță), deși problema dificultăților de transport²³ a minereului de la depărtări mari în condițiile secolelor X—XIV ne face să ne gîndim la existența unor surse apropriate de locul de reducere și de prelucrare a metalului. O proveniență mai depărtată de teritoriile menționate a materiei prime, a minereului deci (aramă, fier etc.), fie ea chiar și transilvăneană, ni se pare, dacă luăm în considerare pe lîngă alte implicații de ordin social-politic și sfera foarte limitată a schimburilor economice în perioada feudalismului timpuriu pe teritoriul patriei noastre, greu de acceptat. Dar chiar cu admiterea unei anumite cantități de minereu „importată” din centrele miniere transilvăneene, căci din alte centre mai îndepărtate nu poate fi vorba, extractia metalului în așezările de pe teritoriul Moldovei și Tării Românești, dovedită din plin de existența cupoarelor de redus și de prelucrarea metalului obținut, de asemenea intens dovedită, demonstrează viu interes manifestat de meșterii noștri față de una dintre cele mai importante ramuri de activitate meșteșugărească din secolele X—XIV.

Documentarea preocupărilor miniere (extracție-prelucrare) în așezările omenești de pe teritoriul Moldovei și al Tării Românești din secolele X—XIV, cu o tradiție foarte veche, după cum am văzut într-unul din cazurile de mai sus, cu posibilitatea de a preciza, în funcție de tehnica procesului de reducere a minereului și a prelucrării metalului, continuitatea preocupărilor în cadrul aceleiași comunități, exclude de la bun început practicarea acestor îndeletniciri de către o populație nomadă. Din contra, aceste preocupări, incompatibile cu nomadismul, moștenite din generație în generație de-a lungul multor sute de ani, caracterizează o populație sedentară.

²² „Pentru topitorii din vecinătatea localităților Baia de Aramă și de Fier din Oltenia, locul de proveniență a minereurilor folosite este ușor de dedus dacă avem în vedere existența unor intense procese de oxidare a mineralizațiilor de pirită aflatăore în perimetrele acestor exploatari care au dus la transformarea acestora în oxizi de fier (limonit). Topitorii din Dobrogea, de la Garvăni, Capidava și Păcuilui lui Soare se aprovizionau cu minereu din mineralizațiile din zăcămîntul de fier de la Iulia, situat la sud-vest de Tulcea, din zonele de oxidație ale zăcămîntului de pirită cupriferă de la Altintepé și respectiv din concrețiunile de oxizi de fier care intră în cantitate mică în constituția teraselor Dunării sau în masa nisipurilor sarmatiene de pe văile situate la sud de Păcuilui lui Soare.

Avind în vedere faptul că în anumite nivele ale formațiunilor pliocene din zona subcarpatică apar pe alocuri intercalării centimetrice de oxizi de fier, considerăm că acestea ar fi putut constitui o sursă de minereu de fier pentru miciile topitorii existente la Tîrgsor, Bucov, Vadul Săpat și Budurăasca. Topitorii ale căror resturi s-au găsit la vest de Siret, pe teritoriile localităților Hangu, Buhalnița și Porcești și chiar Suceava, au avut o sursă bogată de aprovizionare cu minereu de fier în lenticile de siderit care apar ca intercalări în marno-calcarele de vîrstă cretacic inferior din zona flișului Carpaților Orientali” (extrase din referatul întocmit de tov. D. Constantinoi de la Întreprinderea de geologie și prospecționi din cadrul Comitetului de Stat al geologiei, București).

²³ Tocmai aceste dificultăți de transport i-au silit pe topitori să se stabilească în apropierea minelor (J. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 74).

Dezvoltarea raporturilor feudale din cadrul societății românești după întemeierea, la mijlocul secolului al XIV-lea, a statelor feudale de sine stătătoare Țara Românească și Moldova a creat condiții prielnice, ca în atîtea alte privințe, și în domeniul exploatarii bogățiilor miniere. O parte însemnată din această activitate de exploatare a metalelor din Moldova și din Țara Românească de-a lungul epocii feudalismului dezvoltat (secolele XIV—XVII) poate fi astăzi cunoscută prin cercetarea mai cu seamă a documentelor interne emise de cancelariile domnești ale celor două țări române, care reflectă această preocupare. Studierea acestor izvoare poate preciza locul de extractie a diverselor minerale utile, ritmul activității miniere în diferite momente ale perioadei menționate, ca și eventualele modificări în tehnica extractiei metalelor.

Din punctul de vedere al proprietății și al modului de exploatare a bogățiilor miniere, documentele aduc pentru perioada feudalismului dezvoltat unele precizări demne de luat în considerare. Cea mai largă și mai susținută activitate de exploatare a metalelor (fier, aramă etc.) se făcea, cum era și firesc, pe seama domnească. Cele mai importante rezerve miniere erau exploataate de către domnie pentru împlinirea nevoilor statului, recurgîndu-se la cei mai pricepuți meșteri și utilizîndu-se mijloace tehnice capabile de un randament cît mai ridicat.

Alături de domnie, marii proprietari exploatau și ei bogățiile subsolului, în cadrul imunității acordate de domnie, prin făurarii satelor domeniale pe a căror ocină se aflau zăcăminte, utilizînd pentru nevoile limitate de la curțile boierești sau de la mănăstiri mijloace rudimentare de extractie a metalelor. Domnia își rezerva însă dreptul, așa cum vom vedea mai departe, de a lua pe seamă domnească, atunci cînd interesele o cereau, o astfel de exploatare domenală, achitînd proprietarului costul integral al unei asemenea parcele de pămînt ²⁴.

²⁴ Metalele prețioase erau exploataate, în principal, de către domnie. În Europa medievală, situația în domeniul exploatarii miniere era oarecum diferită de la țară la țară. În regatul celor două Sicilii, potrivit relatărilor lui Ricard de San Germano, fierul, arama și mătasea crudă constituau în secolele XII—XIII monopolul regelui („Revista istorică”, XIV (1928), nr. 7—9, p. 281). În Germania, unele mine aparțineau proprietarului locului, care le exploata cu mînă de lucru sătească sau le puteau ceda altora în schimbul unei redevențe (T. A. Rickard, *L'homme et les métaux (Man and metals)*, traducere din limba engleză de F. Laparra, Paris, 1938, p. 238). În Rusia, în secolul al XVII-lea, existau furnale în proprietatea unor mănăstiri (B. A. Ribaakov, *op. cit.*, cap. VI, p. 6). În Ungaria, minele, salinele, vămile etc. erau socotite în secolele XIV—XV ca surse de venituri regale (Hurmuzaki, II, P₆, p. 62; Hurmuzaki, I, P₂, p. 285). În Bulgaria, proprietatea minelor avea în secolele XVI—XVIII un caracter privat. Ele erau exploataate de asociații de mineri sau chiar de proprietarul locului, cu un control însă foarte sever din partea statului (B. Nikolaev, *Характерът на минните предпиния и резултатът на рударския труъд в нашите земи през XVII и XVIII в.*, Sofia, 1954, p. 37 și urm.). În Polonia secolului al XVIII-lea, proprietarii minelor, pentru a atrage lucrători, asigurau acestora avantaje materiale. Se utiliza însă și mîna de lucru servilă (Jan Pazdur, *Oddziaływanie przemysłu zagłębia staropolskiego na stosunki wiejskie w XVII w.*, în *Przegląd historyczny*, Varșovia, 1952, tom. XLIII, nr. 3—4 p. 506—517). Minele de fier din Hunedoara constituau proprietate privată în secolul al XVII-lea (D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, tom. I—II, p. 32—42). Minele de aur și de argint constituau însă peste tot proprietate regală (vezi, pentru situația de pe vremea Merovingienilor și a lui Otto cel Mare, T. A. Rickard, *op. cit.*, p. 223—226; pentru Ungaria, vezi Hurmuzaki, II, P₂, p. 9, 214).

Primul document intern cunoscut emis de cancelaria domnească care atestă preocuparea domniei de exploatare a rezervelor de minereu aflate pe teritoriul Ţării Româneşti datează de la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Încă de la începutul domniei, Mircea cel Bătrân angajază un meşter specialist, pe nume Cip Hanăş²⁵, pentru exploatarea aramei din minele de la Bratilov din Oltenia²⁶. Documentul care menţionează această stare de lucruri datează din anii 1391–1392. Confirmind mănăstirii Tismana vechile ei proprietăţi, Mircea cel Bătrân îi dăruieşte în plus, pe lîngă unele sate, selişti şi bălti, „şi venitul care este al domniei mele de la roşile lui Cip Hanoş care le-a făcut de curînd la Bratilov”²⁷. Această danie este confirmată în anii următori şi în domniile următoare de mai multe ori. Prima confirmare datează din 1392 şi aduce o precizare în legătură cu cantitatea de aramă donată mănăstirii. Documentul arată printre altele: „şi de la roşile lui Ciop Hanoş la Bratilov, zeciuială de aramă”²⁸, formulă care se repetă, cu mici deosebiri, şi în confirmările ulterioare din 1400–1418²⁹, 1439 august 2³⁰ şi 1464 iulie 10³¹.

Primul document conţine unele indicaţii foarte importante privind procesul de extracţie a aramei. Expresia „care le-a făcut de curînd ...” (о чинилъ ного) indică o recentă dare în exploatare a minelor de la Bratilov prin angajarea de către domnie a meşterului amintit. Documentul ne oferă în acelaşi timp şi unele date tehnologice privind procesul de extracţie şi de reducere a minereului respectiv. Extracţia minereului din mină şi reducerea lui în cuptoare constituiau preocupări ale aceloraşi meşteri: minereul scos din mină, probabil într-un mod asemănător cu cel din veacurile precedente, era redus chiar la locul de extracţie cu ajutorul cuptoarelor. Introducerea aerului în cuptoare se făcea cu ajutorul foalelor actionate de forţă hidraulică. „Roşile” (кола) pomenite în document nu sunt altceva decât instalaţiile prevăzute cu roţi actionate de forţă apei rîului Brebina al căror ax punea în mişcare foalele care introduceau în cuporul-furnal curentul de aer necesar procesului de reducere a oxizilor³².

Cu excepţia primului document, în care nu se specifică ce cantitate de aramă este donată Tismanei, confirmările ulterioare indică a zecea parte din întreaga cantitate de aramă extrasă la „roşile” meşterului Csap Ianoş drept danie acordată de domnie mănăstirii Tismana. Cât reprezenta anual această cotă parte din întregul venit este greu de ştiut. Dacă luăm

²⁵ Numele lui apare în documente în chipuri diferite: Cip Hanoş, Cop Hanov, Cop Hanus.

²⁶ Exploatarea minelor de la Baia de Aramă este străveche. Mircea cel Bătrân este primul voievod al Ţării Româneşti cunoscut care intervine în organizarea exploatarii minereului de aramă de aici pe seama domnească.

²⁷ „...Доходъкъ що е господствамъ шт. кола чинъ Хануша цио е означилъ ного на братилюе...”, în *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 45 şi 306; cf. P.P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân*, în „Revista istorică română”, vol. VII, 1937, p. 6.

²⁸ „... шт. Ханови кола на братилюе дасятоокъ тълан”; în *Doc. priv. ist. Rom.*, veac XIII, XIV, şi XV, B, p. 47; documentul este greşit datat; vezi pentru aceasta *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, p. 40.

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 61; data modificată după *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, p. 53.

³⁰ *Ibidem*, p. 105.

³¹ *Ibidem*, p. 135.

³² Vom reveni mai jos cu unele amănunte asupra operaţiei de reducere a oxizilor de cupru pe baza unor mărturii din secolul al XVII-lea.

ca termen de comparație cantitatea de 200 000 de ocale de aramă care reprezenta productivitatea unei asemenea instalații de la Baia de Aramă la mijlocul secolului al XVII-lea³³ și ținând seama de condițiile tehnologice rudimentare de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, productivitatea „rotiilor” lui Mircea cel Bătrân era incomparabil mai mică. Oricără am reduce însă randamentul acestei instalații, totuși se poate aprecia că se extragea o cantitate destul de însemnată de aramă care reprezenta venitul domniei, din care a zecea parte era donată Tismanei. Cât privește remunerarea meșterilor, lipsesc orice fel de date.

Ultimul document care menționează exploatarea aramei din mina de la Bratilov datează din 10 iulie 1464³⁴. După această dată actele de confirmare a proprietăților mănăstirii Tismana păstrează o totală tacere asupra zecuelii de aramă de la mina de la Bratilov. Este posibil ca, din cauza epuizării rezervelor miniere, exploatarea minei din acest loc să fi incetat.

Măsura exploatarii fierului și aramei pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele XV – XVI ne-o dau documentele scrise și cele arheologice, cele din urmă fiind specifice așezărilor unde s-au efectuat cercetări arheologice pe o scară mai mare. O mărturie a exploatarii și prelucrării fierului și aramei în secolele XV – XVI o constituie descoarjarea unor resturi din cuptorul-furnal și a unei însemnate cantități de bucăți de zgură de fier și aramă în săpăturile efectuate la Suceava³⁵, Iași³⁶, Probotă³⁷, București³⁸, Tîrgșor³⁹, Coconi⁴⁰, mănăstirea Putna⁴¹, mănăstirea Slatina⁴², Radovanu (raionul Oltenița)⁴³, ceea ce dovedește o intensă activitate de extractie și de prelucrare a celor două metale în așezările menționate mai sus.

Unele documente scrise atestă și ele, uneori indirect, exploatarea fierului și aramei pe teritoriul celor două țări române. Comercializarea fierului, de pildă, pe piața internă, de către oamenii mănăstirii Cozia la 7 august 1451 presupune, fără îndoială, exploatarea lui de pe proprietățile mănăstirii⁴⁴. O situație similară se constată și în cazul locuitorilor

³³ Vezi mai jos.

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV și XV, B, p. 135.

³⁵ S.C.I.V., 1955, nr. 3–4, p. 760, 773–774 (Raportul de săpături arheologice de la Suceava pe 1954); *Materiale și cercetări arheologice*, vol. IV, p. 244, 250; T. Martinovici, *Meșteșugul metalurgiei pe teritoriul Cetății de Scaun de la Suceava*, în S.C.I.V., 1961, nr. 2, p. 320–321, 325.

³⁶ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 275; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956–1960*, în *Arheologia Moldovei*, II–III, p. 415.

³⁷ Raportul de săpături pe anul 1955 de la mănăstirea Probotă (ms. la Inst. de arheologie, București).

³⁸ D. Rosetti, *București de odinioară (Curtea Veche)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 649 și 664–665.

³⁹ Gh. Diaconu, S. Morintz, D. Rosetti și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Tîrgșorul Vechi (r. și reg. Ploiești)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, V, p. 622; vezi și raportul de săpături pe anii 1960–1961, ms. la Inst. de arheologie București.

⁴⁰ N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat din Țara Românească în sec. XIV–XV*, în S.C.I.V., an. XIII (1962), nr. 1, p. 59–80.

⁴¹ T. Martinovici, *op. cit.*, p. 322.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ M. Comșa, *Sondajul de la Radovanu („Pe Neguleasă”)*, raion Oltenița, ms. la Institutul de arheologie, București.

⁴⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV și XV, B, p. 122.

satului Negoești din Moldova; ei sănt scutiți la 13 martie 1466 de vamă pentru comercializarea produselor lor, printre care și fier⁴⁵.

Alte documente scrise atestă existența unor „băi” în înțelesul de zăcămînt minier. De pildă, la 3 aprilie 1488, cu prilejul fixării hotarelor satului Cosmin din ținutul Cernăuțiului, se menționează locul „la baia Coziei și prin baie pînă la drumul mic”⁴⁶. La 18 ianuarie 1480 apare pentru prima oară menționat în actele de care dispunem satul Baia de Fier din Gorj⁴⁷, de unde, așa cum vom vedea mai jos, s-a exploata fierul pe o perioadă îndelungată. Vechi îndeletniciri miniere existau și la Baia Moldovenească, unde în secolul al XVII-lea era menționată o baie de fier⁴⁸. De unde provineea minereul de fier sau de aramă redus și prelucrat în localitățile pomenite mai sus sau fierul care făcea obiectul comercializării unei părți din produsele locuitorilor din Negoești sau ale domeniului mănăstirii Cozia sănt cheștiuni la care vom încerca să răspundem în cele ce urmează.

Cercetările mineralogice efectuate la începutul secolului nostru au dovedit existența unor surse miniere în zona flișului Carpaților Orientali, acolo unde se situează multe dintre localitățile enumerate mai sus. Probe de minereu de fier sub formă de magnetit și limonit există în împrejurimile Cîmpulungului Modovenesc și în apropiere de Vatra Dornei, într-o serie de localități ca: Arșița, Cîrlibaba, Șarul Dornei, Pojorîta, Iacobeni, Leșul Ursului, Dealul Negru, Broșteni, Fundul Moldovei, Gura Negri etc.⁴⁹. La sud de Carpați, prezența minereurilor metalifere este atestată în regiunea R. Vilcea, la Govora și la Căpățîneni (Argeș)⁵⁰, și bine înțeles la Baia de Fier și Baia de Aramă. În cazul localităților aflate în preajma acestor rezerve miniere, minereul era redus la gura minei; în cazul localităților mai depărtate este posibil ca minereul să fi fost transportat în localitatea respectivă și redus acolo, după cum o dovedesc resturile cupoarelor de redus și zgura de fier scoasă la iveală. Este necesar însă să rămînă în atenția geologilor problema aprovisionării cu minereu a unor localități dintre cele enumerate, situate la depărtări mari de zona cristalină a Carpaților, pentru eventuala depistare a unor rezerve miniere încă necunoscute. Pentru a ne face o imagine mai completă în ceea ce privește exploatarea fierului și a aramei în Țara Românească și Moldova în secolele XV—XVI trebuie să luăm în considerare și unele topice menționate în documente în această vreme, topice care indică

⁴⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 342—343.

⁴⁶ *Ibidem*, vol II, p. 92.

⁴⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV și XV, B, p. 165—166. Cercetările arheologice efectuate la Baia de Fier au precizat, printre altele locul extracției minereului, depozitarea lui, locul de reducere cu ajutorul unor instalații care foloseau forța apei, datând cel puțin din secolul al XVI-lea (S.C.I.V., an. IV (1953), nr. 1—2, p. 209).

⁴⁸ Unele considerații asupra orașului Baia ca centru minier, cu bibliografia respectivă, vezi la E. Virtosu, *Din sigilografie Moldovei și a Tării Românești*, în *Doc. priv. ist. Rom. Introducere*, vol. II, p. 462 și 474—475; cf. D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în „*Studii și cercet. științifice*”, Iași, 1955, an. IV, nr. 3—4, passim.

⁴⁹ P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralologică a României*, prelucrate de D.M. Cădere, București, 1925, partea I, p. 9 și urm.; partea a II-a, p. 21. și urm.; cf. Komis Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munții Moldovei*, în „*Foiletonul zimbrului*”, Iași, 1855, nr. 19, mai 29, p. 145—147.

⁵⁰ P. Poni, *op. cit.*

centre de exploatare și de prelucrare a metalelor, ca, de pildă, Faurii⁵¹ din ținutul Neamț, Făurei⁵² mai jos de Bîrlad, Faurii pe Jijia⁵³ și Băiași în Țara Românească⁵⁴.

Metalele prețioase (aurul, argintul) se extrăgeau, în principal, din nisipurile aurifere ale diferitelor râuri din Moldova și din Țara Românească. Diversi călători străini care au trecut prin țările noastre în secolul al XVI-lea consemnează în scrisorile lor această activitate de extractie a celor două metale prețioase. Jacques Bongars, de pildă, scria în 1585 că „Țara Românească este o țară bogată..., având mine de aur și de argint... Chiar aurul se scoate în mare cantitate din râuri”⁵⁵. Giovanni Botero amintea și el că Moldova „are râuri care conțin aur și nu-i lipsesc mine de aur și de argint”⁵⁶. Este vorba de zăcăminte secundare din aluviunile râurilor Lotru, Jiu, Olănești, Olt, Argeș, Ialomița, Buzău, Bistrița⁵⁷. Un anonim ungur, bun cunoșător al Moldovei, semnală în regiunea Sucevei munți bogați în mine de aur și de argint⁵⁸. Pentru obținerea aurului din conglomeratul de roci cu care era asociat, existau steampuri de pisat, puse în mișcare de forță hidraulică. Asemenea instalații, denumite în documente „stupa”, erau menționate la 23 aprilie 1448 în Moldova la Baia⁵⁹. Actele de la începutul secolului al XVI-lea ne procură unele știri mai exacte în legătură cu lucrări de prospectare a metalelor prețioase și de exploatare a lor din mine. În 1515 Bogdan voievod scria bistritenilor în legătură cu aurarii din munții Moldovei, care, călcindu-și jurămîntul, vindeau la Bistrița aurul datorat domnului⁶⁰. Ștefan Iăncu voievod trimitea la 13 februarie 1522 pe Toma aurarul să-i aducă de la Bistrița niște fugari care, după ce primiseră plata pentru căutarea aurului în munți, fugiseră în Transilvania⁶¹. Petru Rareș și apoi fiul său Iliaș, beneficiind de posesiunile Moldovei în Transilvania, au exploataat minele de aur de la Rodna. La 10 mai 1555 Iliaș scria bistritenilor că are nevoie de 200 de măsuri de grâu pentru lucrătorii săi de la Rodna⁶². Comisarii regali Bornemiza și Wernher, însarcinați a întocmi o situație cât mai completă asupra producției miniere din Transilvania, relatează în raportul lor, că la „posesiunea Rodna sînt mine de argint deosebit de bune la o depărtare de 3 mile de Bistrița, care, împreună cu alte patru sate ale cămării de topire, aparțin acestei cetăți cu drept de

⁵¹ Doc. priv. ist. Rom., veac. XIV—XV, A, vol. I, p. 356; pentru existența în această zonă a minereurilor, vezi K. M. Hodocin, op. cit., p. 147.

⁵² Doc. priv. Ist. Rom., Veac. XIV, XV, A, vol. II, p. 107; cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 371.

⁵³ Doc. priv. ist. Rom., veac. XVI, A, vol. I, p. 162.

⁵⁴ Doc. priv. ist. Rom., veac. XVI, B, vol. III, p. 1.

⁵⁵ Fragment reproducă de N. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. 190.

⁵⁶ Traducere efectuată la Institutul de istorie după ediția lui Bergamo, *La relationi universali di Giovanni Botero*, Benese, I, p. 162 și urm.

⁵⁷ Murgoci, Porucic, Osiceanu, Meruț, Pascu, *Industria minieră în România în 1907*.

⁵⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929, vol. I, p. 190.

⁵⁹ Doc. priv. ist. Rom., veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 228.

⁶⁰ Hurmuzaki, XV, P. I, p. 230—231.

⁶¹ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, P. I, p. XI, XII; cf. C. Moisil, *12 scrisori domnești din arhiva orașului Bistrița*, p. 13—20; Bibl. Acad. Rom., Berger, III, p. 20, nr. 736.

⁶² Hurmuzaki, XV, P. I, p. 482.

proprietate, dar aceste locuri le-a cotropit voievodul Moldovei Petru, tatăl voievodului de acum, Ștefan... În ele lucrează în clipa de față oameni săraci fugiți de aiurea, printre care se spune că ar fi și unii anabaptiști”⁶³.

Un mineral despre a cărui exploatare documentele din secolul al XV-lea ne furnizează primele mărturii este păcura. Nefiind utilizat decât în scopuri minore (ungerea osilor carelor, la iluminat și uneori cu rosturi farmaceutice), acest mineral era extras după sistemul puțurilor sau fintinilor, nesistematisch și într-o măsură foarte limitată. Primul document care ne procură știri în legătură cu exploatarea păcurei datează din 4 octombrie 1440; Ilie și Ștefan, voievozii Moldovei, confirmă dania făcută de Oană Porcu mănăstirii de pe Bistrița, anume satul Lucăcești pe Tazlăul Sărăt, prilej cu care se arată că satul menționat se află, „în dreptul păcurei”⁶⁴. În secolul al XVI-lea apar noi mențiuni. La 31 iulie 1565 se întăreau lui Dingăvornic jumătate din satul Fărloști și a treia parte din poiana cu păcură și chiar din păcură o anumită cantitate⁶⁵. Fintini de păcură erau apoi menționate în Tătești, fiind în posesiunea mănăstirii Tazlău⁶⁶. În Țara Românească, un topic „Păcuri” se întâlnește în hotarnica satului Secăreni⁶⁷.

Intrarea țărilor române, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sub dominația otomană a avut urmări negative și în ceea ce privește exploataările miniere, mai cu seamă în direcția exploataării metalelor prețioase. Diverși călători străini care trec prin Moldova și Țara Românească în această vreme remarcă starea de inactivitate în domeniul exploataării metalelor de teamă turcilor sau, dacă se exploatează totuși, aceasta se face pe ascuns și în mică măsură. Fr. Sivori, secretarul lui Petru Cercel, domnul Țării Românești, observa că, deși în Țara Românească sunt mine de aur bogate „totuși nu îndrăznesc să le exploateze de teamă că, odată cheltuiala făcută și lucrul pornit, turcii să nu le ia pentru ei... Se mai găsesc mine de fier și alte metale, însă în nici unele nu se lucrează”⁶⁸.

Exploataarea acestor metale a continuat totuși, dar într-o formă cît mai ascunsă și în cantități mici. O asemenea activitate era atestată prin 1587 în munții Moldovei de către un contemporan anonim⁶⁹. În timpul lui Aron Tiranul, Martin Ungurul, omul domnului, primea o învoie specială „să cerceteze un loc în munți, unde va afla el, să fie de treaba domniei mele”⁷⁰; era vorba firește de exploataarea cît mai ferită a aurului și argintului.

Perioada de criză în care intră Imperiul otoman începând de la sfîrșitul secolului al XVI-lea a avut ca urmare o relativă atenuare a do-

⁶³ Raportul întocmit de cei doi comisari regali, traducere la Institutul de istorie al Academiei.

⁶⁴ *Doc. priv. istor. Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 171.

⁶⁵ *Ibidem*, veac. XVI, A, vol. II, p. 171 și 224—225.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 136.

⁶⁷ *Ibidem*, veac. XVI, B, vol. I, p. 132.

⁶⁸ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 178.

⁶⁹ D. Ciurea, *Situația țărilor române în 1586—1587 descrisă de un contemporan anonim*, în „Însemnări ieșene”, an. III, vol. VIII, nr. 12 (1938), p. 469—476.

⁷⁰ „Din Arhiva Vaticanului”, București, 1919, vol. II, p. 43; D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași (1955), nr. 3—4, p. 34.

minației otomane în Moldova și Țara Românească în raport cu situația anterioară, sarcinile materiale față de imperiu fiind sensibil ușurate. Această nouă stare de lucruri a marcat începutul unei epoci de oarecare refacere a economiei celor două țări române. În domeniul care ne preocupa se constată documentar o oarecare înviorare a extracției metalelor de bază : fier, aramă. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, în regiunea de veche tradiție minieră a Olteniei se menționa pentru prima oară în documente satul Baia de Aramă⁷¹ în proprietatea boierilor Glogoveni⁷²; între 1595 și 1609 era pomenit aici Milco băiașul, indicu că rezervele miniere de aici se exploatau în acea vreme⁷³.

În timpul domniei lui Matei Basarab, constatăm însă că mina de la Baia de Aramă este luată și exploataată pe seama domnească. La 4 decembrie 1644 Matei-voievod iartă de vana aramei pe meșterii care lucrau la baie, precum și de vama bucatelor pe care băieșii le-ar aduce pentru hrana lor ; în schimb, le adaugă 300 de taleri peste cei 1 000 ce urmău să-i plătească anual la haraci, potrivit înțelegerii inițiale din 1641–1642⁷⁴. Cu acest prilej domnul arată „că, dacă am făcut domnia-meă această baie de aramă, fost-am tocmai domnia-meă cu meșterii și cu căpitanul lor ce e mai sus zis cum să dea la haraci întru-un an de an cîte 1 000 de taleri. Si au dat pre această seamă doi trei ai <ani>... ce domnia-meă am rădicat această baie”⁷⁵. Din textul documentului reiese că inițiativa organizării exploatarii aramei de la Baia de Aramă aparține lui Matei Basarab. Meșterii cărora Matei Basarab le încredințeaexploatarea minei sînt Poznan, Stoian și căpitanul lor, Ghiura. Ei se stabilesc în mod definitiv în Baia de Aramă, iar urmașii lor vor prelua de la ei conducerea executării lucrărilor care vor continua în tot cursul secolului al XVII-lea.

Începută în 1641–1642, după cum reiese din documentul citat mai sus, mina a continuat să funcționeze și după Matei Basarab, deoarece Paul de Alep o descrie pe timpul lui Constantin Șerban ; arama extrasă de aici era transportată de negustori în Turcia, Trapezunt, Persia, Castemuni, prețul unei ocale fiind de 1 dolar⁷⁶. Pe timpul lui Grigore Ghica, mina de asemenea funcționa, deoarece la 29 august 1660 Achim spătar, fiul lui Poznan căpitan, care luase conducerea lucrărilor, despăgubește pe Colan neguțătorul, arbănașul de la Cernavodă, de o comandă de 1 200 de ocale aramă pe care Colan o făcuse la Stoian băiașul. La rîndul său, Achim este împuternicit de domn să intre în stăpînirea averii lui Stoian „viri moșie sau mori sau prăvălie”⁷⁷. În 1665, într-o mărturie a megieșilor din Padeș, se arată că „ocinele” pe care le ținuse Stoian băieșul și apoi Costa băieșul, ginerele său, fuseseră preluate de Laza, fiul lui Stoian⁷⁸. Este vorba, prin urmare, de o continuare a exploatarii. Docu-

⁷¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, B, vol. V, p. 13–14.

⁷² *Ibidem*, veac. XVII, B, vol. IV, p. 188 ; Bibl. Academiei DCXXI/231, orig. slav ; Arh. st. Buc., m-rea Tismana, XCVII/31, orig. rom.

⁷³ Muzeul regional Tîrgu-Jiu, traducere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ; *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. I, p. 382.

⁷⁴ Bibl. Academiei, XLIII 67, orig. rom.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în țările române*, ed. E. Cioran, p. 182–184.

⁷⁷ Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/15, orig. rom.

⁷⁸ *Ibidem*, m-rea Baia de Aramă, 1690.

mentele ulterioare menționează o neîntreruptă activitate la minele din această regiune. La 8 martie 1668 este menționat ca martor la vînzarea unei vii Pătru băiașul, se pare din Costeni⁷⁹, așezare situată la circa 2 km de Baia de Aramă. Acesta participă la exploatarea aramei, căci în 1670 se tocmea cu Păun neguțătorul să-i procure 250 de ocale aramă pentru 125 de taleri⁸⁰. Anii următori înseamnă o și mai intensă exploatare a minelor de aramă. În 1672, printre cei ce se îngrijesc de efectuarea lucrărilor sunt Ioachim spătar, fiul lui Poznan⁸¹, și Iacob ceauș din Baia de Aramă. La 7 ianuarie Ioachim se angaja față de Nedelco abagiul din București să-i procure 440 de ocale de aramă în schimbul unei sume de bani⁸². În anul următor, la 25 aprilie, același Ioachim spătar din Baia de Aramă lua de la Vasilie negustor „bani pre aramă ocă 400 ca să am a-i dare dumnealui arama cind va ieși la ceșnbia dentăi fără de nici un cuvînt”⁸³. Tot în aceeași zi Iacob ceaușul se tocmea cu Iacșa căpitan pentru a-i procura „aramă ocă 202 jumătate”, în aceleași condiții⁸⁴. După mărturisirile lui Ioachim spătar, în 1673 el urma să livreze următoarele cantități de aramă : 800 de ocale lui Ghica vameș, 400 de ocale lui Vasile cupet, 400 de ocale lui Hristea, 700 de ocale lui Lazăr, 835 lui Nedelco abagiul, în total 3 135 de ocale aramă⁸⁵. Cererile n-au putut fi însă satisfăcute decât parțial, deoarece „m-au apucat pe mine turcii și oameni domnești pintru arama la vel-vistari, ... viind la mine armaș și portari și aproz ca să duc arama la curte”; în această situație fiind, „m-am rugat la dumnealui < Nedelco abagiul > de o am lăsat de am dat la vel vistari. Si am fost dat lui Macsim un rost și lu Dumitru Diian alt rost și la jupân Ene iar un rost, gîndind cum voi face tuturor datornicilor căt<e> un rost ca să mă plătesc”⁸⁶.

La exploatarea minelor de la Baia de Aramă participă și fratele lui Ioachim, anume Giurca căpitan care și avea în 1674 partea lui din „rudă ... de la Andrei Hutman, cabăl 80”⁸⁷. Lipsind cîtăva vreme de la mină și neplătind simbria lucrătorilor din ocnă „vrut-au ocnarii să vânză acea rudă pentru simbria lor”⁸⁸. Atunci Ioachim le plătește el simbria, iar mina este dată lui Iacșa căpitan pentru datoria pe care Ioachim o avea la Iacșa, probabil cu ocazia plății simbriei lucrătorilor.

După 1675 activitatea minieră de la Baia de Aramă este ilustrată prin menționarea băiesilor. La 20 iunie 1678, de pildă, erau pomeniți ca martori, pentru o datorie a lui Iacob ceaușul la Iacșa căpitan, Milco băiașul nepotul lui Poznan și Sava băiașul⁸⁹. 8 băiesi și negustoriluau pe chezăsie

⁷⁹ Arh. St. Buc., m-rea Baia de Aramă, I/13, orig. rom.

⁸⁰ Ibidem, m-rea Radu-Vodă, XXXIX/33, orig. rom.; ibidem, XXXIX/34, orig. rom. (1671 ianuarie 2).

⁸¹ Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/3, orig. rom.

⁸² Ibidem, Ep. Argeș, XLV/6, orig. rom.

⁸³ Ibidem, XLV/8, orig. rom.

⁸⁴ Ibidem, XLV/9, orig. rom.

⁸⁵ Ibidem, XLV/10, orig. rom.; cantitatea solicitată era mult mai mare; documentul menționează și alți oameni (Dumitru Diian, Ene, Maxim etc.) care cereră aramă, dar din cauza deteriorării documentului, cantitatea totală contractată nu poate fi cunoscută.

⁸⁶ Arh. st. Buc., Ep. Argeș, XLV/10, orig. rom.

⁸⁷ Ibidem, XLV/11, orig. rom.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem, XLV/14, orig. rom.; pentru Milco băiașul, nepotul lui Poznan, vezi Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LI/14, orig. rom. și N. Iorga, *Inscripții*, vol. I, p. 61–69.

la 26 august 1679 pe Ilie băiașul pentru o datorie⁹⁰. La 15 iulie 1695 se întârea lui Costea neguțătorul din Baia de Aramă o moșie la Văgiulești, zălogită de Ioachim spătarul la Dediul Duca, deoarece primise bani pentru 700 de ocale de aramă ; neputind da arama cerută și banii fiind împrumutați de la Costea, moșia a intrat în stăpînirea lui Costea⁹¹. Șain băiașul, Costea băiașul, Constantin băiașul s.a. erau pomeniți în 1697⁹² și 1699⁹³. Ultimele mențiuni despre exploatarea minelor de la Baia de Aramă în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu datează din 1703, cînd se dădeau de la vîstierie 300 de taleri lui Mihai Contescu logofăt „pentru lucrul de la Baia de Aramă”⁹⁴ ; Del Chiaro, referindu-se la prima decadă a secolului al XVIII-lea relata că „minele de aramă sănt de asemenea pe țintinderi mari, iar locul de unde se scoate arama se numește madan, cuvînt turcesc ce înseamnă mină”⁹⁵.

Așadar, din documentele citate pînă aici reiese cu destulă linpezime continuitatea exploatarii aramei din minele de la Baia de Aramă sau din locuri învecinate în decursul secolului al XVII-lea ; începînd din anii 1641 – 1642, lucrările de exploatare sănt organizate în mod sistematic prin intervenția domniei, în vederea producției pentru piața internă și externă.

În legătură cu tehnica extracției minereului din mină în această vreme, date mai complete ne oferă jurnalul de călătorie al lui Paul de Alep. Vizitînd mina de aramă de la Baia de Aramă, el arată că „păturile de aramă sănt adînci, acoperite cu un fel de verdeață ; seamănă cu acelea ale unei mine de sare. În sus și în jos lucrătorii transportă materialul cu ajutorul roților și frîngîilor trase de cai ce merg de jur împrejur⁹⁶. În fund se sapă în continuu noaptea și ziua la lumina torțelor și cu mare muncă scot materialul cel negru. Acela care nu se poate tăia din cauza tăriei sale, ei îl înconjoară cu cărbuni aprinși și apoi ies din mină. Îndată ce s-a stins focul și s-a răcit, se coboară iar și, găsind piatra crăpată iau bucațile și le ridică pe gura puțului. Cite un mineral din vînă e ca rugina de verde, altul e galben-deschis, și aceasta este adevărată aramă. Ei cu toate astea, amestecă totul laolaltă și îl transportă la casa de fusiune”⁹⁷.

Progrese evidente în raport cu epoca anterioară se constată în cursul secolului al XVII-lea în domeniul tehnologiei extracției aramei din minereu cu ajutorul unor cuptoare furnale evoluate. A doua treime a secolului al XVII-lea, este epoca marilor cuptoare, adevărate furnale care foloseau

⁹⁰ Arh. st. Buc., Ep. Argeș, XLV/15, orig. rom.

⁹¹ Ibidem, Cond. brâncovenească, ms. 705, f. 109, copie rom.

⁹² Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LI/14, orig. rom.

⁹³ Ibidem, Cond. brâncovenească, nr. 705, f. 204–206, copie rom.

⁹⁴ Condica de venituri și cheltuieli a vîstieriei de la lealat 7202–7212 <1694–1704>, în „Revista istorică a arhivelor României”, București, 1873, p. 705.

⁹⁵ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, traducere efectuată după textul reeditat de N. Iorga, de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 8.

⁹⁶ Procedeu similar cu cel utilizat la exploatarea sării.

⁹⁷ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 182–184. Este posibil, ca astfel de procedee să fi fost folosite și în epociile anterioare ; dislocarea rocii de minereu cu ajutorul focului se practica, de alt minteri, și în antichitate (T. A. Rickard, *L'homme et les métals* (Man and metals), traducere din limba engleză de F. V. Laparra, Paris, 1938, p. 241), iar în evul mediu european asemenea practici erau curente. Un alt procedeu consta în aruncarea unei căldări de apă peste roca fierbinți ; prin condensarea bruscă se obțineau calupuri mari de mișcare care erau apoi dislocate și scoase afară. G. Agricola, bun cunoscător al tehnicii metalurgice din epoca sa (secolul al XVI-lea), pe care a descris-o în lucrarea *De re metallica*, observă aceleasi procedee și la minerii saxonii din secolul al XVI-lea.

mijloace tehnice evoluate pentru extragerea metalelor din minereu. Primele cuptoare de acest gen menționate în documente au fost construite pe timpul lui Matei Basarab, din inițiativa domnului. Izvoarele scrise contemporane ne dău imaginea acestor veritabile furnale, ale căror foale uriașe erau acționate de energia hidraulică. Paul de Alep descriind procesul de extracție a aramei de la Baia de Aramă arată că, după ce minereul era extras din mină, era transportat la casa de fusiune sau furnal. „Acesta case sunt foarte mari și înalte, cu acoperișuri înclinate. În mijlocul fiecăreia sunt 5 sau 6 cuptoare, așezate pe rezervorii. În dosul fiecărui cuptor e o pereche de suflători foarte mari ce seamănă cu acele ce întrebunțează faurii și care se pun în mișcare prin apă, căci e astfel așezată ca la spatele fiecărei asemenea case să se afle un scoc cu apă curgătoare pe o roată exterioară; aceasta pune în mișcare o bîrnă groasă prin intermediul căreia foile suflătorilor sunt ridicare și lăsate iar, aşa că suflă cu o mare forță în foc. Un lucrător pune în continuu pe foc cărbuni și mineral de cupru. Aceste focuri sunt întreținute cu cea mai mare grija și muncă atât ziua cât și noaptea pînă ce cuprul e cu desăvîrșire topit și se scurge de la sine într-o groapă săpată în pămînt. Îndată ce se răcește ei îl crapă în bucăți mici și îl transportă afară. Apoi aşază un strat de lemn de salcie și plop și unul de bucăți de metal alternativ pînă ce formează o grămadă mare căreia îi dau foc din patru părți și o lasă să ardă ziua și noaptea pînă ce s-a ars tot. Apoi strîng metalul și-l pun pentru a doua oară în foc într-un alt loc; astfel continuă de 6 ori. Apoi readuc arama în cuptorul unde a fost mai întii amestecată, o topesc din nou și metalul se scurge apoi în groapa din pămînt; totuși e încă brut și, după ce se răcește, îl pun din nou în cuptoare. În acest rînd ei obțin o amestecătură desăvîrșită ce curge ca apa. Scurgind-o în forme, scot arama frumoasă și curată ca ceară”⁹⁸. Din descrierea de mai sus merită a fi subliniat nivelul tehnic ridicat al operațiilor de reducere a aramei. Cuptorul era construit în aşa fel, încît i se asigura funcționarea permanentă, adică era prevăzut cu o deschidere laterală pe unde se evacua zgura, nemaifiind nevoie să se strice cuptorul pentru a se scoate metalul, cum se proceda în secolele anterioare. Acest lucru a constituit la vremea lui un progres însemnat în ceea ce privește tehnica construcției cuptorului, contribuind astfel la sporirea producției prin eliminarea timpilor morți. Metalul topit curgea într-o groapă; după ce se răcea era tăiat în bucăți și încălzit de 6 ori, cu scopul de a-și recăstiga maleabilitatea și compactitatea prin eliminarea compușilor, Cu₂O și SO₂. Readucerea aramei în cuptor și retopirea ei de încă două ori stă în legătură cu operația de rafinare. Unele dintre cele 5 – 6 cuptoare aflate într-o încăpere erau adaptate operațiilor speciale de rafinare a aramei⁹⁹.

În asemenea condiții s-ar putea explica productivitatea destul de ridicată a instalațiilor de la Baia de Aramă la mijlocul secolului al XVII-lea dacă luăm drept exactă relatarea lui Paul de Alep, care acorda acestor furnale o producție anuală variind între 600 000 și 200 000 de ocale (în func-

⁹⁸ Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române*, ed. E. Cioran, p. 182–184.

⁹⁹ În instalația metalurgică din Bialogonie (Polonia) se aflau în 1645, un număr de 6 cuptoare pentru topirea aramei și a plumbului; unele serveau pentru topit, altele pentru rafinarea aramei și a plumbului, altele pentru turnare; ulterior se pare că au servit și pentru reducerea fierului (*Badanie nad hutnictwem metaliniezelszych w Polsce w XVI i XVII w*, în „Kwartalnic historii Kultury materialnej”, Varsovia, an. III (1955), nr. 1, p. 79–98).

ție de adîncimea stratelor de minereu), ceea ce ar veni cam 600 și respectiv, 200 de tone de aramă extrase anual. După părerea noastră însă, cifrele date de Paul de Alep cu privire la producția furnalelor sunt exagerate. Rămîne însă de necontestat nivelul tehnic ridicat al mijloacelor și operațiilor de extracție a aramei la Baia de Aramă, ceea ce oferea metalului obținut o calitate ridicată și, ca rezultat, o apreciere sporită pe piața internă și externă.

Combustibilul folosit atât pentru reducerea minereului, cât și pentru prelucrarea metalelor era cărbunele de lemn (mangalul), un produs al descompunerii parțiale a lemnului prin distilarea uscată la o temperatură destul de ridicată fără accesul aerului. După cum menționează Paul de Alep, cel mai bun cărbune de lemn era confecționat din lemnul de salcie și de plop¹⁰⁰. Procedeul era următorul: se făcea grămezi de lemn, de obicei într-o groapă, și se acopereau cu iarbă, pămînt și un strat de argilă. Pentru accesul unei mici cantități de aer necesar arderii se lăsau cîteva deschideri. În acest fel, o parte din lemn ardea, obținîndu-se o temperatură necesară carbonizării lemnului. În partea superioară se lăsau de asemenea deschideri pentru evacuarea fumului și a produselor gazoase ale distilării uscate a lemnului¹⁰¹. Cu făcutul cărbunelui se îndeletniceau locuitorii ai unor sate ca, de pildă Tîntava, Malu etc. din Țara Românească¹⁰²; locuitorii satului Hlincea din Moldova aveau obligația de a proviziona cu cărbuni curtea domnească din Iași pentru necesitățile curente de la reședința voievodală¹⁰³. Cărbunii de pămînt documentați mai tîrziu la Flămînda și Doicești (mai sus de Tîrgoviște) și la Armășești (Oltenia)¹⁰⁴ nu erau încă utilizați în metalurgie.

Date mai complete ne oferă documentele și în legătură cu exploatarea fierului pe teritoriul Țării Românești în cursul secolului al XVII-lea. Principala localitate despre care avem știri directe în acest sens este Baia de Fier din Oltenia. Pînă în timpul domniei lui Matei Basarab, Baia de Fier aparținuse boierilor Danciu Pîrfianul postelnic și Vlad Bîrsescu agă. Mențiunarea unor băieși ca Stanciul băieșul, Dumitru băieșul din Baia de Fier¹⁰⁵, de pildă, la începutul secolului al XVII-lea constituie mărturia existenței unor preocupări de exploatare a fierului din mina de aici, proprietate a boierilor amintiți mai sus, înainte de domnia lui Matei Basarab.

Cel care dă însă un caracter organizat și sistematic exploatarii minereului de fier de la Baia de Fier este Matei Basarab. Înțelegind rolul pe care-l are exploatarea bogățiilor miniere în realizarea unor importante venituri, la cîțiva ani după ce organizase exploatarea la minele de la Baia

¹⁰⁰ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 182–184.

¹⁰¹ Astfel de gropi au fost descoperite în Polonia la Bialogonie, datînd din secolul al XVII-lea. Ele se numeau ruguri și aveau formă ovală. Un astfel de rug descoperit avea diametre de 8,4 m × 7,10 m. Pereții erau căptuși cu cărămidă. Adîncimea sub nivelul solului era de 0,25 m (Miroslawa Gajewska și Jezry Kruppé, *Sprawozdanie z prać wykopaliskowych w Bialogonie wr. 1955*, în „Kwartalnik historii Kultury materialnej”, Varșovia, an. IV (1956), nr. 2, p. 278–288).

¹⁰² N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 358 (*Analește*, Cartea nr. 177).

¹⁰³ Muzeul română-rus, nr. 347, orig. slav.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3–10.

¹⁰⁵ Doc. priv. ist. Rom., veac. XVII, B, vol. III, p. 461–462; Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p. 6.

de Aramă¹⁰⁶, Matei Basarab se gîndi să procedez la fel și cu minele de la Baia de Fier. În acest scop el silește pe proprietarii Băii de Fier, boierii Danciul Pîrîianul și Vlad Bîrsescu, să-i vîndă această proprietate, plătindu-le bani din vîstieria domnească. Aceste știri le aflăm din actele ulterioare. La 12 iulie 1658, Mihnea al III-lea Radu voievod redă satul Baia de Fier foștilor lui proprietari, motivînd „căci au fostu acil sat încă mai dinainte vreme al lor. . . Iar cînd au fostu în zilele râposatului Matei-Vodă, foștule au dat bani cu silă pri acest sat Baia de l-au luat să fiî pre seama domnească, fără de voia lor”¹⁰⁷. Motivul pentru care Matei Basarab procedase în acest fel este indicat de un act din 12 iunie 1661, în care Grigorie Ghica, întărind fiilor lui Danciul Pîrîianul și Vlad Bîrsescu satul Baia de Fier, se arată: „pentru că acest sat a fost din strămoși al părinților pînă în zilele lui Matei-Vodă. După aceea, înțelegînd domnia cum că iaste fier acolo, lepădat-au Matei-Vodă în silă banii Danciului Părăianul și agăi Vladul Bîrsescul, de au făcut baie de fier. Si tot au fost pre seama domnească pînă în zilele Mihnei-Vodă”¹⁰⁸. Prin urmare, mina a fost luată în exploatare pe seama domnească de Matei Basarab și, după cum relatează Paul de Alep, s-a extras în acest timp mult metal¹⁰⁹.

După Matei-Vodă, mina a continuat să fie exploataată sub Constantin Șerban¹¹⁰. Mihnea al III-lea Radu redă satul Baia de Fier foștilor lui proprietari și, după ce „le curmă viața lor fără de vreme”¹¹¹, acordă libertate rumânilor de acolo prin răscumpărare față de domnie¹¹². Pe timpul lui Gheorghe Ghica, extragerea fierului continuă. Acest lucru se vede din cererea lui Grigore Ghica, care se afla în 1660 la Adrianopol, către Constantin postelnicul, de a-i trimite „ceva her”¹¹³. Devenind domn, Grigore Ghica o redă la 12 iunie 1661 fiilor celor uciși de Mihnea¹¹⁴, în proprietatea căroră rămîne pînă în 1668. În acest an jumătate din Bajă este luată de Dima chiurcibașa (staroste de blânari) pentru o datorie de 1 376 de ughi pe care Dima o avusese la Danciul Pîrîianul (un cojoc de rîs de 250 de ughi, o cantitate de ceară de 1 060 de ughi și altele)¹¹⁵.

La 20 august 1669, Giurcă capitanul, fiul lui Poznan căpitanul de la Baia de Aramă, posesorul în această vreme a unei „rude” la Bajă de Aramă, cumpără jumătate din Baia de Fier de la Dobra, soția lui Vlad Bîrsescu¹¹⁶. Cumpără totodată și cealaltă jumătate de la Dima chiurcibașa¹¹⁷.

¹⁰⁶ Exploatarea minei de fier de către Matei-Vodă pare să fi început în cursul anului 1644, deoarece în august 1644 domnul intră în posesiunea întregii proprietăți miniere de la Baia de Fier prin cumpărarea și a altor părți de ocină (Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/10, orig. slav).

¹⁰⁷ Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/13, orig. rom.

¹⁰⁸ Ibidem, m-rea Hurez, XIX/8, orig. rom.

¹⁰⁹ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 177. În sondajele arheologice efectuate la Baia de Fier s-a descoperit o cantitate imensă de minereu de fier, zgură de minereu, precum și părți din cupitorul-furnal de reducere a oxizilor. Observațiile stratigrafice au stabilit vechimea acestei activități în epoca lui Matei Basarab.

¹¹⁰ Paul de Alep, *op. cit.*, p. 177.

¹¹¹ Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/8, orig. rom.

¹¹² N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 479.

¹¹³ Bibl. Acad. XLIV/52, orig. rom.

¹¹⁴ Arh. st. Buc., m-rea Hurez XIX/8, orig. rom.

¹¹⁵ Ibidem, Schitul Surpatele, II/9; II/15, orig. rom.

¹¹⁶ Ibidem, m-rea Hurez, XIX/19, orig. rom.

¹¹⁷ Ibidem, m-rea Hurez, XIX/21, orig. rom.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea Baia de Fier apare în proprietatea mănăstirii Hurez, dăruită fiind de Constantin Brîncoveanu¹¹⁸.

Exploatarea fierului în regiunea de nord a Olteniei a continuat și după 1700, deoarece del Chiaro amintea la începutul secolului al XVIII-lea „mine de fier care se văd pe drumul ce duce de la Brădiceni la Tîrgoviște”¹¹⁹. Monopolul vînzării acestui fier în principalele orașe din Țara Românească (București și Tîrgoviște) era deținut de domnie neîngăduind nimănu să vîndă fier în afară de oamenii domnești¹²⁰.

Mențiunarea în acte în secolul al XVII-lea a unor ocini din Țara Românească cu „rude” sau „băi” în alte locuri decât în cele descrise pînă aici constituie, după părerea noastră, indicii care merită să rețină atenția specialiștilor. La 7 mai 1676 se vindeau locuri în Cîmpul de Jos în hotarul Voinigestilor, lîngă R.-Vilcea, „două locuri pre poduri, la unul iaste o rudă în mijloc”¹²¹. Merită atenție și topicele din această vreme, care indică centre de exploatare minieră. În afara celor menționate în secolele anterioare, nu sunt lipsite de importantă topicele „Valea Băii” din hotarul Vlădeștilor, lîngă R.-Vilcea¹²², și Băești din dealurile Buzăului¹²³. Ambele localități sunt situate în regiuni în care s-a constatat prezența minereurilor de fier, aramă și altele¹²⁴. Mai tîrziu, în regiunea Buzăului erau semnalate următoarele localități în subsolul căror existau rezerve de fier și aramă: Cindești, Andreiași pe Milcov, muntele Plesu (lîngă satul Niculele)¹²⁵. „Mine de aramă și fier” erau pomenite și lîngă Craiova în lucrarea unui autor armean din secolele XVIII – XIX¹²⁶. Existența unui topic „Rudariul” mai sus de Craiova, în hotarnica moșiei Cioroiul, pomenit într-un act din 15 mai 1644¹²⁷, pare să confirme relatarea autorului armean. Și la București a existat o metalurgie extractivă privind reducerea oxizilor din minereul de fier. În săpăturile arheologice efectuate la „Curtea Veche” s-au descoperit bucăți de zgură de fier din secolul al XVII-lea¹²⁸. Mențiunarea la 10 decembrie 1680 în acte a topicului, „Valea Băii” în hotarnica moșiei Clânța de lîngă București ne poate da, pînă la efectuarea unor cercetări mineraologice, doar o sugestie în legătură cu proveniența minereului de fier redus în București¹²⁹. Amintim în sfîrșit descoperirea în săpăturile arheologice

¹¹⁸ Arh. St. Buc., m-rea Hurez XIX/30, orig. rom.; Constantin Brîncoveanu o cumpărase de la soția lui Dima chircibașa, în posesiunea căreia intrase la 8 iulie 1690 (Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/29, orig. rom.).

¹¹⁹ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 8.

¹²⁰ Bibl. Acad., MLXIX (*Anatesterul lui Constantin Brîncoveanu*, cărțile nr. 2, 53, 60); cf. N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 338 și 350.

¹²¹ Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CLVIII/6, orig. rom.

¹²² Ibidem, m-rea Bistrița, LXIII/284, orig. rom.

¹²³ Copie transcrisă după original la Institutul de istorie (1647, noiembrie 27); Bibl. Acad., CCXCIX/39, orig. rom., etc.

¹²⁴ P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 și urm. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3–10.

¹²⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 3–10.

¹²⁶ Șirouni, *Note despre România în lucrarea unui autor armean*, în „Revista istorică”, an. XIV (1928), nr. 7–9, p. 321–322.

¹²⁷ Arh. st. Buc., Condica, m-rii Călușul și Bucovățul, nr. 722, f. 413, copie. rom.

¹²⁸ Descoperiri arheologice în București, în *Studii și referale privind istoria României*, P. I, p. 518, fig. 48, și p. 520.

¹²⁹ Alte topice: Buneștii de Fier, pomenit la 24 martie 1684, situat la est de R. Vilcea (Arh. st. Buc., Ep. Argeș, III/44–45, orig. rom.); Băești lîngă Pirliani (Vilcea), 18 martie 1633 (*Uricariul*, XX, p. 118) și lîngă el Fauri (Bibl. Acad., XXXI/138, orig. rom., 12 septembrie 1669).

efectuate pe teritoriul vechiului Tîrgșor de lîngă Ploiești a unui cuptor de redus minereul de fier, datînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului următor¹³⁰, care de asemenea poate constitui o mărturie a activității de exploatare și de prelucrare a fierului.

În Moldova, exploatarea fierului în secolul al XVII-lea este documentată în aceleasi regiuni în care s-a practicat și în secolele anterioare.

Exploatarea fierului din mina de la Iacobeni a trecut în secolul al XVIII-lea o dată cu satul respectiv sub administrația austriacă. Într-o plingere a locuitorilor satului către organele administrative locale se arată că nemții de la baie, băiesii, le strică poienile¹³¹. O mină sau baie de fier există și în imprejurimile orașului Baia deoarece între 1657 și 1660 era menționat aici un oarecare „Ionuț de la Baia de Cher”, care cumpăra un țigan al mănăstirii Moldovița, reținut la șoltuzul din Baia¹³². Potrivit relatărilor misionarului catolic Bandini, care a vizitat Moldova pe timpul domniei lui Vasile Lupu, se găseau cupru, fier, plumb, aur și argint și în regiunea munților Neamț¹³³. Într-adevăr, în această regiune există o serie de localități, ca, de pildă, Dealul Fierului, Broșteni, Holdița, Pîrîul Arămii, Pîrîul Ursului, Zgureni unde s-a constatat prezența minereurilor de fier, aramă etc.¹³⁴. Dovada extracției fierului din minereu în această regiune în cursul secolului al XVII-lea o constituie descoperirea unor cuptoare de redus minereul (ca cel descoperit pe teritoriul comunei Porțești) sau a resturilor rezultate în urma operației de extracție a fierului descoperite în săpăturile arheologice efectuate la mănăstirea Hangu și Buhalnița¹³⁵. Minereul era extras, probabil, din muntele Pîngărăciorul din apropiere de Buhalnița, în care se găsește fier de formația cea mai nouă¹³⁶.

Indiciu al exploatarii metalelor îl constituie și menționarea în documente a băiesilor care lucrau în mină. La 12 aprilie 1631 era menționat ca martor la o danie de vie în Deleni (lîngă Birnova) Petrea băiașul¹³⁷; la 8 august 1632 era pomenit în Dolhești pe Crasna Toader băiașul¹³⁸. Un

¹³⁰ *Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, p. 627; VI, p. 742–743.

¹³¹ T. Bălan, *Noi documente cîmpulungee*, p. 51.

¹³² „Junimea literară”, IV (1907), p. 56–57. Pentru datarea și identificarea martorilor vezi documentele din Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapisc*, vol. III, P. I, p. 22, 85 și 186. Unele considerații asupra orașului Baia ca centru minier vezi la E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. II, p. 462 și 474–475; D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în *Studii și cercetări științifice*, Seria istorie, Iași, an. IV, 1955, nr. 3–4. „Valea Băii” și „drumul băii”, menționate la 9 martie 1671, se referă, credem, la valea și drumul ce legau Suceava de orașul Baia (Arh. st. Suceava, doc. 5, pachet 339, p. 893).

¹³³ „Plurima inter hos montes, auri, argenti, cupri, ferri et plumbi mineralia inveni- rentur” (Codex Bandinus, ed. V. A. Urechia, *Analele Acad. Rom.*, XVI, 1895, p. 240).

¹³⁴ P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 și urm. În urma analizelor făcute de către specialiști la sfîrșitul secolului XIX s-a constatat că minereul de fier de la Broșteni și Negrișoara conține 82% oxid feric sau aproape 60% fier metalic de o calitate excepțională (Legea minerelor din 1899, în „Constituționalul” din 27 ianuarie 1899).

¹³⁵ *Raportul de săpături arheologice de la Bicaz pe anii 1957–1958* (ms. la Institutul de arheologie, București).

¹³⁶ K. Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munții Moldovei*, în „Foiletonul zimbrului”, Iași, 1855, nr. 19, mai 29.

¹³⁷ Arh. st. Buc., m-rea Birnova, XIV/1, orig. rom.

¹³⁸ Bibl. Academiei, CLVI/42, orig. slav; („сълѣдъ” în orig.); menționăm că cele două sate (Deleni și Dolhești) sunt apropiate unul de altul. Probabil că masivul Birnovei oferea condiții prielnice exercitării meseriei lor în sfera exploatarii metalelor.

Lupul băiaș participa la sfîrșitul secolului al XVII-lea ca martor la vinzarea unei poieni în hotarul Grozeștilor pe pîrîul Dragova¹³⁹. Unele localități din apropierea Grozeștilor ca, de exemplu, Calul și Iapa ori Cleja și Parincea de lîngă Bacău, sunt cunoscute ca localități miniere, bogate în magnetită de fier, sare, cărbune etc.¹⁴⁰.

Mai amintim în sfîrșit informația lui Dimitrie Cantemir despre concrețiunile de fosforite din depozitele siluriene de pe malul Nistrului din ținutul Hotinului, care se exploatau pe la 1713 pentru a fi trimise la Cameňita¹⁴¹.

Tehnologia exploatarii minereului de fier era asemănătoare cu cea a cuprului, descrisă cu amănunte de Paul de Alep.

Pe domeniul Hunedoarei, la mina de la Ghelar de pildă, minerii, potrivit indicațiilor conscripției urbariale din 1681 – 1682, utilizau praful de pușcă drept explozibil pentru dislocarea stratelor de minereu. Foloseau apoi o serie de unelte, ca bare de fier pentru găurit piatra, cuie pentru forțat piatra, burghie, ciocane, tîrnăcoape, rângi. Scoaterea minereului se făcea cu corfele și e posibil să se fi folosit și tracțiunea animală¹⁴². Extractia fierului din minereu însă comporta unele operații tehnice deosebite de cele din procesul de reducere a cuprului, dată fiind temperatura mai ridicată a reducerii oxizilor de fier. Mai cu seamă aici forța hidraulică era din plin folosită. Unele informații de pe la 1700 arată că la Baia de Fier cuptoarele-furnale aveau dimensiuni destul de mari (circa 2 m înălțime și circa 2 m diametru)¹⁴³. Resturi din aceste cuptoare de la Baia de Fier, aflate în prezent în depozitul Muzeului național de antichități din București și datând din secolul al XVIII-lea, indică într-adevăr proporții masive.

Observațiile făcute pe aceste resturi au dus la constatarea că aceste cuptoare erau acționate de uriașe foale, care nu puteau fi puse în mișcare decât de forța hidraulică, sistem practicat, după cum am văzut și la Baia de Aramă. Înțînd seama de aceste date, furnizate atât de izvoare scrise, cât și de cele arheologice, putem considera asemănătoare ca dimensiuni cuptoarele de la Baia de Fier de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor cu „*Stückofen*-urile de la mijlocul secolului al XVI-lea din Silezia, descrise de Georgius Agricola în lucrarea sa intitulată *De re metallica*¹⁴⁴, cu cuporul alpin din Vordenberg din secolele XV – XVII¹⁴⁵ și, de asemenea, cu cele din Rusia secolelor XV – XVII¹⁴⁶.

¹³⁹ Bibl. Academiei, DCCXXXVI/155, orig. rom.

¹⁴⁰ P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 și urm.; K. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*

¹⁴¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Petre Pandrea, p. 73 – 74.

¹⁴² „*Urbarium seu nova connumeratio universorum bonorum ad arcem Vajda Huniadeensem pertinentium*” (1681/1682), manuscris în limba maghiară, 699+26 p. (Arhivele st. Cluj, prelucrat de D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, tom. I – II, 1958 – 1959, p. 32 – 38, 42).

¹⁴³ *Visitația mineralogică în Munții Carpați ai Țării Românești* făcută de D. Lovi, *mineralog englez*, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3 – 10.

¹⁴⁴ B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, în „*Kultur und Technik*”, D. 6, Berlin, 1954, p. 25 (fig. 13) și p. 26.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴⁶ În horodiștea Krivit din Toropeț s-au descoperit mai multe furnale cu cîte 4 cuptoare în furnal în care se topea fierul obținut din minereu (B. Ribakov, *op. cit.*, cap. VI, p. 5 și 7).

O imagine clară a unora dintre aceste cuptoare din secolul al XVII-lea, cu uneltele folosite în procesul de extracție a fierului din minereu, se păstrează în conscripția urbarială a domeniului Hunedoarei din 1681—1682¹⁴⁷. Acolo se arată numărul cuptoarelor existente în fiecare complex de reducere a minereului, de obicei două în fiecare, prevăzute cu foale uriașe acționate de forța apei și cu diferite unelte de lucru : ranga de fier, țeapă de fier pentru zgură, lopată pentru cărbuni, clește mare de fier pentru scos masa incandescentă de fier din cuptor, grebla de fier, coșuri pentru cărbuni etc. Conscripția conține și unele date privind producția acestor cuptoare. În medie, un cuptor producea săptămînal 12 măji de fier, adică circa 600 kg. Rămîne cu totul necunoscută productivitatea furnalelor de la Baia de Fier pentru a putea face o comparație cu randamentul cuptoarelor-furnale europene medievale¹⁴⁸. Alături însă de aceste cuptoare de dimensiunile celor de la Baia de Fier, a căror construcție evoluată se datorește în bună parte intervenției domniei în exploatarea metalelor, pe teritoriul Moldovei și Țării Românești se mai foloseau și unele cuptoare mai puțin evolute, utilizate mai cu seamă de faurii satelor (vezi, de pildă, pe cele descoperite la Tîrgșor și Porcești), care reprezentau forma populară de exploatare a fierului în vederea satisfacerii cerințelor unei piețe limitate, productivitatea lor fiind sensibil redusă.

Alături de fier și de aramă, un alt metal folosit în industria prelucrătoare era plumbul, despre a cărei extracție locală există unele mențiuni documentare. Așa, de exemplu, în registrele vigesimale brașovene din 1545 și 1547 sunt amintiți participanți la negoț de cîteva ori din Curtea de Argeș, o dată din satul Sîrbi (sat în raionul Drăgășani, lîngă Roșiorii de Vede, sau în raionul Drăgănești-Vlașca), care aduceau la Brașov plumb de peste munți. Plumbul este de proveniență munteană, deoarece este înregistrat la rubrica „Aduse”, unde sunt înregistrate numai mărfurile importate la Brașov din Țara Românească și Moldova ; din sudul Dunării nu pare a fi fost adus, deoarece pentru articolele orientale existau registre separate. Acest metal apare sub două forme : „Blay Erczt” sau „Play Ertzt și „Blay Glett”, adică minereu de plumb și litargă ; cantitatea totală : 88,5 cîntare (circa 4 tone și jumătate de metal), dus la Brașov în decursul anilor 1545 și 1547¹⁴⁹. În cursul secolului al XVII-lea sunt semnalate cantități mari de plumb la mănăstirea Cozia, care împrumută în 1601 pe Mihai Viteazul cu 20 de cîntare¹⁵⁰, și la mitropolia București, care de asemenea împrumuta pe Statie vistier cu 470 de oca de plumb în 1685¹⁵¹. Mai tîrziu se semnalau rezerve de plumb în muntele Pleșu (lîngă satul Niculele), la Melușet lîngă Cerneți și mai sus de Baia de Fier (Oltenia)¹⁵².

¹⁴⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 33—38 și 42—48.

¹⁴⁸ După datele furnizate de François, în secolul al XVI-lea productivitatea unei topitorii catalane ajungea la o tonă săptămînal (B. Neumann, *op. cit.*, p. 30) ; randamentul unui cuptor german din aceeași vreme era de 120—180 kg la o încărcătură, iar al unui cuptor polonez din Silezia de la Bogukiej din 1702 era de 78—88 kg (Benedykt Zientara, *Ze studiow nad historią techniki polskiego hutnictwa zelaznego do XVII wieku*, în „Przegląd historyczny”, Varșovia, 1952, nr. 2, tom. XLIII, p. 221 ; idem, *Dzieje małopolskiego hutnictwa zelaznego XIV—XVII w.*, Varșovia, 1954, p. 78).

¹⁴⁹ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, Buc., 1965, p. 131—132.

¹⁵⁰ Doc. priv. ist. Rom., veac. XVII, B, vol. I, p. 21, 36.

¹⁵¹ Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CCLXIII/3, orig. rom.

¹⁵² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3—10.

Exploatarea metalelor prețioase (aur, argint) a continuat și în cursul secolului al XVII-lea, la nivelul tehnic al operațiilor din secolele precedente. Documentele de care dispunem nu ne semnalează pentru această vreme nimic care să fi produs modificări sensibile în tehnologia aurului și argintului, afară doar de aspectul cantitativ în sensul unei informații mai bogate, teama de a exploata aceste metale din cauza turcilor constituind un impediment destul de serios și în secolul al XVII-lea¹⁵³. Numeroși călători străini care trec prin Tara Românească și prin Moldova în secolul al XVII-lea remarcă munca necontentă pentru extragerea aurului din nisipurile aurifere ale unor râuri ca Bistrița, Moldova, Bogata, Sasca etc. în Moldova și Lotru, Argeș, Băiașu, Olt în Tara Românească¹⁵⁴. Operațiile de culegere a fluturașilor de aur erau efectuate mai cu seamă de țiganii rudari, care primeau de la domnie confirmarea ocupăției în schimbul unei cantități anuale de aur. După relatările lui Dimitrie Cantemir, țiganii aurari din Moldova plăteau domniei ca tribut anual pînă la „4 oca aur, care fac 1600 drahme”¹⁵⁵. În Tara Românească, după cum ne informează del Chiaro, „obștia țiganilor era obligată de crăciun să aducă domnitorului, în loc de tribut, 15 ocale aur scoase din nisipurile rîului Argeș, deosebit de o livră marelui armaș; aurul trebuia să aibă valoarea de 2 galbeni dramul, iar dacă întimplător nu au vîrsat cuvenita cantitate de aur, țiganii trebuiau să o completeze cumpărînd-o, după cum și prisosul rămînea în beneficiul lor dacă cantitatea scoasă din rîu era mai mare”¹⁵⁶.

Țiganii rudari lucrau numai vara. Aurul strîns trebuia adus din vreme la domnie sub formă de bare sau „aur sleit”¹⁵⁷. Cei ce erau prinși că vînd aurul domnesc pe ascuns erau bătuți, iar cumpărătorul „prădat”; pentru un dram de aur i se luau „6 dramuri domnești”¹⁵⁸.

Tehnica culegerii aurului din nisipurile aurifere este cunoscută, în parte, din relatările unor martori oculari din secolul al XVII-lea. Paul de Alep relata că toată regiunea dintre R.-Vilcea și mănăstirea Cozia era „prevăzută cu zăgazuri mari făcute din rădăcinile unui fel de arbore ce seamănă cu salcia. La deschiderea zăgazului se înălătura gunoiul și se alegea praful de aur după fund”¹⁵⁹. Amănunte ne procură mai tîrziu Sulzer și

¹⁵³ Codex Bandinus, ed. V. A. Urechia, Analele Acad. Rom., XVI, 1895, p. 240; C. Karadja, Notele lui Ralamb (ambasador suedez) despre Tara Românească (1657), în „Revista istorică”, an. XV (1929), nr. 10–12, p. 347; relația lui Francisc Soimirovich, în N. Iorga, Căldători, ambasadori și misionari în țările noastre, Buc., 1899, p. 61 și 70; o descriere olandeză a Principatelor (1687), în „Revista istorică”, an. XI (1925), nr. 1–3, p. 37–43; relația lui Paul Strasburg, traducere după textul publicat de T. Cipariu, în Arhiva pentru filologie și istorie, Blaj, 1867, p. 12–16.

¹⁵⁴ Relația anonimă latină în „Arhiva” din Iași, vol. IX (1898), p. 117–120; relația lui Paul Strasburg la St. Meteș, Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea, Sighișoara, 1921, p. 28; Paul de Alep, op. cit., p. 168–169; relația lui Petru Baksić, după E. Fermendziu, în Monumenta Spectantie Historiam Slavorum Meridionalium, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 74 și urm.; relația lui Locadello, traducere după textul italian publicat în Arhiva Soc. științifice și literare, Iași, V (1894), p. 113–115; relația lui Paolo Bonici de Malta, după Diplomatarium italicum, II, p. 332–339; relația anonimului olandez după Korte en nette bechryvinghe van den koninkrycken Hongheryen en Dalmatiën de Van Vredenburch, în Spiculitor în ogor vecin, 1920, p. 129–132, etc.

¹⁵⁵ D. Cantemir, Descrierea Moldovei, ed. G. Pascu, Buc., 1923, p. 43.

¹⁵⁶ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, Revoluțiile Valahiei, traducere efectuată după textul reeditat de N. Iorga, de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 8.

¹⁵⁷ N. Iorga, Studii și documente, V, p. 356–357 (Analefter, carte nr. 156).

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Paul de Alep, op. cit., p. 168–169.

Demidoff. Apa, care mai întâi trecea printr-o grămadă de nisip și pietriș în care se găseau fluturași de aur, era canalizată pe un plan înclinat din scinduri căptușit cu postav ordinar. Fluturașii de aur erau opriți în țesătură.

Păcure, care începe să aibă o utilitate din ce în ce mai mare fie la unsul osiilor mijloacelor de transport, fie ca medicament sau la iluminat (în special în saline), se extrage acum într-un număr sporit de localități. Exploatarea se făcea tot după sistemul „fintinelor”, adesea menționate în izvoare. Într-o descriere a țărilor române făcută de un olandez pe la 1687 se arăta că lîngă Tîrgșor există păcură¹⁶⁰. Fintini de păcură erau menționate în 1608 pe Tazlău în ținutul Bacăului¹⁶¹ și la Fărloești¹⁶², iar Bandini văzuse la Lucăcesti izvoare de păcură; păcura se scurgea în niște canale făcute de oameni¹⁶³. Încep să apară în documente oameni specializați în extracția păcurii, aşa-numiții păcorniceri¹⁶⁴. În Tara Românească fintini de păcură erau menționate pe Valea Puturosului în 1660¹⁶⁵, la Drăgănești în 1691¹⁶⁶, pe moșia satului Păcuri¹⁶⁷ și în apropiere de Tîrgoviște¹⁶⁸. În regiunea Buzăului și a Ploieștiului erau semnalate mai tîrziu și alte localități de unde se extrăgea păcura, ca Berca, Picurile, muntele Cloșca, Păcureața și Telega¹⁶⁹. Se exploata în același timp și un alt mineral, aşa-numita ceară de păcură, neagră sau roșio, de fapt ozocherită, din care se confectionau luminări. Asemenea exploatări erau atestate lîngă Tîrgoviște¹⁷⁰ și în județul Buzău¹⁷¹.

Mai tîrziu documentele atestă exploatarea și a altor minerale, ca chihlimbarul negru sau galben din regiunea Buzăului (Brăiești și Goidești – în muntele Penteleu –, Valea Boului), sulful sau pucioasa (muntele Penteleu, Sărățelul-Trestie, Andreiași pe Milcov, muntele Pleșu, muntele Cloșca, Melușet lîngă Cerneti și mai sus de satul Baia din Oltenia) și cositorul (muntele Pleșu)¹⁷².

Ne oprim aici cu cercetarea vechilor preocupări miniere de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X – XVII. Datele pe care materialul documentar ni le oferă pun în valoare, în chipul cel mai impede, preocupările importante, în domeniul extracției și prelucrării metalelor, ale locuitorilor de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești încă din

¹⁶⁰ N. Iorga, *O descriere olandeză a Principatelor* (1687), în „Revista istorică”, an. XI (1925), nr. 1–3, p. 37–43.

¹⁶¹ Bibl. centrală de stat, Fil. N. Bălcescu, XI/5, orig. slav.

¹⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 28, 289–290 și 291.

¹⁶³ Codex Bandinus, *op. cit.*, p. LVII.

¹⁶⁴ Bibl. Academiei, LXI/49, orig. rom.

¹⁶⁵ Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., LIII/4, orig. rom.

¹⁶⁶ Ibidem, CLXXXIII/76; 78, orig. rom.

¹⁶⁷ Arh. st. Buc., M-rea Banu, VI/7, orig. rom.

¹⁶⁸ Relația lui Baksie, după E. Fermendziu, în *Monumenta Spectantie Historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 74 și urm.

¹⁶⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 3–10.

¹⁷⁰ Relația lui Baksie, în *op. cit.*; relația lui Locadello, traducere efectuată la Institutul de istorie al Academiei după textul italian publicat în Arhiva Soc. științifice și literare, Iași, V (1894), p. 113–115; relația anonimului olandez trad. după *Korte en nette bechryvinge van den koninkrycken Hongheren en Dalmatiën de Van Vredenburch*, în *Spiculor în ogor vecin*, 1920, p. 129–132.

¹⁷¹ Arh. st. Buc., Ep., Buzău, LIII/10, orig. rom.

¹⁷² N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 3–10; exploatări de sulf erau menționate de Bongars în Tara Românească în secolul XVII, în *Hannazaki*, XI, p. 192.

vremuri îndepărtate. Activitatea minieră de-a lungul secolelor X – XVII, pe care am zugrăvit-o mai sus, nu reprezintă, de fapt, decât unul dintre momentele acestei îndeletniciri, care a continuat fără întrerupere pe teritoriul țărilor române încă din epoca dacică. Documentarea unor asemenea preocupări reprezintă o incontestabilă mărturie a stabilității, a sedentarismului populației din aceste locuri, alcătuind unul dintre elementele importante în problema continuității poporului nostru.

www.dacoromanica.ro

CONDICA VĂCĂREȘTILOR

Copii de documente, regeste și mențiuni publicate

DE

GEORGE D. FLORESCU și DAN PLEȘIA

Materialul documentar cuprins în această condică — aflată în posesiunea noastră — , pe care-l publicăm acum, oferă cercetătorilor de specialitate posibilitatea dobândirii unor noi cunoștințe cu privire la familia Văcăreștilor și la proprietățile lor din fostul județ Dîmbovița.

Din rîndul celor 63 de acte — grupate pe fonduri astfel : Văcăreștii și Corbii, Tabăra de Jos, Tabăra de Sus, Leleștii, Pogorîșul, Raciul, Țigăneștii și.a. —, 12 sunt copii integrale ale unor originale, celelalte fiind în general redate sub forma unor ample rezumate.

Condica a fost alcătuită de Petrușco Goruneanu, clucer de arie, în decembrie 1793, după documente astăzi pierdute, rămase în cea mai mare parte necunoscute, excepție făcind patru acte ce privesc moșia Tabăra de Jos, editate în trecut.

În cadrul acestui fond cercetătorii pot întâlni referințe despre unele topice ce nu sunt atestate în alte izvoare, ca de exemplu : Corbii, Borceștii, Poenile, Cîrpeștii de lîngă Văcărești și.a.

Printre documentele care pot stîrnii interesul cititorilor, existente în copii integrale în amintita condică, semnalăm pe cele datate 1620 octombrie 25 și 1669 decembrie 3. În primul act, Radu Mihnea reîntărește lui Stoica postelnicul scuturile acordate de domnii anteriori satului Văcărești. Al doilea document cuprinde o hotărîre interesantă, luată de Antonie voievod după prealabile judecăți, pentru a asigura urmașilor lui Negoiță spătarul, socotit a fi „un om nebun dă tot și eșit dintru toată firea omenească”, stăpînirea asupra Văcăreștilor și a unor părți de moșie ce țineau de această localitate, pe care dregătorul menționat urmărea să le vîndă în dauna intereselor familiei.

O bună parte din materialele care formează obiectul prezentei note atestă procesul acaparării masive a unor pămînturi și tendința unor dregători de a-și constitui întinse domenii, aşa cum se remarcă și la Ianache aga, a cărui moșie era situată chiar în hotarul Văcăreștilor.

Desigur cititorii pot găsi în această condică, pentru perioada de la 1535 și pînă la 1712 numeroase alte știri referitoare la stăpînii feudali ai

satului și ai moșilor ce țineau de Văcărești, fapt care permite o mai bună identificare a persoanelor și o mai exactă stabilire a transmiterii proprietăților la care ne-am referit.

Copie și perlipsis a sineturilor moșii Văcăreștii ot sud Dimbovița, cu alte hotără de moșie ce sint într-însa, care toate acelea să încheie într-un nume, Văcărești, fără altă deosebire,

VĂCĂREȘTII I CORBII

1. 1535 (7043) martie 29. — Cu mila lui Dumnezeu, creștinul Vlad voevod, domn fiind a toată Țara Rumânească, feierul marelui și preabunului Radu voevod. Dat-au domnia lui această poruncă a domnii lui, lui jupan Stoica ot Văcărești și tutulor feierilor lui, căci Dumnezeu li va dări, pentru ca să-i fie lui ocină în Corbi și în Văcărești, veri că să vă alege, însă partea lui Neagoie, care au fost dă zestre. Și au răscumpărat jupan Stoica ocina de la jupan Neagoe, feierul lui Dumitru vistieru, partea lui toată, za aspri 6000. Și iar să fie lui jupan Stoică ocină în Corbi, partea Tatului, din sus de Văcărești.

Și iar au cumpărat jupan Stoica partea Borcii și a fii-so, Dumitru vistiuar, za 500 aspri și drept un cal bun domnesc.

Drept aceia, domnia lui au dat jupan Stoichii ca să-i fie lui aceste ocine ce sunt mai sus-zise, pentru ca să-i fie ohabnice și statornice feierilor lui, nepoților și strenepoților și într-alt chip să nu fie peste zisa domnii lui.

Și mărturii am pus domnia lui, pan Theodor biv vel logofăt i jupan Șerban vel dvornic i jupan Vlaicul i jupan Barbul vel ban i Drăghici spatar i Udrîște vistieru i Radul paharnic i Stoica comis i Vintilă stolnic i Badea postelnic, Drăgoi stolnic.

Și am scris eu Oprea.

Copie, nr. 1, p. 1.

2. 1571 (7079) ghenarie. — Carte a domnii sale Alecsandru voevod, feierul Mircil voevod, feierul Mihnil voevod, slugii domnii sale anume Gheorghe din Văcărești, ca să-i fie o pivniță cu locul că este partea Vlădaii, de la Tîrgovește, care să numește (sic) acea pivniță cu locul casii Bujuranilor.

Rezumat, nr. 25. p. 6.

3. 1571 (7080) dechemvrie 7. — Cu mila lui Dumnezeu, creștinul Alecsandru voevod și domn a toată Țara Rumânească, feier marelui și preabunului Mircea voevod. Dat-au domnia lui această poruncă a domnii lui, slugii domnii lui, Gheorghe clucer și tutulor feierilor lui și nepotii-său, lui Marco, și fraților lui și tutulor feierilor lui căci Dumnezeu le va dări, pentru ca să fie lor ocină în Văcărești, o jumătate de parte, care ocină este pe din jos, pentru că aceasta au fost bătrînă și dreaptă și de demult de cumpărătoare, încă din zilele răposatului Vladu voevod, ot Borcești. Iar apoi sluga domnii mele, Gheorghe clucer, și nepotii-său Marco, și frații lui, ei au început să părăsească înaintea domnii mele, împreună cu Pătrașco. Deci pîra Pătrașco zicind, cum că, că această ocină, nu e cumpărată de Gheorghe clucer și de nepotii-său, ce e mai sus zis, ot Borcești, ci zicind Pătrașco cum au fost a lui mai de demult, numai au fost înpresurată de Gheorghe clucer și de nepotii-său Marco,

ce este mai sus zis. Iar apoi domnia lui, i-au judecat pă lege și pă dreptate, împreună cu toți cinstiții și îndreptătorii domniei mele. Într-aceia domnia lui au dat lui Gheorghe clucer și nepotl-său, lui Marco, 12 boeri ca să jure; iar acești 12 boeri ei atunci au luat seama cu amăruntul și cu dreptate, cum această ocină ce este mai sus-zisă fost-au cumpărată de Gheorghe clucer și dă nepotl-său Marco, această jumătate de parte de ocină din Văcărești și o jumătate de parte din Borceaști, pă cum au fost și mai de demult și au fost căutat atuncea și semnile hotarelor. Iar apoi Pătrașco el nu s-au lăsat, ci au luat 24 de boieri și au venit a doa oară ca să jure și să ție această parte de ocină diu Văcărești. Iar Gheorghe clucer și cu nepotl-său Marco au adus pă acel 12 boeri, care știa cum au mărturisit cu adevărat, cum au fost această ocină cumpărătoare dreaptă și de demuit a lui Gheorghe clucer și a nepotl-său, lui Marco. Și să să știe și hotarul, pînă în ocina Corbilor. Deci atuncea au rămas Pătrașco de lege și de judecată, înaintea domnului lui. Drept aceia domnia lui au dat lui Gheorghe și nepotl-său, lui Marco, ca să fie lor ocină obabnică și statornică și de nimeni neschimbăta.

Și într-alt chip să nu fie, peste zisa domnii lui.

Drept aceia domnia lui au pus și mărturii pă jupan Dragomir vel dvornic i Ivașco vel logofăt i Stan spatar i Dumitru vistier i Mitrea comisul i Badea stolnic i Gonțea paharnic i Stoica postelnic.

Și s-au scris cartea aceasta în orașul București.

Copie, nr. 2. p. 1-2.

4. 1574 (7082) gheuar 16. — Carte a lui Alecsandru voevod, sin Mireci voevod, la boierul domnii sale, jupan Gheorghe de la Văcărești și fii-său Stoichii, să le fie moșia la Văcărești, partea nepotl-său Marco, toată, din siliștea satului și du preste toată moșia.

Și iar să-i fie lui Gheorghe și fii-său, Stoichii, din hotarul de jos pînă la hotarul Bărăștilor(?), partea lui Marco de moșie toată, din cîmp și din apă și din pădure și din vaduri de moară, oricătă să va alege, și preste apa Dimboviții, din moșia de la Cobila și de la Poeni și din apă și din vaduri de moară și du pretutinde<ne>a, partea lui Marco toată, și din moșia Corbilor, partea lui Marco toată, din cîmp și din apă și din pădure și din vaduri de moară, pentru că le-au cumpărat Gheorghe și fii-său Stoica, toate, de la Marco, drept 5000 aspri gata.

Rezumat, nr. 3. p. 2.

5. 1580 (7088) iunie 27. — Cartea domnii sale Mihnil voevod, sin Alecsandru voevod, jupinesei Eleni cu feciorii ei, Neagoie postelnic și Pătru de la Văcărești, ca să fie lor moșie la Văcărești din partea lui Pătrașco, din apa Dimboviții, pînă în coasta Poenilor.

Și iarăși de la Pătrașco, moșie în Văcărești, din hotarul Lucienilor pă din susul stupinii, din drum pînă în Gura Stircului.

Și iarăși moșie în Văcărești din partea Vlaicului și a Diicului¹ și din partea lui Hamza din Văcărești.

Rezumat, nr. 4. p. 2.

6. 1581 (7089) iulie 14. — Carte iar a domnii sale Mihnil vodă, ce zice toate părțile în moșia dă la Văcărești cum și din sus.

Rezumat, nr. 5. p. 2.

¹ Text scris deasupra rîndului www.dacoromanica.ro

7. 1583 (7091) martie 15. — Cartea iar a domnii sale Mihnnii voevod, slugii domnii sale, Simii portar cu feciorii lui, ca să le fie a lor moara lui Pătrașco ot Văcărești.

Rezumat, nr. 6, p. 2—3.

8. 1588 (7096) noemvrile 7. — Cartea domnii sale Mihnnii voevod, slugilor domnii sale, lui Neagoie și lui Pătru postelnicii și feciorilor lor, ca să le fie lor moșie la Văcărești, toată partea Vlaicului, du pretutindinea care au cumpărat dă la Dumitru feciorul Vlaicului.

Rezumat, nr. 7, p. 3.

9. 1598 (7106) martie 9. — Cartea domnii sale Mihai vodă, feciorul lui Pătrașco voevod, slugii domnii sale, Pătru postelnic, și feciorilor lui, să le fie moșie la Corbi, însă partea Vladului, feciorul Chircăi, de pretutindinea.

Și iar să le fie moșie în Văcărești, toată partea lui Pătrașco, du pretutindinea.

Rezumat, nr. 8, p. 3.

10. 1601 (7112) ghenar 19. — Cartea domnii sale Radului voevod, nepotul răposatului Basarab voevod, jupănesii Staichii jupineasa lui Neagoe de la Văcărești, și feciorilor ei, Stoica postelnic și frate său Ivan, și feciorilor lor, ca să le fie lor toate satele și țiganii care sunt de moștenire și de cumpărătoare și toate bucatile cite au avut dă la tatullor Neagoe postelnici din Văcărești și partea unchi-său, lui Pătru, toată.

Rezumat, nr. 9, p. 3.

11. 1601 (7112) iulie 20. — Cartea iarăși a domnii sale Radu voevod, jupănesii Stanca și feciorilor [lor] ei, Stoica și Bratul, și cu feciorii lor, ca să le fie lor moșia în Văcărești, însă toată partea lui Hamza, ori călă să va alege du pretutindinea.

Rezumat, nr. 10, p. 3.

12. 1605 (7114) dehemvrie 16. — Carte iar a domnii sale Radului voevod, slugilor domnii sale, Stoichii postelnic și frate-său Ivan, cu feciorii lor, ca să le fie lor moșie la Văcărești, însă toată partea lui Pătrașco du pretutindinea.

Rezumat, nr. 11, p. 3.

13. 1609 (7117) martie 17. — Carte iar a domnii sale Radul voevod, nepot răposatului Băsărab voevod, boiarilor domnii sale, jupănesii Staichii și feciorilor ei, Stoica și frate-său Bratu, și cu feciorii lor, ca să le fie lor moșie la Văcărești, însă toată partea lui Hamzei, oricită să va alege du pretutindinea.

Rezumat, nr. 12, p. 3.

14. 1620 (7129) octombrie 25. — Cu mila lui Dumnezeu, Io Radul voevod și domnul-Dat-am domnia mea această poruncă a domnii mele slugii domnii mele Stoicăi postelnic, ca să-i fie satul Văcărești ot sud Dimbovița, în pace și slobod de bir și de găleata cu fîn și de cai și de oaia seacă și dă miiere și dă dijmă de stupi și de gorștina de oi [de oi] și de porci și de cai de olac și de toate dăjdiiile și mîncăturile cite sunt preste an în țara domnii mele, să nu aibă nimeni a le face silă, pentru că l-am ertat domnia mea dă toate cite sunt mai sus scrise, cum au fost ertate și de la alii domni mai denainte vreme, dă Șârbaș vodă și au fost ertați și dă Gavril vodă. Așijderea i-am ertat domnia mea și de acum să aibă bună pace, că nici la catasti în vîstieria domnii mele nu sunt scrîși.

Drept aceia și voi toate slugile domnii mele, ver de ce slujbă veți umbla într-acest județ, în vremea ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi în pace să-i lăsați, nici cum să nu-i învăluți peste cartea domnii mele ci în bună pace să fie.

Copie, nr. 18, p. 7.

15. 1642 (7150) ghenarie 24. — Zapis al jupinesii Catalinii, la nepotii său Ivan pitar din Văcărești, căruia li vine de toată partea sa, de ocină din Văcărești, din cîmp și din pădure și din apă și du preste tot hotariul că să va alege, drept ughi 40, moșie stearpă fără-dă rumâni.

Rezumat, nr. 14, p. 3.

16. 1669 (7177) iunie. — Zapis spart, al lui Negoiță spătar, sin Ivan ot Văcărești, prin care vinduse lui Ivan clucerul Lăzăoreanul moșia Corbii, în drept ughi 140.

Rezumat, nr. 15, p. 3.

17. 1669 (7177) iulie 7. — Alt zapis al lui Negoiță spătar de Văcărești, sin Ivan pitar. S-au fost înprimutat de la jupin Matei vel cupar ughi 5 și i-au pus zălog satul Văcăreștii ot sud Dîmbovița, însă toată moșia du preste tot hotarul și cu toți rumâni, însă și acest zapis spart.

Rezumat, nr. 16, p. 3.

18. 1669 (7178) septembrie 6. — Alt zapis spart, iar al lui Negoiță spătar, cu care vinduse lui Ilie vel armaș și nepotului său Ivan clucer dă Lazuri, satul Văcăreștii cu tot hotarul și cu toți rumâni drept ughi 400.

Rezumat, nr. 17, p. 3.

19. 1669 (7178) diehemvrie 3. — Cu mila lui Dumnezeu, Io Antonie voevod și domn a toată Tara Rumânească. Dat-əm domnia mea această poruncă a domnii mele lui Ivan și lui Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu și a jupinesii Neacșei, ca să le fie lor toate moșile și rumâni și țigani, cătă au rămas nevindut, de tată-său Negoiță, pînă în zilele Radului vodă Leon, leat 7176 <1667–1668>; însă moșile, rumâni, țigani, anume: satul Văcărești ot sud Dîmboviță cu tot hotarul și cu rumâni anume...² și satul Șotinga, partea Văcăreștilor, cu moșia cătă să va alege du preste tot hotarul și cu rumâni anume...² și țigani anume: Tudor țiganul cu țiganca lui, Mariia i sin ego³ Stanciu i Vișa i Drag<o>le i Stoică i Necula țiganul și țiganca lui, Marga i Șărban cu țiganca lui, Stanca i sin ego³ Stoica i Dumitru i Mariia și cu toți feciorii lor ce vor face, și alii țigani ce să vor afla fugiți.

Și să tie și alte moșii și rumâni și țigani, care să vor mai afla să fie fost nevinduți, pînă în vreme ce s-au făcut cartea Radului vodă, dă s-au oprit să nu mai vină nimic Negoiță Văcărescu...².

Așijdere și jupineasa Neacșa, care o au ținut Negoiță Văcărescu, muma lui Ivan și a lui Ianache, ia încă să aibă ași țineré pentru zestrile ei, care le-au petrecut bărbatul ei⁴ Negoiță, și s-au fost prețuit naintea Radului vodă, drept ughi 128. Si i-au dat să tie din țiganii lui Negoiță, pre Oprea țiganul cu țiganca lui și cu 2 copile, drept ughi 60⁵, pre Necula

² Loc alb.

³ Și fiul ei.

⁴ Scris deasupra rîndului.

⁵ Inițial s-a scris 64 și s-a șters.

țiganul cu țiganca lui, drept ughi 32, și pre Tudor țiganu cu un fecior, anume Barbul, și cu o fată⁶, drept ughi 32, cin⁷ ughi 128, precum le-am văzut domnia mea acesté toate scrise tot anume, pre foițele Radului vodă Leon, pecetluite cu inelul și cartea Radului vodă iscălită la mîna lui Ivan și a lui Ianache, feciorii lui Negoiță Văcăresc, cum să mai aibă voie Negoiță din cîte au rămas pînă atunci nevîndute, a mai vinde nîmic, nici moșii, nici rumâni, nici țigani, numai să asculte rumâni și țiganii de dinsul și să să hrănească cu moșile și să ia dijma și venitul ce ar fi du pre moșii, înpreună cu feciorii lui, Ivan și Ianache. Iar de vîndut să nu mai aibă voie a mai vinde nîmic, nici să mai fie volnic nimini a mai cumpărarea dă la ei nîmic, moșii sau rumâni sau țigani, pentru că fiind acest om Negoiță Văcăresc un om nebun dă tot și beșiv și eșit dintru toată firea omenească și vînzând și risipind tot cu ale lui nebunii, cît și pre jupineasa lui o au despărțit părintele vîlădica Ștefan, care au fost mitropolit, pentru ale lui fapte nebunești. Deci fost-au socotit și Radul vodă înpreună cu toți boiairii divanului, cum că nu să cade a-l lăsa dupe nebunia lui să vînză și să petreacă tot și apoi copii lui să umble pe ușile altora.

Și au făcut Radul vodă carte la mina feciorilor lui Negoiță să fie oprit Negoiță să nu mai vînză nîmic, iar cine ar cumpăra de la dinsul să-i fie bani pierduți.

Iar după aceia, cînd au fest acum în zilile domnii mele, venit-au jupineasa Neacșa înpreună cu copii ei, aici, anume Ivan și Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu, naintea domnii mele în divan, dă s-au jăluit, cum că după ce au oprit Radu vodă pre Negoiță Văcărescu ca să nu mai vînză nîmic, iar Ilie biv vel armaș și cu Ivan clucerul Lăzăreanul s-au sculat dă au cumpărat satul Văcărești și Pătrașco biv vel șătrar au cumpărat satul Șothinga, partea Văcăreștilor.

Intr-aceia domnia <mea>⁸ Încă amu socotit înpreună cu toți cinstiții dregătorii domnii mele, cum că aceste moșii și rumâni și țiganii nu sint clăstitați din vrednicii sau din osteneala lui, ci sint rămase dă la moșii lor, ci nu să cade, un nebun ca acesta să le petreacă fără dă nici o ispravă și feciorii săi să rămîne săraci. Cî am judecat domnia mea, cum acești boeri ce au cumpărat satul Văcărești și satul Șothinga, să n-aibă nici o treabă cu aceste moșii și rumâni sau țigani, cine ce vor fi cumpărat, de cînd s-au făcut cartea Radului, încoace, leat 7176 <1667–1668>, ci să fie toate pre seama feciorilor lui Negoiță, care scrie mai sus. Iar cumpărătorilor să le fie bani pierduți, pentru că aceasta au fost în știrea tuturora și au fost fără dă cale, cum nu să cade.

Drept aceia am dat domnia mea, această carte a domnii mele, la mina jupinesei Neacșii să-și ție zestrile ei cu bună pace și a coconilor ei, Ivan și Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu, ca să aibă a ținea satul Văcărești cu rumâni ce sint mai sus-ziși și din Șothinga partea lor cu rumânilor și țiganilor ce scriu mai sus și alte moșii și rumâni și țiganii ce ar mai afla nevînduți de cînd s-au oprit să nu să vînză sau măcar și vîndute, dă cînd s-au făcut cartea Radului vodă, încoace, toate să aibă a le ținé cu bună pace, să le fie moșii stătătoare lor și feciorilor, în veac.

Eje ubo svedetelii postavleaem gospodstvo mi⁹: Pan Mareș vel ban i pan Radu Popescul vel vornic i pan Radul Crețulescu vel logofăt i pan Șärban Cantacuzino vel spatar i Papa vel vistier i Gheța vel clucer i Mihai vel postelnic i Gheorghe vel paharnic i Paană vel stolnic i Ivașco vel comis i Vilcul vel sluger i Curuia vel pitar. I ispravnic Toma Radu Năsturel vel logofăt.

⁶ „Si cu o fată”, înconjurat cu cerneală.

⁷ Fac.

⁸ Omis în copie.

⁹ Iată dar martorii punem domnia-meia.

I napisah az Mihai sin Stan logofăt ot Tîrgoviște vă na stol grad u București, me-
seața dichemvrie ³¹⁰.

Copie, nr. 18, p. 4—5.

20. 1669 (7178) dichemvrie 5. — Carte iarăși a domnii sale Antonie voevod, pe scurt
asemenea.

Mențiune, nr. 19, p. 6.

21. 1670 (7178) iulie 29. — Altă carte iarăși a domnii sale Antonie voevod, lui Ilie
biv vel armaș și lui Ivan clucer, ca să stăpinească satul Văcărești, fiindcă s-au jăluit ei
în divan cum că cumpărătoarea lor au fost și cu știrea Neacșii, soția lui Negoiță, și au și
răvaș dă la mîna ei de volnicie a cumpăra, ei aducind acel răvaș să le facă, zice, și carte
temeinică de moșie; însă această carte să vede spartă.

Rezumat, nr. 20, p. 6.

22. 1671 (7179) iunie 20. — Altă carte iarăși a domnii sale Antonie vodă ¹¹, întărâtă
și cu iscălitura mării sale, prin care strică cartea ce este mai sus scrisă, spartă, și dă stă-
plinirea moșiei Văcărești, iarăși la copii lui Negoiță.

Rezumat, nr. 21, p. 6.

23. 1672 (7180) mai 3. — Cartea a domnii sale Grigorie Ghica voevod volnicește pă
copiii lui Negoiță Văcărescu ca să dea bani la Ilie șătrar și lui Ivan clucer Lăzăreanul și
să-și ție satul Văcărești; însă bani din puterea lor iar nu de la rude cu alte meșteșuguri,
căci făcind meșteșuguri ca acestea, să dă voie mai sus numiților boeri să lepede banii și să
ție satul al lor; iar dă nu vor da banii zice acum, să ție mai sus zișii boeri satul cu bună
pace; însă și această carte este spartă.

Rezumat, nr. 22, p. 6.

24. 1678 (7186) aprilie 19. — Carte a domnii sale Duca voevod, cum că judecindu-să
eu divan pe Ianache și Ivan frate-său, feciorii lui Negoiță Văcărescu, cu Ilie armaș și ne-
potu-său Ivan Lăzăreanul, măcar că Radu vodă poruncind, orândui-se ca cine va da bani
lui Negoiță pe moșie să-i piarză. Dar măria-sa au socotit să dea copii banii cumpărătorilor
făcindu-i cum vor putea; și aşa au și dat ughi 640.

De aceia spârgind în divan zapisul lui Negoiță, hotărăște să stăpinească Ianache și
Ivan tot satul Văcărești cu tot hotarul și cu toți rumâni și cu tot venitul din cimp și din
pădure, din apă, cu vaduri de moară și din șădereea satului, pre hotarile cele bătrîne și pre
semne, din hotarul de sus, al Corbilor pînă în hotarul de jos al Băjăștilor și cu moșia cea
de sus ce să zice Corbi, pentru că acest sat Văcărești, fost-au a lor bătrînă și dreaptă
moșie, de la moșii și de la strămoșii lor, încă de mai-nainte vreme, din dăscălicătoarea
jării.

Rezumat, nr. 23, p. 6.

25. 1778 (7186) iulie 20. — Zapis spart al lui Negoiță; au pus zălog moșia Corbi
la popa Ierimia ot Tîrgovește, drept ughi 13.

Rezumat, nr. 24, p. 6.

¹⁰ Si am scris, eu Mihai, fiul lui Stan, logofăt din Tîrgoviște, în orașul de scaun, în
București, luna decembrie 3.

¹¹ „Antonie vodă”. scris deasupra rîndului.

TABĂRA DE JOS

1. <1602 august—1610 diehemvrie>¹². — Cartea domnii sale Radului vodă, nepotul răposatului Basarab voevod, slugii domnii sale Stan logofăt dă la Săvești și feciorilor lui, ca să le fie lor moșiie la Tabără, din partea Neagului, jumătate, și din partea vadului de moară și du pretutindenea, oricătă să va alege, ce o au fost cumpărat de la jupineasa Neagoslava, fata lui Neagoe din Tabără.

Rezumat, nr. 2, p. 7.

2. 1613 (7121) februarie 5. — Cartea domnii sale Radu voevod, feciorul lui Mihni voevod, lui Măciucă și cu feciorii lui, să le fie moșie la Tabără și cu o moară, partea Radului și a lui Cîrstian, oricătă să va alege.

Rezumat, nr. 1, p. 7.

3. 1622 (7130) maiu 10. — Cartea a domnii sale Radul voevod, feciorul lui Mihni voevod, nepotu răposatului Alecsandru voevod, boerului domnii sale, Irimii logofătu și feciorilor lui, ca să le fie lor moșiie la Tabără, însă cătă au ținut Vlaicul, fecioru lui Staico, toată partea lui de moșie și cu rumâni care se vor afla, și din vadul de moară o roată de moară, din apa Dîmboviții, pînă în valea Nucetului, doaă funii de moșie ce le-au cumpărat de la jupineasa Neaga, mama Vlaicului, feciorul lui Staico din Tabără, drept 24 000 aspri gata. Si cheltuiala la mijlocul lor 12.000 aspri.

Rezumat, nr. 3, p. 7.

4. 1623 (7131) iunie 2. — Cartea iar a domnii sale Radul voevod, feciorul Mihni voevod, nepotul răposatului Alecsandru voevod, boerului domnii sale, Irimii logofătu și feciorilor lui, ca să le fie lor moșie la Tabără, partea Vlaicului feciorul lui Staicu din Tabără, și din vadul dă moară ce au fost cumpărat de la Vlaicul și dă la mumă-sa Neaga, și dă la jupineasa Sima soția Vlaicului, drept 150 galbeni. Apoi Irimia logofăt au făcut moară pre acea moșiie și pă urmă au avut pîră cu călugării de la Stelea și cu igumenul; apoi s-au înpăcat ca să nu mai rădice pîră unul asupra altuia.

Rezumat, nr. 4, p. 7–8.

5. 1681 (7189) iunie 15. — Zapis al lui Gheorghe logofăt la mîna Simii cupeț și a fii-si Sofiicăi, cum că așăzindu-să cu Simă cupețul dă au luat soție pe fiica lui Gheorghe logofăt, i-au dat zestre din moșia lor ot Tabără, stînjini 207 din cîmp, din pădure, din apă, dă preste tot hotarul, cu livezi, însă nealeasă din ceilantă moșiie.

Gheorghe logofăt, Catrina, Radu sin Gheorghe logofăt, Stan logofăt martor, popa Papa martor, Mihai logofăt martor.

Rezumat, nr. 5, p. 8.

6. 1682 (7190) august 25. — Zapis iar al lui Gheorghe logofăt și cu acei martori vinde la gineri-săi Mihai cupețu, 240 stînjeni din moșia lor ot Podul Taberii, stînjeni căte un ort, din cîmp, din pădure, din apă, din livezi, du preste tot hotarul cu tot venitul, însă nealeasă din ceilaltă moșiie.

Rezumat, nr. 6, p. 8.

¹² Datarea s-a făcut după mențiunea numelui lui Radu voievod, nepotul lui Basarab voievod, pe care-l identificăm cu Radu Șerban. Data, din condiță „635”, este greșită.

7. 1695 (7204) dechemvrie 15. — Adeca eu Neagoie iuzbaşa, înpreună cu frații miei, Vladul i Nedelco, fețorii Oanii, și eu Miron izbaşa înpreună cu vărli-mieu Neagoie și cu Ierimia făcior lui Dobre nepodul (sic) Radului din sat din Pogoreş, înpreună cu fețorii noștri scris-am și mărturism cu acest al nostru adevărat zapis, ca să fie de bună credință, la mina dumnealui Ianache Văcărescu vel agă, precum să să știe că având noi moșie la Podul Taberii ot sud Dîmboviță, de moștenire de la părinții noștrii, încă mai denainte vreme, și tot am ținut pre seama noastră cu bună pace plină acum, în zilele mării sale domnului nostru Io Costandin Băsărab voevod. Deci cind au fost acum, mai cumpărind dumnealui doă funii de moșie acolo și cu vad de moară în apa Dîmboviții, de la Costandin comisul și de la jupineasa Vișa, fata Radului vistieriu Ocnaru, care și lui încă i-au fost de cumpărătoare de la Vlădilă izbaşa din Pogorîșul și fiindu-ne și noă aceste moșii de la Tabără de vînzare, mai căzindu-să dumnealui a cumpără, fiind pă lingă hotarul satului Văcăreștii, noi cu toți dinpreună am mers, de am făcut tocmeala cu dumnealui vel agă de ne-am vîndut fiecare partea lui de moșie ce am avut acolo. Însă eu Neagoie izbaşa înpreună cu frații miei, Vladu i Nedelco, o funie și jumătate, și funia po stânjini 50 cu vadu de moară în apa Dîmboviții. Si eu Mierăuț iuzbaşa cu vărli-mio Neagoie, iar o funie și jumătate, și funea iar po stânjini 50, și cu partea noastră de vad de moară iar în apa Dîmboviții. Si eu Ierimia fețorul lui Dobre, iar am vîndut dumnealui acolo, la Podul Tabării, o funie de moșie, funia iar po stânjini 50 și cu partea noastră de vad de moară, iar în apa Dîmboviții, care fac înpreună funii 4 cin¹³ stânjini 300 din cimp, din pădure, din apă, cu nuci, și cu alte pometuri ce s-ar afla pe aceste moșii, din silștea satului, cu tot venitul du preste tot hotarul, cit se va alege, care moșie este prin din jos de hotarul Văcăreștilor și merge în lung din apa Dîmboviții plină în valea Nucetului. Si am vîndut dumnealui de a noastră bunăvoie și cu știrea tutulor rudenilor noastre și a vecinilor din sus și din jos și am vîndut dumnealui, funea de moșie po taleri 15, cin¹³ taleri 60. Si dupe tocmeală și aşzămîntul ce am făcut cu dumnealui, am luat acești bani ce scriu mai sus, toți gata și deplin în mînile noastre.

Drept aceia și noi încă am dat acest al nostru zapis la mina dumnealui, ca să aibă și tinea și a stăpini acête funii de moșie ce scriu mai sus și cu părțile noastre de vaduri de moară, ce am avut în apa Dîmboviții, cu bună pace, precum am ținut și noi mai denainte vreme să-i fie dumnealui moșie stătătoare și coconilor dumnealui, neclătită în veci.

Si la tocmeala noastră fost-au boeri mărturie, care vor iscăli mai jos.

Si noi pentru mai adevărată credință, am întărit zapisul acesta cu pecețile și cu iscăliturile noastre ca să să creză¹⁴.

Si am scris eu Iisaru logofăt cu învățătura lor : Negoiță, Vladul, Nedelco, Ierimia, Cornea vel ban martor, Diicul vel logofăt martor, Șărban vel vistier martor, Radul Izvoranul vel stolnicu martor, Costandin Corbeanul vel pitar martor, Radu Hrizea vel clucer za arie martor, Toma Cantacuzino vtori logofăt martor, popa Toma clisier martor.

Copie, nr. 7, p. 10—11.

8. 1695 (7204) dichemvrie 15. — Adică noi toți moșnenii de la Tabăra dă Jos anume : Miraul iuzbaşa, fețorul Oprii, nepotu lui Dobre, și eu Vladul i Nedelco cu nepoții noștrii : Dobre i Pavel și eu Radul cu frati-mio Meran, și cu nepot-mio Chirîță, și eu Pătru fețorul Oprii, nepotu Manii, și Ierimia cu frati-mio Vladul, fețorii lui Dobre, nepoții Radului, și eu Radu fețorul lui Marin Golescu și cu Oana fețorul lui Mihăilă Mihăilesc și eu Stanciu cu nepot-mio Marin, fețorul lui Șărban, și eu Neagoe cu vărli-mio Năstase sin Stanciului, nepoții lui Mogos, înpreună și cu toți fețorii noștrii, scris-am și mărturism cu acest al nostru zapis ca să fie de bună credință la mina dumnealui Ianache Văcărescu vel agă și a

¹³ Fac.

¹⁴ „Ca să să creză”, scris deasupra rândului.

frăține-său, lui Ivan vătaf, cum să să știe că având noi moșie la satul Tabăra de Jos, ot sud Dimbovița, dă moștenire dă la părinții noștri, încă mai dă-nainte vreme, și tot o am ținut pre seama noastră plină acum în zilele mării sale domnului nostru, Io Costandin Băsarab voevod. Deci cind au fost acum, noă trebuindu-ne bani și fiindu-ne aceste moșii de vinzare și mai căzindu-să dumneelor a cumpără, hotărindu-să cu Tabăra dă Sus, care este pe lîngă hotarul Văcăreștilor, fiindu Tabăra dă Sus cu Tabăra de Jos tot într-un hotar, merserăm dă am tras această moșie Tabăra de Jos din hotarul Taberii de Sus, plină în hotarul moșii...¹⁵, care s-au făcut preste tot această moșie de la Tabăra dă Jos funii 9 și stînjeni 16. Si dupe trasul moșii mers-am cu toți dă am făcut tocmeală cu dumneelor de bună-voia noastră, dă le-am vîndut dumneelor această moșie din Tabăra dă Jos, cîtă scrie mai sus, din cîmp, din pădure, din apă, cu vadul de moară în apa Dimboviță și cu siliștea satului, cu tot venitul du preste tot hotarul, însă moșie stearpă, și fără dă rumâni. Si am vîndut dumneelor funea po taleri 15 cin¹⁶ taleri...¹⁵ și după tocmeală și aşăzămlintul ce am făcut cu dumneelor, am luat noi acești bani, ce scriu mai sus toți, gata și dăplin în muiinile noastre.

Drept aceia și noi încă am dat acest adevărat al nostru zapis la mină dumneelor, ca să aibă a ținea și a stăpini dumneelor această moșie din Tabăra de Jos, în lat funii 9 și stînjeni 16 și în lung din Vilceaoa Nucetului, plină în apa Dimboviță, precum am ținut și noi mai denainte vreme, cu bună pace, să le fie dumneelor moșie stătătoare și coconilor dumneelor, neclătită în veci.

Si la tocmeala noastră au fost boeri mărturii, carii să vor iscăli mai jos, și pentru mai adevărată credință ne-am pus degetile în loc dă peceți și numele ca să să creză.

Si am scris eu Isar logofăt, cu voia lor: Vladu, eu Pavel, eu Miran, eu Pătru, eu Irimia, eu Vladu, eu Radu sin Marin Golescu, eu Oana, eu Stanciu, eu Marin, eu Neagoie i Năstase vărl-mio, Mirăuț iuzbașa și feciorii miei, Andrei i Ion, eu Dobre nepotul Vladului, Dilicul Rudeanul vel logofăt martor, Gheorghios megas cloutzaris martirois¹⁷, Costandin Corbeanu vel pitar martor, Radu Golescu biv vel agă mărturie, Bunea Grădișteanu vel armaș mărturie, Radu vel clucer za arie martor, Toma Cantacozino vtori logofăt înărturie, popa Fota ecclisiarh martor, Costin biv vel căpitan mărturie.

Copie, nr. 8, p. 11—12.

9. 1696 (7204) ghenearie 28. — Adecă eu Stan dinpreună cu fămeia mea, Mariia, și cu fii miei: Zaharia i Pancul i Radul, dat-am zapisul nostru la mină Pogoroșanilor, anume: Neagoie iuzbașa și a frăține-său, Vladu i Mărăuț iuzbașa i Petco iuzbașa i Petco i Radu Mireanu i Petre i Marin i Dobre și altor săteni care sunt moșneni, ca să fie de bună credință, cum să să știe că având noi gîlceavă pentru o moșie de la Tabăra, zicind noi cum că această moșie iaste a noastră, de la strămoșii noștri, deci Pogoroșani s-au scusat zicind și ei cum că iaste a lor, și neavând cărți, nici ei nici noi nu le-am putut îndrepta noi dintre noi, ci am mers la divanul mării sale domnul nostru Io Costandin voevod, dinpreună cu toți megiiașii, și aşa ne-au îndreptat divanul, cum să mergem la prejureni dupe înprejururi moșii, care să vor afla oameni bătrîni și care vor și să mărturisească cu sufletile lor, a cui va fi moșia cu dreptate, aceia să și-o ție cu pace. Si dupe porunca mării sale, ne-am dus la înprejurieri de acolo și s-au aflat un preot bătrîn, anume popa Stoica din Văcărești, și mărturisi și acest preot zicind, cum că această moșie Tabăra, au cumpărat Pogoroșanii dă la jupîneasa Neagoslava, moașa noastră.

Deci și noi văzind mărturiseala acestui preot cum au mărturisit și zicind el că este moșia lor cumpărată dă la moașa noastră, noi dupe mărturiseala lui am dat această scri-

¹⁵ Loc alb.

¹⁶ Fac.

¹⁷ Gheorghe, mare clucer, marjor.

soare a noastră la mîna Pogoroșanilor, cum să-și ţie moșia Tabăra cu bună pace dă către noi cum o au ținut și mai denainte și cînd au mărturisit acest preot bătrîn înaintea vătăfului Ivan Văcărescu.

Si cînd am făcut acest zapis fost-au mulți oameni buni mărturii, care să vor îscăli mai jos. Si noi mai pentru adevărată credință am îscălit mai jos, ca să să creză.

Si am scris eu, Nica diiaconu, cu zisa dumneelor.

Eu Stan cu fâmeia mea, Mariia, Zaharia, Pascul, Radul, popa Fota clisier martor, Hagi Costandin dascăl martor, Dumitrache Spirea martor, Mihai sin Costandin dascălu.

Copie, nr. 9, p. 12—13.

10. 1696 (7204) martie 21. — Adică eu Stan fustașul, împreună cu fânceia mea Mariia, și cu feciorii noștri, anume Zaharia i Pascul i Manea i Radu, dat-am acest al nostru adevărat zapis, ca să fie de bună credință la mîna tutulor moșnenilor de la Tabăra dă Jos, anume Mirăuț iuzbașa sin Oprii, nepotul lui Dobre, i Vladu i Nedelco, cu nepoții lor, i Andrușă, sin Stan căpitan, nepotu lui Vladimir izbașa i Dobre i Pavel i Radu cu frate său Mirian și nepoții lor i Pătru sin Oprii i Irimiia cu frații lui i Radul sin Marin Golescu i Oana sin Mihăilă Mihăescu i Stan sin Șarban, cu nepoții lui i Neagoe sin Stanciu cu verii lor, cum să să ţie că avind noi multă gîlceavă cu acești moșneni ce scriu mai sus, pentru moșia Tabăra dă Jos, ot sud Dimboviță, care moșie o au fost vîndut ei, dumnealui Enache Văcărescu vel agă și frăține-său, Ivan vătaf, zicind noi cum că această moșie să trage dă la moașa noastră, jupineasa Neagoslava, și este a noastră fiindu-i noi nepoți. Si am avut și întrebăciune, dă față înaintea boerilor celor mari, Diicul vel logofăt i Costandin vel clucer i Iorga vel sluger, Costandin vel pitar fiind și alți boieri. Iar acești moșneni ce sunt mai sus zisă zicind că iaste a lor moșie dreaptă cumpărată de părinții lor de la Vlaicu și de la jupineasa lui, Negoslava, moașa lui Stan fustașul, încă mai denainte vreme și o au ținut cu bună pace; și au mărturisit și un preot bătrîn, anume popa Stoica de la satul Văcărești, cum că ţtie că au cumpărat moșnenii de la Tabăra de Jos această moșie. Deci dumnealor boeri ce scriu mai sus, așa au judecat și au rînduit pe Dumitru vtori volnicu (sic) ca să meargă împreună cu noi la acest preot și la alții înprejureni bătrâni de acolo, ca să să aducă mărturiseala de la dinși în ce chip vor ști și vor mărturisi cu ale lor suflete. Iar noi nu ne-am putut îndrăzni a merge și a mai umbla în judecăți, căci nu cu dreptul noi în viața noastră n-am mai stăpinit această moșie, nici având vreo scrisoare. Si aşa am lăsat această moșie iar pă seama moșnenilor ce scriu mai sus, ca să o stăpînească precum o au stăpînit și pînă acum.

Drept aceia am dat zapisul nostru, la înîna tutulor moșnenilor ce scriu mai sus ca dă acum înainte noi, nici o treabă să nu mai avem, a ne mai scula cu vreo gîlceavă, ci să fie pre seama lor precum au fost și mai-nainte vreme, ori să o ție cu bună pace, ori să o vînză, au să facă ce vor vrea.

Si mărturii boeri care mai jos au îscălit. Si noi pentru mai adeverita credință ne-am pus degetile în loc de peceți și cu nuntele ca să să creză.

Si am scris ieu Isar logofăt, cu voia lor.

Eu Stan, eu Mariia, eu Zaharia, eu Pascul, eu Manea, eu Radu, Diicul Rudeanul vel logofăt martor, Constantinos cloutzaris¹⁸, Costandin Corbeanul vel pitar martor, Bunea Grădișteanu vel armaș martor, Gheorghios megalos sloudzari martiros¹⁹, Radu Hrizea vel clucer za arie martor, popa Fota eclisiar martor, Costin biv vel căpitan mărturia.

Copie, nr. 10, p. 13—14.

¹⁸ Constantin clucerul.

¹⁹ Gheorghe, mare sluger, martor.

11. 1696 (7205) octombrie 16. — Zapis al Catrinii ce au fost fămeie lui Gheorghe logofăt, împreună cu fiu-său Radu, la mîna lui Serafim călugăru, cum că s-au socotit de toate ce au avut, dă haine și scule, care au fost ale Sofiicăi, fata lui Gheorghe logofăt și au rămas ea să dea lui Drăgoi, sin Sofiicăi, lei 24; iar pentru moșia dă la Tabără ce au avut tocmeală cu Serafim pentru stinjeni 240, iar s-au aşzat să o tragă și ori să-și ia Serafim moșia, au să-i dea bani.

Eu Catrina.

Popa Gheorghe, am scris cu zisa lor.

Stan logofăt martor, Preda logofăt, Radu...²⁰ popa Papa, Oprea cojocar martor.

Rezumat, nr. 11, p. 8.

12. 1698 (7206) aprilie 2. — Adică eu monahul Ignatiie, igumenul dă la sfânta mănăstire Nucetul, unde iaste hramul sfântului marile mucenic Gheorghe, împreună cu tot soborul sfinti mănăstiri, scris-am și mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fie de bună credință la mîna dumnealui, Ianache Văcărescu vel agă, cum să să stie că cumpărind noi pre seama sfintii mănăstiri ocina ce să chiamă la Podul Taberii, alătura cu Văcăreștii, de la Cîrstea neguțătorul, stinjeni 700, fără dă stirea dumnealui Ianache vel agă, care moșie și Cîrstii neguțătorului i-au fost dă cumpărătoare dă la Gheorghe logofăt și dă la jupineasa lui, Catrina, cu fiu său Radu, fiindu-le și lor aceasta moșii dă zestre mai denainte vreme.

Deci, această moșie fiind alătura cu hotarul dumnealui, a satului Văcărești și trăgindu-să această moșie de moștenire și dă baștină dă la strămoșii dumnealui și răscumpărind dumnealui toată moșia satului Taberii dă Sus și dă Jos, dă la toți săteni dă acolo, și aflind dumnealui, cum că această moșie ce scrie mai sus, nu este sfintei mănăstiri de danie, ei iaste dă cumpărătoare, și fiind dumnealui mai volnic au răscumpărat și această moșie; una pentru căci iaste dă la strămoșii dumnealui, a doa pentru căci se hotărăște cu moșia dumnealui dă la satul Văcărești și pentru căci iaste tot un hotar cu moșia ce au răscumpărat dumnealui a satului Taberii și după cum au ajuns dreptatea și judecata divanului, vrind dumnealui ca să ne întoarcă banii toți căci am dat noi pre această moșie, mai căzindu-să dumnealui a-i cumpără. Iar apoi noi am căzut la dumnealui cu rugăciune pentru sfânta mănăstire. Dumnealui încă au socotit de căci au făcut pomană ca să nu fie sfânta mănăstire lipsită dă tot, dă ne-am învoit și ne-am aşzat cu dumnealui, fiind cu voia noastră și cu voia dumnealui, ca să ne ținem această moșie prin doaă, jumătate să ție dumnealui și jumătate să ție sfânta mănăstire. Si după ce ne-am tocmit și ne-am aşezat cu dumnealui mers-am dinpreună de am tras această moșie, din cin pînă în cin²¹; însă la capul moșii dăspre apa Dîmboviții s-au aflat dăplin stinjenii 700; dintr-aceștia să ție dumnealui stinjeni 350 și sfânta mănăstire iar stinjeni 350 și am pus semne într-un stejar și într-un nuc înfiierat. Tras-am și la capul moșii dăspre Valea Nucetului și s-au aflat stinjeni 500; dintr-aceștia să ție dumnealui stinjeni 250 și mănăstirea iar stinjeni 250 și am pus semne în doi stejari înfiierăți; care moșie merge în lung din apa Dîmboviții pînă în Valea Nucetului, unde să tilnește că moșia Pogorîșului și în lat din sus dăspre moșia Taberii, care merge alătura cu Văcăreștii, din salcia cea mică din jos, pînă în plopii cei mari dăspre hotarul Nucetului. Iar pentru vadurile de moară să-și ție fieșcarele pre carteia lui de moșie. Si banii ce au făcut talari 90 mi-au dat dumnealui toți dăplin în mîna mea, la sfânta mănăstire, pentru că aşa ne-am tocmit și ne-am aşezat dinnaintea a mulți boeri, care mai jos au iscălit. Si am dat dumnealui toate cărțile cele bătrîne, împreună și cu acest zapis al nostru, ca să-i fie dumnealui de moștenire și coconilor stătătoare în veci.

²⁰ Loc alb.

²¹ Din cap pînă în cap.

Și pentru credință am întărit cu pecetea mănăstirii și cu iscălitura noastră, că să să creză.

O igoumenos tis aghias monis tou Noutzetou, Ignatios iromonahos veveono ²², Cornea Brăilioiu vel ban martor, Stroe vel dvornic martor, Diicul Rudeanul vel logofăt mărturie, Șärban vel vistier martor, Șerban Cantacuzino biv vel comis martor, Bunea Grădișteanul vel armaș martor, Radu Izvoranu vel stolnic martor, Costandin Corbeanu vel pitar martor, Pătru vel șătrar martor.

Copie, nr. 12, p. 8—10.

13. 1698 (7207) noiembrie 4. — Zapis al lui Serafim călugăr, la mîna egumenului mănăstirii Nucetul, iscălit și de feciorii lui Antonie și Drăgoi i dă un Iamandi martor, cum că acești stinjeni de moșie, ce au avut dă cumpărătoare, i-au închinat la mănăstire, pentru sufletele lor. Iar ceilantă moșiile, ce au avut dă zestre' îi vinde igumenului, în taleri 80, însă moșie la Tabăra dă Jos ot sud Dîmboviță. Care acest Serafim iaste acel mai sus numit Sima cupeț.

Rezumat, nr. 13, p. 8.

14. 1703 (7211) aprilie 12. — Zapis iarăși al lui Ignatie igumen mănăstirii Nucetu, întărit dă Theodosie mitropolit episcopul Rîmnicului, Radu Golescu biv vel comis, Grigorie Băleanu vel dvornic Tîrgoviște, Șerban Vlădescu biv vel comis, Radu Dudescu vel căpitan za margine și alți boieri, vînd la Ianache Văcărescu vel agă și acea jumătate de moșie, de la Podul Taberii din cumpărătoarea ai Cîrstea neguțătoriul, ce să învoise cu dumnealui de o lăsase a o stăpini, în bani gata taleri 90, zicind că nu avea mănăstirea nici un venit de la dînsa.

Rezumat, nr. 14, p. 10.

TABĂRA DE SUS

1. 1696 (7205) octombrie 19. — Zapis al Radului Păsăroiu, cu fii său Stan și frati-său Miron și nepoții lui, Chiriță și brat Pătru i Oana vînd la dumnealor Ianache Văcărescu vel agă și frate-său Ivan vătaf, 2 funii dă moșie în Tabăra de Sus, care iaste alătura cu Văcărești și pe lîngă Tabăra de Jos, funia po taleri 12 pol, însă funia dă stinjeni 50.

Rezumat, nr. 2, p. 15.

2. 1697 (7205) gherarie 20. — Zapis al lui Pătru dorobanțu și feciorii lui, anume Ilie i Nedelco vinde la dumnealor Ianache Văcărescu vel agă și Ivan vătaf [3] trei funii de moșie din Tabăra de Sus, po taleri 10, aleasă din alți frați, care iaste alătura cu Văcărești.

Rezumat, nr. 1, p. 15.

LELEȘTII

1. 1625 (7134) septembrie 12. — Cartea domnii sale Alecsandru voevod, feciorul Radului voevod, Stoicăi feciorul Vlaicului dă Lalești și cu feciorii lui, ca să le fie lor moșie în Leleștii din sud Dîmboviță, toată partea tatne-său Vlaicului, du pretutindinea din braniște pînă în apa Dîmboviții și cu un rînd dă locuri.

Rezumat, nr. 1, p. 15.

²² Ignatie, egumenul sfintei mănăstiri Nucetul, mărturisesc.

2. 1631 (7140) septembrie 11. — Carte de judecată a mitropolitului Teofil, la pricina ce au avut Stoica Lelescu cu Varlam igumen de la mănăstirea Dealului pentru satul Leleștii, arată cum că, fiind că, mai nainte în silă să împresurase acest sat, de Eftimie vădica ce au fost igumenu la mănăstirea Dealului, de aceia și Igumenul Varlam căuta să-l stăpnească. Însă din cercetare s-au dovedit prin mulți boeri și megiași ai părții locului, ce i-au adus Stoica față, că iaste moșie dreaptă a lui, strămoșească, care au priimit și afurisanie, iar vădica Evthenie în silă împresurase. Carele în urmă, temindu-să de Dumnezeu, au fost dat zapis Stoicăi, împreună cu tot soborul mănăstirii, ca să-și stăpnească moșia cu pace dă către mănăstire, ci atât dupre mărturii, cît și după zapis, apără pe Stoica dă cererea lui Varlam.

Rezumat, nr. 2, p. 15.

3. 1638 (7146) august 20. — Carte a domnii sale Matei Basarab voevod, slugii domnii sale Stoicăi Lelescu, feitorul Vlaicului Lelescu, ca să le fie lor moșie în Lelești, în sud Dîmbovița, însă toată partea tătine-său Vlaicu Leesc, du preste tot hotarul, oricără să va alege.

Rezumat, nr. 3, p. 15.

4. 1639 (7147) iunie 14. — Altă carte iar a mitropolitului Teofil, cum că au adus Stoica Lelescu înaintea vădicii sale șapte boieri, oameni bătrâni din partea locului, care prin afurisenie au mărturisit, cum că această ocină Leleasca este dreaptă a Stoicăi de la moșii și strămoșii lui, iar vădica Eftimie în silă o împresurase, a cărăia moșii hotarul iaste din ocina Băjeștilor pînă în hotarul Cîrpeștilor și din Dîmbovița pînă în Ilfov. Așijderea arătă mitropolit, că au dovedit preaștinția-sa, cum că vădica Eftimie la vremea pristăvirii sale, singur cu gura lui au mărturisit că pentru pizma au fost împresurat această ocină, care și aceasta iarăși acel martori au mărturisit-o.

Rezumat, nr. 4, p. 15—16.

5. 1639 (7147) iunie 14. — Acei șapte martori dau mărturie în scris precum să arată în cartea vădicească.

Rezumat, nr. 5, p. 16.

6. 1639 (7147) august 10. — Carte a domnii sale Matei Basarab voevod, slugii domnii sale Stoicăi Lelescu și jupînesii lui Mariia și feitorilor lor, ca să le fie lor satul Leleștii, din sud Dîmbovița cu toți rumânii și cu tot hotarul și cu venitul și cu vadu dă moară și dă pretutindinea oricără să va alege. Și rumâni sunt puși pre anume într-această carte. Și hotarul moșii încă să se știe, din hotarul Băjeștilor pînă în hotarul Cîrpeștilor, și din apa Dîmboviții pînă în Ilfov.

Rezumat, nr. 6, p. 16.

7. 1643 (7151) martie 7. — Stoica vătaf sin Vlaicul ot Leleștii înparte moșia aceasta, Leleștii, la doaă fete ale lui, Voica și Anca, pe din doaă, prin cartea lui cu mărturii la vreme de moarte.

Rezumat, nr. 7, p. 16.

8. 1646 (7154) aprilie 17. — Carte de blestem a patriarhului Alecsandrii, asupra megiașilor din prejurul Leleștilor și al Băjeștilor, ca să mărturisească cei ce vor ști, dă au fost Leleștii cu Băjeștii tot un sat și dă au avut moșu Stoicăi, au tată-său sau el, cu mănăstirea Dealu vreo tocmeală, fiind că unii din rumânii ot Lelești zicea că au fost tot un sat cu Băjeștii mănăstirii.

Rezumat, nr. 8, p. 16.

9. 1654 (7162) maiu 12. — Carte a domnii sale Constandin řarban voevod, jupineșii Marii, care au fost a Stoicăi Lelescu, cu gineri-său Cîrstiian comisul și Istrate logofătu și nepotii-său Dumitrașco spătar, feciorul lui Mihai șeaușu, și cu feciorii lor, ca să le fie lor satul Leleștii din sud Dîmbovița, cu rumâni și cu tot venitul și din vadul de moară și du pretutindinea și rumâni pre anume și semnile satului și pîra ce au avut despre mănăstirea Dealului și rumâni să fie iarăși rumâni, fiindcă au rămas și mănăstirea și rumâni.

Rezumat, nr. 9, p. 16.

10. 1709 (7217) februarie 15. — Zapis al Radului diaconu, zet ²³ Dumitrașco cupețul Lelescu i dieconeasa lui, Vișa, vînd la Ianache Văcărescu vel paharnic 280 stînjăni moieie a lor din Lelești, drept taleri 200, care moieie arată că iaste lîngă satul Văcăreștii și să lovește în căpătii cu moieia dumnealui, iar alăturea, pre din jos, iaste pre lîngă moieia Brăneștii și pe din sus pă lîngă moieia mănăstirii Dealului, și lungul din apa Dîmboviței pînă în . . . ²⁴ hotărîtă, și împietrită, insă din cîmp, din pădure, din livezi, din siliște și du preste tot hotarul.

Mărturii: Costandin Ștîrbéiu vel ban, Toma Cantacozino spatar, řarban Bujoreanul vel vîstier, řarban vel stolnic, Pătrașco Brăzoianul, Gligorie Băleanu vel vornic mărturie, Stoica Brăzoianu.

Rezumat, nr. 10, p. 16.

11. 1712 (7221) octombrie 1. — Zapis al lui Vasile sin Cerchez cupețul, nepotu lu Dumitrașco cupețul Lelescu, cum că dintr-această moieie ce au fost vîndut popi Radu, jumătate numai au fost a popii, iar jumătate a lui, pe care nici au îngăduit a fi vîndută ci și-au stăpinît-o, și popa Radu au intors bani pe jumătate la dumnealui vel clucer Ianache Văcărescu, Iar apoi au vîndut și el partea lui tot la dumnealui clucerul. drept bani gata taleri 100, dă bunăvoie nesilit, arâtind și semnele moieiei, din hotarul Cîrpeștiilor, în sus, plină în hotarul Băjăștilor, al mănăstirii Dealu, insă la căpătii moieiei dăspre Ilfov, din vadul lui Bălățat, în sus stîjeni. . . ²⁴ și la capătii moieiei la Dîmboviță, stîjeni. . . ²⁴.

Mărturii: řarban Grecianul vel logofăt, Ștefan Cantacuzino vel spătar, řarban Bujoreanul vel vîstier, Iordache Crețulescu vel postelnic, Radul Cantacozino vel comis, Neagoe vel pitar, Radu vel vornic Tîrgoviștei, Pătru vel armaș, Mihai Corbeanul postelnic, Costandin Confescu vtori logofăt, Radu Fotescu. . . ²⁴ eu Radu.

Rezumat, nr. 11, p. 17.

POGORIȘUL

1. 1668 (7177) septembrie 15. — Zapis al lui Vladimir iuzbașa ot Pogoriș sud Dîmbovița, cu fii său Stan și cu frate-său Bunea și cu marturi: Ilie căpitân, Negoiță clucer Cuștureanu, Negoiță Văcărescu și alții, vinde la Radu logofăt o roată de moară în Dîmboviță și cu 2 funii dă moieie, drept bani gata, ughi 39.

Rezumat, nr. 1, p. 17.

2. 1695 (7204) decembrie 11. — Costandin comis și Vișa soția lui, fata Radului vîstieru Ocnaru, adică a Radului logofăt, vinde aceste 2 funii de moieie și roada (sic) dă moară la dumnealui Ianache Văcărescu vel agă, drept bani gata, taleri 50.

Costandin Corbeanu vel pitar, Toma Cantacuzino vel logofăt, Mihai căpitân,

Rezumat, nr. 2, p. 17.

²³ Ginere.

²⁴ Loc alb.

RACIUL

1. 1696 (7204) maiu 3. — Adeca noi toți moșneni din Raciul ot sud Dimbovița anume : Stan cu feciorii miei, Zaharia i Pascul i Manea, nepoții lui Șärban, și eu Terentie i Stan, feciorii lui Stănișlav, nepoții lui Gheorghe, și eu Tărăbost cu frati-meu Udrea, feciorii lui Gligorie, nepoții Stanciului, și eu Manahia călugărița cu fii-mieu Costandin, fecior lui Mihailă, înpreună cu verii miei, Pătrașco i Magdalina, feciorii Stoicăi, și eu Vladimira fata lui Stan, nepoata lui Neagoie, înpreună cu fii-mio Năstase, și eu Stanca preoteasa fata lui Neagu, nepoata lui Iacov, și înpreună cu toți feciorii noștri scris-am și mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fie de bună credință la mîna dumnealui Ianache Văcărescu vel agă și a frăține-său Ivan vătaf, cum să să știe că avind noi moșii aceasta din Raciul dă moștenire încă mai denainte vreme, de la moșii și părinți noștri și tot am ținut-o noi cu toți înpreună această moșie ce scrie mai sus, pre seama noastră, cu bună pace, pînă acum în zilele mării sale domnului nostru Io Costandin Basarab voevod. Deci cînd au fost acum, fiindu-ne noaă această moșie de vinzare și fiind dumneelor mai volnici a o cumpăra, căci că să trage iară dă la strămoșii dumneelor și fiindu alătura pre lîngă hotarul satului dumneelor²⁵, de la Văcărești, mers-am noi toți moșnenii acum dă am tras și am stînjânit această moșie în lat din hotar pînă în hotar, și s-au aflat peste tot stînjâni 364. Dintr-aceștia aflatu-s-au partea a lui Stan cu feciorii lui nepoții lui Șärbu, dăspre tot hotarul stînjeni 180, precum îi scriu și cărțile cele bătrîne, iar stînjeni 184 au rămas asupra noastră, acestorlanți ce scriu mai sus. Deci după alesul și stînjânilui aceștii moșii, mers-am noi cu toți înpreună, de ne-am tocmit cu dumneelor, de le-am vindut această moșie dă preste tot hotarul, stînjini 364 din cîmp, din pădure, din apă și cu tot venitul cît să va alege din hotar în hotar, stînjânu po bani . . .²⁶ cin²⁷ taleri . . .²⁸ dă a noastră bunăvoie, fără dă nici o silă, însă moșia stearpă fără dă rumâni. Si după tocmeala ce am făcut cu dumneelor am luat acești bani ce scriu mai sus, toți gata și deplin în mîinile noastre.

Drept aceia și noi am dat toate cărțile cele bătrîne ce am avut pe această moșie și înpreună cu acest al nostru adevărat zapis la mîna dumneelor, ca să aibă și tinerea și a stăpini această moșie dă la Raciul, din hotar în hotar cum scriem mai sus, cu bună pace, să fie dumneelor moșie stătătoare și coconilor lor neclintită în veacu.

Si la tocmeala noastă întîmplatu-s-au boieri mărturii, carei vor îscăli mai jos.

Si noi pentru mai adevărată credință, ne-am pus degetile în loc dă peceți și numele ca să să creză.

Si am scris eu Isar logofăt, cu voia lor.

Stan i sin ego²⁸ Zaharia i Pascul i Manu i Terentie i Stan i Tărăban i Udrea i Manafia monahia i sin ego²⁸ Constandin i Pătrașco i Magdalina, eu Vladimir i sin ego²⁸ Năstase, eu Stanca preoteasa . . .²⁶ Diicul Rudeanul vel logofăt, Radu Izvoranul vel stolnic martor, Șärban Cantacuzino vel comis martor, Bunea Grădișteanu vel armaș, Radul Hrizea vel clucer za arie martor, Grigorie Băleanul postelnic martor.

Copie, nr. 1, p. 17—18.

TIGĂNEȘTII

1. 1710 (7218) maiu 7. — Zapis al lui Costandin sin Neculii Mavrii ot Tîrgoviște, cum că avind moșie înpreună cu vără-său Ion, la Tigănești sud Dimbovița, stînjeni 600, însă partea lui

²⁵ „Dumneelor”, adăugat deasupra rîndului cu altă cerneală.

²⁶ Loc alb.

²⁷ Fac.

²⁸ Si fiul lui.

stînjeni 300, i-au vîndut de a lui bunăvoie la dumnealui Ianache Văcărescu vel paharnic stînjăni, po bani 44 și au luat toți bani.

Rezumat, nr. 1, p. 19.

2. 1710 (7218) maiu 8. — Alt zapis iar al acestui Costandin înpreună cu vări-său, Ion sin²⁹ Radul Mavrii ot Tîrgoviște, vînd la dumnealui Ianache Văcărescu vel paharnic, toată moșia lor Țigăneștii, stînjeni . .³⁰ po bani 44, care moșie merge latul din Vadul Brâneștilor pînă în Vadul Bălățatului și lungul din matea Ilfovului pînă în drumul puțului cu șalția.

Rezumat, nr. 2, p. 19.

2 MUNȚI OT SUD DÎMBOVIȚĂ, ROMÂNESCUL ȘI FRUMUȘALUL

1. Zapis a lui Negoiță Văcărescu spătar [spatar], fără dă veleati luna, cu care vinde uncheașului Micșan 2 munți : Rumânescul și Frumușalul dintre văi pă Izvorul Vacii în sus, pînă în virful Fruguroșul, unde să întîlnește cu Tîpра din Poiana dintre văi, pă izvor în sus despre marginea Puchenilor pînă unde să întîlnește cu Gruiul Ursului cu pădure și poeni, amîndoi munții drept ughi 44³¹.

Rezumat, nr. 1, p. 19.

2. 1692 (7200) ghenarie 13. — Zapis al popii Iarului dă la Dragoslavele, cu mărturii : Cornea Brăilei vel paharnic i Pătru vel căpitan za Dîmbovița i Iane logofăt Cocorăscu și altii, la mina dumnealui Ianache Văcărescu vel căpitan za lefegii și a frăține-său Ivan vătaf za copii, cum că avind el zălog acești doi munți, dă la Ion și Coman frate-său, Micșăneștii ot Dragoslavile, drept 49 taleri și trecind 7 ani și nedîndu-i bani și el având trebuință de bani și nefiind ei față și știind ei că acești munți sunt cumpărăți de la tatul numiților boeri, fiind ai neamului dumneelor dă moștenire, au primit deci dumneelor ughi 20, pe căt au știut dumneelor că au fost vînduți de ră<posatul> Negoiță, tatul dumneelor, și le-au dat munții. Iar pentru căi bani i-au rămas neluați, din zapisul Micșăneștilor, să și-i caute la dînșii, cum și ei de vor avea dați mai mulți bani pentru acești munți, să și-i caute la dumneelor boerii Văcărești.

Rezumat, nr. 2, p. 19.

UN VAD DĂ MOARĂ, JUMĂTATE LA TÎRGOVEȘTE

1. 1712 (7220) iunie 1. — Zapis al Ilincăi Cocorăscăi, cu mărturii, Pătrașco Brezoianu vel sărdar și Pirvan vîstier, cum că au dăruit pe dumnealui Ianache Văcărescu vel clucer, cu jumătate vad de moară ce au avut la Tîrgoviște în apa Ialomii, în iaz din jos de moara Stanciului Postiui, care este dinpreună cu verii ei Iordache i Matei i Mihai, pentru multă căutare ce au avut de la dumnealui la multe păsuri ale sale.

Rezumat, nr. 1, p. 19—20.

2. 1712 (7220) iunie 1. — Alt zapis al aceștii Ilincăi fata Vladului Cocorăscu și cu aceleași mărturii, cu care vinde la dumnealui Ianache Văcărescu vel clucer, acel vad de moară, cu locul căt iaste înprejurul vadului, drept taleri 30.

Rezumat, nr. 1, p. 20.

²⁹ Fiul.

³⁰ Loc alb.

³¹ Zapisul poate fi datat în ultimele decenii ale sec. al XVII-lea.

IMPĂRȚEALA BOERILOR VĂCĂREȘTI

1. 1697 (7206) noemvrie 11.—Theodosie, milostiu Bojiu, arhiepiscop și mitropolit văsei zemli Ugrovlahiscoe ³². Dat-am carteia vlădiciei mele, fiului nostru întru Duhul Sfint, dumisale jupanului Ianache Văcărescu vel agă, ca să fie de bună încredințare și mărturisire pentru că având cu fratele dumisale Ivan vătaf, multă gilceavă și neașzămint pentru moșile dumnealor, vrind să să împărț din moșii și nepulindu-se toemii și aşaza între dumnealor i-am chemat aci la vlădicia mea de i-am tocinit și i-am înpărtit din moșii, alegind fiescăruia din dumnealor partea ce li s-au venit pă drept, făcindu-le și foi la mlinile dumnealor, iscălile de vlădicia mea, între care scriu anume moșile, cine cît va ținea, și i-am înpăcat și i-am aşazut precum s-au căzut.

Drept aceia, i-am dat și această carte a vlădicii mele la mîna dumnealui, ca să aibă deacum înainte, între dunealor bună pace.

Aceasta scriem.

Theodosie mitropolitu.

Copie, nr. 1, p. 20.

ZAPISUL DĂ ÎNPĂCIUIRE ȘI ÎNPĂRȚEALĂ

Theodosie Mitropolitu

1. 1697 (7206) dechemvrie 6. — Adică eu Ivan vătaf Văcărescu, dat-am zapisul mieu ca să fie de bună credință la mîna dumnealui neni Ianache Văcărescu vel agă, cum să să știe că noi din bunăvoia noastră am mers înaintea sfinții sale părintelui nostru chir Theodosie mitropolitu Tării Muntești, dă ne-am tocmit și ne-am aşezat de toate ce am avut între noi a înpărți, precum scriu și în foile de aşezămîntu ce s-au făcut la mlinile noastre, iscălile de sfînții sa părintele mitropolitu, ce scrie mai sus.

Drept aceia, dar am făcut și zapise, unul la mîna altuia, ca să ținem, după cum ne-am tocmit și ne-am aşezat, însă să aibă a ținea frati-miu, dumnealui nenea Ianache vel agă, moșia dă la Coșeni ot sud Dimbovița, tot hotarul și moșia dă la Doicești ot sud Dimboviță, toată partea noastră, și moșia Taberii de Sus și de Jos ot sud Dimboviță, cu vad de moară și cu tot hotarul și moșia Jilava ot sud Prahova, cu tot hotarul și Mărații de Sus, din semnile ce am făcut eu, movilițe, în sus pă Sărata, stînjeni . . . ³³ și moșia Genămoșoaia (?), toată partea unchiului nostru, Bădicăi ot sud . . . ³³.

Iar moșia Văcărești i Corbii i Raciul, cu mojile cele vechi din Dimbovița, fiind toate înprejur, să le ținem frătește și moșia dă la Bucșani partea unchiului nostru Bădicăi, ce o avem dar, dă la mătușa noastră Bălașa, jupineasa unchiului nostru Bădicăi, să o ținem precum scrie zapisul. . . . ³³ ce-l dă danie și iar în Bucșani moșia și viia ce am cumpărat de la Matei vătaf Bălăceanul și dă la jupineasa lui Tudosca, ce au avut dă zestre de la unchiu nostru Pătrașco, să-l ținem frătește. Iar morile de la Văcărești din Izvor să le țiu numai eu, pentru că așa ne-am învoit și ne-am tocmit dinaintea sfinții sale de toate ce am avut între noi. Si țiganii și rumâni, încă ni-i am înpărtit noi frătește. Si ne-am dat foi unul la mîna altuia iscălile de mlinile noastre, ci să ținem pe acele foi și mai mult de acum unul asupra altuia gilceavă să nu mai avem.

Iar cine ar mai scorni vreo gilceavă să fie de mare rușine.

Și mărturii boerii care au iscălit mai jos. Si pentru mai adevărată credință am iscălit mai jos cu mîna ma ca să creză.

³² Din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată țara Ungrovlahiei.

³³ Loc alb.

Ivan Văcărescu vătaf, Costandin Știrbei biv vel clucer martor, Radu Golesco vel comis mărturie, Constandin Corbeanul vel pitar martor, Bunea Grădișteanul vel armaș mărturie, Ștefan Catacuzino vtori logofăt martor, Toma Cantacozino logofăt martor, Cernica biv vel armaș mărturie, Ispravnic Barbul logofăt.

Copie, nr. 1, p. 20 21.

Acestea și copii și perilipsis de cărți domnești și zapise, șaizeci și trei, s-au scris în tocmai după cele adevărate cu mină mea. Leat 1793 dechemvrie 31. Petrache Gorneanu biv vel clucer za ariie.

Acestea de mai sus s-au citit din cuvînt în cuvînt cu cea scrisă de dumenelui paharnic Petrache și fiind întocmai am iscălit Mihnea logofăt.

De la Logofeția Mare a Țării de Sus, copile de sineturi și perilipsise ce înnapoi să văd scrise în foi zece și jumătate, citindu-se cu copia de sineturi adeverită de duminealui paharnicu Petrache Gorneanul și fiind întocmai, spre a fi crezule s-au adeverit. Constandin Golescu vel logofăt, 1829 martie 13.

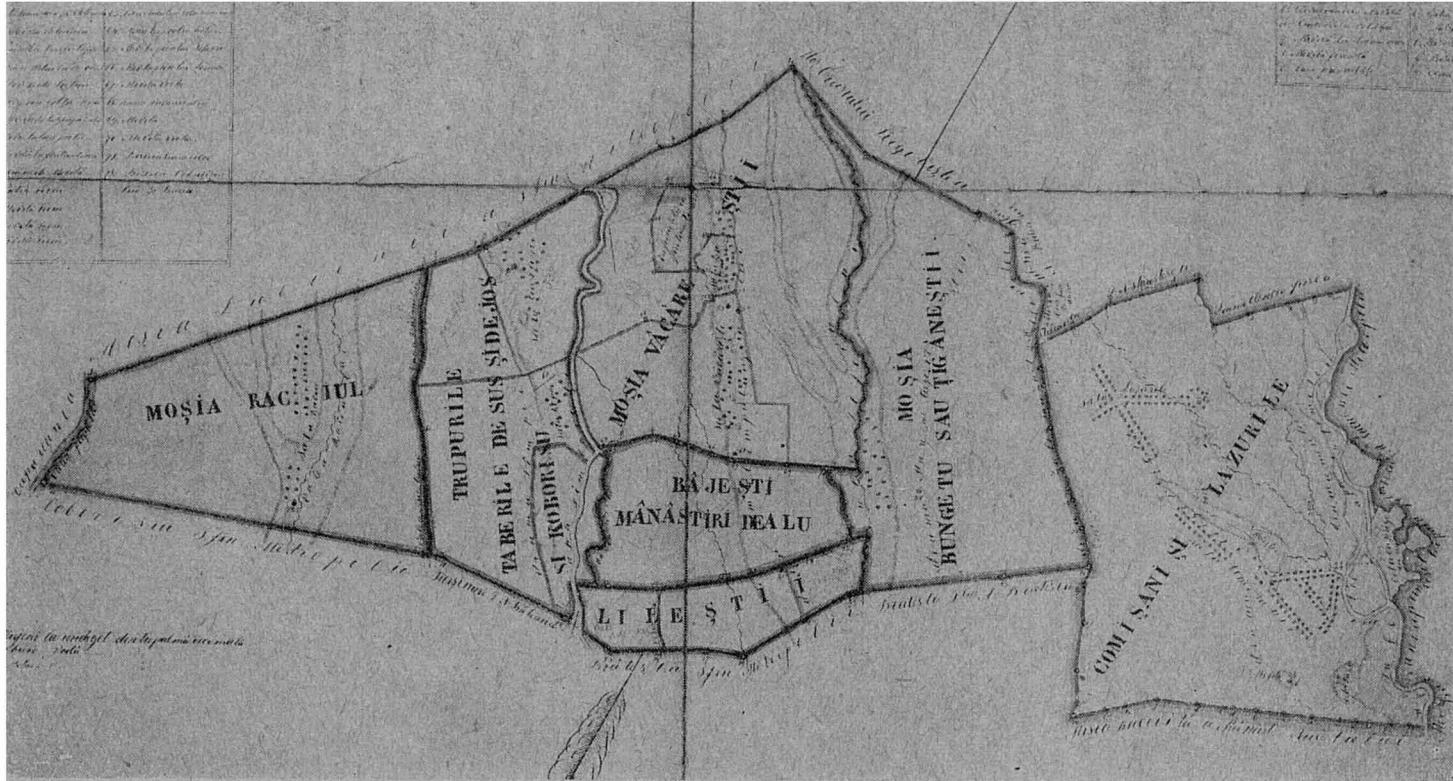

Fig. 1.

V I A T A ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ORGANIZATĂ CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 30 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI SATULUI

Sărbătorirea a 30 de ani de la înființarea Muzeului satului, remarcabil așezămînt de cultură și centru de cercetare în domeniul sociologiei satului, a prilejuit ținerea unei sesiuni de comunicări științifice pe teme de sociologie rurală, organizată de Comitetul național de sociologie în colaborare cu Comisia de științe economice și cercetări sociologice a Consiliului Național al Cercetării Științifice, Secția de științe economice și cercetări sociologice a Academiei și Consiliul muzeelor din Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă. La lucrările sesiunii care s-au desfășurat în ziua de 30 mai în sala de festivități a Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România — au participat oameni de știință și cultură, sociologi, istorici, economisti, etnografi, muzeologi etc. Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de Pompiliu Macovei, președintele Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă.

Conf. univ. dr. Ovidiu Bădina a prezentat comunicarea *Școala monografică de la București și cercetarea sociologică a satului*. Școala de sociologie monografică de la București își are originea în Asociația pentru studiu și reformă socială, înființată la Iași, în 1918, și care în 1921 s-a transformat în Institutul social român, iar în 1938 în Institutul de cercetări sociale al României. Autorul a expus metodele și tehniciile folosite de Școala monografică în cercetarea sociologică a mediului rural. După D. Gusti, „observația care stă la baza monografiei sociologice nu poate fi întâmplătoare. Ea trebuie să se aplice anumitor categorii de fenomene, într-o ordine sistematică, după reguli precise și pentru scopuri bine lămurite“. De aici grijă deosebită pentru stabilirea unor elemente necesare în cercetarea concretă: cum trebuie făcută observația nemijlocită a fenomenelor sociale, folosirea datelor, diagramelor și graficelor statistice, a bugetelor de familie, a anchetelor, a tehniciilor de înregistrare foto și foto, indispensabile pentru o sociologie modernă.

Anul 1938 a marcat o etapă superioară în studiul sociologiei rurale, prin abordarea metodei selectării unităților luate sub observație pe baza criteriului tipologic. De aici ideea întocmirii *Atlasului sociologic al României*, care să dea posibilitatea alegerii satelor reprezentative din toate regiunile țării, pentru a înlesni o imagine unitară asupra întregului teritoriu național. Roadele muncii efectuate de cei 850 de studenți — echipei în campania din 1938 — au fost adunate în lucrarea *60 sale românești*, concepută în cinci volume, din care au apărut numai patru. O. Bădina apreciază ca un principal rezultat al acestor cercetări dezvăluirea situației grele a satului în anii regimului burghezo-moșieresc.

Profesorul H.H. Stahl a expus *Importanța științifică și originalitatea Muzeului satului*. Concepția profesorului D. Gusti despre organizarea unui muzeu social s-a ridicat deasupra celor apartinând oricarei alte mișcări sociologice occidentale de până la el. El preconiza un muzeu care să cuprindă într-un pavilion central o expunere documentară, mereu ținută la zi, a situației reale a vieții sociale sub toate aspectele ei, începînd de la modul de utilizare a solului și bogățiilor na-

www.dacoromanica.ro

turale ale țării, tehniciile agricole, zootehnice, meșteșugărești și industriale, fenomene demografice și de sănătate publică pînă la manifestările culturale și organizatorice ale poporului. Acest pavilion central trebuia să fie dublat de alte două expoziții anexe : una a satului vechi și actual, alta a satului de miline, care să propună modele pentru ridicarea nivelului material, cultural și organizatoric al satului.

Originalitatea Muzeului satului constă în faptul că el trebuia să fie nu o colecție de case, înșirate sau înghesuite în aer liber, ci un „sat-muzeu”, sinteză a tuturor satelor din întreaga Românie. Acest „sat -muzeu” trebuia să dea totodată și o imagine a țării, casele fiind grupate pe regiuni, iar regiunile grupate pe o hartă a țării.

Despre *Dezvoltarea Muzeului satului în anii puterii populare* a vorbit Gheorghe Focșa, directorul muzeului. După un scurt istoric al ființării Muzeului satului, conferențiarul ilustrează dezvoltarea patrimoniului muzeal prin unele date grăitoare : de la 18 complexe cu 44 de construcții și 4 500 de obiecte în 1948, acest patrimoniu s-a ridicat treptat la 62 de complexe, cu 223 de construcții și 18 000 de obiecte. În această perioadă au fost realizate noi sectoare (ca cel al Dobrogii), iar altele au fost dezvoltate (sectorul Moldovei a crescut de la 3 la 13 unități, al instalațiilor tehnice și atelierelor de la 2 la 18 unități etc.). Se subliniază în același timp și ridicarea conținutului științific al selectării și prezentării exponatelor, al calității documentare și artistice. A crescut de asemenea și interesul general pentru această instituție culturală, interes marcat prin creșterea numărului de vizitatori de la 15 000 în 1952 la 200 000 în 1965. În ultimii 10 ani (1955 – 1965), muzeul a fost vizitat de 1 246 921 de persoane, dintre care 455 679 străini.

Octavian Neamțu, sociolog, a tratat în comunicarea sa *Realități ale satului românesc oglindite în lucrările Școlii monografice de la București*. Studiile inițiate de Școala monografică de la București de sub conducerea profesorului D. Gusti, publicate între 1925 și 1934, sunt foarte interesante, apreciază autorul, dar oglindesc prea puțin rezultatele obținute în cercetarea lor de către monografiști. La acea epocă problema principală era stabilirea metodelor de lucru în cercetarea societății. În 1934, D. Gusti creează echipe studențești, cu care inaugurează un nou tip de cercetare monografică, cu caracter militant. Influența de marxism, unii dintre cercetaitori sesizează și demonstrează cu ajutorul cifrelor procesul de sărăcire și de îmbogățire în mediul rural, dezechilibrul ce există în structura comunelor etc. Tabelele statistice întocmite dovedesc că 40,7% din familiile posedau mai puțin de 1 ha de pămînt și că 37 de gospodării studiate nu dispuneau decât de 18 pluguri.

Vasilescu Marinache, director la Direcția Centrală de Statistică, s-a referit la *Transformări în viața satului reflectate în cercetările sociologice române*. Abordând perioada de după eliberare, autorul arată că cercetările sociologice au stabilit schimbările structurale de la sate. Institutul de cercetări economice, părăsind metoda de cercetare monografică a unor sate luate izolat, a trecut la cercetarea satului în strînsa lui legătură cu celelalte localități înconjurătoare. Analizând influența reciprocă urban-rural, s-a evidențiat amplul proces de atragere în munca industrială a țărănimii muncitoare și a fiilor de țărani, proces de o deosebită importanță pentru înțelegerea structurii profesionale a populației țării astăzi. Informațiile furnizate de bugetele de familie (s-a întreprins investigarea a 3 000 de familii țărănești), relevă îmbunătățirea nivelului de trai al țărănimii : în ultimii 15 ani veniturile reale ale țărănimii au sporit de 2,4 ori, consumul alimentar a crescut, cheltuielile gospodăriei țărănești pentru cumpărarea de mărfuri nealimentare au crescut de asemenea, în satele țării noastre au fost construite peste 1,1 milioane de case etc.

În încheiere, Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei, președintele Comisiei de științe economice și cercetări sociologice a Consiliului Național al Cercetării Științifice, a prezentat comunicarea *Obiectivele actuale în domeniul cercetării sociologice a satului*. După o trecere în revistă a tradițiilor școlii sociologice românești, în care un loc important l-a ocupat școala monografică de la București, autorul a arătat că în perioada revoluției populare s-au manifestat

unele îngustimi de vederi în ceea ce privește înțelegerea importanței sociologiei ca știință socială, a rolului ei în societatea socialistă.

Documentele Congresului al IX-lea al P.C.R. reprezintă un ghid de seamă pentru cercetările actuale de sociologie rurală. Se pune problema studierii condiționării reciproce dintre diferitele laturi ale procesului complex de ridicare generală a satului. În primul rînd trebuie studiate fenomenele principale legate de procesul de formare a țărănimii cooperatiste, de aspectele atât de complexe ale vieții satului.

Prin temele variate abordate de comunicările prezentate, sesiunea a constituit o importantă manifestare științifică.

I. Constantinescu

CONSFĂTUIRE PE TEMA „FORMAREA NAȚIUNII ROMÂNE“, ORGANIZATĂ DE MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN ZIUA DE 3 IUNIE 1966

Procesul formării națiunii și al însăși existenței națiunilor este o problemă de mare actualitate. O serie de teoreticieni au încercat și încearcă să acrediteze ideea că națiunile sunt categorii sociale perimate, depășite istoricește, care nu mai pot juca în epoca contemporană un rol de seamă în dezvoltarea societății. De un real folos pentru înțelegerea acestei probleme este expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a Partidului Comunist Român. „Socialismul – spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu – duce mai departe procesul de dezvoltare a națiunii început în epoca burgheză, creează condiții pentru afirmarea deplină a vieții naționale a poporului. Revoluția socialistă, construcția noii orinduirii sociale descătușează toate energiile creațoare ale poporului, constituie în viață fiecărei țări o epocă de redeșteptare națională, de afirmare viguroasă a sentimentelor patriotice ale maselor largi. Lozinca înfloririi multilaterale a patriei socialiste, formulată de partidul comunist, mobilizează forțele oamenilor muncii, constituie un factor de seamă al mersului înainte al poporului. Fără îndoială, națiunea va continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societății noastre, în întreaga perioadă de construire a socialismului și comunismului“¹.

Sub auspiciile Ministerului Învățământului, în ziua de 3 iunie 1966, la Casa universităților, s-au desfășurat lucrările confațuturii „Formarea națiunii române“, la care au participat academicieni, cadre didactice universitare, cercetători, în cadrul simpozionului presidat de Jean Livescu, adjunctul ministrului Învățământului, a fost dezbatut referatul pe această temă alcătuit de profesorii universitari Vasile Maciu și Ștefan Pascu.

În prima parte a referatului, autorii au enunțat teoriile mai importante privind formarea națiunii, ca teoria spiritualismului național, empirismului național și altele, cît și pe cele formulate de social-democrații austrieci Carol Renner și Otto Bauer, care au avut o circulație mai mare

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român – continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 71.

în țara noastră. Autorii s-au opriți și asupra ideilor în această problemă ale lui A.D. Xenopol, N. Iorga, D. Gusti și alții, reliefând atât părțile pozitive, cât și limitele lor.

Singură concepție marxist-leninistă a oferit răspunsul științific la întrebarea ce este naționala și la problema formării națiunilor în general. Naționala poate fi definită ca o comunitate stabilă de oameni istoricește constituită și care a luat ființă pe baza comunității de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factura psihică exprimată în comunitatea culturii. Națiunile au apărut în istorie ca urmare a unui proces îndelungat și lent, de maturizare a elementelor constitutive ale naționalii.

Cu toate condițiile particulare de loc și de timp, ca și în apusul, centrul sau răsăritul Europei, dezvoltarea procesului de formare a națiunii române a fost aceeași. Limba română a fost o limbă unitară încă de la formarea ei, la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre, pe întregul cuprins al teritoriului locuit de poporul român. Comunitatea teritorială, adică unitatea geografică a teritoriului locuit de români, a fost o realitate în toate timpurile. Carpații n-au constituit niciodată un zid despărțitor între români care locuiau de o parte și de alta a lor. Numeroasele trecători și drumuri au fost frecventate fără nici o oprește în toate timpurile de țărani, negustori, cărturari etc. Această neîntreruptă legătură s-a manifestat și în viața economică. Comunitatea psihică a poporului român a fost o realitate atât de puternică, încât a constituit un adevarat chiag unificator. Același fond spiritual, aceleași datini și obiceiuri se găsesc pretutindeni. Această comunitate psihică s-a exprimat într-o comunitate culturală strânsă și statornică de-a lungul veacurilor.

Cu toate că la mijlocul secolului al XVIII-lea români din Moldova, Tara Românească și Transilvania aveau o unitate de limbă, teritoriu și cultură, precum și strinse relații economice, nu se poate afirma că ei formau încă de pe atunci o națiune. În Transilvania, principat autonom dar supus Casei de Habsburg, deși români formau majoritatea populației, ei nu aveau drepturi politice și erau considerați ca tolerați. Burghezia românească în formare nu se putea impune în lupta pentru cîștigarea drepturilor politice. În Moldova și Tara Românească, țări autonome, dar supuse dominației otomane, exploatarea turco-fanariotă împiedica dezvoltarea economică. Orinduirea feudală, pe care se intemeia atât dominația otomană, cât și cea habsburgică, constituia însă principala frină în calea formării națiunii române. La mijlocul secolului al XVIII-lea au apărut germanii orinduirii capitaliste. Ascensiunea capitalismului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a dus la accelerarea procesului de formare burgheziei românești și, în același timp, la întărirea conștiinței naționale.

Mișcarea națională din 1821, manifestare a crizei feudalismului în Principate, a avut urmări importante în procesul formării națiunii române, a deschis o cale mai largă dezvoltării capitalismului.

Autorii analizează pe larg, cu exemplificări edificate, mișcarea națională din cele trei provincii românești, care avea să devină din ce în ce mai puternică în preajma revoluției din 1848. Revoluția care trebuia să răstoarne orinduirea feudală spre a netezi calea pentru constituirea națiunii române într-un singur stat independent a izbucnit în 1848. Programele revoluționare românești din cele trei țări române își propuneau să înălțe orinduirea feudală și să instaureze orinduirea capitalistă, prin proclamarea egalității tuturor cetățenilor în fața legilor, ceea ce implică desființarea stărilor juridice feudale cu privilegiile și servituitele corespunzătoare, precum și emanciparea țărănilor prin împroprietărire. În linii mari, revoluția a răsturnat orinduirea feudală în Transilvania și Bucovina. În Principate, orinduirea feudală, de mult în descompunere, a primit prin revoluția din 1848 o lovitură zdrobitoare.

Cu toate restricțiile impuse Unirii de puterile semnatare ale convenției de la Paris din 1858, muntenii și moldovenii au înfăptuit în 1859 unirea politică a celor două țări și au impus recunoașterea centralizării administrative a Principatelor în noiembrie 1861. Reformele burgheze din anii 1863 – 1865 (în special secularizarea averilor mănăstirești, statutul dezvoltător al Convenției de la Paris cu așezămîntul său electoral, reforma agrară, Codul civil etc.) terminau proce-

sul formării națiunii române în Principate. Deși o mare parte a teritoriului locuit de români rămânea în afara statului național român, existența acestuia a constituit baza națiunii române întregi.

Autorii conchid că procesul formării națiunii române s-a terminat în perioada 1848 – 1864. Rămlineau de cucerit independența statului și desăvârșirea unității politice naționale. Cucerirea independenței României (1877) a întărit națiunea română, asigurându-i posibilitatea dezvoltării social-economice și a desăvârșirii unității naționale a poporului român, însăptuită în 1918.

Referatul a prilejuit dezbatere, aprecieri și unele noi puncte de vedere. Majoritatea vorbitořilor au apreciat că referatul constituie o bază serioasă de discuție, că indică o serie de probleme care să marcheze direcția cercetărilor viitoare. Unii dintre ei (C.C. Giurescu, D. Berindei V. Liveanu) au propus ca între caracteristicile națiunii să fie introduse conștiința națională, tradițiile etc., alții (acad. A. Oțetea) în loc de factură psihică – trăsătură caracteristică a națiunii – să se spună conștiință colectivă. Un spațiu mai larg – au arătat unii vorbitori (V. Liveanu, C. Mocanu, C. Rusneac ș.a.) – trebuie acordat relațiilor de producție, rolului pieței în procesul formării națiunii. Acad. A. Oțetea a relevat și aspectul pozitiv al unirii clerului cu biserică catolică, în urma căruia s-au deschis românilor școli în cadrul monarhiei, contribuind astfel la întărirea conștiinței naționale. Totodată domnia sa s-a declarat partizan al teoriei iobagiei a doua. Ar fi fost util (C. Bodea) ca autorii referatului să extindă analiza și exemplificarea teoriilor sociologilor sau istoricilor în legătură cu națiunea și în special la principali exponenți ai mișcării noastre revoluționare. Referirile la mișcarea și ideologia națională din prima jumătate a secolului al XIX-lea (R. Pantazi) trebuiau să sublinieze mai pronunțat patriotismul militanților și ginditorilor noștri progresiști. S-a arătat de asemenea că ar fi trebuit relevat mai pregnant faptul că înainte de formarea națiunii s-a pus cu multă acuitate problema păstrării ființei neamului nostru, existența conștiinței naționale a poporului român (C.C. Giurescu, R. Pantazi, S. Vianu, D. Berindei).

Majoritatea participantilor la discuții au făcut unele completări printre care semnalăm pe aceea a lui C. Bodea privitoare la documentul inedit, și anume, memorul poporului român din Transilvania către împăratul de la Viena cu prilejul celei de-a III-a adunări de la Blaj (septembrie 1848) care dovedește categoric dorința de unire a Transilvaniei cu România.

Referatul cit și discuțiile purtate constituie un stimulent pentru preocupările viitoare ale istoriografiei acestei probleme.

M. Rusenescu

ȘEDINȚA COMEMORATIVĂ ORGANIZATĂ DE ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 500 DE ANI DE LA CONSTRUIREA MĂNĂSTIRII PUTNA

În ziua de 7 iulie 1966 a avut loc în aula Academiei Republicii Socialiste România ședința comemorativă organizată cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna. În cuvintul său de deschidere, acad. Athanase Joja, vicepreședinte al Academiei, a arătat succint semnificația mănăstirii Putna ca monument de artă și cultură.

În continuare, prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, a prezentat comunicarea *500 de ani de la construirea mănăstirii Putna*. După o analiză a știrilor referitoare la istorie Putnei, autorul a subliniat importanța pe care a avut-o monumentul în cadrul dezvoltării artei noastre medievale, dar mai cu seamă rolul pe care această mănăstire l-a jucat în

dezvoltarea culturii Moldovei. De o deosebită valoare este precizarea făcută în legătură cu semnificația pe care o are ridicarea acestei mănăstiri. Ștefan cel Mare a zidit Putna nu pentru a comemora o faptă de arme, ci pentru a crea o instituție social-culturală care să fie un sprijin ideologic în lupta domniei pentru centralizarea statului. Așadar, întemeierea Putnei reprezintă un moment din programul de afirmare a domniei, pe care Ștefan cel Mare l-a urmat consecvent. Din această pricină voievodul a dăruit o serie de privilegii acestei mănăstiri, a transformat-o în necropolă domnească, legind-o în felul acesta de ideea dinastiei. Datorită sprijinului acordat de domnie, mănăstirea Putna a devenit în vremea lui Ștefan cel Mare cel mai important centru de iradiere culturală și artistică. În concluzie, prof. Mihai Berza a arătat că mănăstirea Putna este simbolul unei epoci care s-a desfășurat pe plan politic, militar și artistic, este simbolul unei epoci „de plenitudine istorică”, iar pentru noi ea reprezintă aspirația spre frumos și forță creatoare a maselor.

Însemnatatea mănăstirii Putna pentru studiul artelor decorative din Moldova medievală a format subiectul celei de-a doua comunicări, prezentată de Teodora Voinescu, șeful sectorului de artă veche românească din cadrul Institutului de istorie a artei. Arătând influențele care s-au exercitat asupra dezvoltării generale a artelor aplicate din Moldova în secolele XIV — XV, Teodora Voinescu a reliefat contribuția originală a artiștilor moldoveni, demonstrând că unele opere, care au fost socotite altădată ca străine, datorită perfecțiunii cu care au fost lucrate, sunt fructul creației artistice autohtone. De asemenea, după ce a arătat interferențele de ordin iconografic și interpretativ între artele „majore” și „minore”, autoarea a precizat, în concluzie, că în epoca lui Ștefan cel Mare, operele de artă decorativă sunt produsul unor sineteze de mare valoare artistică.

În încheiere, Gh. Ciobanu, șeful sectorului de folclor muzical la Institutul de etnografie și folclor a prezentat comunicarea *Școala muzicală de la Putna*. Trecind în revistă problemele de istoriografie în legătură cu școala muzicală a Moldovei în evul mediu, autorul a demonstrat existența unei școli de muzică la Putna, care sunt limitele în timp în care a funcționat această școală și importanța ei atât pe plan moldovenesc, cât și influența ei în afara granițelor Moldovei.

Cu acest prilej, acad. Victor Eftimiu a citit versuri proprii dedicate acestui eveniment.

Şedința comemorativă consacrată împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna, la care au participat academicieni, profesori universitari, cercetători din institutele de specialitate, a constituit un prilej de reliefare a rolului cultural și artistic pe care acest monument de artă l-a avut în viața spirituală a Moldovei medievale.

M. Neagoe

C R O N I C Ă

Cu prilejul aniversării a 30 de ani de la înființarea Muzeului satului, oameni de știință și cultură de la Institutul de etnografie, Institutul de istorie a artei, profesori universitari, muzeografi din diferite orașe ale țării au participat la sesiunea de comunicări științifice în cadrul căreia au fost prezentate o serie de comunicări.

Muzeul satului a oferit vizitatorilor și surpriza unei expoziții de artă populară. Au fost expuse piese de ceramică de Pisc, de Tg.-Jiu, aplice de fier forjat, scăunele, străie de pat, figurine, toate lucrate de vechi meșteri populari, care au făcut cu migală aceste obiecte de mare autenticitate și frumusețe.

La Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei a avut loc în ziua de 24 iunie 1966 un simpozion consacrat comemorării a 75 de ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu.

Acad. Andrei Oțetea, directorul institutului, a prezentat comunicarea *Mihail Kogălniceanu — istoric și om de stat*, iar prof. univ. Șerban Cioculescu comunicarea *Mihail Kogălniceanu în istoria literaturii române*. Au participat academicieni, cercetători, cadre didactice.

Evenimentul ținut în cadrul manifestărilor internaționale organizate de U.N.E.S.C.O., a fost marcat la Iași printr-o ședință festivă de comunicări ținută în ziua de 4 iulie 1966 la Filiala Iași a Academiei. Cei prezenti au ascultat cu interes comunicările : *Mănăstirea Putna în cadrul evenimentelor istorice de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare*, ținută de conf. univ. Constantin Cihodaru ; *Mănăstirea Putna în arta feudală din timpul lui Ștefan cel Mare*, de conf. univ. Nicolae Corivan ; *Școala greco-slavo-română de la mănăstirea Putna — secolele XV — XVI*, de prof. univ. Ștefan Bîrsănescu, membru corespondent al Academiei ; *Contribuția cercetărilor arheologice la istoricul mănăstirii Putna*, de Alex. Andronic, cercetător principal ; *Legendele lui Ștefan cel Mare*, de lector univ. Vasile Adăscăliței.

www.dacoromanica.ro

A. NIRI, *Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din martie 1939)*,

Bucureşti, Edit. științifică, 1965, 307 p.

Inițiativa de a se elabora și publica o carte referitoare la unele aspecte ale politiciei externe a României în anii premergători izbucnirii celui de-al doilea război mondial este lăudabilă și binevenită, mai ales dată fiind lipsa în literatura de specialitate a unor lucrări ample de analiză și sinteză asupra problemelor de bază pe care le ridică perioada frâmintată dinainte de 1939.

Adresându-se unui cerc larg de cititori autoarea își propune — aşa cum anunță în introducere — să prezinte „geneza și evoluția planurilor hitleriste de înrobire a României, că și politica cercurilor guvernamentale care a înlesnit înfăptuirea vremelnică a acestor planuri”¹, ocupându-se în mod special de „problemele legate de istoricul acestui tratat”.

Complexul istoric al tratatului economic româno-german din 23 martie 1939 imbrățișează o problematică vastă, iar analiza sa multilaterală și diferențiată poate pune în lumină cauzele și condițiile politice internaționale în care a fost înpus acest tratat, semnificația lui, consecințele imediate pe plan politic extern și intern.

În cartea sa, A. Niri, folosind o seamă de materiale interesante atât din două principale fonduri ale arhivei M.A.E. — Germania și Convenții, în parte nepuse încă în circulație —, că și din unele colecții de documente germane

publicate, memorii, studii și articole de specialitate din revistele românești și sovietice, precum și din presă, a urmărit pe un fir logic evoluția relațiilor economice româno-germane. Expunerea desfășurării tratativelor româno-germane din februarie-martie 1939 se bazează pe unele documente de arhivă importante. Autoarea a analizat judicios diferitele proiecte de propunerî prezentate de delegația germană, ca și contrapropunerile românești. În analiza textului tratatului din 23 martie au fost scoase în evidență unele din trăsăturile sale caracteristice.

Primele trei capitole ale lucrării, însumând 163 de pagini, se axează pe tratarea evoluției relațiilor româno-germane după instaurarea dictaturii hitleriste pînă în 1939 și îndeplinește în multe privințe rolul de introducere la următoarele trei capitole (IV—VI), care numără 116 pagini, acestea cuprinzînd de fapt analiza tratativelor preliminare și a tratatului economic din 23 martie 1939. Capitolul ultim, VII (29 de pagini), face o trecere în revistă a principalelor evenimente interne și internaționale de după martie 1939 pînă la 23 August 1944, avînd rolul de încheiere.

Cartea semnată de A. Niri abordează o temă majoră din istoria relațiilor româno-germane, referindu-se la unul dintre cele mai importante tratate economice, tratatul din 23 martie 1939. Lucrarea pune în circulație o serie de documente mai puțin cunoscute, analizează evoluția relațiilor româno-germane pe tărîm economic, după 1933, în complexul situației internaționale europene. Părțile care

¹ A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din martie 1939)*, București, Edit. științifică, 1965, p.8 (în continuare trimiterile se vor da în text).

se referă la tratativele româno-germane din februarie-martie și la conținutul tratatului din 23 martie 1939, prezintă un real interes. Autoarea a încercat să abordeze multiple chestiuni legate de elucidarea unor probleme ale politicii externe a României în perioada antebelică, ale politicilor internaționale.

Unul dintre aspectele majore ale problematicei relațiilor româno-germane în primii ani de după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania este legat de penetrația Germaniei naziste în economia României, a cauzelor acestui proces, concretizat în martie 1935 prin încheierea primului tratat economic de proporții mari între cele două țări. La paginile 77–80 și 152, A. Niri consideră drept cauză a „lărgirii afacerilor” cu Germania faptul că o parte a marilor moșieri aveau asigurate profituri mari și pentru că relațiile cu Germania „nșurau instaurarea unor regimuri reacționare și înăbușirea mișcării revoluționare” (p. 77); la paginile 78–79 se arată că în cursul tratativelor economice româno-germane din primăvara anului 1935 partea română a găsit necorespunzătoare cererile germane, era împotriva unui sistem comercial ale cărui neajunsuri ieșiseră puternic la iveală, iar în același timp, afirmă autoarea, „Germania nu dispunea încă de mijloace de presiune suficient de puternice pentru a-și impune cerințele” (p. 80).

Așadar, dacă partea română era conștientă de dezavantajele sistemului comercial german, iar Germania nu dispunea încă de mijloace de presiune de a și-l impune, întrebarea de ce s-a încheiat totuși tratatul comercial româno-german din 23 martie 1935 rămîne fără răspuns.

În 1935 comerțul exterior al României era într-o situație deosebit de precară în ceea ce privea relațiile cu țările cu valută forte. Numai în Franță, unul dintre principalii parteneri ai României, exportul produselor românești scăzuse de la 565 000 000 de franci în 1931 la 186 000 000 de franci în 1935.²

² Vezi Arh. M.A.E., dos. 2, litera F, nr. 7, vol. I, 1932–1935, Convenții, Franță, Raport sur les négociations menées à Paris du 29 Juillet au 29 Août 1935 pour le transfert du coupon.

O situație asemănătoare avea și exportul în Anglia.

Restringerea comerțului României cu aceste țări a fost impusă de o serie de fapte nefavorabile ale conjuncturii comerciale externe care au dus la transformarea României într-un partener cu totul secundar pe piața mondială ca furnizor de petrol, cereale și lemn. La aceasta se adăuga și imposibilitatea statului român de a achita cupoanele datoriei publice externe, cu toate implicațiile ce decurgeau de aici. Începând din 1931, în situația dată, statul s-a preocupat de procurarea de venituri extraordinare pentru a căpăta posibilități de plată a datorilor și devize pentru contracte de armament. Printre alte modalități, un loc principal l-a avut vînzarea anticipată a redevențelor de petrol ale statului român pe mai mulți ani contra unui avans în devize asupra prețului. Cum Franța era creditorul principal, tratativele cu privire la redevențe s-au dus cu această țară. Dificultățile tot mai accentuate ale comerțului româno-francez, care favorizase după 1933 o intensificare a relațiilor de schimb ale României cu Germania, a devenit o problemă de stat. Cu ocazia vizitei ministrului de externe francez Barthou în România în iulie 1934, s-a discutat la nivelul ministrilor de externe ai celor două țări chestiunea necesității îmbunătățirii urgente a relațiilor comerciale româno-franceze. Leon Wenger, din partea societății „Petrofina”, reprezentând statul francez, și delegația financiară română au dus tratative îndelungate și anevoiește, care s-au sfîrșit într-o etapă abia în februarie 1936, după intervenția personală a lui Titulescu. În tot acest timp, exportatorii români de cereale și de petrol au avut mari dificultăți în găsirea unor debușee pentru produsele lor. Lipsa de devize a României a dus la îngustarea și a altor piețe, ca de pildă, cea a Turciei – în a cărei aprovizionare cu petrol România participa cu 47%, a Greciei etc. Fără îndoială că de situația expusă în linii mari mai sus a profitat Germania hitleristă, găsind condiții mai leșnicioase pătrunderii ei în economia României și a celorlalte țări din sud-estul Europei, împunându-și sistemul comercial, dezavantajos

partenerului. Neajunsurile pentru exportatorii români care au rezultat de la bun început din relațiile lor cu Germania nazistă, iar pe de altă parte implicațiile politice de stat decurgind de aici au fost o problemă mereu reluată și subliniată de reprezentanții diplomatici ai României, arătindu-se dorința României de a prefera Germaniei, Franța. Ni se pare evidentă necesitatea de a se ține seama de toate aceste cauze obiective atunci cînd analizăm procesul pătrunderii Germaniei hitleriste în economia României și a altor țări, cînd trebuie să răspundem la întrebarea de ce Germania a ales calea comerțului și nu alta. În legătură cu această din urmă idee, considerăm că explicația dată de autoare (p. 76) esenței sistemului comercial nazist bazat pe clearing ar fi necesitat o fundamente mai largă pentru a putea intr-adevăr să evidențieze atât caracterul său dezavantajos cît și condițiile internaționale care au făcut ca acest sistem să devină actual pentru România.

Anschluss-ul cu Austria în martie 1938 a constituit, așa cum subliniază A. Niri, o etapă importantă realizată de Germania nazistă în politica sa de expansiune către răsăritul și, am adăuga, sud-estul Europei. Autoarea remarcă în mod just îngrijorarea provocată în România, în cercurile cele mai largi, de acest eveniment politic. Dar, continuă A. Niri, „atît Hitler, cît și Ribbentrop au căutat în primăvara anului 1938 să-l liniștească pe oamenii politici români, impresionați de dispariția Austriei ca stat independent de pe harta Europei...” (p. 131). Ca urmare a acestei „liniștiri”, Germania a obținut o serie de concesii din partea României, mai ales în privința livrărilor de petrol, „absolut necesare Germaniei”, deoarece „se apropiau scadențele noilor sale agresiuni împotriva popoarelor Europei” (p. 134 – 135).

În lucrarea sa, A. Niri își intemeiază analiza raporturilor economice româno-germane din primăvara și vara anului 1938 pe datele ce le furnizează telegrama din 22 aprilie 1938 a ministrului român la Berlin Radu Djuvara (vezi p. 130 – 131), cunoscut simpatizant al politiciei economice a celui de-al III-lea Reich în sud-estul Europei. Informațiile trimise de

Djuvara filtrate prin propria sa concepție politică, trebuie privite cu maximum de rezervă. De altfel, deserviciile pe care le-a făcut acesta politicii externe a României în calitatea de ministru la Berlin, a dus la rechemarea sa din acest post de Petrescu-Comnen, încă în cursul anului 1938. Așa încit, concluziile la care ajunge A. Niri la p. 131, că în urma con vorbirilor lui Djuvara cu Hitler și Ribbentrop oamenii politici români au fost „liniștiți” cu privire la planurile expansioniste ale Germaniei naziste și au acceptat o serie de concesii concretezate în acordurile din iunie-iulie 1938, ni se pare, evident, că nu au suficient temei.

O asemenea tratare, în mare măsură simplificată, bazată pe o informare unilaterală, nu ține seama, după părerea noastră de multiplele probleme care stăteau în fața României în acea perioadă, subordonate toate scopului fundamental al politiciei externe: apărarea independenței naționale și a integrității teritoriale.

Pericolul evident pentru independența României creat atît prin anexarea Austriei de către Germania hitleristă, cît și prin pretențiile revizionismului maghiar horthist, afirmate și mai puternic după Anschluss, a determinat o serie de acțiuni ale guvernului român în primăvara și vara anului 1938, în scopul de a se realiza, pe de o parte, strîngerea relațiilor cu Franța și cu Anglia și, pe de altă parte, de a neutraliza politica revizionistă a Ungariei horthiste, legând-o de Mica Întegregere. Această politică a guvernului român a găsit atît sprijinul Cehoslovaciei, cît și al anumitor cercuri politice și financiare din Franța și din Anglia, care nu doreau să abandoneze Germaniei naziste pozițiile lor în sud-estul Europei. Raportul de forțe politice pe plan intern în România era favorabil în această perioadă unei politici împotriva Germaniei hitleriste. Criza politică din țară din iarna anilor 1937 – 1938 se sfîrșise prin instaurarea regimului dictaturii regale, în jurul căruia polarizaseră cercurile cele mai largi ale burgheriei și moșierimii, care se temeau de dezvoltarea puternicelor mișcări sociale, manifestate mai ales în timpul guvernării Goga-Cuza, dar și de perspectiva unei dictaturi teroriste a

Gărzii de fier, aflată în slujba Germaniei naziste. Consolidarea poziției politice interne a regimului dictaturii regale a fost însoțită pe plan extern de o politică ce urmărea stabilirea penetrației Germaniei naziste în economia României. În mai 1938, în etapa pregătirii invaziei asupra Cehoslovaciei, în ciuda presiunilor exercitate de Germania, guvernul român a manifestat numeroase rezerve în ceea ce privea extinderea relațiilor comerciale cu Germania, într-un fel în care erau prejudecăte interesele României. Tratatul româno-german din aprilie-mai 1938 în problemele integrării tuturor convențiilor comerciale dintre România și Austria în acordurile româno-germane s-au soldat cu o serioasă încordare a relațiilor dintre România și Germania. În aceeași perioadă, guvernul român a desfășurat o intensă activitate diplomatică la Londra, Paris, Geneva și Praga pentru a obține o strângere a legăturilor economice și politice dintre cele trei țări, limitarea expansiunii germane și totodată sustragerea Ungariei horthiste de la o alianță sătmişă cu Germania. În Franță, acțiunea României a fost susținută de ministrul de externe Paul-Boncour, care a încercat îndată după Anschluss realizarea unei „înțelegeri regionale” a tuturor statelor amenințate din centrul și din sud-estul Europei sub egida Franței și eventuala atragere a Angliei³. Înlocuirea lui Paul-Boncour cu G. Bonnet, adept al politicii defetiste, iar în Anglia a lui A. Eden cu Halifax au adincit divergențele dintre diferențele grupării politice din Franță și Marea Britanie, slabind frontul comun european în fața politicii expansioniste și agresive a Germaniei naziste. Programul politic conciliant al lui Chamberlain și Daladier a influențat într-o măsură crescândă politica externă a țărilor din centrul și din sud-estul Europei. Totuși, în aceste condiții potrivnice organizării pe plan mai larg a unui

sistem de securitate a zonei central-sud-est europene, guvernul român a făcut noi eforturi în mai și iunie 1938, urmărind atragerea Franței și Angliei în acțiuni care ar fi putut duce la preîntîmpinarea subordonării economice și politice a României de către Germania nazistă. În această privință este deosebit de concluzant memoria înmînat de Petrescu-Comnen, ministrul de externe român, lui Bonnet și Halifax la sesiunea Societății Națiunilor din mai 1938, în care se făceau propunerile concrete pentru limitarea și îngustarea crescândă a posibilităților de comerț ale Germaniei cu România, concomitent cu lărgirea colaborării economice a României, cu Franța și Anglia⁴. Activitatea diplomatică a guvernului român, urmată de vizita lui Gh. Tătărușcu la Londra în zilele de 18–24 iunie 1938, a găsit ecou în cadrul a numeroase cercuri de afaceri britanice și franceze și a fost privită cu simpatie și interes de opinia publică din statele balcanice⁵. În acest cadru, acordul adițional pentru Austria și protocolul confidențial semnat la 21 iunie 1938 creau limite extinderii penetrației Germaniei hitleriste în economia României, ele referindu-se la probleme de interes major pentru mașina de război nazistă: aprovisionarea cu petrol și cereale. Presiunile făcute de guvernul german în iulie 1938 pentru mărirea livrărilor de petrol nu s-au realizat. Evoluția evenimentelor internaționale în iunie-iulie 1938, noile tratative secrete anglo-germane, aranjamentul anglo-turc, eșecul politicii franceze în sud-estul Europei, iar pe de altă parte îndepărțarea tot mai sătmişă a Iugoslaviei de aliații săi din Mica Înțelgere au creat României o situație din ce în ce mai izolată. Cu toate că intensa activitate diplomatică desfășurată de guvernul român pe mai multe fronturi în martie-iunie 1938 nu și-a atins integral scopul, ea a avut importanță ei, realizând o limitare a

³ Vezi Arh. M.A.E., fond. Franța, anul 1938, vol. 68, telegr. 4818, Paris, 6 aprilie 1938, semnată Cesianu; telegr. 944, Praga, 12 aprilie 1938, semnată Aurelian etc. Vezi Arh. M.A.E., fond. Ungaria, anul 1937–1938, vol. 86, telegr. 951, Budapesta, 18 martie 1938, semnată Bossy; telegr. 851, Belgrad, 19 martie 1938, semnată Cădere etc.

⁴ Vezi Arh. M.A.E., fond. 71/România, anul 1940, vol. 8, memorial remis de Petrescu-Comnen lordului Halifax și lui G. Bonnet în timpul sesiunii Consiliului Societății Națiunilor din mai 1938, strict confidențial.

⁵ Vezi Arh. M.A.E., fond. Cehoslovacia, anul 1937–1940, vol. 40, raport 511, Atena, 30 iunie 1938, semnat I. Dragu.

pătrunderii Germaniei în economia României, fiind în același timp o expresie a luptei pentru păstrarea independenței naționale și a integrității teritoriale.

Pactul imperialist de la München din septembrie 1938, urmările sale asupra politicii statelor sud-est europene, și în special a României, constituie un grup de probleme de o importanță deosebită, asupra căruia se oprește autoarea în cadrul capitolului al IV-lea. Arătând că posibilitățile Germaniei hitleriste de expansiune spre sud-estul Europei s-au mărit considerabil după München, A. Niri constată că în România „adeptii menținerii vechii linii anglo-franco-americane în politica externă nu au întreprins nici o acțiune mai importantă pentru a salva țara de înrobire. După 1938 ei au pierdut un număr de adepti, iar opoziția lor față de expansiunea hitleristă a început să se stingă, imitând în această privință poziția cercurilor dominante occidentale...” (203). „Toate aceste condiții — conchide autoarea — au determinat capitularea cercurilor guvernamentale în fața Germaniei hitleriste prin semnarea unui tratat...” (este vorba de tratatul din 23 martie 1939).

A. Niri găsește cauza începerii tratativelor economice româno-germane în februarie 1939 în iritarea guvernului german, determinată de împușcarea lui Codreanu și în dorința manifestată de regele Carol și guvern de a-l „împăca” și „îmbuna” pe Hitler (p. 167—176 etc.) printr-un acord economic cu caracter înrobitor, considerind totodată că orice opoziție din partea cercurilor conduceătoare românești s-a „stins” ca urmare a dorinței lor de a „imita” politica Angliei și Franței. Concluzia fundamentală a întregii demonstrații este accea că tratatul din 23 martie „a adus România în pragul unei vasalități de fapt față de Reich” (p. 235), actul premergător fiind „dependența economică a țării față de Germania”, care „s-a creat după încheierea convenției din 10 decembrie 1938” (p. 202).

Formularea unor concluzii de asemenea natură în privința politicii externe a României în ajunul izbucnirii războiului, cere o argumentare documentară pe care autoarea n-a

făcut-o în carte, iar documentele conduc la alte concluzii pentru perioada analizată.

După pactul imperialist de la München din septembrie 1938 Germania hitleristă și-a intensificat eforturile în vederea obținerii controlului nemijlocit asupra economiei României. Presiunile politice și militare, în cadrul căror Ungaria horthistă a avut un rol bine definit, exercitate pe fondul poziției conciliante a guvernelor britanic și francez, au fost întărite în România de o politică ce promova în continuare linia menținerii statu-quo-ului teritorial și a independenței naționale, a păstrării viabilității alianțelor balcanice, a întăririi legăturilor economice și politice cu Anglia și cu Franța. Regale Carol al II-lea a căutat, în ambianța creată de pactul de la München, să-și consolideze regimul de dictatură personală, suprimând concurența tot mai primejdioasă reprezentată de Garda de fier. În noiembrie-decembrie 1938, la București, Paris și Londra au avut loc convorbiri între reprezentanții guvernelor român, francez și britanic cu privire la posibilitățile de a opune rezistență planurilor expansioniste ale celui de-al treilea Reich. Aceste convorbiri au fost urmate de tratative cu reprezentanți ai unor cercuri de afaceri britanice și franceze care acționau pe linia păstrării influenței și poziției Franței și Angliei în România și în celelalte țări din sud-estul Europei⁶. În a doua jumătate a lunii februarie 1939 s-au dus negocieri la București și la Londra româno-franceze și româno-ngleze în vederea dezvoltării comerțului și a colaborării economice. În același timp însă, poziția oficială a guvernelor englez și francez, conciliantă față de planurile expansioniste germane asupra sud-estului european intensificarea revizionismului maghiar horthist incurajat de Italia fascistă, întărirea considerabilă în interior a poziției și influenței gru-

⁶ Vezi Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, anul 1939, vol. 69, telegr. 32, Paris, 23 ianuarie 1939, semnată Tătărăscu. Vezi și fond. 71/Ungaria, 1939, vol. 87, raport 291, Budapestă, 23 ianuarie 1939, semnată Bossy etc. De asemenea „Sunday Times” din 15 ianuarie 1939; „L'Époque” din 16 ianuarie 1939; „Le Temps” din 17 ianuarie 1939; „l'Ordre” din 20 ianuarie 1939 etc.

părilor prohitleriste din jurul lui Gh. Brătianu și N. Malaxa au fost factori care au creat Românci o situație de izolare din ce în ce mai evidentă. Profitând de aceasta, guvernul german a folosit în interesul său chestiunea împușcării lui Codreanu și a altor capi legionari, organizând acțiuni cu caracter de intimidare la adresa României, proferind amenințări ce mergau pînă la ideea înlocuirii lui Carol cu Garda dacă acesta nu adoptă o poziție mai „înțeleătoare” față de Germania nazistă. Într-un asemenea context s-au deschis negocierile economice româno-germane, desfășurate în lunile februarie-martie, concomitent cu noi încercări ale guvernului român pe linie diplomatică pentru găsirea unor posibilități de a se sustrage semnării tratatului cu Germania, și de realizare a unei alianțe militare în cazul agresiunii din partea Germaniei și Ungariei horthiste. Vizita lui Gafencu la Varșovia între 3 și 6 martie 1939 avea ca scop lărgirea alianței polono-române, în aşa fel încît ea să acioneze și în eventualitatea unui atac de la vest. În notițele sale personale asupra rezultatelor con vorbirilor de la Varșovia, Gafencu scria: „Beck a arătat că are deplină încredere în declarațiile și promisiunile lui Hitler. Pe de altă parte — nota Gafencu — Beck și-a manifestat aversiunea pentru Franța”. În același timp, la Londra, Al. Cretzianu, trimis special de guvernul român, ducea tratative pentru obținerea garantării formale a statu-quo-ului teritorial al României. Tergiversările continue ale părții române, pe de o parte, condiționarea semnării nouului acord de garantare de către Germania a granițelor României și cotropirea Cehoslovaciei la 15 martie, pe de altă parte, au fost factorii care au dus la încordarea deosebită a relațiilor româno-germane în zilele de 17—22 martie 1939. Chestiunea obținerii din partea guvernului german a garanțiilor politice pentru statu-quo-ul teritorial al României — condiția *sine qua non* a unor concesii economice în cadrul unui tratat de lungă durată — a fost unul dintre obiectivele principale ale politicii cereurilor conducătoare românești față de Germania, mai ales după conturarea din ce în ce mai clară a atitudinii guvernelor britanie și franceză în ceea ce privea expansi-

siunea Germaniei hitleriste spre centrul și sud-estul Europei. Poziția guvernului român a determinat în perioada 17—22 martie preșunile cu caracter ultimativ ale Germaniei și pericolul unei invazii asupra României, care părea iminentă, din partea trupelor germane și horthiste.

Semnarea de către cercurile conducătoare românești a tratatului economic din 23 martie 1939 nu a însemnat aderarea României la politica axei. Acest tratat — încheiat în condițiile unei puternice presiuni politice și militare cu caracter ultimativ exercitat de Germania hitleristă și aliatul său Ungaria horthistă, în condițiile cotropirii Cehoslovaciei a fost un act politic prin care s-a încercat îndepărțarea pericolului unei invazii germano-maghiare asupra României. În vara anului 1939, politica externă a guvernului român a avut ca linie caracteristică obținerea unei alianțe eficiente cu Franța și Anglia — economice, politice și militare —, realizarea întăririi frontului balcanic cu eventualul sprijin al Uniunii Sovietice, atragerea Poloniei și Ungariei în această largă colaborare potrivnică expansiunii Germaniei naziste. Acțiunile amintite au avut o influență directă asupra relațiilor româno-germane, care au cunoșcut o evidentă restrîngere mai ales pe plan comercial, în ciuda stipulațiilor acordului economic din martie 1939. Pe de altă parte, în vara anului 1939 s-au depus noi eforturi în direcția înarmării și a construirii de fortificații militare.

Situația internațională a României în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial și raportul de forțe politice externe, devenit la sfîrșitul lunii septembrie favorabil Germanicii hitleriste și aliajilor săi, au accentuat izolare politica a țării. În aceste condiții, convenția economică româno-germană din 28 septembrie 1939, semnată în urma unor îndelungate tratative și a puternicelor presiuni militare germano-maghiare, a întărit prevederile tratatului din 23 martie și le-a lărgit, creind Germanicii naziste noi posibilități de a pătrunde în economia României. Această convenție a fost totodată o urmare a nerespectării de către partea română a prevederilor tratatului din 23 martie 1939.

Carențele analizei teoretice și a demonstrației factologice își au, desigur, o motivare principală în caracterul aparatului documentar. O serie de fonduri de prima mină ale arhivei M.A.E., ca Italia, Ungaria, Anglia și Franța, au scăpat atenției autoarei. Deosebit de importantă colecție de documente germane publicate în *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945* (serie D, Band. V–X) cuprinde informații inedite care au rămas nefolosite. Numeroasele volume de menorii apărute în ultimii ani, aparținând unor personalități politice de prim plan din perioada 1933–1940 (în afară de Ribbentrop), ca și literatura de specialitate străină, lucrări ale istoriografiei burgheze contemporane, prezente în bibliotecile noastre centrale, nu figurează în bagajul documentar al cărții. Istoricii din Republica Democrată Germană au adus un aport însemnat în elucidarea multor aspecte ale politiciei externe a celui de-al treilea Reich, concretizându-le în studii și lucrări publicate, care de asemenea sunt absente în paginile cărții semnată de A. Niri. Cercetările istoricilor din celelalte țări socialiste, în afară de U.R.S.S., asupra unor chestiuni de cel mai mare interes pentru autoare, care au făcut obiectul a numeroase studii publicate în revistele de specialitate, au fost omise. Acest caracter al documentării a dus la îngăstarea apreciabilă a sferei mijloacelor de cunoaștere a adevărului obiectiv și a avut ca urmare, pe de o parte, reducerea posibilităților de combatere de pe pozițiile metodologiei marxiste a deformărilor istoriei României, frecvente în istoriografia și memorialistica burgheză occidentală recentă, sau a aprecierilor inexacte asupra desfășurării unor evenimente politice, existente în lucrările altor istorici, și, pe de altă parte, caracterul documentării a dus la conturarea unei tendințe de unilateralitate în interpretare. Nu se poate contesta că de multe ori autoarea s-a străduit să se desprindă de această linie, încercând să discearnă nuanțele, schimbările, orientările diferite ale evo-

luției politice externe promovate de cercurile conducătoare românești (p. 153, 155, 179, 180 și 188–189), dar această preocupare nu a fost, din păcate, constantă pentru a putea limpezi sensul real al politiciei externe a României în etapa dată.

Existența unei erare, ca și o revedere atentă a textului, ar fi pus la adăpost lucrarea de o serie de inadvertențe atât în ce privește citarea unor cărți aflate în bibliotecile noastre centrale și nu prin citarea lor de la alții autori (de pildă memorile lui Churchill sunt citate după I. M. Maiski, p. 122; con vorbirile de la Londra dintre ministrul român Tilea și lordul Halifax, asupra cărora există documente în arhiva M.A.E., sunt citate după I. N. Cempalov, p. 180, etc.) sau trimiteri la reviste și nu la articolele respective (nota nr. 2, p. 49 etc.), cit și în legătură cu redarea unor citate inexacte traduse (ca, de pildă, în citatul din lucrarea lui H. Rauschning *The Voice of Destruction*, New York, 1940, p. 124–125, în loc de „politică proprie” s-a tradus „politică separată”, p. 36) sau transcrierea anului de editare a cărții *Vingt ans de „suspense” diplomatique* de G. Tabouis, 1951 în loc de 1958 (p. 47) etc.

În dorința de a convinge pe cititor de adevărul celor afirmate, A. Niri a folosit un limbaj clar, suficient de curgător, termeni care exprimă exact sensul gândirii. Desigur însă că înălțarea numeroaselor adjective, calificative, invective, termeni improprii unei exprimări științifice, academice ar fi fost în avantajul lucrării, iar tezele și concluziile formulate ar fi convins cititorul prin fundamentul solid al demonstrației.

Interesul pe care îl stârnește într-un cerc larg cunoaștrea istoriei României în perioada din ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial îndreptățește publicarea de lucrări axate pe dezbaterea unor probleme ca aceea a tratatului economic româno-german din martie 1939.

Viorica Moisuc

* * * *Historia e Shqipërisë (Istoria Albaniei)*, vol. II (Universitatea de Stat din Tirana, Institutul de istorie și lingvistică), Tirana, 1965, 896 p.

Al doilea volum al tratatului de istorie a Albaniei, apărut la sfîrșitul anului 1965, cuprinde perioada de istorie modernă și contemporană dintre anii 1839 și 1944, în fapt cea mai complexă, în care au loc numeroase evenimente structurale: ia naștere și se dezvoltă mișcarea de eliberare națională, se formează națiunea albaneză, are loc procesul desfășurării orănduirii feudale și cel al dezvoltării orănduirii capitaliste, este cucerită independența de stat și se formează statul burghezo-moșieresc, începe și se dezvoltă procesul de organizare a mișcării muncitorești, se întărește lupta de eliberare de sub jugul moșieresc și cel al ocupației fasciste, are loc crearea Partidului Comunist Albanez, se formează primele embrioane ale conducerii populare încă înainte de eliberarea țării în noiembrie 1944. Redacția (Stefanaq Pollo și Aleks Buda, redactori responsabili, Kristo Frashëri, Jusuf Alibali) a căutat să evidențieze evenimentele prezентate cronat în trecut, de istoriografia burgheză, albaneză și străină, să dea răspuns la multe probleme controversate din istoria acestei țări (dintre care unele și-au găsit acum pentru prima dată o rezolvare și interpretare științifică), să asigure o prezentare închegată, unitară a materialului de pe pozițiile marxism-leninismului.

Ca și în primul volum¹, problemele sunt grupate în trei părți mari, care de fapt reprezintă trei etape ale istoriei Albaniei cu trăsăturile lor specifice economice-sociale și politice-culturale, iar acestea, la rândul lor, cuprind zece capitole și mai multe subcapitole, sistematizate care ajută la fixarea în mod cronologic a anumitor faze, date și evenimente.

Partea a IV-a a tratatului, prima a volumului al II-lea, intitulată „Renașterea națională albaneză (1839–1912)”, aduce în fața cititorului un material vast, în parte inedit, privitor la etapa nașterii relațiilor capitaliste, a

formării națiunii albaneze și a mișcării naționale, la proclamarea independenței în 1912. În această parte se fac multe referiri la țara noastră, care a dat un ajutor substanțial, moral și material, mișcării de eliberare națională a poporului albanez, concretizat și prin găzduirea unor patrioți albanezi care au jucat un rol de seamă în istoria Albaniei moderne, România fiind unul dintre centrele importante de unde s-a desfășurat o activitate laborioasă în sprijinul acestei mișcări.

Este meritul autorilor că au reușit să selecțeze și să prezinte datele cele mai semnificative din activitatea acestor iluministi și patrioți pentru perioada cind ei au locuit în România, dovedind și prin aceasta o documentație vastă și o apreciere obiectivă, științifică a evenimentelor.

Deoarece numerotarea capitolelor este făcută în continuarea celor din primul volum, volumul al II-lea începe cu capitolul al XI-lea, unde este prezentată „Mișcarea națională albaneză în anii 1839–1875”. După ce se face o analiză asupra situației economice și sociale-politice a Albaniei din această perioadă, unde sunt arătate cauzele care au dus la răscoalele poporului contra stăpîririi turcești, și asupra aplicării reformelor tanzimatului în Albania, se trece la problema mișcărilor naționale, căreia i se acordă un spațiu larg, ea fiind una dintre problemele mari căreia și vechea istoriografie i-a acordat importanță, fără a ține însă seama de transformările survenite în structura economică-socială.

Se subliniază că mișcarea populară, de renaștere națională, s-a născut pe terenul pregătit de lupta seculară a poporului împotriva ocupanților turci, și în mod deosebit de mișcarea largă a maselor împotriva reformelor centralizatoare turcești (tanzimatul). În lupta împotriva jugului străin s-a întărit sentimentul național.

Autorii tratatului arată că țărăniminea ca clasă, fără înțeță în mici producători, înapoiată, nu putea să formuleze ea însăși revendicări cu

¹ Vezi recenzia la volumul I, în „Studii”, 1960, nr. 5, p. 276.

caracter politic național și că această sarcină revenea burgheziei albaneze. Elementele intelectuale și-au dat seama că în această luptă un rol deosebit îl are scrierea în limba albaneză, dezvoltarea culturii naționale.

Un reprezentant de seamă, un ideolog strălucit al mișcării naționale a fost Naum Vechilargi, despre care se arată că încă din fragedă tinerețe a plecat în Tara Românească, unde era o colonie importantă de albanezi, iar în 1821, împreună cu alți albanezi, a luat parte la marea răscoală condusă de Tudor Vladimirescu. Mai tîrziu, din România a adresat compatrioților săi din Albania un manifest, unde, relevind mizeria și ignoranța în care trăia poporul albanez, îl îndeamnă să se ridice la luptă. Acest manifest este socotit a fi primul document programatic cunoscut pînă în prezent al mișcării naționale, apărut din cercurile intelectualilor burghezi albanezi. El este o mărturie a acestei mișcări noi, cu conținut național, care se dezvoltă în Albania.

În România, Naum Vechilargi (Veqilharxhi) tipărește primul abecedar în limba albaneză, *Evetorin*, care a fost răspîndit mai ales în regiunile din sudul Albaniei și care avea să joace un rol important în lupta pentru dezvoltarea învățămîntului național.

Din 1865 a început să colaboreze cu intelectualii albanezi pe tărîmul culturii naționale și scriitoarea progresistă română, prințesa Elena Ghica (1829–1888), care descindea dintr-o familie de origine albaneză, care, sub pseudonimul Dora d'Istria, avea să desfășoare o vie activitate publicistică ce a servit la popularizarea problemei albaneze pe plan mondial. În 1866 ea publică în limba franceză un studiu cu titlul *Națiunea albaneză după cîntecile populare*, în care scotea în relief dreptul albanezilor la viața politică în cadrul Europei de sud-est și sublinia că „fără renaștere literară nu există renaștere politică”.

Cererile pentru scrieri și școală în limba albaneză au făcut parte integrantă din platforma mișcării naționale și au rămas ca revendicări de bază ale acestei mișcări pînă la proclamarea independenței de stat în 1912.

Capitolul al XII-lea tratează despre *Lupta poporului albanez împotriva împărățirii Albaniei*

și pentru autonomie. Liga din Prizren (1875–1881). Mișcarea națională trece printr-o fază nouă între 1875 și 1881, cînd, în condițiile crizei orientale, un eveniment important al acesta era și mișcarea albaneză, cînd apare pericolul dezmembrării Albaniei, primejdie care a activizat mai larg masele. În această fază, mișcarea națională albaneză apare deschis cu programul ei de autonomie și își creează organul conducător, Liga din Prizren, care luptă împotriva tendințelor expansioniste ale monarhilor vecini și a politicii marilor puteri, inclusiv a Turciei.

În capitolul al XIII-lea se expune *Crescerea mișcării naționale albaneze între 1882 și 1908*. Această perioadă, care începe cu înăbușirea Ligii din Prizren (1881) și se încheie cu victoria revoluției junilor turci în 1908, constituie o nouă fază a mișcării naționale. Aceasta este o fază a refluxului mișcării înarmate pe scară națională, lupta continuându-se pe tărîmul ideologiei și culturii, care va fi însoțită uneori de răscoale locale împotriva administrației turcești și a intervenției puterilor străine. Activitatea pentru școala națională și literatura albaneză ia o amplitudine deosebită; în același timp are loc o largire a mișcării patriotice în coloniile din străinătate.

Aici se subliniază faptul că încă din 1880 fusese creată la București „Sectia societății scrierii albaneze”, iar către sfîrșitul anului 1884 tot aici a fost convocată o adunare la care au participat aproape 300 de albanezi. Adunarea a întemeiat o societate culturală independentă, cu numele de „Drita” (Lumina). Societatea din București a hotărît să cumpere o tipografie pentru a tipări cărți și un organ periodic albanez. Fondul necesar a fost asigurat din contribuția pe care au dat-o membrii societății. În primăvara anului 1886, în rîndul patriotilor albanezi din România a luat naștere o fracțiune condusă de Nikolla Naços (1843–1913), care la 9 ianuarie 1887 a întemeiat o societate aparte cu numele de „Drita” și în 1888 a început să editeze în limbile albaneză și română un ziar cu numele de „Shqiptari” (Albanezul). Doi patrioți reputați, K. Kristoforidhi și Sami Frashëri, apreciau ajutorul dat de poporul român

ca fiind deosebit de eficace. La Bucureşti sînt editate în limba albaneză cărările şcolare şi operele literare ale lui Naim Frashëri, Sami Frashëri şi Jani Vretua, folosite în şcolile naţionale deschise în Albania.

Din iniţiativa lui Albert Ghica şi a coloniei albaneze din Bucureşti, la 23 aprilie 1905 s-a convocat în capitala României un congres, la care au participat reprezentanţi ai coloniilor albaneze din străinătate şi personalităţil din Albania, congres care a hotărît crearea unui Comitet central pentru îndrumarea mişcării albaneze de independenţă cu numele de „Kombi” (Naţiunea).

La Bucureşti, în 1908, cele trei societăţi albaneze existente la acea dată, „Dituria” (Cultura), „Drita” (Lumina) şi „Shpresa” (Speranţa), se contopesc, formînd societatea „Bashkimi” (Unirea).

Capitolul al XIV-lea, „Proclamarea independenţei Albaniei”, oglindeşte activitatea politică şi culturală a cluburilor naţionale albaneze între 1908 şi 1910, a şcolilor albaneze (congresele de la Monastir şi Elbasan), probleme legate de primul război balcanic şi chestiunea albaneză pe arena internaţională. Aceasta este faza marilor răscoale împotriva stăpînirii turceşti, care se deosebesc atât prin proporţia lor, cit şi prin maturitatea politică, şi care culminează cu revolta generală din 1912 şi cu proclamarea independenţei de către adunarea din Vlora la 28 noiembrie 1912. În această zi, Ismail Qemali, preşedintele adunării, a arătat că în împrejurările create de războiul balcanic „singura cale de salvare este despărţirea Albaniei de Turcia”.

Partea a V-a a tratatului, a doua a volumului care face obiectul acestei recenzii, se intitulează „Lupta poporului albanez pentru apărarea independenţei şi pentru instaurarea regimului democrat (1912–1939)” şi tratează istoria Albaniei de la proclamarea independenţei din noiembrie 1912 pînă la ocuparea țării de către trupele Italiei fasciste şi începutul mişcării antifasciste de eliberare naţională, aprilie 1939. În această etapă, obiectivul principal este legat de păstrarea independenţei, consolidarea şi democratizarea statului albanez.

Capitolul XV-lea „Albania în perioada începutului crizei generale a capitalismului” cuprinde problemele referitoare la situaţia social-economică şi politică a Albaniei în perioada obînerii independenţei, a greutăţilor intîmpinate de guvernul de la Vlora (prezidat de Ismail Qemal) în alcătuirea administraţiei şi organizarea forţelor armate ale tîrnărului stat, luptă pentru recunoaşterea şi păstrarea independenţei, perioada regimului prinţului de Wied şi situaţia Albaniei în timpul războiului mondial, marile mişcări tăăraneşti din 1914–1915.

Burghezia era slabă, fără experienţă. Moşierii iuptau pentru a acapara poziţii dominante în stat. O parte din ei au căutat, să-şi asigure sprijinul unor puteri străine în defavoarea intereselor naţionale ale Albaniei. Situaţia politică s-a complicat prin intervenţia puterilor imperialiste în treburile interne ale țării. În 1914 are loc instaurarea regimului prinţului de Wied, care, înăind cont de sugestiile marilor puteri, pune în fruntea guvernului format la 17 martie 1914, pe Turhan Paşa Përmeti, fostul ambasador al Imperiului otoman la Petersburg. Majoritatea zdrobitoare a membrilor guvernului erau boieri sau elemente reacţionare. Personalitatea cea mai puternică era E. Toptani, care convinge pe prinţ să stabilească capitala la Durăs, unde avea el influenţă, şi să-şi rezerve pentru sine două portofolii (Ministerul de Interne şi Ministerul de Război). Regimul lui de Wied a fost sanctiunat prin statutul organic al Albaniei, prima lege de bază a statutului albanez, pregătit de Comisia internaţională de control, care conţinea de fapt principalele hotărîri luate de Conferinţa ambasadorilor de la Londra din 29 iulie 1913. În baza acestui statut, Albania era proclamată „principat constituţional suveran şi ereditar” sub garanţia marilor puteri. Pe tronul Albaniei era instalat prinţul de Wied, considerat şeful administraţiei civile şi militare şi care avea dreptul să numească Consiliul de Miniştri.

În această perioadă nemulţumirea maselor ia proporţii. Izbucnesc răscoale, mişcarea patriotică albaneză se reorganizează. Problema mişcărilor tăăraneşti din 1914–1915

este una dintre cele mai complexe. Prezentarea răscoalei armate a țărănilor din centrul Albaniei împotriva prințului de Wied și a puterii lui Esać Paşa Toptani ocupă un loc important. Pe baza cercetării unui bogat material de arhivă, a documentelor vremii, autorii tratătului ajung la concluzia că aceasta avea un profund caracter antifeudal și antiimperialist, în opoziție cu concepția vechii istoriografii, care cauta să o prezinte ca o mișcare religioasă, fanatică, influențată de propaganda islamică, îndrumată de emisari străini, îndeosebi junii turci.

Capitolul al XVI-lea, *Mișcarea națională și democratică în Albania în 1918—1924*, prezintă interes pentru felul nou în care sunt tratate evenimentele legate de victoria revoluției burghezo-democratice din iunie 1924 și instaurarea guvernului preșidat de Fan Noli. Autorii arată că, în imprejurările create după terminarea primului război mondial și victoria Antantei, rezolvarea chestiunii albaneze depindea de doi factori hotăritori: de mobilizarea largă a poporului în lupta pentru apărarea independenței și asigurarea integrității teritoriale a Albaniei și de exploatarea cu cibărie a contradicțiilor imperialiste.

Refacerea statului național albanez și alungarea ocupanților în 1920 erau rezultatul luptei înarmate, pline de abnegație, a poporului și a atitudinii hotărîte antiimperialiste a Congresului din Lușnia (Lushnjës), a politicii externe duse de guvernul albanez în condițiile internaționale favorabile create după victoria Marii Revoluții Socialiste din Rusia.

Mișcarea democratică din 1920—1924 ocupă un loc important în analiza evenimentelor acestei perioade. În lupta pentru dispariția rămășițelor feudale și pentru îmbunătățirea situației economice a țărănimii, forța principală au constituit-o țărăniții, care erau aliații cei mai puternici și cei mai „naturali” ai burgheziei democratice. Lupta pentru democratizarea vieții politice și sociale a țării nu s-a transformat însă de la început într-oalianță activă, deoarece cercurile progresiste burgheze nu au luptat cu toată hotărîrea pentru o reformă agrară radicală. Reacțiunea moșierilor și a păturilor burgheze le-

găte de proprietatea moșierească era puternică și, în aceste condiții, reforma agrară putea fi pusă în aplicare numai prin revoluție. Acțiunea pentru democratizarea aparatului de stat și pentru asigurarea libertăților democratice s-a înăsprit după Congresul de la Lușnia, din cauza întăririi poziției grupărilor reacționare și a politicii lor antidemocratice. Lupta pentru apărarea intereselor țării împotriva scopurilor imperialiste s-a întărit în fața primejdiei pătrunderii în economie a societăților străine pe bază de concesiuni. Burghezia națională albaneză era interesată ca în Albania să fie investite capitaluri străine, dar numai în anumită măsură și în condițiile care să le aducă profituri. De aceea opozitia democrată și-a îndreptat activitatea și împotriva pătrunderii necontrolate a capitalurilor străine. Deși limitată, acestă luptă a jucat un rol progresist, pentru că a pus pie-dici asaltului societăților străine la bogățiile solului și ale subsolului țării.

În ceea ce privește dezvoltarea clasei muncitoare, se arată că ea continua să ră-inină puțin numeroasă, risipită, cu condiții de muncă grele, salarii scăzute, amenzi, soiaj, lipsă de locuințe și de protecție a muncii, situație îngreuiată și de lipsa organizațiilor profesionale și a unui partid propriu, ceea ce impiedica formarea conștiinței sale de clasă.

La Shkodra a continuat tradiția asociațiilor de ajutor înființate la începutul secolului al XX-lea. În 1920, din inițiativa unor muncitori și meseriași întorși din străinătate, s-a înființat „Societatea de ajutor a muncitorilor”, cu caracter de ajutor reciproc, numărind aproape 400 de membri. După doi ani ea s-a reorganizat, dublându-și numărul de membri, dar nu a jucat un rol important, deoarece în această organizație au intrat alături de muncitori și patronii de ateliere meșteșugărești.

Între timp au început să se răspîndească ideile marxiste, mai ales în orașul Korcea, unde în 1923 au luat naștere cîteva cercuri mici, din care făceau parte intelectuali și muncitori, în care se cîteau broșuri comuniste. Ideile marxiste nu au fost însușite însă în aşa măsură încit să ducă la crearea unei mișcări comuniste.

În iunie 1923 au inceput primele acțiuni pentru înființarea unui partid socialist, cu scopul de a lăua parte la alegerile ce se apropiau, ca prin deputații propuși și susținuți să fie apărute interesele clasei muncitoare și ale țărănimii, dar, neavând o bază socială solidă și datorită presunii reacțiunii, inițiatorii creării acestui partid nu și-au atins scopul. Paralel cu munca de organizare, muncitorii din diferite centre au continuat lupta grevistă împotriva exploatației capitaliste.

O altă problemă importantă a acestei perioade este cea a revoluției din iunie 1924. Modul în care ea este tratată în acest volum diferă de tot ce s-a publicat înainte. Aprecierea mișcării din iunie 1924 ca o simplă schimbare de guvern sau ca un „pronunciament militar” este combătută pe baza unor argumente solide. Revoluția armată din iunie 1924 a fost un rezultat al situației revoluționare create în primăvara anului 1924 și al schimbării raportului de forțe în favoarea democrației, care a dus la dobândirea guvernului reacționar al moșierilor și la înlocuirea lui cu un guvern revoluționar burghez, având un caracter burghezo-democratic determinat de sarcinile pe care trebuia să le rezolve și care s-au oglindit și în programul guvernului nou: „dezrădăcinarea feudalismului, eliberarea poporului de sub dominația moșierilor, instaurarea democrației”. Guvernul reprezentă o coaliție formată din elemente ale burgheziei democratice revoluționare și ale burgheziei moderate. Programul lui a apărut în condițiile avântului revoluționar și reflectă aspirațiile maselor populare care au înfăptuit revoluția.

Îndeplinirea consecventă a programului ar fi desăvîrșit revoluția și ar fi asigurat guvernului sprijinul pădurilor largiale poporului, deci posibilitatea de a menține puterea și a lupta cu succes contra atacurilor reacțiunii, dar nehotărârea burgheziei de a duce revoluția pînă la capăt — fapt caracteristic și burgheziei altor țări — a făcut ca în general programul guvernului să nu se realizeze, el rămnind numai o declarație oficială. Guvernul democratic, nefiind suficient legat de mașele populare în conflictele armate cu

reacțiunea, nu a reușit să le transforme în lupte de clasă, poporul nefiind educat politic și pregătit militarește în focul revoluției. Tărâimea nu s-a avîntat în acțiuni revoluționare independente pentru a duce pînă la capăt lupta antifeudală, limitindu-se la petiții de aplicare a reformelor. Clasa muncitoare, interesată în conducearea pînă la capăt a revoluției, era puțin numeroasă, neorganizată și nepregătită pentru a juca un rol important în viața politică a țării, astfel că revoluția a fost înăbușită.

Capitolul al XVII-lea, „Albania sub regimul moșieresc-burghez al lui Zogu (1925—1939)”, conține prezentarea unor evenimente legate de stabilizarea relativă a capitalismului și economia națională a Albaniei, date despre criza economică din 1929 — 1933, despre creșterea mișcării muncitorești și comuniste, rezistența poporului împotriva regimului lui A. Zogu și față de pătrunderea fascismului italian în Albania, ocuparea Albaniei de către Italia fascistă.

Deși la începuturile lor, studiile asupra guvernării lui A. Zogu pun în relief caracterul reacționar și antinațional al acestui regim. Burghezia albaneză — cu excepția elementelor revoluționare —, însămintată de evenimentele din 1924 și împinsă prin natura ei la compromis, a renunțat la idealurile revoluției din iunie, s-a transformat într-o clasă contrarevoluționară și s-a adaptat regimului burghezo-moșieresc. Revoluția din 1935 a fost ultima încercare a reprezentanților cei mai hotărîți ai burgheziei antizoghiste de a schimba prin forță situația existentă. Burghezia ca clasă nu mai era capabilă să ridice drapelul mișcării democratice și naționale și să conducă poporul în lupta contra reacțiunii zoghiste și a înrobirii fasciste italiene.

Clasa muncitoare în frunte cu comuniștii, deși mică, neorganizată pe scară națională și fără un partid al ei, începuse lupta împotriva exploatației capitaliste și în multe ocazii lupta economică s-a împletit cu cea politică împotriva regimului Zogu și a imperialismului fascist italian. Comuniștii albanezi, deși puțini la număr și neorganizați într-un partid al lor, au devenit organizatorii și inițiatorii mișcării democratice naționale. Cu ei s-au solidarizat

și intelectualii revoluționari burghezi, care continuau să se mențină pe platforma revoluției din iunie 1924 și care năzuiau, să înfăptuiască sarcinile nerezolvate ale acestei revoluții.

Mișcarea a luat un caracter antizoghist, antifeudal și antiimperialist. Comuniștii au elaborat o platformă ideologică și politică înaintată a mișcării populare, dovedind prin aceasta că ei erau acum adeverații reprezentanți ai poporului albanez.

Partea a VI-a (a treia a acestui volum), intitulată „Luptă de eliberare națională a poporului albanez împotriva ocupanților italieni și germani în timpul celui de-al doilea război mondial”, este dedicată luptei antifasciste, de eliberare națională din 1939-1944. Este o etapă nouă a istoriei Albaniei, în care distingem mai multe faze : prima (1939-1941) include începutul mișcării de eliberare împotriva ocupanților fasciști italieni, caracterizată prin eforturile comuniștilor de a mobiliza masele la lupta patriotică și de a crea Partidul Comunist Albanez, eforturi încununate de succes ; o dată cu crearea P. C. A., care a preluat conducerea luptei, începe o nouă fază a mișcării de eliberare contra fasciștilor italieni și a clementelor reacționare fasciste (noiembrie 1941 – septembrie 1943), în care are loc eliberarea unei părți a țării unde se creează organe noi ale puterii populare și armata națională de eliberare ; capitularea Italiiei fasciste și ocuparea țării de către nașiștii germani în septembrie 1943 a deschis a treia fază a luptei încheiată cu eliberarea completă a Albaniei la 29 noiembrie 1944.

Capitolul al XVIII-lea, „Rezistența poporului albanez în primii ani ai ocupației fasciste (aprilie 1939-noiembrie 1941)”, oglindește aspecte legate de primele măsuri ale ocupanților italieni în Albania (instaurarea regimului politic de ocupație fascistă, măsurile polițiste, pregătirile militare, înseudarea economiei), de rezistență populară antifascistă (eșecul planurilor ocupanților, primele forme ale luptei antifasciste, opoziția poporului albanez față de agresiunea împotriva Greciei și Iugoslaviei, începutul marelui război pentru apărarea patriei al U. R. S. S. și influența lui în Albania, înrăutățirea situației politice și economice în Albania).

Capitolul al XIX-lea, „Organizarea luptei împotriva ocupanților italieni sub conducerea Partidului Comunist Albanez. Trecerea la insurecția generală populară (noiembrie 1941-septembrie 1943)” tratează despre crearea Partidului Comunist Albanez, eveniment care a însemnat un moment important în organizarea luptei naționale de eliberare, în unirea poporului în Frontul național de eliberare și în largirea luptei armate împotriva ocupanților fasciști. Acțiunile unităților de partizani din vara anului 1943, formarea statului-major general și organizarea Armatei naționale de eliberare au dus la mobilizarea mai activă a poporului, care, sub conducerea P. C. A., a dat lovitură zdrobitoare inamicului și a grăbit capitularea Italiiei fasciste.

Capitolul al XX-lea, „Luptă împotriva ocupanților germani pentru eliberarea completă a Albaniei (septembrie 1943 – noiembrie 1944)”, cu care se încheie volumul al II-lea, cuprinde o analiză profundă a problemelor legate de instaurarea ocupației germane în Albania și de rezistență poporului împotriva agresiunii hitleriste. Un moment important în această etapă l-a constituit Congresul antifascist național de eliberare de la Përmeti, la care s-au luat hotărâri istorice privind viitorul țării. În capitol sunt descrise luptele Diviziei I în Albania centrală și de nord, atacul unităților Armatei naționale de eliberare în celealte zone ale țării, zdrobirea reacțiunii interne, situația internă și externă în preajma eliberării complete a Albaniei. „Victoria istorică pe care a obținut-o poporul albanez sub conducerea Partidului Comunist Albanez la 29 noiembrie 1944 este încoronarea luptelor seculare pentru independență națională, pentru libertăți democratice și progres social. Cu această victorie s-au realizat pe deplin dorințele arzătoare și visurile cele mai cutezătoare ale patriotilor și ale întregului popor albanez” (p. 825).

Volumul al II-lea al tratatului de istorie a Albaniei, prin ținuta sa științifică, analizarea aprofundată a unor probleme specifice dezvoltării Albaniei, prin punerea în lumină a unor etape mai puțin studiate în trecut și prin tratarea istoriei acestei țări în contextul dezvoltării celorlalte popoare din Balcani, aduce o contribuție de seamă la cunoașterea proble-

melor de istorie modernă și contemporană a sud-estului european.

Tratatul este o sinteză a cuceririlor istorio grafice marxiste din Albania, valoros prin bogăția materialelor prezentate și prin analiza lor pe baza materialismului istoric.

Remarcăm cu satisfacție că autorii au folosit diferite materiale tipărite în țara noastră

de către patrioții albanezi, reliefind ajutorul acordat de poporul român mișcării naționale de eliberare a poporului albanez, legăturile tradiționale de prietenie dintre țările noastre, precum și folosirea și citarea în bibliografie a unor lucrări ale istoricilor români.

G. Maxudorici

S. RUNCIMAN, *The fall of Constantinople 1453*, Cambridge, Cambridge University Press, 1965, XIV+256 p.

Literatura despre cucerirea Constantinopolului de către turci este destul de bogată. Numeroase relatari ale unor martori oculari, importanța și dramatismul evenimentelor au tentat mulți istorici să abordeze această temă. Prima lucrare temeinică este cartea lui A. Mordtmann (*Die Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453 nach den original Quellen bearbeitet*, Stuttgart, 1858). Autorul, un bun cunoșător al topografiei Constantinopolului, a reușit, prin cercetări făcute la zidurile și la turnurile orașului, să lămurească multe confuzii din izvoare. Cartea lui E. Pears, *The destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks*, Londra, 1903, urmărește procesul de descompunere a statului bizantin încă din perioada cuceririlor latine din 1204. În capitoare separate se cercetează și creșterea puterii otomane. Cea mai mare parte din volum este însă consacrată asediului și cuceririi Constantinopolului. Autorul folosește pentru prima dată istoria lui Critobul, publicată de Müller cu douăzeci de ani mai înainte, însă principalul său izvor rămâne jurnalul asediului al medicului venețian Barbaro, important martor ocular al evenimentelor, dar ostil deopotrivă grecilor și genovezilor. De aceea rolul grecilor în toate aceste evenimente apare destul de șters, iar în ce privește pe genovezi, Barbaro a acordat credit și a pus în circulație toate zvonurile colportate pe seama lor în acele zile de derută. Cartea lui G. Schlumberger, *Le siège, la prise et le sac de Constantinople en 1453*,

ed. 1, Paris, 1914, scrisă cu mult talent, se limitează la relatarea strictă a evenimentelor asediului și cuceririi, deci este lipsită de perspectivă istorică. De altfel, Schlumberger, în povestirea evenimentelor, a urmat îndeaproape pe Pears.

Împlinirea a cinci sute de ani de la cucerirea marelui oraș de către turci a prilejuit apariția unor numeroase studii și chiar a unor cărți scrise de nespecialiști, care totuși s-au bucurat de un frumos succes, deși cuprindeau numeroase erori (de exemplu, G. Walter, *La ruine de Byzance*; M. și M. Chavardès, *La chute de Constantinople*), ceea ce dovedește interesul încă viu pentru aceste evenimente.

În noua sa lucrare despre căderea Constantinopolului, S. Runciman a utilizat întregul material publicat în ultimul timp, relatănd evenimentele într-o expunere clară, metodică și scrisă cu mult talent. Portretul fizic și moral al lui Mahomed al II-lea (p. 58–59), momentul începerii atacului în primăvara anului 1453 (p. 86) și atilea scene dramatice din timpul asediului și asaltului se citeșc cu mult interes.

Analizând însemnatatea căderii Constantinopolului, autorul o reduce la proporții reale, de eveniment de însemnatate mai mult locală. Nimic nu îndreptășește să fie considerat ca sfîrșitul unei epoci istorice. Rolul avut de invătații greci în mișcarea Renașterii nu trebuie legat de căderea Constantinopolului, fiindcă cu o jumătate de veac mai înainte condițiile grele de viață din patrie i-au făcut pe mulți să se expatrieze

în Italia. Pentru apărarea Europei occidentale, cucerirea Peninsulei Balcanice a însemnat mult mai mult decât Constantinopolul : prima cucerire a deschis drum turcilor înspre Europa Centrală. În schimb, pentru greci a însemnat sfîrșitul unui imperiu milenar și, după părerea autorului, a unei înfloritoare civilizații. În realitate, Constantinopolul închidease cu cîteva decenii în urmă de a mai fi centrul civilizației bizantine; acesta se mutase la Mistra în Pelopones. De asemenea, turcilor, cucerirea Constantinopolului le-a dat o nouă capitală de un vechi renume și certitudinea unui imperiu european.

În primele capitole, autorul, urmînd metoda predecesorului său Pears, prezintă etapele succesive ale decăderii Bizanțului, insistînd asupra factorilor politici și neglijînd pe cei social-economiți. Paralel prezintă și creșterea continuă a puterii turcești, subliniind rolul reformator al unor sultani.

În opoziție cu decăderea politică, autorul arată avîntul artistic și intelectual din Bizanț în vremea lui Ioan al V-lea. Autorul se ocupă și de influența exercitată asupra intelectualității bizantine de cultura italiană, intercul pe care l-a suscitat opera lui Toma d'Aquino și scolastica. Umaniștii greci stabiliți în Italia, care se străduiau să cointerceze Apusul la apărarea Bizanțului, erau convinși că unirea bisericilor ar fi putut aduce vigoare culturală și forță politică lumii grecești. Autorul explică și opoziția dîrzbă a maselor populare împotriva unirii cu biserică catolică prin fidelizearea lor față de credință și tradiție, părerea fatalistă a unei pădepse divine, dar și nădejdea unora că prin acceptarea domniașiei turcești se va putea reconstituî unitatea greacă-ortodoxă, care cu timpul va recăstiga forță necesară să scuteze jugul străin. Autorul nu are în vedere și resentimentele populației grecești față de cuceritorii latini și de exploatarea negustorilor italieni. Attitudinea pro-turcă a altor greci este explicată de autor prin aceea că viața sub o ociermuire bine organizată și tolerantă va fi mai ușoară decât într-un stat bizantin măcinat de lupte interne și amenințat de vecini (p. 47). Cauzele atitudinii proturce sunt însă se pare, mult mai adînci, cum am arătat într-un studiu mai

vechi (E. Frances, *La féodalité byzantine et la conquête turque*, „*Studia et acta orientalia*”, IV, 1962, p. 69–90).

Într-un capitol următor se face istoricul înaintării turcești în Asia Mică, considerată ca o acțiune pornită la început d.º ghazi și stimulată de conducători religioși. Ertoghrul nu era un conducător tribal, ci un ghazi, care în fruntea unui grup de războinici și-a croit drum înspre frontieră bizantină, unde a ocupat o regiune. Datorită poziției geografice, urmării săi au putut înainta în teritoriul bizantin.

Autorul caracterizează apoi principalele personaje istorice din ultimii ani ai existenței Bizanțului : iiii lui Manuel al II-lea, Teodor cu preocupări intelectuale, austere, impulsiv, Constantin fiul loială, bun militar, vicepreședinte administrator, și pe ceilalți frați figuri sterse. După aceea este prezentat Mohamed al II-lea și atmosfera de intrigă de la curtea din Adrianopol la moartea lui Murad al II-lea, speranțele statelor creștine legate de venirea la tron a unui tânăr neexperimentat și aparent inclinat spre o politică de pace. Împăratul Constantin nu s-a lăsat însă amăgit și autorul relatează toate zadarnicile sale eforturi în vederea obținerii unui ajutor din partea Apusului. Totuși îl consideră vinovat de înrăutățirea relațiilor cu turcii, fiindcă a reclamat sultanului, conform tratatului existent, plată pentru întreținerea în Constantinopol a pretendentului Orchan. În realitate, Mohamed nici nu s-a simțit obligat să justifice în vîrstă fel ruperea relațiilor cu Bizanțul.

Mai departe sunt expuse măsurile luate de Mahomed pentru cucerirea Constantinopolului, cele ale bizantinilor pentru a-l apăra și, în sfîrșit, poziția puterilor apusene. Veneția se temea de o acțiune hotărîtă, din cauză că îi erau amenințate coloniile sale din Levant. De aceea căuta să temporizeze orice măsură. Mulți venețieni sperau chiar că prin cucerirea Constantinopolului de către turci s-ar realiza o mai mare stabilitate și prosperitate în Orient. Genova, deși lansază apeluri pentru ajutorarea Constantinopolului, însă, îngrijorată de soarta Perei și coloniilor din Marea Neagră, acoperă discipline puteri conducătorilor

să din colonii ca să încheie orice înțelegere posibilă cu turci. Ragusa făcea comerț în porturile turcești și deci nu era interesată să intervină. Împăratul Frederic al III-lea era lipsit de orice putere, iar Alphons al V-lea al Neapolelui angajat în lupte în Italia. Deși împăratul Constantin acceptă toate condițiile impuse de papalitate, aceasta nu-i poate oferi decât ajutoare nelzemnate.

Autorul se oprește asupra atmosferei frântătate din interiorul Constantinopolului: certurile dintre unioniști și antiunioniști, dintre greci și latini, dintre genovezi și venețieni. Pe Lucas Notaras îl consideră un abil negociator, dornic să împace taberele adverse, și crede că atitudinea sa antilatină ar fi fost consecința iritării provocate de comportarea unor latini, lipsiți de înțelegere, ca Leonard din Chios (p. 71). Teza autorului este însă contrazisă de unele mărturii contemporane. Împăratul Constantin a dat dovadă, aşa după cum arată și autorul, de mult tact, rezistind presunilor arhiepiscopului din Chios, care cerea să se treacă la măsuri de forță împotriva opozanților.

În continuare autorul se ocupă și de discuțiile de la curtea sultanului în legătură cu atacarea Constantinopolului. Grupul bizantin, condus de Halil, care primea regulat daruri din partea grecilor, considera că orașul va trebui asediat vreme îndelungată și, dacă ar eșua, prestigiul otoman va fi greu lovit. Orașul nu mai avea vreo însemnatate politică, însă prezenta interes chiar și pentru turci din punct de vedere comercial. Grupul tinerilor militari era de altă părere și Mahomed era convins că neînțelegerile dintre greci, trădarea unor italieni și mai ales pregătirile militare li vor asigura succesul. Așa după cum scrie și Runciman, Mohamed conta pe artillerie pentru distrugerea zidurilor și pe flotă pentru blocarea orașului. Acordând mai mult credit surselor turcești, autorul consideră că totalul armatei regulate care a impresurat orașul nu a depășit cifra de 80 000.

În descrierea evenimentelor asediului, Runciman folosește într-o mare măsură, ca și predecesorii săi Pears și Schlumberger, informațiile lui Barbaro, însă lăsând o poziție

mult mai critică. O a doua sursă căreia îl acordă un mare credit este *Chronicon majus* de Phrantzes (mai corect *Pseudo-Sphrantzes*). Astăzi se știe însă că aceasta este o compilație îmzuită și că, în relatarea asediului, compilatorul ei, Macarie Melissenos, se pare că a folosit scrierea lui Leonard din Chios (I. Papadopoulos, în ἐπετηγικές ἑταιρείας Βούχαντινῶν σπουδῶν, 1939, p. 85–95).

Autorul încearcă să justifice atitudinile pline de duplicitate ale unor apărători acuzați în relatari contemporane pentru cădere Constantinopolului. El caută să scuze pe genovezi, pretinzind că din Pera au ajutat pe asediați și că mulți negustori care făceau comerț în teritoriul turc au informat pe Giustiniani de starea de lucruri din tabăra turcă. Totuși, autorul nu poate să nu recunoască că transportul vaselor turcești în Cornul de Aur s-a făcut cu știință lor. De altfel, genovezul Leonard din Chios vorbește cu multă amărăciune despre comportarea compatrioților săi. Runciman respinge acuzația adusă celor care au manipulat banii destinați reparării zidurilor și caută să scuze pe grecii care au refuzat să transporte fără plată materialele necesare apărării la ziduri în cartierul venețian pe motiv că erau oameni nevoiași.

Părerea autorului că totuși divergențele au incetat cind primejdia a crescut este discutabilă: dovedă conflictul dintre Notaras și Giustiniani și imprejurările inexplicabile ale rănirii celui din urmă.

Condițiile în care turci reușesc să pătrundă în oraș sunt relatate de numeroși martori oculari în diferite variante, datorită stării de confuzie generală; autorul ezită să se opreasă asupra vreunei dintre aceste versiuni.

În parte finală a cărții sunt descrise prădăciunile turcești după ce orașul a fost cucerit, apoi reorganizarea comunității grecă sub egida patriarhului și măsurile luate pentru reconstruirea orașului. Orașul a fost repopulat cu turci, dar și cu numeroase familii de meseriași greci și negustori armeni și evrei. După părerea autorului, Mahomed a distrus vechea metropolă a Imperiului bizantin și în locul ei a creat una nouă, în care intenționa să toți supușii săi de orice

eredință și rasă să trăiască în ordine, prosperitate și pace (p. 159). Desigur este greu de admis astfel de frumoase intenții la Mahomed, care nu a fost mai prejos de alți tirani din vremea sa (F. Babinger, *Mahomed II le conquérant et son temps*, Paris, 1954, p. 505 și urm.).

Autorul arată consternarea produsă în Occident la vestea cuceririi Constantinopolului și încercările Veneției și ale Genovei de a se adapta noilor condiții. Veneția se străduiește să obțină confirmarea tratatului existent cu Poarta, dar în același timp ia măsuri pentru întărirea capacitatii de apărare a coloniilor sale din Orient. Doi ambasadori genovezi felicită pe sultan pentru succesul obținut și solicită menținerea privilegiilor acordate Perei de împărații bizantini. Celelalte orașe comerciale – Ancona, Florența, Raguza – vor continua nestingherite comerțul cu turci. Numai papa Nicolae al II-lea, secundat de cei doi cardinali greci, Isidor și Bessarion, va încerca zadarnic să mobilizeze puterile apusene în vederea unei cruciade.

În ultimul capitol se urmărește soarta supraviețitorilor din familiile domnitoare bizantine și a marilor demnitari refugiați în Italia sau resemnați să trăiască în teritoriul cucerit și la bunul plac al cuceritorilor.

În încheiere autorul remarcă pe bună dreptate că dacă Constantinopolul ar fi putut fi atunci salvat, totuși cițiva ani mai tîrziu ar fi avut aceeași soartă.

Populația greacă reorganizată sub autoritatea patriarhului avea libertatea de a face comerț și perspectiva îmbogățirii în noul stat. Totuși se găsea într-o situație deprimantă. Grecii erau cetăteni de un rang infe-

rior, la discreția unei administrații devenite curind coruptă și abuzivă.

Două apendice încheie volumul: unul despre principalele surse ale istoriei căderii Constantinopolului și altul despre biserică din Constantinopol după cucerire.

Discutînd sursele, autorul este de părere că relatarea lui Phrantzes (Sphrantzes) în *Chronicon majus* este o versiune originală, reconstituită de acesta după ce a scăpat din captivitate, și de aceea ar fi utilă, deși vagă în detaliu. Credem că astăzi este un fapt deplin stabilit că Phrantzes nu e autorul acestei croni și deci ea trebuie folosită cu multă precauție. Printre izvoarele italiene autorul enumera și pe Cristoforo Riccherio. Acesta este în realitate francezul Richer din serviciul regelui Francisc I (B. Unbegau, *Les relations vieux russes de la prise de Constantinople*, în „Revue des études slaves”, (IX, 1929, p. 32). Podesla al Perii, autor al unui raport adresat Genovei, nu era Angelo Giovanni Lomellino, ci A. G. Zaccharia (*Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, Paris, 1827, vol. I, p. 74–79). Autorul consideră interesante și amănuntele date de florentinul Andrea Cambini, care le-ar fi cules de la martori oculari ai cuceririi Constantinopolului.

În ce privește sursele turcești, socotește că singura mai importantă este *Sa'ad ed Din*, ale cărei informații corespund cu ale istoricilor greci, de la care probabil s-a și inspirat.

O hartă a lumii grecești în secolul al XV-lea, o bogată bibliografie și un indice întregesc acest volum.

E. Frances

* * * *The Dark Ages. The Making of european civilization*, London, Thames and Hudson, 1965, 360 p.+675 ilustr. (200 color, 475 alb-negru)

O cit de succintă trecere în revistă a dezvoltării istoriografiei privind evul mediu dovedește că studiile cele mai serioase asupra începuturilor acestei perioade, analizele cele

mai pătrunzătoare ale vremii de cristalizare a formațiunilor statale medievale din Europa aparțin îndeosebi epocii care a urmat primului război mondial, devenind tot mai

numeroase după cel de-al doilea. Atenția istoricilor medieviști contemporani se îndreaptă tot mai mult către cercetarea urmelor arheologice și a izvoarelor scrise privind evul mediu timpuriu, epocă a cărei cuprindere cronologică diferă încă în accepția învățătilor, căutându-se o integrare cît mai organică a acestei etape în istoria generală. Împrejurarea nu este lipsită de semnificații, atestând, pe de o parte, un interes firesc al istoricilor pentru deslușirea coordonatelor unei perioade asupra căreia datele pe care le avem sunt puține, uneori contradictorii, adeseori controversate, iar pe de altă tendință evidentă de explicare a ceea ce tot mai frecvent este denumit fenomenul „nașterii civilizației europene”. Conceperea istoriei cultural-materiale și spirituale a continentului nostru ca o unitate indisolubilă și cercetarea relațiilor sale cu alte arii de civilizație, descifrarea interferențelor etnice și de cultură, uneori neașteptate și pasionante, constituie o trăsătură dominantă a studiilor privind începuturile evului mediu¹. Lucrarea la care ne referim, datorată contribuției a 14 binecunoscuți cercetători ai acestei perioade — printre care aflăm numele lui David Talbot Rice, Sirarpie Der Nersessian, Cyril Mango, Donald Bullough, Philip Grierson —, o dovedește, credeam, cu prisosință.

Lărgimea meritorie de orizont istoric care a prezișăt la alcătuirea volumului reiese de la început din chiar parcurgerea tuturilor capitolelor cel de-al doilea, referitoare la toate regiunile care au contribuit între secolele IV și XI la crearea civilizației medievale europene. Începînd cu Răsăritul încă prosper la sfîrșitul antichității, cu Iranul sasanid moștenitor al tradițiilor ahemenide și greco-romane, cu lumea arabă creatoare, din Spania pînă în centrul Asiei, a unei culturi și arte originale, cu civilizația armeană și bizantină,

pentru a continua cu aportul slav în circumscrierea unui areal cultural în răsăritul Europei sau cu contribuția germanică în apusul și în nordul continentului și încheind cu evidențierea primelor elemente de unitate politică și spirituală considerate, nu întotdeauna cu nuanțele necesare, drept „europene”, fiecare, dintre aceste capitole, fără a aduce multe date noi în discuția epocii și regiunii la care se referă, colaborează nu mai puțin la crearea unui tablou evocator a ceea ce este denumit, cu un termen dintre cei mai improprii și mai derutanți folosiți încă în istoriografie, „epoca întunecată”.

Întrevăzînd neajunsurile pe care o asemenea denumire le comportă, precuvințătorul volumului, cunoscutul profesor de la Edinburgh David Talbot Rice, recunoaște existența unui „mit al epocii întunecate”, însă, nu ajunge să găsească un alt termen pentru a desemna conținutul acelei vremi de fundamentală importanță pentru cristalizarea civilizației medievale. Evident, nici migrațiunea popoarelor, nici dispariția civilizației clasice, nici dominația bisericii, nici opozitia Răsărit-Apus, văzută ca deosebire între două arii de cultură mai curind, nu sunt suficiente pentru explicarea și denumirea epocii. Ne întrebăm însă din capul locului în ce măsură rămîneră la termenul de „epoca întunecată” — epitet de referire atât de echivoc — adoptat în chiar titlul volumului, mai poate fi admisă în continuare fără a vicia conținutul istoric al unor secole de mari căutări și de, rodnice eforturi în cimpul civilizației. și aceasta întrucăt atât datele despre vremea în discuție s-au imbogățit substanțial, în urma tot mai numeroaselor cercetări arheologice efectuate pe tot cuprinsul Europei, cu un interes predilect pentru problematica acestei epoci, cît și datorită faptului că interpretarea ei ca o punte de legătură, adeseori strălucită, între antichitate și veacurile de mijloc a devenit definitiv un bun al științei istorice de pretutindeni. De altfel paginile fiecarui capitol al cărții, ca și ilustrațiile abundente, bine alese, sobru comentate, vin să sublinieze acest adevăr.

În chip firesc, lucrarea debutează cu urmărirea succintă a aspectelor celor mai

¹ Printre cele mai recente încercări de sinteză în această problemă putem menționa, de pildă, lucrarea cu caracter mai curind eseistic a profesorului Robert S. Lopez de la Universitatea din Yale, *Naisance de l'Europe*, Paris, 1962 (col., „Destins du monde”), a cărei primă parte este închinată secolelor V-X.

înseminate din civilizația Răsăritului, care, începând din secolul al III-lea, prin Persia sasanidă, și din cel de-al VII-lea, prin lumea islamică, va înrului puternic cultură materială și spirituală a Europei. Dincolo de unele confuzii de terminologie în ceea ce privește structura socială antică și medievală, autorul capitolului despre civilizația iraniană în vremea urmărilor lui Sasan (David Oates) surprinde cele mai notorii aspecte ale acesteia în secolele III–VI: tendința de afirmare a unei continuități încă din vremea ahemenidiană, vădită în sculptura monumentală rupestră pusă în slujba divinizării suveranului și a familiei sale (Naqsh-i-Rustem, Naqsh-i-Bahram, Sar Meshed), manifestarea influențelor clasice greco-romane în conceperea și împodobirea unor monumente de artă aulică (Bisha pur), crearea unei sinteze iraniene, vădită mai ales pe planul artei, în celebra toreutică sasanidă care a înlăturit atât de profund arii vaste din Europa și din Siberia. Totuși, locul pe care Persia secolelor III–VI l-a avut în larga luare de contact între Orientul Îndepărtat, Asia centrală, Imperiul bizantin și restul Europei prin felurile filiere, ar fi putut ocupa un loc mai mare în circumscrierea rolului culturii iraniene în primul mileniu al erei noastre. Intr-adevăr, nu trebuie uitat că aproape toate populațiile cu care Europa de răsărit și est-centrală a venit în contact în acest răstimp, fie ei avari, bulgari sau unguri, au purtat în măsuri diferite amprenta civilizației sasanide, imprejurare care nu ar trebui eludată în nici o prezentare a istoriei acesteia, cu atât mai mult cu cît, în chip cu totul îndreptățit de altfel, acest rol a fost judicios înțeles prin deschiderea volumului tocmai cu un capitol dedicat Iranului.

Asupra înrulurilor pe care aria culturală sasanidă, în primul rînd Persia și Mesopotamia, alături de cultura greco-romană a Siriei și a Egiptului, le-au avut asupra civilizației islamică încă de la nașterea acesteia, se oprește și autorul capitolului despre „Imperiul profetului”. Trecînd în revistă principalele creații de cultură și de artă din Damascul și Cordoba Umayyazilor, din Bagdadul Abbasizilor sau din Cairo-ul Fatimizilor, R. H. Pinder-Wilson notează și comentează caracteristicile fiecărei

etape importante din istoria islamului : crearea unei sinteze originale în Siria secolelor VII–VIII prin interpretarea în principalele monumente arabe — moschee și palate — a moștenirilor elenistice și persane, ca și a împrumuturilor bizantine (Damasc, Mshatta)²; apogeul acestei sinteze în secolele IX–XI, odată cu ceea ce autorul numește „stilul abbasid internațional” patronat de Bagdad și creator de diferite școli provinciale în Mesopotamia, Persia și Asia centrală. Faptele deosebite și creațiile originale ale culturii și ale artei islamică, de la adaptarea unor elemente de gîndire elenistică prin traduceri din Aristotel pînă la manuscrisele miniate și la splendidă ceramică policromă, au avut, aşa cum se știe, un ecou deosebit în Europa medievală. Cercetări mai recente³ au venit să sublinieze și ele rolul artei arabe din secolele IX–XI în îmbogățirea repertoriului decorativ bizantin în sudul Peninsulei Balcanice și al celei italice, întregind o parte a tabloului schițat de autorul capitolului la care ne-am referit.

Atât Persia sasanidă, cât și islamul și-au legat un timp destinele cu una dintre cele mai interesante arii de cultură, aflată la întretăierea unor drumuri străvechi între Orient și Europa : Caucazul (capitolul închinat culturii acestuia este semnat de Sirarpie Der Nersessian). Civilizația armeană, în primul rînd, și mai apoi aceea a Georgiei s-au numărat, alături de cea bizantină, printre cele cîteva punți de legătură care au permis Europei medievale să ia cunoștință de realizările civilizațiilor răsăritene. În același timp, căutările și reușitele de prestigiu ale culturii armene în perioada ei de aur (secolele X–XI), concretizate în monumente de artă ca cele de la Ani, Aghtamar și Etchmiadzin, au exercitat influențe, încă insuficient puse în lumină, asupra sferei bizantine și mai departe asupra altor regiuni europene.

Firește, într-un volum dedicat vremii de trecere de la antichitate la evul mediu

² În această problemă vezi pe larg la George C. Miles, *Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 1964, nr. 18, p. 1–32, și Oleg Grabar, *Islamic Art and Byzantium*, ibidem, p. 67–88.

³ Vezi nota precedentă.

nu putea lipsi tratarea civilizației bizantine. O fac în două capitole succesive Cyril Mango și J. M. Hussey, îmbrățișând istoria imperiului plină în secolul al XI-lea și subliniind două dintre trăsăturile specifice ale culturii acestuia: continuarea pe toate planurile a tradițiilor clasice și întărirea, uneori foarte profundă, a amprentei religioase asupra tuturor domeniilor de viață bizantină. Dacă nici unul dintre cei doi autori nu se ridică peste nivelul unei corecte relatări a principalelor momente din istoria Bizanțului, există în aceste texte și unele teze prea puțin nuanțate, în ciuda îndelungatelor lor discutări în istoriografie și chiar a soluțiilor judicioase propuse de specialiști: ne referim mai cu seamă la tratarea de către primul dintre autori a fenomenului iconoclast văzut exclusiv sub prisma implicațiilor și explicațiilor sale religioase, eludându-se rațiunile sociale, economice și politice asupra căror pe drept cuvînt istoricului modern au pus accentul și pe care Cyril Mango, fără argumentele de rigoare, le exclude de-a dreptul pentru secolele VIII – IX (p. 109).

Schematic, incomplet și lipsit de datele mai noi furnizate de arheologie ni s-a părut capitolul dedicat de Tamara Talbot Rice istorului Europei și slavilor în special. Accentuând aproape în exclusivitate asupra originilor Rusiei și într-o mult mai mică măsură ale Poloniei medievale, autoarea omite fie și numai schițarea situației istorice și a culturii materiale a altor etnii din această parte, a continentului, numită de altfel, chiar de specialista engleză, „creuzetul popoarelor”. Pornindu-se de la premisa, și ea discutabilă, că singurele state slave rămase independente au fost cele amintite mai sus, se acordă un spațiu peste măsură de mare acestora, făcându-se aproape abstracție de triburile slave din Peninsula Balcanică și de cele din vest⁴, pentru a nu mai vorbi de autohtonii romanizați, al căror

aport la structurarea unor forme de cultură prefeudală în Răsăritul european este din ce în ce mai bine cunoscut. În acest fel, partea la care ne referim este văduvită tocmai de complexitatea de tratare ce se cuvenea unei arii de civilizație, ea însăși atât de complexă din punct de vedere etnic și istoric-cultural în secolele IV–X.

Dimpotrivă, capitolele dedicate migrațiunii și rolului populațiilor germanice în crearea civilizației medievale europene — vizigoți în Spania (William Culican), ostrogoți și lango-barzi în Italia (Donald Bullough), franci pe fostul teritoriu al provinciilor Galia și Germania (Peter Lasko), anglo-saxoni în insulele britanice (Charles Thomas) și normanzi în părțile nordului scandinav (David M. Wilson) — se remarcă prin profuziunea materialului adus în discuție, ca și prin judicioasa selectare a faptelor și a monumentelor de cultură și de artă mai însemnate și pasibile a indica crearea treptată a unui limbaj european, într-o lume încă fărăimiată.

Sunt comune tratărilor celor cinci autori o seamă de aspecte care definesc în același timp vizuirea lor de istorici ai culturii medievale: sublinierea moștenirilor romane și a imprumuturilor bizantine din cultura materială și spirituală a lumii germanice, reliefându-se, de pildă, înrulirea tradițiilor imperiului dispărut, ca și influențele celui încă existent, asupra monumentelor Italiei ostrogote din secolul al VI-lea (la Parma, Verona, Ravenna), în cultura Peninsulei Iberice, ca și în ceramica, sculptura decorativă și orfevreria francilor sau în Nordul viking, a cărui artă se nutrește într-o primă fază a sa din motive naturalist-zoomorfe ale repertoriului romanobizantin provincial; scoaterea în evidență a unor alte influențe, cum ar fi cea orientală, fie ea islamică, în varianta noazarabă a culturii Spaniei secolelor VII–XI, fie copto-armeană și siriană în miniaturile manuscriselor și în decorul unor sarcophage din *regnum Francorum* sau opere de artă — manuscrise, în primul rînd — create în mediul monastic al Irlandei (mult mai puțin discutate, din păcate, sunt elementele răsăritene, mai ales iraniene, care au îmbogățit arta seminjilor gotice trăitoare, în preajma migrațiunii lor spre Apus,

⁴ Asupra rolului acestora în evul mediu european vezi cele mai recente sinteze: Roger Portal, *Les Slaves. Peuples et nations*, Paris, 1965, p. 30–102, cu unele accente neonormaniste, care nu lipsesc nici la Tamara Talbot Rice, ca și lucrarea colectivă *Magna Moravia*, Praga, 1965.

în spațiul nord-pontic); în sfîrșit, conceperea fiecăruia dintre aporturile germanice citate drept o componentă în sinteza politică pe care au reprezentat-o în secolele IX—XI principalele state ale Europei occidentale de la regatele scandinave și spaniole la cele englez și francez.

Acest stadiu istoricește superior de cristalizare statală în anumite limite teritoriale, cu o structură feudală definitiv alcătuită, deschis de momentul carolingian și desăvîrșit pe ruinele efemere înjgebări imperiale a fiului lui Pepin cel Scurt, face obiectul capitolelor finale ale cărții semnate de Philip Grierson, Donald Bullough și Denys Hay.

Evocînd pe multiple planuri domnia lui Carol cel Mare, antecedentele și urmările ei în civilizația europeană, cel dintîi dintre autori amintiți subliniază în chip fericit tocmai caracterul de sinteză culturală pe care au reprezentat-o sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul celui de-al IX-lea pentru o parte a Europei apusene, care conținea acum, în viziunea sa estetică în primul rînd, elemente romane tîrzii, bizantine, germanice și orientale, provenind fie din fondul de civilizație anterioară, fie din multiplele valuri de influență, atît de numeroase, interferente și complexe în această epocă. Mai puîn marcate ni s-au părut alte aspecte ce se cereau neapărat scoase în evidență: ne gîndim la conținutul a ceea ce obișnuim să denumim „renașterea carolingiană” măcar prin comparația cu climatul de cultură din cealaltă arie mai însemnată de civilizație europeană, Bizanțul. De asemenea putem face rezerve în legătură cu explicarea puîn prea simplistă a sensului evenimentelor de la sfîrșitul anului 800, în cursul căror papalitatea a fost silită să accepte pentru un timp alianța, dacă nu chiar dominația, celei mai eficace puteri militare a vremii⁵, sau pe marginea chipului în care, într-o abordare mai curînd teoretică, autorul reduce relațiile feudale înainte de secolul al

IX-lea exclusiv la instituția vasalității, văzind într-un factor extern, invaziile vikinge, „agentul catalizator care a transformat feudalismul dintr-un element în strucțura socială (!) în trăsătura sa cea mai proeminentă și mai durabilă” (p. 297).

Esecul încercării ottoniene de *renovatio Imperii Romanorum*, al cărei înțeles european a fost mai puîn scos în relief în contribuția celui de-al doilea autor, care s-a mărginit mai cu seamă la latura pragmatică a istoriei germane și italiene a epocii, ca și triumful capețiilor în Franța, se numără printre faptele istorice de majoră rezonanță ale veacului al X-lea, constituind de fapt punctele de plecare ale unor linii diferite de dezvoltare istorică, lăsîndu-și o amprentă durabilă asupra celei mai mari părți a fostelor teritorii carolingiene. Din acest punct de vedere, plasarea în secolele X—XI a momentului final al etapei de civilizație care a făcut obiectul volumului, deci o dată cu cristalizarea principalelor formațiuni statale ce vor dăinu în întregul ev mediu european, este firească. Cruciatele, lupta dintre imperiu și papalitate, ereziile — pentru a aminti doar fenomenele direct implicate în secolele XI—XV în definirea căt mai exactă a esenței conceptului medieval de *christianitas* (asupra căruia Denys Hay insistă într-un întreg capitol) — vor da civilizației feudale, aflate în deplina ei maturitate, o coloratură specifică. Dinamismul economic, social și politic tot mai accentuat, căutările și descoperirile de noi valori etice și estetice, contactul mai intim și mai direct decît pînă acum cu alte arii de cultură, extraeuropene, vor pregăti treptat momentul Renașterii și al trecerii spre epoca modernă ca o continuare firească și dialectică a unui proces fără nici un *hiatus*, nelîntrerupt vreodată de „epoci întunecate”. În înțelegerea tot mai complexă a acestui adevăr de către toți oamenii de cultură, lucrări cu o tematică și o iconografie ca aceleia ale cărții recenzate — dincolo de omisiuni, erori sau inegalități inerente unor abordări de acest caracter — constituie reale progrese și trebuie salutate ca atare.

⁵ O încercare de explicare a evenimentelor din secolul al VIII-lea, în acest sens, ca și a legăturilor lor cu istoria papalității și a Bizanțului, vezi la Fr. Masai, *La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe*, în „Byzantium”, 33, fasc. I, 1963, p. 191—221.

www.dacoromanica.ro

R E V I S T A R E V I S T E L O R

„Средние века“ Сборник, выпуск 24—27, Москва, Издательство
Академии Наук СССР, 1963—1965

Tematica volumelor 24 — 27 din revista „Evul mediu“ este, ca și a celor anterioare, foarte variată. Cu toate acestea, se observă o anumită predilecție în ultimele volume pentru teme privind feudalismul dezvoltat. Numărul studiilor referitoare la feudalismul timpuriu este mult mai redus față de volumele anterioare. Totodată, în volumele recenzate au fost publicate mult mai multe studii consacrate istoriei culturii medievale europene.

Marea majoritate a studiilor și articolelor se referă la teme din domeniul istoriei relațiilor agrare, a orașelor medievale, a culturii și artei medievale, a apariției relațiilor capitaliste în Apusul Europei. În afară de acestea, mai sunt abordate și unele teme de istorie politică medievală și de istoriografie, precum și de istorie a feudalismului timpuriu.

Dintre studiile referitoare la dezvoltarea relațiilor agrare în diferitele țări ale Europei apusene în evul mediu se cuvine să amintim pe primul plan interesantele contribuții semnate de L. A. Kotelnikova (*Renta funciară în Toscana secolelor XI — XIII*, în vol. 24, *Renta funciară în regiunea Florenței în secolele XI — XII*, în vol. 25, și *Emanciparea fărănilor în regiunea Toscana*, vol. 27). În primul studiu, autoarea demonstrează că dezvoltarea rapidă în secolele XI — XIII a orașelor, printre care un loc important ocupa Lucca, a avut o mare influență asupra situației țărănimii. Printre obligațiile țărănimii, un loc dominant ocupă renta în produse, care în cursul secolului al XII-lea arăta o tendință vădită de creștere. Creștea mai ales obligația în cereale. Se întâlnesc cazuri — este adevărat mai rar — cînd țărănuil era obligat să predeacă

stăpinului jumătate sau o treime din produsele sale cerealiere. Despre corelația dintre renta în produse și renta în bani și despre schimbarea acestei corelații în cursul secolelor XI — XIII, autoarea ne oferă date statistice și tabele foarte convingătoare. Pe baza acestor date, Kotelnikova demonstrează că renta în bani era dominantă în regiunile din apropierea imediată a orașelor, pe cînd în regiuni mai îndepărtate, pentru masa țărănimii predominantă era renta în produse.

L.A. Kotelnikova aduce o serie de date interesante cu privire la schimbarea structurii gospodăriei țărănești, la dezvoltarea producției țărănești. Consolidarea și creșterea ponderii rentei în natură în regiunea Toscana slătușe de autoare în directă legătură cu împrejurările care au cauzat aici un ritm mai scăzut al dezvoltării orașelor decât în alte părți ale Italiei de nord. Menționăm că încercarea de a stabili gradul de influență reciprocă între cele două ramuri ale producției materiale — agricultura și meșteșugurile prezintă un mare interes.

În strînsă legătură cu acest studiu este și cel cu privire la emanciparea țărănimii dependente în regiunea Toscana în secolele XII — XIII. Concluzii valoroase trage L. A. Kotelnikova și în cercetarea evoluției rentei feudale în regiunea Florenței în secolele XI — XII. De altfel, autoarea se ocupă de mult de tema evoluției relațiilor agrare în nordul Italiei și a publicat pe această temă și alte materiale. Toate aceste contribuții strînsse la un loc ne vor putea oferi un tablou sugestiv pentru o arică geografică mai vastă, în care dezvoltarea

orașelor în perioada arătată a atins cel mai înalt grad din toată Europa.

Un studiu amplu publicat în două părți (vol. 24, partea I, și vol. 26, partea a II-a) semnează A. I. Gurevici, cunoscutul specialist în istoria relațiilor agrare din Norvegia, despre situația social-economică și juridică a unei categorii de țărani liberi din Norvegia secolelor XI – XII, numiți în mod curent în istoriografie *bönder*. Situația aceleiași categorii de țărani liberi din Norvegia și trăsăturile activității lor economice este abordată în articolul lui A.A. Svaniidze (vol. 27), numai că de data aceasta autorul se referă la o altă perioadă, anume la secolele XIV – XV.

I.M. Saprikin, ale cărui studii referitoare la istoria social-economică a Irlandei sub dominația engleză sunt cunoscute specialiștilor noștri, publică un studiu interesant despre *Relațiile agrare în colonia engleză Irlanda în secolul al XVI-lea* (vol. 25). Istoricul polonez Z. Wielgosz publică studiul *Contribuții la istoria marelui domeniului funciar al ordinului cistercian în părțile Labusului în secolele XIII – XV* (vol. 24).

V. F. Semenov, studiind izvoarele referitoare la moșiile conțiilor Pembroke și Montgomery, înfățișează un tablou interesant asupra situației țăraniilor dependenți în regiunile de sud-vest ale Angliei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel el scoate în evidență una dintre laturile specifice ale evoluției relațiilor agrare din Anglia în preajma revoluției burghezo-democratice de la mijlocul secolului al XVII-lea. La o perioadă mult mai veche din istoria relațiilor agrare din Anglia, secolele V – X, se referă articolul semnat de M.N. Sokolova, care pentru prima dată ridică într-un studiu special (vol. 26) problema acelei categorii de producători direcți din societatea anglo-saxonă care nu era nici liberă, dar nici dependentă.

O succintă prezentare a *Mișcării populare din sudul Țărilor de jos și din Franța în 1320* găsim în articolul lui V. L. Kerov (vol. 27). Articolul lui V.E. Maier (vol. 27), privitor la *Cultivarea vieții de vie și locul ei în istoria agrară a Germaniei în secolele XIV – XVI*, se îndrează și el în preocupările de istorie agrară

promovate, după cum am văzut, de redacție cu multă stăruință în ultimul timp.

Dintre studiile care se referă la dezvoltarea orașelor, a luptei sociale din sinul lor și la dezvoltarea comerțului intern și extern în Europa medievală se impun, prin bogăția de materiale fapte noi și prin concluzii mai ales cele semnate de M.M. Smirin și I. L. Bezsmertnii.

Profesorul M. M. Smirin, ale cărui studii și monografii valoroase sunt bine cunoscute cercetătorilor noștri, abordează într-un studiu publicat în două părți (partea I, vol. 24, și partea a II-a, vol. 25) *Lupta socială în regiunile miniere din Saxonia la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea și în timpul marelui război fărănesc*. Concluziile lui M.M. Smirin sunt deosebit de interesante, cu atât mai mult cu cît ele oferă un tablou nou despre lupta de clasă a minerilor într-o din regiunile mai dezvoltate ale Germaniei cum era Saxonia.

I. L. Bezsmertnii pune în articolul său o problemă care preocupă în ultimul timp pe specialiști, anume metodele de cercetare a comerțului la sate în Europa secolelor XII – XIII (vol. 25).

A.A. Svanidze, în două studii interesante abordează problema dezvoltării meșteșugurilor în orașul Stockholm. În primul articol (publicat în vol. 24) studiază *Unele trăsături specifice ale dezvoltării breslelor în Stockholm la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea*, iar în al doilea (publicat în vol. 25) *Unele aspecte ale organizării breslelor în Stockholm în aceeași perioadă*. O scurtă, dar interesantă comunicare publică B.N. Floria cu privire la *Istoria relațiilor comerciale dintre Rusia și Flandra în secolul al XVI-lea* (vol. 26).

Strîns legate de aceste studii sunt cele referitoare la apariția relațiilor capitaliste în Europa apuseană. Pe această temă, în cele patru volume la care ne referim au fost publicate doar două materiale, dintre care se impune valorosul studiu al cunoscutei specialiste în istoria medievală a Franței, A.D. Liublinskaia. Autoarea, bazându-se pe concluziile la care a ajuns în urma studierii istoriei economice a Franței în secolul al XVII-lea într-o monografie pu-

blicată recent¹, face o interesantă încercare teoretică în *Unele trăsături specifice ale etapei manufacturiere în dezvoltarea capitalismului* (vol. 27). Constatarea că în această etapă de dezvoltare a relațiilor capitaliste progresul este destul de lent și de anevoie mai ales în comparație cu etapa mașinistă a făcut pe mulți cercetători apuseni să emite teza unei crize economice sau chiar a unei crize generale în Europa secolului al XVII-lea. A. D. Liublinskaia încearcă să explice acest fenomen prin însuși specificul stadiului manufacturier al dezvoltării capitaliste, cind munca manuală nu putea, după părerea ei, asigura un ritm foarte rapid de dezvoltare. Acest studiu oferă un material interesant și specialiștilor noștri care studiază dezvoltarea capitalistă în țările române.

O contribuție la cercetarea apariției relațiilor capitaliste în Europa apuseană aduce și articolul publicat de A.L. Iastrebițkaia, *Unele forme ale relațiilor capitaliste timpurii în procesul tipăririi cărții în Germania în a doua jumătate a secolului al XV-lea și mijlocul secolului al XVI-lea* (vol. 24).

Printre materialele de istorie a culturii publicate în volumele la care ne referim, un loc aparte ocupă studiile lui V.M. Volodarski. Primul dintre ele se referă la *Concepțiile umaniste ale lui Ulrich von Hutten*, ideolog al iniciei nobilimi germane în ajunul și în timpul Reformei (vol. 24). Cu toate că această figură proeminentă a umanismului german a preocupat și preocupa și în prezent pe mai mulți cercetători (după al doilea război mondial au apărut studii și lucrări monografice privind activitatea lui Ulrich von Hutten și în istoriografia marxistă), articolul lui V.M. Volodarski reușește să aducă în discuție puncte de vedere noi, mai ales în ce privește concepțiile filozofice și religioase ale lui Ulrich von Hutten. În al doilea articol al său (vol. 26), V. M. Volodarski prezintă *Ideile politice și sociale ale lui Ulrich von Hutten*. Un loc central în acest studiu ocupă analiza

¹ A. D. Liublinskaia, *Французский абсолютизм в первой трети XVII в.*, Издательство „Наука”, Москва-Ленинград, 1965. Despre această lucrare a apărut o scurtă prezentare în revista „Studii”, nr. 4, 1966, p. 836–837.

schimbărilor care au intervenit în concepțiile lui Ulrich von Hutten, la începutul Reformei. De altfel, acest studiu ca și cel anterior, face parte dintr-o lucrare monografică a autorului consacrată activității umanistului german și care, după cum se anunță într-o notă făcută de V.M. Volodarski, se află în pregătire.

Patru studii publicate în volumele la care ne referim se ocupă cu aspectele ideologice și filozofice ale mișcărilor eretice din diferitele țări ale Europei feudale. În ordine cronologică, primul este cel semnat de G.V. Sevkina, *Problema raportului dintre credință și rațiune la averiștii din Paris* (vol. 27). Autoarea abordează această temă în lumina tratatului lui Boëce de Dacie, *De aeternitate mundi*, descoperit și publicat nu de mult la Budapesta. B.I. Ramin, ca răspuns la tezele istoricului francez Gabriel Le Bras expuse la Congresul de la Stockholm în 1960, abordează în studiul său problema caracterului mișcării eretice din Franța la începutul secolului al XIII-lea cunoscută sub numele de mișcare eretică a *amauriciens* (vol. 25). Istorul german E. Werner (R.D.G.) publică în vol. 25 un interesant material despre *Ideologia valdensă de factură germano-austriacă în secolul al XIV-lea*, cu referiri privind răspândirea acestei mișcări eretice și în centrul Europei. O tematică asemănătoare abordează și I. Klibanov, dar de data aceasta cu referire la mișcările eretice din Rusia. El prezintă pe scurt *Ideea libertății omului în concepțiile ereticilor din Rusia la sfîrșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea* (vol. 25).

Din istoria cărții și a bibliotecilor, pe baza testamentelor umaniștilor și a oamenilor de știință din epoca Renașterii, (vol. 24), este tema articolului semnat de A.I. Homentovskia, publicat postum.

Strîns legate de studiile din domeniul istoriei culturii sunt și cele referitoare la dezvoltarea scrierilor, deși ele au evident un pronunțat accent de cercetări paleografice. În medievistica sovietică, un loc important îl ocupă studiile referitoare la dezvoltarea scrierii latine medievale gotice (O. Döbici-Rojdestvenskia, A.D. Liublinskaia, J.V. Luizova, V.L. Romanova etc.). În studiul semnat de L.I. Kiseleva

este reluată întreaga problemă, autoarea prezintând într-un studiu amplu *Originea cursivului gotic* (vol. 26). Folosindu-se de bogatele fonduri de manuscrise latine aflate la Lenigrad, studiul lui L.I. Kiseleva oferă o serie de concluzii de mare interes. Printre altele, autoarea demonstrează legătura strânsă dintre scrierea minusculă carolingiană, pe de o parte, și goticul de cărți, scrierea de cancelarie și cursivul gotic, pe de altă parte. Prezintă interes metoda folosită de autoare, precum și materialul ilustrativ reprobus în studiu. L. I. Kiseleva ajunge la concluzia interesantă că locul de formare a cursivului gotic a fost Franța de nord, de unde s-a răspândit în toată Europa. Totodată, L. I. Kiseleva pune în articolul său problema elaborării unor studii care să pregătească terenul pentru folosirea mașinilor electronice în domeniul paleografiei medievale și, în general, la descifrarea manuscriselor.

O problemă asemănătoare abordează și studiul *Dezvoltarea scrierii franceze în secolele XVI – XVIII pe bază de izvoare caligrafice* de V.N. Malov (vol. 27).

În cele patru volume la care ne referim sunt publicate doar două studii referitoare la feudalismul timpurii apusean. A.R. Korsunski, cunoșteutul cerecător al relațiilor sociale la goți, abordează în studiul său *Condițiile de aşezare ale vizigoților în Galia de sud și în Spania*. A. I. Neuslinh își continuă seria studiilor sale referitoare la *Lex Salica*. În partea a treia a studiului său intitulat *Noi date de studiu ale izvoarelor referitoare la Lex Salica* (vol. 25), profesorul de la Universitatea din Moscova încearcă o nouă abordare a interpretării capitolului 58, „De chreneeruda”, din *Lex Salica*, comparând diferențele variante ale textului cu o serie de alte izvoare legate de acest capitol.

În cele patru volume apare doar un singur studiu de istorie politică medievală, anume articolul istoricului ceh Y. Polisensky, *Problema cehă în raporturile politice ale statelor occidentale cu cele orientale în prima perioadă a războiului de 30 de ani* (vol. 24). Un alt studiu, scris tot de un istoric ceh, M. Hroch, se referă la *Relațiile economice dintre țările occidentale și cele orientale în etapa decisivă a războiului de 30 de ani* (vol. 24). De altfel, aceste studii,

dată fiind caracterul lor, sunt publicate la rubrica „Discuții”. Ele prezintă interes pentru istoricii noștri cu atit mai mult, cu cit se referă și la unele aspecte ale istoriei țărilor române din perioada dată, mai ales la istoria Transilvăniei.

În cadrul aceleiași rubrici este publicat studiul lui M.E. Bercovici *Trăsăturile specifice ale procesului de formare a poporului german* (vol. 27). Referindu-se la articolul lui N.F. Kolesnițki, intitulat *Cu privire la dezvoltarea etnică și statală a Germaniei în evul mediu* (vol. 23), M. E. Bercovici critică o serie de teze ale acestuia.

Istoricul german E. Donnert (R.D.G.) publică un interesant studiu privitor la *Datele izvoarelor germane, din perioada feudalismului timpurii despre slavi și programul expansiunii la răsărit formulat de către Titzmar de Merseburg* (vol. 27).

Profesorul L.V. Cerepnin, în studiul său *Despre sursele rusești privind istoria unirii de la Florența* (vol. 25), analizează *Povestea despre conciliul de la Florența a preotului Simeon din Susdal și Descrierea soliei rusești în Italia la conciliul de la Florența*, scrisă de un autor anonim, două relatari interesante despre acest conciliu bisericesc din 1439. Ajunge la concluzia că aceste două relatari, împreună cu alte materiale, fac parte dintr-un material special elaborat în Rusia la mijlocul secolului al XV-lea. M.V. Tihomirov prezintă unele materiale interesante despre *Grecii din Moreea în Rusia medievală* (vol. 25), care s-au așezat la Moscova și în alte orașe din Rusia la mijlocul secolului al XV-lea, mai ales după căderea Constantinopolului.

Cercetările din domeniul istoriografiei ocupă un loc important. Dintre ele, un interes mai mare prezintă comunicarea semnată de A.D. Liublinskaia *Medieviștii din R.D.G. despre răscoalele orășenești din secolul al XIV-lea* (vol. 24) cea a lui I. L. Besmertișii *Unele probleme ale istoriei social-politice ale epocii carolingiene în medievistica din Europa apuseană* (vol. 26), cea a lui V.E. Maier *Problemele istoriei agrare în Germania secolelor XIV – XVI în lumina lucrărilor istoricilor burghezi din R.F.G.* (vol. 26) și altele.

Un foarte interesant studiu teoretic publică A.I. Danilov despre *Teoria marxist-leninistă a reflecării și știința istorică* (vol. 24).

Sunt bogate în informații rubricile „Recenzie”, „Medievistica în școlile superioare”, „Publicații” (în care sunt publicate unele izvoare inedite din fondurile de arhive sovietice), „Cronica” și altele. În mod special atrage atenția specialistului rubrica „Bibliografie” unde, sub semnatura lui I.S. Frolova, se dă bibliografia completă a lucrărilor sovietice

de medievistică apuseană pe anii 1961 (vol. 24), 1962 (vol. 26). În volumul 27 se publică o succintă dare de seamă, semnată tot de I.I. Frolova, despre noile lucrări bibliografice engleze privind istoria medievală a Angliei.

Scurta noastră prezentare nu poate cuprinde desigur, decât cu titlu informativ tematica variată și interesantă pentru specialiști a volumelor 24 – 27 din revista „Evul mediu” la care ne-am referit.

L. Demény

„Kwartalnik Historyczny” (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa,
 Państwowe Wydawnictwo Naukowe,
 1965, nr. 1–4, 1 050 p.

Și în 1965 cunoscuta revistă a Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe cuprinde în cele 4 numere ale ei un interesant și variat material științific. Articolele, ca și rubricile de discuții, critică și informare, imprimă revistei o înaltă ținută științifică, oglindind în același timp rezultatele obținute de istoriografia poloneză.

Revista consacra un spațiu relativ larg problemelor de istoriografie. Astfel, H. Jabłoński publică un articol intitulat *Pentru o apreciere judicioasă a situației actuale a științelor istorice*, în care arată că pentru a se putea conduce o ramură industrială nu ajung numai cunoștințele tehnice și nici completarea lor cu cunoștințe economice și juridice. Pentru a se putea conduce o ramură industrială este neapărată nevoie de cunoștințe asupra omului, deci de a se cunoaște științele sociale ca psihologia și sociologia. Dar cunoștințele despre om și societate nu sunt complete fără istorie. Este exact cind se spune că istoria este sufletul națiunii. De aici rezultă marea importanță socială a științelor istorice. Istoria națiunilor și a societăților nu urmează o linie dreaptă. Pentru fiecare perioadă istorică și pentru fiecare regiune se impune un examen strict și minuțios al faptelor. A face un bilanț al științei istorice din R.P. Polonă constituie o muncă dificilă. Totuși aceasta ar putea avea o mare însemnatate pentru celelalte științe sociale și pentru știința polonă în ansamblul ei (nr. 1).

În articolul *Istoriografia anilor 1795 – 1914 în Polonia populară*, St. Kieniewicz trece în revistă principalele publicații de documente și monografii, indică rezultatele obținute în domeniul istoriei agrare și a istoriei industriei și analizează primele încercări de a arunca o lumină nouă asupra perioadei napoleonene, precum și discuțiile purtate asupra insurecției din 1831. El arată apoi că centenarul insurecției din 1863 a prilejuit apariția unui mare număr de lucrări prețioase privind acest eveniment. Autorul constată, în sfîrșit, că studiile asupra mișcării populare și asupra partidelor politice burgheze sunt mai puțin avansate, iar cele asupra istoriei culturii polone din secolul al XIX-lea au rămas în urmă (nr. 1).

În alt articol, T. Ciéslak se ocupă de *Cercetările asupra istoriei Poloniei dintre 1914 și 1964 în Polonia populară*. Se arată că numai începând cu instaurarea regimului puterii populare în Polonia istoriografia perioadei de la 1914 încoace a încetat să aparțină domeniului ziaristic și a luat calea cercetării științifice bazate pe metodologia marxistă. Anul 1914, ca dată inițială a acestei perioade, suscătă discuții, în care se confruntă două puncte de vedere: unii consideră primul război mondial ca aparținând epocii precedente, alții sunt de părere că acest război trebuie atașat perioadei restabilirii independenței de stat poloneze. Cercetările polone asupra celui de-al doilea război mondial constituie o prețioasă contri-

buște la studiile consacrate aproape în toate țările acestui eveniment (nr. 1).

Un articol interesant este și cel semnat de B. Leśnodorski și intitulat *Istoria și societatea. Probleme de informare și înțelegere*. Autorul constată că popularizarea științei, factor important al informației științifice contemporane, constituie o problemă complexă și dificilă. El demonstrează că este de importanță în lumea contemporană, și mai ales în Polonia, popularizarea științei și gândirii istorice. Se scoate în evidență interesul pentru istorie al celor mai diverse pături sociale. Popularizarea bunurilor culturale trebuie să se orienteze către operele intelectuale cele mai bune ale culturii naționale și universale. Generalizarea științei istorice în Polonia a înregistrat rezultate pozitive în ultimii 20 de ani. Sarcina viitorului este aceea de a se continua această dezvoltare în toate domeniile, folosindu-se toate mijloacele susceptibile de a influența masele (învățământul, presa, cărțile și albumele, muzeele, radioul și televiziunea). Realizarea acestui program necesită dezvoltarea artei popularizării. Istoricii de profesie nu ajung adesea, în timp ce publiciștii și eseștii care scriu despre subiecte istorice, increzători în intuiția și talentul lor de scriitori, neglijeză frecvent erudiția, necesară totuși. Două mari roluri științifice și sociale se deschid în fața istoricilor de profesie: primul acela de autor, de conferențiar, de autor de emisiuni de popularizare la radio și televiziune, de comentator istoric și sociologic al timpurilor moderne în perspectiva lor cea mai vastă; al doilea cel de expert și de consilier. Istoricii de profesie vor trebui să împlinească aceste funcții atât pe lângă scriitorii și ziariștii ce se ocupă cu popularizarea bunurilor culturale, cât și pe lângă oamenii politici, organizatorii vieții sociale și reprezentanții altor științe sociale. Intensificarea acțiunii istoricilor în colaborare cu alte discipline poate contribui la dezvoltarea civilizației tehnice actuale (nr. 3).

Atenția istoricilor poloni a fost concentrată în 1965 și asupra rolului Varșoviei în istoria poporului și statului polonez. Acestei probleme i s-a consacrat o sesiune științifică, organizată între 13 și 16 mai 1965, cu prilejul aniversării a 700 de ani de la înființarea Varșoviei și a 20 de ani de la eliberarea ei de sub hitleriști.

Cu această ocazie s-au prezentat 9 referate asupra istoriei capitalei polone de la întemeierea ei și pînă astăzi (nr. 4). În revistă se publică un studiu special, semnat de Wł. Tomkiewicz și intitulat *Varșovia în secolul al XVII-lea*. În el se arată că acest oraș a devenit capitala Poloniei și reședința regelui la începutul secolului al XVII-lea, cînd numeroasa curte regală și toate serviciile centrale ale statului au fost transferate din vechea capitală, Cracovia, la Varșovia. Afluența nobilimii în noua capitală a făcut să se ridice palate și case în periferiile orașului. Burghezia a sporit, iar comerțul și meșteșugurile s-au dezvoltat. În curînd Varșovia a devenit centrul economic al țării, alături de Gdańsk. În același timp s-a dezvoltat viața intelectuală și artistică a noii capitale. Una dintre primele grădini botanice din Europa a fost creată în apropierea palatului regal. Naturalistul Bernard a publicat o descriere științifică a unui număr de 750 de plante din vecinătatea Varșoviei. La curte au fost întreprinse cercetări pentru obținerea vidului, iar rezultatele lor au fost publicate. Un inginer al curții, T. Burattini a construit un vehicul-amfibie, s-a ocupat de tăiatul lentilelor telescoapelor, de construirea barometrelor, făcînd și demonstrații publice cu un model de avion inventat de el. În palatul regal se găsea o mare bibliotecă, care concentra numeroase opere de istorie și de fizică. Curtea avea o orchestră, un ansamblu vocal și un teatru. Ulterior s-a creat acolo și o operă italiană, în care arhitecții și pictorii pregăteau decorurile urmăind formele adoptate în scenografia barocă italiană. Colecția regală de tablouri se compunea în cea mai mare parte din operele maeștrilor italieni și flamânzi. În grădina palatului au fost amplasate multe sculpturi importate din Florența și din Praga. Cu timpul s-a format un mediu artistic polonez. Palatele magnațiilor s-au impodobit cu opere de artă printre care se aflau tablouri de Rafael și Tizian. Mănăstirile aveau biblioteci de mare valoare. În 1643 a fost publicat un ghid al orașului în plină dezvoltare. Invazia suedezilor (1655) a întrerupt însă dezvoltarea Varșoviei, care a fost prădată și distrusă, iar populația decimată. Cu toate că orașul a fost reconstruit destul

de repede după retragerea suedeziilor, el n-a mai redobândit splendoarea trecută. Perioada oligarhiei magnăților a adus cu ea declinul economic, dar mai ales cel cultural al orașului (nr. 3).

Din perioada dezvoltării capitalismului în Polonia semnalăm articolul publicat de I. Pietrzak-Pawłowska, *Bazinul Dąbrowa și regiunea Loarei*. Aceeași examinarează procesul de industrializare tardivă a regiunilor agricole din Europa centrală și răsăriteană, luând ca exemplu teritoriile polone, precum și pătrunderea capitalului francez în industria minieră și siderurgică din aceste teritorii. Bazinul Dąbrowa, conținând zăcămintele de huilă, de minereu de fier și de zinc, forma în a doua jumătate a secolului al XIX-lea partea de sud-est a Regatului Poloniei de sub stăpînirea țaristă. Cererea de minereuri din acest bazin a crescut o dată cu revoluția tehnică din industria acestui regat, care, fiind legat politic de Rusia țaristă, își trimitea mărfurile pe vastele piețe de desfacere ale Răsăritului. Între timp, industriașii francezi din regiunea Loarei, interesați în exportul de echipamente tehnice, precum și reprezentanții băncilor din Lyon și Paris, au încheiat contracte cu proprietarii terenurilor cu zăcămintele de cărbune și minereu de fier din bazinul Dąbrowa, înființând societăți de exploatare. Rezultatul a fost antrenarea capitalului francez și accelerarea revoluției tehnice și dezvoltării industrii miniere și siderurgice din Regatul Poloniei. Unele dintre aceste societăți au scos însă beneficiile lor din regat și le-au îndrumat spre Franța (nr. 4).

Revista consacră apoi un spațiu larg problemelor de istorie contemporană, polonă și universală. În ceea ce privește istoria Poloniei, semnalăm articolul lui J. Tomaszewski, *Indicele general al producției industriale polone din 1928 până în 1938*, în care se schițează un tablou al transformărilor ce au avut loc în perioada dintre cele două războaie mondiale în structura industriei poloneze, transformări cu multe aspecte pozitive. Alte schimbări însă s-au efectuat în condiții caracterizate printr-o creștere foarte limitată a producției industriale globale, prin scăderea folosirii mălinii de lucru în industria mare și mijlocie și printr-o situație grea în agricultură. În aceste condiții, tendin-

țele favorabile pentru economia poloneză n-au avut decât efecte neînsemnante (nr. 2).

Un alt articol, în care se examinează de astă dată mișcarea muncitorească poloneză, este dedicat de Al. Tymieniecka *Sciziunii din Partidul Socialist Polonez din 1928*. Se arată că hotărârea Partidului Socialist Polonez de a trece în opoziție a fost luată împotriva atitudinii unui anumit număr de membri din partid, care sprijineau guvernul Pilsudski. Au urmat lăuntrici discuții în sinul partidului. Grupul socialistilor partizani ai guvernului dominau în Varșovia, Lublin, Cracovia și Lódz. Majoritatea membrilor partidului însă, sprijinită mai ales pe organizația sindicală și pe cea de tineret, s-a pronunțat împotriva acestui grup și a trecut în opoziție. Rezultatul a fost sciziunea partidului în toamna anului 1928. Grupul secesionist al sprijinitorilor lui Pilsudski a creat un nou partid, denumit Partidul Socialist Polonez (vechea Fracțiune revoluționară), cu un program de colaborare cu guvernul (nr. 4).

Dintre articolele de istorie universală contemporană, un deosebit interes îl susțină cele semnate de H. Bałowski și intitulate *Din cercetările cele mai noi asupra dezagregării monarhiei austro-ungare și Anul 1945 în istoria universală (Fapte și publicații)*. În cel dinții, autorul trece în revistă lucrările tipărite în diferite țări și consacrate evenimentelor din ultimii ani ai monarhiei habsburgice, precum și procesului de dezagregare a acesteia. Cele mai multe dintre aceste lucrări sunt scrise în limba germană. Autorul prezintă o informație bibliografică critică asupra problemei. Dintre lucrările românești, el a avut în mînă una singură (*Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1963). El ajunge la următoarele concluzii: 1) o istorie exhaustivă a dezagregării Austro-Ungariei care să ia în considerare toate elementele trebuie să fie elaborată prin efortul colectiv al istoricilor tuturor popoarelor interesate în alcătuirea unei asemenea opere; 2) istoricii diferitelor popoare care vor scrie în această problemă vor trebui să folosească mai amplu tezaurul informativ al altor popoare, mai ales cind este vorba de probleme mai deosebite, ca, de

exemplu cele ce privesc Bucovina, Istria, Silezia etc. (nr. 2).

În ceea ce privește al doilea articol, și anume cel consacrat anului 1945 în istoria universală, prof. Batowski arată că la începutul acestui an națiunile participante la război și conducătorii lor aveau de indeplinit importanța sarcină de a pune capăt ostilităților și de a construi bazele unei păci trainice. Nu exista nici o îndoială că războiul se apropia de sfîrșit. Germania nazistă și Japonia militaristă slăbeau din ce în ce mai mult sub loviturile marii coaliții antifasciste. Totuși, naziștii și militariștii, dindu-și seama de dezastrul lor inevitabil, se forțau să îndepărteze încă momentul fatal, sperind să se producă disensiuni în tabăra aliaților. Neglijind pierderile enorme în oameni, monumente de artă și bunuri materiale, fasciștii obligau masele de soldați să continue lupta și impuneau populațiilor sacrificii din ce în ce mai mari. Războiul din Europa s-a terminat în luna mai, iar cel din Extremul Orient în august 1945. Toate țările pe care axa fascistă le-a lipsit de libertate și au redobândit independența. Bucuria victoriei a fost însă umbră întrucâtva de concluziile pessimiste ce se puteau trage din anumite acte care arătau că imperialismul și reacțiunea continuau să-și urzească planurile lor. Bombele atomice lansate de Statele Unite ale Americii asupra Japoniei în ultimele săptămâni ale războiului fără nici o necesitate de ordin militar constituiau un grav avertisment. Bazele noilor raporturi de forță urmau să fie stabilite cu ocazia celor două conferințe ce au reunit la Ialta în februarie și la Potsdam în iulie-august 1945 marile puteri ale coaliției victorioase U. R. S. S., Statele Unite ale Americii și Marea Britanie. Cu toate acestea, bazele denazificării Germaniei au fost puse la Potsdam, unde s-au recunoscut și drepturile Poloniei la frontierele ei istorice pe Oder și Neisse. O nouă mare associație internațională, Organizația Națiunilor Unite, care trebuia să construiască bazele coexistenței tuturor popoarelor și țărilor fundată pe pace și cooperare, și-a început opera. Cu tot pessimismul provocat de slăbirea legăturilor dintre puterile victorioase, crearea și începutul activității O. N. U. permisau încheierea bilanțului anului 1945 bogat

totuși în evenimente istorice, într-o atmosferă de speranță. Cu acestea autorul își încheie articolul. Semnalăm că în această lucrare nu s-a amintit nimic de contribuția poporului și armatei românești la obținerea victoriei finale asupra Germaniei hitleriste (nr. 3).

Dar ceea ce face ca revista să suscite interes este bogăția informației sale științifice, precum și cronica diverselor manifestări din domeniul istoriografiei poloneze și străine. Astfel, rubrica discuțiilor cuprinde o serie întreagă de contribuții la studiul intelectualității poloneze dintre cele două războaie mondiale (nr. 1) și asupra structurii sociale și a conștiinței acestei intelectualități (nr. 2). În această rubrică sunt inserate și opinii istoricilor poloni exprimate la conferința din 8 ianuarie 1965 de la Cracovia asupra primului volum din opera colectivă *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764* (Istoria Universității Jagellone din anii 1364–1764), apărută la Cracovia în 1964 (nr. 4). Tot la această rubrică sunt dezbatute probleme ca satul din voievodatul Lublinului la jumătatea secolului al XVII-lea, revoluția tehnică din Regatul Poloniei de sub stăpniirea țaristă și rolul Partidului Socialist Polonez în formarea celei de-a doua Republici (nr. 1), precum și statutul „stării excepționale” din Germania hitleristă (nr. 3).

În altă rubrică sunt trecute în revistă cercetările istorice în legătură cu diferite probleme, ca cele privind conștiința istorică în Polonia contemporană (nr. 3), istoria orașelor poloneze (nr. 1), „opricinina” rusească (nr. 4) și mișcarea muncitorească italiană (nr. 2).

Un loc deosebit de larg este ocupat în fiecare număr al revistei de recenziile asupra celor mai noi și mai importante apariții polone și străine. În felul acesta revista continuă a fi o tribună activă de informare și de atitudine critică în domeniul istoriografic. În sfîrșit, fiecare număr cuprinde o cronică a vieții științifice interne și externe. Din această cronică aflăm, printre altele, că între 25 și 26 ianuarie 1965 a avut loc la Varsavia o conferință pe țară dedicată istoriei întreprinderilor industriale din Polonia din anii 1864–1945 (nr. 4). În rubrica cronicii este semnalat și cel de-al șaselea simpozion de istorie a satului

din Europa răsăriteană, care a avut loc la Chișinău în octombrie 1964 și la care s-au prezentat referate, printre altele, și asupra relațiilor agrare din Moldova și Țara Românească din perioada de trecere la capitalism în istoriografia actuală (nr. 2).

Din cele expuse mai sus rezultă că revista Institutului de istorie al Academiei Polone

de Științe a continuat și în 1965 să constituie, pe lîngă „Przegląd Historyczny”, revista Societății istoricilor poloni, principalul organ de valorificare a producției istoriografiei marxiste poloneze și de informare științifică a tot ce apare mai important în cîmpul istoriografiei polone și străine.

I. Corfus

„Studi storici”. Rivista trimestrale, Roma, Istituto Gramsci editore, an. V (1964) și an. VI (1965)

Revista marxistă de istorie „Studi storici”, care apare la Roma sub direcția lui Gastone Manacorda, continuă să dezvolte cele mai înaintate tradiții ale istoriografiei italiene, dezvoltând în spiritul materialismului istoric probleme dintre cele mai diverse pe baze documentare mereu largite și aprofundate. Numerele din 1964 și 1965 sunt profilate îndeosebi pe studierea istoriei moderne și contemporane, problemele de istorie social-economică ocupând primul loc în preocupările colaboratorilor revistei, fără a neglijă însă și alte categorii de preocupări în cercetarea științifică, cum ar fi cele de istorie politică și istorie a gîndirii. Motivele sunt lesne de înțeles dacă se are în vedere rolul militant al revistei de pe pozițiile clasei celei mai înaintate a societății contemporane. Așa se și explică faptul că revista nu se limitează numai la studii privind istoria Italicii, ci îmbrățișează o serie de alte aspecte din istoria altor țări, avind colaboratori nu numai printre istoricii italieni, dar și de peștehotare, cum ar fi Franța, Germania, Spania, Uniunea Sovietică și.a. Prin aceasta se realizează în primul rînd integrarea istoriei Italicii în istoria europeană și universală, cu o primă consecință a înțelegerii mai juste a apariției, formării și dezvoltării proletariatului italian, a cărui luptă s-a dus în strînsă legătură cu cea a muncitorilor din țările vecine și din alte țări în procesul de transformare din clasă în sine în clasă pentru sine. Se îmbină astfel în mod armonios diferențele aspecte de luptă ale muncitorilor de pretutindeni pentru clarificarea scopului final

al luptei, care nu poate fi decit internaționalistă în esență sa.

Unul dintre episoadele deosebit de interesante ale luptei proletariatului italian este cercetat pe baza unei largi informații bibliografice și arhivistice în amplul studiu al lui Giuliano Procacci, *Geografia e struttura del movimento confadino della Valle padana nel suo periodo formativa (1901–1906)* (1964, nr. 1). În analiza subiectului propus, autorul are în vedere valul de mișcări și agitații revendicative ale maselor populare în urma grevei muncitorilor genovezi din decembrie 1900, care a cuprins în anii următori și lumea satelor, avînd drept urmare o serie de greve și de agitații fără precedent în istoria Italiei. Înfăptuitorul acestor greve și agitații agrare era proletariatul agricol din ce în ce mai numeros, mai ales în valea Padului, care face obiectul cercetării autorului. Dar pentru a duce lupta era necesară o organizare și proletariatul agricol italian din aria geografică cercetată de autor a trecut la constituirea lui în organizații pe bază de specializare și de calificare. G. Procacci se ocupă de diferite tipuri de organizații în care se grupau muncitorii agricoli pentru a-și susține revendicările. Partea finală a articolului se ocupă de Congresul de la Bologna, care a avut o deosebită semnificație, deoarece, pe de o parte, a subliniat importanța mișcării revendicative a celor din regiunile unde predomină munca cu brațele, iar pe de altă parte a stabilit ca principiu de bază găsirea unui tip de organizație unitară care să asigure o conducere unică.

În legătură cu precedentele problemei agrare atât de larg dezbatute în studiul lui G. Procacci în plină dezvoltare a relațiilor capitaliste în agricultura italiană, trebuie menționat studiul lui R. Villari referitor la unele aspecte ale perioadei descompunerii feudalismului și formării relațiilor capitaliste în același domeniu al vieții economice, agricultura: *Il riformismo e l'evoluzione della campagne italiane all settecento, attraverso gli studi recenti* (1964, nr. 4). Autorul se ocupă de transformarea raporturilor dintre țărani și proprietari, element esențial al întregii evoluții spre capitalism a agriculturii. R. Villari arată că acest proces va lua un ritm accelerat cind, în perioada ocupației franceze, abolirea feudalismului, exproprierea și vinzarea bunurilor ecclaziastice, împărțirea pământurilor statului accentuează trăsăturile capitaliste ale marii proprietăți funciare. În cimpia lombardă, dezvoltarea unei agriculturi cu caracter comercial a avut loc grație sistemului binecunoscut al „mezzadriei”, prin care stăpînul dă pământul și o parte din inventar, iar fermierul vine cu cealaltă parte din inventar, fiind obligat să predea proprietarului jumătate din recoltă. În această regiune, arată Villari, mica gospodărie țărănească, cu mijloacele sale rudimentare, rămâne în centrul sistemului productiv, fiind supusă, la o presiune crescândă de către proprietari prin contracte de arendare conținând condiții din ce în ce mai apăsătoare. În acest mod s-au creat deci condițiile pentru o creștere decisivă a comerțului de export.

Dezvoltarea rapidă a relațiilor de producție capitaliste în economia italiană a avut ca primă consecință pe plan social o creștere numerică a proletariatului, a cărui luptă împotriva exploatației se intensifică și capătă forme tot mai avansate pe măsura organizării din ce în ce mai temeinice. Lupta muncitorilor italieni se face cunoscută în numeroase țări, bucurindu-se de atenție și sprijin moral din partea mișcării muncitorești și a partidelor social-democrat europene. Printre acestea, Partidul Social-Democrat german i-a acordat o deosebită atenție în organul său teoretic „Neue Zeit”, editat de Karl Kautsky. Analiza oglindirii mișcării muncitorești din

Italia în această revistă constituie subiectul unui amplu studiu al lui E. Ragionieri, intitulat *L'Italia e il movimento operaio italiano nella „Neue Zeit” 1888–1914* (1964, nr. 3). Autorul relevă preocupările revistei față de întreaga mișcare muncitorească italiană, inclusiv cea a proletariatului agricol, insistând îndeosebi asupra valului de greve din 1901–1902, cauzat de intensificarea exploatației ca urmare a trecerii la imperialism. Dar în paginile revistei se reflectă nu numai mișcarea muncitorească, ci și cea socialistă. În acest sens se analizează stadiul de dezvoltare al mișcării, nivelul și căile de pătrundere a marxismului. E. Ragionieri constată că dintre toate revistele socialiste din timpul Internaționalei a II-a „Neue Zeit” a cuprins cele mai multe informații și aprecieri asupra mișcării muncitorești italiene, care constituie izvoare istorice și permite să se constate modul, în care era văzută mișcarea muncitorească italiană de către cercurile sociale și muncitorești de pește hotare.

În același timp, în coloanele revistei se inserează rezultatele cercetării științifice în legătură cu problema formării și dezvoltării clasei muncitoare și în alte țări. Printre acestea se remarcă studiul cunoscutului istoric francez Albert Soboul, *Problèmes du travail au XVIIIe siècle. L'apprentissage : réalités sociales et nécessités économiques* (1964, nr. 3). Autorul se ocupă de situația uceniciilor și a calfelor în perioada de trecere de la feudalism la capitalism – elemente ale mișcării muncitorești incipiente în societatea franceză din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În perioada vechiului regim, climatul ideologic general al muncii era dominat de sistemul tradițional al prăvăliei și artizanatului. În aceste condiții, lucrătorii erau lipsiți de conștiință de clasă și, prin urmare, de posibilitatea de a se opune burgheziei în ascensiune. Munca și traiul alături de patroni, pregătirea profesională sub egida lor determinau ca burghezia artizanală să formeze mentalitatea muncitorească. Dar, pe măsura dezvoltării relațiilor capitaliste de producție, necesitățile economice și exigențele producției impuneau înlăturarea organizării tradiționale a ucenicii, considerată ca o rutină, și organizarea

unui învățămînt tehnic adaptat realităților sociale ale timpului.

Distinct ca subiect, dar în cadrul aceleiași probleme generale ale dezvoltării capitalismului și urmărilor sale social-economice, se înscrie articolul lui Giorgio Mori despre una dintre cele mai importante și actuale teme, *Rivoluzione industriale: storia e significato di un concetto* (1964, nr. 2). Autorul aduce în dezbatere istoricul și semnificația conceptului de „revoluție industrială”, arătînd că în Italia preocupările privind problema revoluției industriale au fost minore și neconforme cu importanța problemei. În istoriografia altor țări însă, problema revoluției industriale a devenit deosebit de actuală, cu atât mai mult cu cit termenul de „revoluție” se aplică la formele de manifestare ale unei întregi serii de fenomene economice, ca „revoluția prețurilor”, „revoluția agrară și economică”, „revoluția comercială”. În articolul de față, autorul, după ce se ocupă de semnificația conceptului de „revoluție industrială” în legătură cu Anglia, țara clasică a marielor transformări economice deseminate cu termenul de „revoluție industrială”, trece la analizarea acestui concept în diferite țări din Europa, America și Asia.

O altă categorie de studii se referă la mișcarea risorgimentală, eveniment crucial în istoria Italiei. Deosebit de interesant este în acest sens studiul lui Palmiro Togliatti referitor la poziția maselor populare în Risorgimento, *Le classi popolari nel Risorgimento* (1964, nr. 3). Abordînd problema de pe pozițiile materialismului istoric cu privire la rolul maselor populare în istorie, Palmiro Togliatti își delimitizează studiul între sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd ideile și armatele revoluției franceze au pătruns pe teritoriul italian, și pînă în preajma anului 1848. Considerații interesante sunt făcute de asemenea în legătură cu situația marii aristocrații funciare, în cadrul căreia existau elemente evoluînd în sens burghez și așînd astfel la idealurile și la programul burgheziei. În ce privește masele populare, P. Togliatti subliniază că în sinul lor se constată existența unui sentiment național, cu toată înapoierea lor economică și culturală. Autorul prezintă apoi

gravele probleme social-economice care să ridicau în fața maselor populare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, subliniînd deosebita acuitate a problemei agrare. De asemenea este analizată influența pe care elementele radicale ale burgheziei o aveau asupra maselor, influență care creștea pe măsură ce evoluția situației interne a Italiei se apropiă de perioada de criză din 1848–1849. Deosebit de interesant și ridicînd o serie de probleme noi, studiul lui P. Togliatti deschide noi perspective în legătură cu cercetarea și interpretarea viitoare a mișcării risorgimentale.

În cadrul aceleiași importante probleme a istoriei Italiei, deosebit de interesant este și studiul lui Sergio Landucci, *L'hegelismo în Italia nell'età del Risorgimento* (1965, nr. 4). Pătrunderea hegelianismului în Italia a fost precedată înainte de 1840 de un curent antihegelian. Acesta se datoră însă unei cunoașteri insuficiente a operelor marelui filozof și numai prin publicarea în 1848 a operei *Filosofia dreptului* în limba italiană s-a putut ajunge la o reconsiderare a hegelianismului. Cînd filozofia lui Hegel este asimilată și comentată, căpătînd adepti în Italia în condițiile deosebit de spinoase ale înfloririi filozofiei neocatolice după Restaurație, pe de o parte, și a înfloririi pozitivismului pe de altă parte. Însușirea filozofiei hegeliene conduce în cele din urmă la formarea unui hegelianism italian. Acest lucru a avut o deosebită importanță în dezvoltarea ulterioară a gîndirii progresiste italiene. Întrucît, potrivit aprecierilor lui Lenin, Hegel a precedat direct pe Marx prin introducerea criteriului practic în teoria cunoașterii. Aprofundarea filozofiei lui Hegel, prin traduceri și comentarii, prin aplicarea la realitățile italiene și prin căpătarca a noii adepti, a determinat ca hegelianismul italian să devină un fapt național tocmai în perioada mișcării risorgimentale, atît de plină în fapte și idei.

Un articol cu caracter istoriografic asupra Risorgimentului este cel semnat de E. Ragonieri, *Fine del „Risorgimento”? Alcune considerazioni sul centenario dell’Unità d’Italia* (1964, nr. 1). Autorul discută diferite interpretări ale mișcării pentru unificarea Italiei, referîndu-se în primul rînd la problema dacă

Risorgimento a fost o revoluție în deplinul înțeles al cuvintului (adică revoluție social-economică și politică) sau numai o „revoluție politică”. E. Ragionieri arată în această privință că cercetările legate de formarea statului italian unificat, azi în mare parte încheiate, au dovedit că există un raport încontestabil între procesul istoric care a dus la unificare, proces nu numai politic, și mariile transformări economice care au avut loc în Europa în decenile de la mijlocul secolului trecut.

Problema căilor de dezvoltare a economiei italiene după înfăptuirea unificării este tratată în articolul lui Lucio Villari, *Per la storia del protezionismo in Italia. Le prime polemiche sul libero-scambio* (1965, nr. 3, 4). Autorul prezintă cele două puncte de vedere puse în discuție de teoreticienii politicii economice italiene în jurul anului 1870. De o parte erau promotorii totalei libertăți comerciale, iar de altă parte erau adeptii protecționismului, grupați în jurul revistei „L’Italia economica”. Adeptii acestui al doilea punct de vedere militau cu multă vehemență pentru adoptarea unui sistem protecționist, care să apere noua industrie italiană de concurența industriilor străine mai vechi și mai avansate. Autorul arată o serie de măsuri preconizate de partizanii protecționismului, menite să stimuleze dezvoltarea în sens capitalist nu numai a industriei, ci a întregii economii italiene. În ultima parte a articolului *Verso nuove tariffe doganali*, autorul aduce noi argumente în favoarea protecționismului prin stabilirea a noi tarife vamale. Necesitatea acesteia era impusă de apărarea industriei și agriculturii naționale în fața puternicei concurențe a Angliei cu produse industriale și a Statelor Unite ale Americii cu produse agrare. Acest fenomen era caracteristic nu numai Italiei, ci și altor țări, ca urmare a crizei economice de supraproducție din 1873, care a accelerat procesul de revizuire al liberului-schimb. În consecință sînt denunțate tratatele comerciale bilaterale dintre diverse țări. Agricultura europeană este supusă în masă protecționismului vamal. În anii 1875 și 1876 în Italia au fost denunțate vechile tratate comerciale și au fost închise orașele porto-franceze încă din 1878, ceea ce a devenit singur firul vieții.

guvernul a aprobat noul tarif vamal după sistemul taxei *ad valorem*, pentru a da un nou avînt industriei, în special celei textile, atîl de primejdîuită de politica liberului-schimb. Autorul conchide că fără tarifele vamale adoptate industria italiană n-ar fi ajuns la gradul de dezvoltare din anii următori.

Unele dintre punctele de vedere ale istoriografiei franceze sunt prezentate de W. Markov în articolul *Jacques Roux e Karl Marx: come gli Enragés entrarono nella Sacra famiglia* (1965, nr. 1). Autorul arată că în jurul anului 1840 mareea majoritate a istoricilor din Germania, și nu numai cei din această țară, nu știau încă nimic de existența „turbaților”. Marx însă, pe atunci tânăr absolvent al Universității din Colonia, cercetând istoria revoluției burgheze din Franța, a fost preocupat de activitatea lui Jacques Roux, unul dintre șefii curentului „turbaților”. Întemeietorul socialismului științific a lăsat prețioase însemnări în legătură cu J. Roux, subliniind activitatea dusă de acesta în anii de maximă intensitate a revoluției. Autorul articolului rămîne în continuare preocupat de problemele revoluției burgheze din Franța, și în special de personalitatea lui Jacques Roux, căruia li dedică un studiu special. *La collera del prete rosso* (1965, nr. 4). Îmbrățișind de la vîrsta de 15 ani cariera ecclaziastică, Jacques Roux nu înțelege să rămînă la nivelul canoanelor religioase și se dedă cu rîvnă studierii științifice a fenomenelor, ajungind chiar să facă unele experimente în fizică. Începutul revoluției îl găsește printre primii participanți, alături de poporul parizian, la 14 iulie 1789. Pe parcurs are loc o radicalizare a convingerilor sale, devenind unul dintre cei mai vajnici patrioți, dușman nemilos al despotismului și aristocrației. În tot timpul activității, criteriile sale au fost mai mult de ordinul moral decât istoric-filosofic. În dușmanul de clasă feudal vedea nedreptatea criminală, degradarea, barbaria a zeci și zeci de secole. Aceasta este de altfel și obiectul infocatelor sale predici. Autorul conchide că Jacques Roux a fost figura cea mai eminentă a extremității stîngi, adevăratul șef al partidului, a căruia înfrîngere ulterioară n-a putut-o suporta,

Problema națională în timpul revoluției franceze este discutată în articolul lui Albert Soboul *Problème nationale et réalités sociales de l'Ancien régime à l'Empire* (1965, nr. 3). Autorul arată că revoluția a topit masa cetățenilor din toate provinciile franceze într-un singur bloc: națiunea. Noul tip de stat, subliniază A. Soboul, căruia Bonaparte i-a perfeționat instituțiile, a dat națiunii o armătură deosebit de puternică. Dar, atrage atenția autorul, structura statului s-a transformat la fel ca aceea a societății. Burghezia a început să privească statul ca pe un instrument al intereselor ei. Prin legăturile noi și puternice pe care le-a creat în societatea franceză, economia capitalistă a integrat într-o anumită măsură masele populare în unitatea națională. În același timp însă au apărut noi contradicții și antagonisme sociale, care vor pune în alți termeni problema națională.

În legătură cu istoria gândirii economice cităm articolul lui Lucio Villari, *La fisiocrazia nel dibattito illuministico* (1965, nr. 1) în care autorul spune că teoria fiziocrată, parte integrantă a iluminismului francez, a avut după revoluție o soartă nemeritată, fiind considerată doar ca o „curiozitate literară”, amintită din cind în cind în unele cercuri de discuții ale intelectualității burgheze. Este meritul lui Marx că a reluat celebrul *Tableau économique* al lui François Quesnay, supuñindu-l unei amănunte analize științifice pentru a desprinde concepțiile teoretice ale noii societăți burgheze asupra dezvoltării economice.

Referitor la unele episoade mai vechi din istoria Italiei semnalăm articolul lui R. Villari *Note sulla rifeudalizzazione del rivoluzione di Masaniello II: Congiura aristocratica e rivoluzione popolare* (1965, nr. 2). Articolul continuă unele cercetări anterioare ale autorului¹ referitoare la cunoscuta răscosă populară a lui Masaniello, care a zguduit regatul napolitan la mijlocul secolului ai XVII-lea. Aici R. Villari se consacră îndeosebi examinării măsurilor pe care guvernul napolitan încearcă să le promoveze în 1640–1650

în vederea unei întăriri a aparatului de stat feudal. Autorul pune în lumină, de asemenea, și situația financiară precară a regatului naopolitan ca urmare a micșorării afluxului de metal prețios american. Două paragrafe ale articolului, cele mai mari ca întindere, sunt dedicate analizei evoluției instituțiilor politice și administrative ale regatului napolitan, analiză care începe cu secolul al XVI-lea, cind regatul era dependent de Spania, și continuă cu secolul al XVII-lea, cind, în cadrul unei autonomii mai mari față de Spania, se încercă o consolidare a feudalismului.

Unele aspecte ale istoriei social-economice a Spaniei sunt cercetate în articolul, semnat de José Gentil da Silva, *Degradazione economica spagnola dopo il secolo XVI* (1964, nr. 2).

Autorul analizează în paginile studiului său urmările evoluției economiei agrare a Spaniei la începutul secolului al XVI-lea. Această evoluție este încadrată în contextul mai larg al dezvoltării societății spaniole din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, secole deosebit de bogate în evenimente și în transformări. Astfel, după da Silva, Spania a cunoscut pe parcursul a 200 de ani între 1500 și 1700 profunde transformări în structura feudală a statului și a societății sale. Aceste transformări de structură n-au afectat statul feudal în sine. Acesta a continuat să existe, dar, spre deosebire de perioada anterioară anului 1500, statul feudal n-a mai reprezentat interesele generale ale societății spaniole.

Autorul supune de asemenea unei atente analize condițiile de viață ale populației Spaniei, ocupându-se în același timp și de dezvoltarea culturii cerealelor în raport cu conformația geografică a țării. În sfîrșit, autorul încearcă să desprindă factorii care au determinat unele fenomene de regres în economia agrară, arătând că aceștia au fost săracirea și ruinarea țăranilor, pe de o parte, și concentrarea bogățiilor, fapt dominant în istoria modernă a Spaniei, pe de altă parte.

Referitor la istoria colonialismului menționăm articolul lui A. Nouschi *Gli Europei in Algeria dal 1830 al 1954* (1964, nr. 4). Autorul arată că ocupația turcească, care a durat timp de trei secole, nu poate fi consi-

¹ Vezi „Studi Storici”, 1963, nr. 4.

derată o „colonizare” în adevărata accepție a cuvintului, deoarece pământul a rămas în mîna posesorilor tradiționali, iar sistemul economic n-a suferit nici o modificare esențială. În schimb, ocupația franceză a determinat schimbări profunde în această țară. Autorul analizează etapele principale ale colonizării franceze cu transferul de proprietate funciară în mîna elementelor capitaliste venite din metropolă, cu crearea de întreprinderi comerciale și industriale moderne, cu instaurarea unei administrații și a unei armate care țineau sub controlul lor întreaga țară. Articolul lui A. Nouschi prezintă în mod succint nu numai istoricul problemei algeriene în anii 1830—1954, ci expune în același timp și cauzele care au declanșat războiul de eliberare ce a dus în 1962 la dobândirea independenței țării.

În legătură cu istoria rezistenței împotriva fascismului semnalăm articolul lui Eugenio Garin *Eugenio Curiel nella storia dell'antifascismo* (1965, nr. 1), dedicat activității luptătorului cu același nume. Autorul distinge în activitatea lui Curiel trei etape: 1) lupta „legală” în sinul instituțiilor fasciste pentru lămurirea studenților și a tinerilor muncitorii (1937—1939); 2) după arestarea din iunie 1939, aprofundarea principiilor marxismului cu aplicarea lor la istoria Italiei (1939—1943); 3) după lovitura de stat din iulie 1943, care a îndepărtat pe Mussolini, organizarea tinereții italiene pentru a participa la mișcarea de rezistență. În această etapă, Curiel a intrat în rândurile Partidului Comunist Italian ca urmare a procesului de clarificare ideologică din 1939—1943. Curiel a murit prematur, în februarie 1945, dar cu o lună înainte de moarte, la 20 ianuarie 1945, a fost raportor la conferința tinerilor comuniști milanezi, expunând principiile care trebuie să stea la baza activității tinereții comunisti italieni în luptă pentru democrație și pentru socialism.

Un articol privind istoriografia sovietică asupra fascismului este publicat de Boris Lapukhov sub titlul *Il problema del fascismo italiano negli scritti di autori sovietici* (1965, nr. 2). Articolul ne relevă că, încă de la începuturile fascismului, istoricii sovietici au fost preoccupați de cercetarea cauzelor și

aspectelor mai semnificative ale sistemului politic care va opri poporul italian timp de două decenii. Astfel, în 1923, G. Sandomirski publică o lucrare în două volume asupra fascismului, urmată în același an de studiile lui D. Antonov *Ocerki fascismu v Italiu și de o culegere de articole intitulată Fascismul mondial.*

Sunt citate apoi articolul lui N. Iordanskî consacrat în întregime fascismului italian, studiile lui S. Slobodskoi și D. Megherovski, precum și carteau G. Sandomirski *Teoria și practica fascismului european*, apărută la Moscova în 1929. De asemenea, B. Lapukhov menționează și pe unii autori care au cercetat politica agresivă a fascismului italian, autori care și-au consacrat eforturile îndeosebi conflictului italo-etiopian (P. Lisovski, T. Kordarov, E. Varga).

Referitor la antecedentele fascismului cităm articolul semnat de G. Procacci, *Appunti in tema di crisi dello stato liberale e di origini del fascismo* (1965, nr. 2) în care autorul face o analiză succintă a imprejurărilor istorice ale instaurării fascismului la putere. G. Procacci subliniază situația de criză economică, socială și politică în care se găsea Italia ca urmare a participării la primul război mondial. Problema readaptării la producția de pace a celei mai mari părți din industrie care lucrase pentru război, mariile pierderi umane cifrate la aproximativ 1 300 000 de oameni, șomajul crescând după încheierea ostilităților ca urmare a sfîrșitului încordării economice care necesita o producție dezvoltată impusă de nevoile frontului, situația politică confuză generată de criza sistemului parlamentar burghezo-liberal sănătățile cîteva dintre aspectele mai importante puse în lumină de G. Procacci în legătură cu istoria anilor 1919—1922.

În partea a doua a revistei se vădăste aceeași susținută preocupare de a prezenta cititorilor probleme dintre cele mai variate și mai interesante de istorie națională și universală sub formă de dezbateri, note și recenzii. Printre cele mai frecvente preocupări se remarcă însă distinct și aproape permanent aceea a istoricilor italieni de a prezenta aspecte din concepția istorică a lui Antonio

Labriola : G. Mastroianni, *Saggi di Antonio Labriola* (1965) și *Le opere complete di Antonio Labriola* (1964); A. Guerra, *Determinismo e libertà nello storicismo di Antonio Labriola* (1965, nr. 3); Ga. Man, *Il tentativo di Antonio Labriola* (1965, nr. 4). Mai poate fi menționat încă, în cadrul rubricii de dezbatere, lungul comentariu al lui M. Rossi referitor la fondatorul socialismului științific, *La dialetica in Marx* (1965, nr. 4).

La rubrica „Rassegne” sunt inserate de asemenea o serie de probleme, printre care menționăm : *I cattolici tedeschi e il nazional socialismo* de E. Callotti; *Il movimento nazionale arabo nello specchio dell’Occidente* de A. Abdel-Malek; *L’Italia nell’età napoleonica* de B. Farolfi; *Rinuovamento umanistico, progresso tecnologico e teorie filosofiche alle origini della rivoluzione scientifica* de P. Zambelli și.a. În legătură cu țara noastră, Gastone Manacorda, în *Il Congresso internazionale di scienze storiche*, menționează contribuția arheologului român E. Condurachi, *La Mer Noire, carrefour des civilisations dans l’antiquité* (1965, nr. 3).

Din expunerea, fie și sumară, a cuprinsului revistei din ultimii doi ani rezultă fără îndoială preocupările asiduе pentru aprofundarea unor probleme istorice cruciale atât referitoare la Italia, cit și la alte țări ale globului. Predominante în aceste preocupări sunt cele legate de istoria modernă și contemporană în cele mai diverse aspecte ale desfășurării sale sociale, economice și politice. Este vădită preocuparea de a elucida în spiritul materialismului istoric apariția și dezvoltarea relațiilor capitaliste și consecințele sale, aspecte ale formării, dezvoltării și luptei proletariatului italian la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Orientată spre o cercetare științifică riguroasă, privind aspecte dintre cele mai diverse ale istoriei naționale și universale, revista „Studi storici” a reușit să-și asigure colaborarea unor istorici marxiști valoroși atât din țară, cit și de peste hotare, constituind o sursă valoroasă de informare în activitatea a numerosi cercetători din domeniul istoriei.

Ana Ioachim și An. Iordache

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

O. PARPALĂ, *Extensivitatea și unilateralitatea agriculturii României burghezo-moșierești în perioada dintre cele două războie mondiale*, București, Edit. Academiei, 1966, 219 p.

Partidul Comunist Român, continuind cu consecvență politica de industrializare socialistă a țării, acordă totodată o atenție deosebită și dezvoltării agriculturii, ramură importantă în ansamblul economiei naționale.

Lucrarea conf. univ. O. Parpală, ocupându-se de problemele extensivității și unilateralității agriculturii românești în perioada dintre cele două războaie mondiale, ne dă posibilitatea de a aprecia mai just epoca istorică pe care poporul român a parcurs-o sub conducerea partidului, transformând agricultura României într-o agricultură în continuu progres intensiv și multilateral dezvoltată.

În prima parte a lucrării autorul analizează condițiile social-economice de dezvoltare a agriculturii românești între 1920 și 1939. Dezvoltarea tot mai accentuată a capitalismului în economia națională a României, imediat după primul război mondial, nu a modificat caracterul predominant agricol al acesteia, gospodăria rurală continuind să constituie „bază economică națională a României”. Caracteristica principală a dezvoltării agriculturii în perioada amintită a constituit-o extensivitatea și unilateralitatea producției, cu toate consecințele lor economice și sociale.

Cu toate că structura proprietății funciare a suferit modificări importante în urma reformei agrare din 1921, marea proprietate moșierească

a fost menținută, potrivit recensământului din 1930. Marea proprietate funciară (peste 50 ha) deținea 18,75 % din suprafața însămințată a țării, ceea ce la suprafața cultivată în 1922 însemnau 1 475 907 ha. Rămășițe ale relațiilor feudale au continuat să persiste. În medie pe țară circa 1/7 din suprafața totală era lăcrată în dijmă, relațiilor feudale, deși a constituit o frină, totuși procesul de dezvoltare tot mai accentuată a formelor capitaliste de exploatare n-a putut fi impiedicat. Autorul se oprește și asupra procesului de fărmitare și parcelare a proprietății moșierești, asupra vînzării, cumpărării sau arenării pământului.

După o scurtă perioadă ascensională, care a urmat imediat după primul război mondial, agricultura României a intrat, începând cu 1929, într-o puternică criză, ceea ce a însemnat pentru țărăniminea săracă și mijlocașă o nouă mărire a datorilor și înrăutățirea situației ei economice. După anchetele statistice întreprinse în această perioadă în 1931, în medie pe țară datoria pe hectar cultivat aflat în proprietate proprie se ridică la 4 148 de lei, iar în unele județe atingea chiar cifra de 11 000 de lei. Dobânzilor cămătărești li se adăugau impozitele și dările pe care țărăniminea trebuia să le plătească statului burghezo-moșieresc și care măreau continuu datorile populației sătești.

Diviziunea internațională capitalistă a muncii a exercitat asupra economiei românești o puternică influență, a aducit și mai mult extensivitatea și unilateralitatea agriculturii. România burghezo-moșierească era furnizoare de produse agricole pentru puterile imperiale. Autorul se oprește asupra structurii

valorice a exportului brut și net de produse agricole din România. În linii mari, cu unele mici oscilații (îndeosebi în anii 1930—1934), în perioada 1920—1939 a sporit rolul României în producția de grâu și livrarea de grâu pentru piața mondială. În întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, România s-a menținut pe locul al IV-lea în Europa și pe locul al IX-lea în lume, sub aspectul suprafeței cultivate cu grâu. În perioada 1930—1934, România ajunge pe locul al II-lea în Europa și pe locul al VI-lea în lume în ceea ce privește exportul de grâu. Autorul furnizează date interesante pentru toate produsele agricole exportate și fixează locul pe care îl ocupa țara noastră.

În partea a doua a lucrării sunt reliefate trăsăturile caracteristice ale extensivității și unilateralității agriculturii românești în perioada amintită. Autorul se oprește pe larg asupra procesului de înzestrare tehnică a agriculturii, punând în circulație date privind numărul tractoarelor, batozelor, semănătorilor, plugurilor etc., precum și numărul animalelor de nuncă în agricultură. Privită în ansamblu, agricultura, cu toată dezvoltarea sa, continuă să se caracterizeze printr-o slabă înzestrare tehnică. În ceea ce privește forța de muncă, potrivit datelor recensământului general al populației din 1930, populația activă din domeniul agriculturii reprezintă 66,4% din populația agricolă (mediul rural și urban întrunite). Pentru fiecare braț de muncă participant în procesul de producție revine nu mai mult de 1,4 ha de teren arabil, suprafață insuficientă pentru a asigura folosirea cît mai completă și productivă a forței de muncă. Unele știri se referă la lipsa de cadre de specialiști în agricultură, precum și la analfabetismul micilor producători agricoli. În 1938, în România existau 1 500 de ingineri și doctori în agronomie, 500 de conducători agronomi și 25 000 de agronomi cu școli inferioare de agricultură, iar analfabetismul cuprindea 46,5% din populația agricolă activă.

Dinamica folosirii terenului agricol în România burghezo-moșierească a fost tipică pentru o agricultură extensivă. Sunt extrem de interesante datele privitoare la viticultură, fondul pomicol, legumicul etc., precum și

raportul dintre întinderea gospodăriei și structura suprafețelor cultivate în diferite regiuni ale țării. Autorul acordă atenție și situației creșterii vitelor, metodelor, soiurilor de plante și raselor de animale. În primul rînd se relevă structura defectuoasă a efectivului de animale, în sensul că animalele de trațiune reprezentate prin cabalinelor detineau o pondere relativ mare. Circa 1/5 din efectivul de animale revine cabalinelor (adică aproape tot atât cît ovinele și 1 ½ ori mai mult decât porcinele); or într-o agricultură în care producția de cereale era predominantă în mod absolut, porcinelor și păsărilor de-abia le revine 1/6 din întregul efectiv de animale.

În partea a III-a a lucrării autorul scoate în evidență urmările social-economice ale extensivității și unilateralității agriculturii românești. Urmarea imediată a constituit-o obținerea unor recolte scăzute la hecitar. Nivelul maxim sau minim al producției medii de grâu la hecitar era de circa 2 ori mai scăzut decât în Cehoslovacia și cu circa ½—⅓ mai scăzut decât în Ungaria. O altă urmare a constat în folosirea incompletă și sezonală a forței de muncă, concomitent cu formarea și permanentizarea unei suprapopulații agricole.

Irosirea a însemnate resurse de forță de muncă în agricultură s-a răsfrînt și asupra nivelului de trai al țărănimii. Autorul aduce date privind cheltuielile de consum în diferitele alte țări și în gospodării de întinderi diferite, tabele de rațiile alimentare pe cap de locuitor, structura consumului anual de calorii situația îmbrăcămintei și încălțămintei țărănimii, precum și asistența sanitară.

În condițiile rămășițelor feudale la sate, ale crizei agrare desfășurate pe fundalul crizei generale a capitalismului, s-a adîncit exploatarea maselor de țărani de către moșeri și capitaliști, s-au ascuțit contradicțiile de clasă la sate, a crescut conștiința revoluționară a țărănimii muncitoare. Cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănamea muncitoare a permis largi transformări revoluționare în economia României. Partidul Comunist Român merge pe linia dezvoltării intensive și multilaterale a agriculturii, ca parte componentă a politicii de

dezvoltare armonioasă a întregii economii naționale.

În încheiere, o lucrare utilă de economie agrară, pe care orice specialist în problemele agrare trebuie să o folosească.

M. R.

* * * *Studii și articole de istorie*, VII, Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, București, 1965, 427 p.

Sumarul volumului al VII-lea înscrie 21 de materiale cu o tematică variată, referitoare la diverse perioade din istoria României.

Seria articolelor pe teme de istorie medie este deschisă de Fr. Killyen, care tratează *Formarea și evoluția comitatului Brașovului*. Comitatul Brașovului, arată autorul, s-a format în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe teritoriul dăruit în anul 1211 de regele Andrei al II-lea ordinului cavalerilor teutoni, după alungarea acestora. În cadrul sistemului militar, comitatului li revine sarcina de a apăra granița de sud a Transilvaniei de incursiunile tătărești și otomane.

O temă interesantă abordează Matei Vlad, în articolul *Contribuții cu privire la studiul satelor de colonizare din Moldova (sec. XV—XVII)*. Autorul, pe baza unei cercetări exhaustive a documentelor care s-au păstrat, studiază procesul de colonizare a satelor moldoveniști și evoluția lor pînă în secolul al XVII-lea, exprimându-se în mod deosebit asupra regimului juridic al „slobozilor” — satele înființate prin colonizare.

Maja Philippi aduce noi contribuții la cunoașterea *Răscoalei brașovenilor din 1688*, insistînd în special asupra a două laturi ale problemei: reflectarea răscoalei în izvoarele contemporane și în istoriografia locală brașoveană și aspectul social al acestei răscoale, ca fiind mai mult „o luptă între păturile privilegiate ale orașenimii pentru conducerea orașului” (p. 88). Răscoala brașovenilor din 11—26 mai 1688 ocupă un loc însemnat în sirul răzvrătirilor din Transilvania prilejuite de

schimbarea jugului otoman cu cel austriac. răzvrătiri ce culminează cu marea răscoală a lui Francisc Rákoczy din 1703—1711.

Eugenia Florescu, exploatînd un bogat fond documentar al mănăstirii Horez, redă cu amănuinte aspecte ale luptei țăranilor din satul Baia de Fier împotriva exploatarii feudale din secolul al XVI-lea și pînă la secularizarea averilor mănăstirești. Putem urmări, totodată, pe teritoriul acestui sat, procesul de destrămare a obștiilor sătești și de aservire treptată a țăranilor liberi.

D. Mioc, în colaborare cu M. Bălan, abordează o temă de istorie economică feudală în articolul *Aspecte ale rentei funciare feudale în Țara Românească. Vinăriții boieriști (olaștina)*. Importanța culturii viței de vie în viața economică a Țării Românești în tot cursul evului mediu este demonstrată și de faptul că renta ce se percep din acest sector economic — sub denumirea de vinărici — înregistra venituri considerabile atât pentru puterea centrală (vinăriții domnesc), cît și pentru stăpînii de pămînt (vinăriții boieriști sau olaștina). Autorii studiază vinăriții boieriști, prezintînd și analizînd condițiile apariției acestuia, terminologia sub care este atestat în documentele vremii, natura de rentă feudală a acestel taxe, precum și quantumul sub forma în care se percepdea.

Date interesante cu privire la stadiul de dezvoltare a Țării Românești în perioada Regulamentului organic ne comunică Ion Cojocaru în articolul *Tara Românească după statistică generală din 1832*. Statistica alcătuită în 1830—1832 este un document de primă importanță pentru această epocă, ea furnizînd date valoroase relativ la numărul locuitorilor din principat, viața economică și socială etc., din care se pot trage concluzii importante cu privire la epoca de destrămare a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste. Totodată, autorul se oprește și asupra unor statistici preliminare, care au stat la baza celei generale, dintre care cea a orașului București, Tîrgoviște, Cîmpulung, Ploiești, Craiova etc.

Un alt studiu interesant este cel semnat de C. Constantinescu-Mircea și Ion Dragomirescu, care se ocupă de *Marele proces al Vrancei*. Folosind un bogat material documentar edit

dar mai ales inedit, autorii studiază lupta încununată de succes purtată de obștea celor 14 sate din Vrancea împotriva cotropitorilor, de la începutul secolului al XIX-lea. Autorii scot la iveală din materialele procesului o serie de probleme importante, ca de exemplu regimul proprietății în Moldova în epoca feudală, precum și unele aspecte economice și sociale din epoca de descompunere a feudalismului (vezi destrămarea țărănimii vrâncene, din sinul căreia se ridică elemente exploatatoare, etc.).

O temă de istorie modernă abordează Fl. Salvan, în articolul *Situația social-economică a satelor dependente de orașul Brașov în preajma anului 1848*. În preajma anului 1848, orașul Brașov, condus de un mânunchi de patricieni săși, era cel mai însemnat centru manufacturier și comercial din sud estul Transilvaniei și, în același timp, cel mai mare stăpin feudal din Tara Bîrsei, care exploata aproape 40 000 de țărani dependenți, locuitori ai celor 26 de sate ale orașului. Autorul analizează categoriile sociale ale țărănilor dependenți și obligațiile acestora către oraș, ca stăpin feudal, cit și cele încălcate; economia și administrarea domeniului Brașovului, care se exploata prin arendar; de asemenea, autorul se oprește asupra situației politice a țărănimii române și maghiare, care, deși forma majoritatea populației, era privată datorită faptului că era dependentă de o serie de drepturi.

Gh. Platon semnează în acest volum un studiu aprofundat asupra rolului țărănimii moldovene în mișcarea revoluționară din 1848, intitulat *Din lupta maselor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*. Nesupunerea țărănilor la îndeplinirea obligațiilor față de proprietari, precum și răzvrătirile directe cu forme violente de manifestare sint deosebit de numeroase în Moldova, mai ales în cursul anului 1848. Tabelele statistice care însoțesc studiul aduc o dovedă evidentă de intensitate a frâmintărilor sociale în perioada abordată.

Al. Bărbat se ocupă de *Probleme sociale-economice în opera lui George Barițiu*. Reținem caracterizarea făcută lui George Barițiu ca economist de seamă al timpului său, reprezentant de frunte al burgheziei progresiste

transilvănenec. Temele principale ale scrierilor sale economice privesc trecerea de la orinduirea feudală la sistemul capitalist în toate sectoarele de activitate economică: agricultură, industrie, comerț etc. Sunt remarcate studiile lui George Barițiu privind istoria proprietății și cele despre stat.

V. Rusu semnează un alt articol de istorie modernă, *Contribuții la cunoașterea problemei agrare la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Legea de vinzare a bunurilor statului din 1889*. Autorul arată că legea de vinzare a bunurilor statului din 1889, urmare a răscoalelor țărănești din 1888, era menită să servească drept instrument pentru rezolvarea problemelor noi și complicate ridicate de mișcările țărănești: apărarea marii proprietăți, prevenirea unor noi răscoale, rezolvarea problemei proletariatului agricol. Categorie socială care a profitat cel mai mult de pe urma acestei legi, se apreciază în articol, a fost burghezia sătească. Nevoia de pămînt a țărănimii n-a fost satisfăcută prin vînzarea loturilor mici din moșiile statului; puternicele răscoale țărănești din 1907 au dovedit acest lucru.

Leon Eșanu tratează un subiect de istorie contemporană: *Greva muncitorilor de la fabrică de hîrtie din Piatra-Neamț (iunie-iulie 1926)*. Această grevă, arată autorul, a fost una din numeroasele acțiuni muncitorești din perioada stabilizării relative a capitalismului, ca urmare a întăririi neconitenite a influenței partidului în sindicate.

O temă de istorie culturală abordează Constantin Marinescu, în articolul *Dezvoltarea ascendentă a învățămîntului de stat în anii puterii populare în regiunea Galați*. Autorul ilustrează cu date cifrice creșterea învățămîntului de cultură generală din regiunea Galați, se ocupă de problemele ce se pun în educarea tinerei generații și prezintă institutele de învățămînt superior create în anii puterii populare la Galați, important centru industrial și principal port la Dunăre.

Dezvoltarea industrială a țării a determinat importante schimbări în urbanizarea și structura profesională a populației. Al. Tacu și I. Saizu semnează un interesant articol de

sociologie pe această temă, intitulat *Fenomene de urbanizare și modificare a structurii profesionale a populației din Moldova, ca urmare a industrializării sociale*.

C. Serban prezintă într-un alt articol *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944–1964)*. Principalele realizări ale istoriografiei românești în ultimii 20 de ani, cu referiri la istoria evului mediu în România, constau în stabilirea unei perioodizări pentru epoca feudală, în largirea bazei de informare prin publicarea de izvoare și în extinderea și adincirea cercetării pe baza concepției materialismului istoric.

Rubrica *Miscellanea* include cinci mici comunicări: Bakó Géza reia problema așezării avarilor lui Baian pe teritoriul carpato-dunărean, ajungind la concluzia că aceștia și-au instalat centrul de dominație pe valea Dunării de mijloc (în centrul Ungariei de

astăzi), și nu pe Tisa și în Transilvania; Ion Nania comunică date noi privind lupta de la Fintna Tiganului, purtată între Radu Paisie și Laiotă Basarab pentru tronul Țării Românești; Beniamin Basa face un scurt istoric al breslelor meșteșugărești din Hațeg; Gheorghe Smarandache tratează rolul armatei în realizarea Unirii Principatelor Române, iar Aurel Golimaș prezintă călătoria lui Mihail Kogălniceanu în Oltenia și, în special, în orașul Craiova din 16–29 august 1864.

În cadrul rubricii de *Metodică*, Vasile Popeangă remarcă cîteva procedee de activizare a elevilor în cadrul lecțiilor de predare a istoriei, menite să asigure înșușirea conștientă a datelor istorice și înțelegerea de către elevi a evoluției societății omenești.

I. C.

ISTORIA UNIVERSALĂ

P. V. VOLOBUEV, *Пролетариат и буржуазия России в 1917 г.*, Москва, „Мысль”, 1964, 359 p.

Autorul monografiei *Экономическая политика Временного Правительства* (apărută în 1962), întîmpinată cu interes și apreciată pozitiv de specialiștii sovietici (vezi recenzia din „Voprosi istorii”, nr. 5/1963), P. Volobuev își propune în noua sa lucrare să demonstreze pe baza exemplului Rusiei rolul obiectiv al luptei dintre muncă și capital în pregătirea factorului subiectiv al revoluției sociale.

După cum arată învățătura marxist-leninistă, numai cea mai conștientă parte, relativ mică, a proletariatului este capabilă să lupte pentru scopul final – socialismul –, sub impulsul motivelor ideologice. Masele largi ale oamenilor muncii ajung la înțelegerea necesității revoluției și trec la acțiuni revoluționare energice numai sub influența cerințelor materiale vitale și a învățămintelor luptei de zi cu zi pentru satisfacerea revendicărilor lor.

Bazindu-se pe un bogat material documentar, în mare parte de arhivă, inedit, autorul

își concentrează atenția asupra luptei dintre proletariat și burghezie în domeniul economic, în perioada martie-octombrie 1917. Această luptă este studiată pe anumite probleme: ziua de muncă de 8 ore, nivelul salariilor, democratizarea vieții în fabrici și uzine, asigurările sociale și.a.

Dat fiind faptul că istoria mișcarii muncitorești în ajunul și în timpul Revoluției din Octombrie a fost cercetată în istoriografia sovietică cu mult mai complet decât istoria burgheziei, autorul insistă în mod deosebit asupra poziției și politicii burgheziei ruse în problema muncitorească, în perioada studiată.

Un mare interes pentru cititorul străin prezintă mai ales capitolul întii al lucrării, în care sunt amplu analizate trăsăturile caracteristice social-politice ale proletariatului și burgheziei din Rusia: numărul, structura socială, rolul în economia națională a țării, legăturile cu masele, în special cu țărănește, gradul de organizare și de conștiință de clasă și.a.

P. Volobuev arată că deși din punct de vedere numeric proletariatul rus reprezenta

numai 10% din populația țării (circa 15 000 000), iar războiul imperialist contribuise la înrăutățirea componenței sale sociale (creșterea cantitativă a straturilor mic-burgheze și semiproletare), el reprezenta la începutul anului 1917 o forță revoluționară puternică și independentă.

Concentrarea forțelor principale ale proletariatului în punctele hotărîtoare — economice și politice — ale țării (aproape jumătate din proletariatul industrial rus era concentrat în raioanele din centrul și nord-vestul Rusiei) compensa numărul relativ mic al acestuia și îi permitea să realizeze preponderența în raportul forțelor de clasă.

Analizând izvoarele spiritului înalt revoluționar și ale capacitatei de luptă a proletariatului rus, autorul explică atât cauzele slăbiciunii oportunitismului în mișcarea muncitorăescă din Rusia (lipsa tradițiilor și prejudecăților trade-unioniste și de castă; slăbiciunea — atât numerică, cât și ideologică — a aristocrației muncitorești, răspândirea nelinsemnată a iluziilor reformiste și legaliste în rândurile proletariatului etc.), cât și cauzele influenței și autorității politico-morale ale proletariatului în masele largi populare. Totodată, autorul arată că, deși clasa muncitoare din Rusia a fost compusă din reprezentanții mai multor naționalități, ea era, din punct de vedere internaționalist, cea mai unită clasă socială din țară. În sfîrșit, în privința gradului de organizare, proletariatul rus a reușit să creeze, încă cu mult înainte de 1917, un partid politic de tip nou, partidul bolșevic.

In ceea ce privește particularitățile burgheziei ruse, ele izvorau, după cum arată autorul, din faptul că burghezia în Rusia s-a format ca o clasă socială mai tîrziu decît proletariatul, abia în perioada revoluției din 1905—1907. Cointeresarea în sprijinul material direct al țarismului — din cauza îngustimii pieței interne — iar pe de altă parte frica față de proletariatul revoluționar împingeau burghezia rusă să caute sprijinul și să meargă în alianță cu autocracia țaristă și moșierimea reacționară. În această conciliere trebuie căutate, după părerea autorului, cauzele unor astfel de trăsături ale burgheziei ruse, ca

pasivitatea, conservatorismul, lipsa de voință, lipsa de abilitate și maleabilitate politică, predispoziția pentru metodele brutale de exploatare etc. Pe de altă parte, tot din această cauză burghezia rusă a fost lipsită de autoritate politică-morală în fața poporului și a avut o foarte slabă influență în masele largi, ceea ce să fie cît Rusia era una din cele mai mic-burgheze țări din Europa.

La acestea se adăuga lipsa de omogenitate și unitate a burgheziei ruse. Deosebirile în nivelul de monopolizare și în gradul de dependență față de capitalul străin; caracterul etrogen al componenței sale naționale; diversitatea în metodele activității financiare și industriale, în sfîrșit, rivalitatea dintre Petersburg, predominant ca centru economic al burgheziei, și Moscova, predominantă ca centrul ei politic, împărțeau burghezia în diferite fracțiuni și grupări.

Din toate aceste cauze, deși primul război mondial a dus la creșterea puterii economice a burgheziei ruse, în special a oligarhiei financiare, în persoana acestei burghezii proletariatul rus a avut un adversar relativ slab: cu un grad insuficient de coeziune și organizare, cu o slabă experiență politică, cu un nivel scăzut al conștiinței de clasă.

Pe baza unui bogat material faptic, autorul prezintă în celelalte capituloale lucrării desfășurarea concretă și evoluția luptei dintre muncă și capital în Rusia în perioada martie-octombrie 1917.

A. L.

MIHAIL ANDREEV, *Ватопедската епопея и въпросите на българското геоданно право* (Hrisovul Vatopedului și problemele dreptului feudal bulgar), Sofia, Edit. Academiei Bulgare de Științe, 1965, 195 p.

Hrisovul acordat în anul 1230 mănăstirii Vatoped din Athos de către țarul bulgar Ivan Asan al II-lea are un conținut istorico-juridic de o valoare excepțională, atât pentru studiul dreptului feudal al Bulgariei medievale, cit

și pentru cunoașterea relațiilor bulgaro-bizantine din secolul al XIII-lea. Studiind acest hrisov, profesorul Mihail Andreev pune în lumină mai întii politica țarului bulgar Ivan Asan al II-lea față de populația greacă după bătălia de la Klokoțnița. Cucerind regiuni bizantine locuite de greci, țarul bulgar a urmărit să atragă populația acestor regiuni prin măsuri de toleranță și, mai ales, prin libertăți acordate mănăstirilor Athosului, apreciind puternica influență a clerului asupra acestei populații. Prin hrisovul său din 1230, țarul bulgar hărăzește mănăstirii Vatoped satul Semalto din imprejurimile orașului Serres.

Comparând forma hrisovului bulgar cu aceea a hrisoavelor bizantine, autorul relevă mai cu seamă deosebirile, opinind că actul a fost redactat chiar la Athos, dar că țarul bulgar nu s-a considerat obligat să folosească întru totul formularul hrisoavelor uzitat de cancelaria imperială bizantină. În ceea ce privește conținutul, principalele dispoziții ale actului se referă la proprietatea feudală. Dreptul de stăpinire acordat mănăstirii Vatoped se întindea deopotrivă asupra locuitorilor satului Semalto, asupra posesiunilor lor colective și asupra loturilor lor individuale. S-au acordat mănăstirii imunități administrative și financiare, nu și imunitatea judiciară. Andreev studiază dispozițiile hrisovului privitoare la dările și muncile impuse țărănilor aserviți mănăstirii. El constată că principala obligație servilă era dijma. Corvezile trebuiau prestate după numărul animalelor de tracțiune pe care le posedau țărani.

Figurează în acest hrisov și unele informații privitoare la natura și caracterul autorității suveranului bulgar. În secolul al XIII-lea, țarul Bulgariei avea o putere nelimitată, bazată pe concepția patrimonială și teocratică, potrivit căreia suveranitatea se identifică pe deplin cu proprietatea asupra teritoriului țării, iar autoritatea țarului era de drept divin. Se mai găsesc în hrisovul Vatopedului și unele date referitoare la funcționarii fiscale, alcători denumiri reflectă influența terminologiei bizantine. Cancelaria bulgară din secolul al XIII-lea făcea diferenție între funcționarii statului și boierii țării.

Autorul nu examinează însă caracteristicile întregului domeniu funciar al Vatopedului în raport cu privilegiile acordate acestei mănăstiri prin hrisovul țarului bulgar pentru satul grecesc Semalto. Stăpînirile funciare ale mănăstirilor Athosului nu erau grevate întru totul de sarcinile fiscale ce erau impuse în general domeniului feudalilor laici. Prin hrisovul său din 1230, țarul bulgar a înțeles să respecte însăși tradiția imperială bizantină, care recunoște mănăstirilor Athosului privilegii speciale. Sub rezerva acestei observații, apreciem că monografia profesorului Andreev este consistentă și documentată. Sunt judicios analizate modificările semantice ale concepțiilor juridice romano-bizantine în constituirea dreptului feudal al societății bulgare. Sunt relevante aspectele istorice ale relațiilor bulgaro-bizantine din perioada respectivă.

Autorul utilizează o amplă literatură istorică, citind din istoriografia românească unele lucrări ale lui Damian Bogdan, Valeria Costăchel, P. P. Panaiteanu și Emil Virtosu.

Monografia lui Andreev largșește orizontul istoric al studiilor comparative și merită să fie utilizată de cercetătorii noștri care examinează instituțiile feudale românești în lumeni istorici universale.

Gh. C.

JULIUSZ BARDACH, *Gouvernans et gouvernés en Pologne au moyen âge et aux temps modernes*. Recueils pour l'histoire comparative des Institutions, XXV, p. 255–285.

Continuând cercetările sale privitoare la vechile instituții politice și juridice ale Poloniei, profesorul Juliusz Bardach din Varșovia examinează în acest articol regimul social și politic al statului polon, începând din secolul al X-lea pînă în 1795. Învederind faptul că în Polonia puterea politică a fost exercitată de magnați și de mica nobilime, autorul enumește categoriile sociale guvernante „țara legală” și analizează situația lor juridică în comparația cu „țara reală”, adică cu populația guvernată, alcătuită din orașeni și țărâni.

„Tara reală” nu avea drepturi politice. Chiar și dreptul penal ce se aplica orășenimii și țărănimii era cu mult mai sever decât cel aplicat guvernantilor. Începând din secolul al XV-lea, orășenii și țărani erau socotiți „plebei”, fiind judecați în fața unor tribunale difierite de cele destinate nobilimii. „Plebeii” reprezentau 90% din populația Poloniei.

Cu puterea pe care și-au asigurat-o prin privilegiile de clasă, guvernantii au îngrădit autoritatea monarhiei într-atât, încit Polonia devenise republică nobiliară, păstrând totuși regalitatea: „República ex monarchia et aristocracia mixta”. În secolul al XVI-lea, guvernantii se considerau „națiunea nobiliară”, în secolul al XVII-lea avu loc „anarchia” în guvernanțarea statului, iar în secolul al XVIII-lea guvernantii determinară condițiile care au dus la împărțirea Poloniei.

Gh. C.

* * * *История Югославии*, Москва, Академия Наук СССР, Институт Славяноведения, 1963, vol. I, 735 р.; vol. II, 424 р.

Istoria Iugoslaviei, publicată acum trei ani la Moscova, face parte din seria tratatelor de istorie ale diverselor popoare slave, cu caracter de popularizare, întocmite de către Institutul de slavistică (istoriile Cehoslovaciei, Poloniei, Bulgariei).

Rezultat al muncii unui colectiv larg de specialiști sovietici care s-au afirmat în ultimii ani în domeniul cercetării diverselor probleme de istorie a popoarelor iugoslave (I. V. Bromlei, I. S. Dostian, V. I. Freidson și alții), tratatul de istorie a Iugoslaviei constituie o primă lucrare de sinteză, care îmbrățișează istoria acestei țări de la începuturile ei și pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, atât în istoriografia sovietică, cât și în istoriografia iugoslavă, care pînă în clipă de față nu a mers cu elaborarea tratatului de istorie decât pînă în secolul al XVIII-lea.

Prin structura celor două volume s-a căutat să se urmărească principalele etape în dezvoltarea social-economică, lucru nu tocmai sim-

plu în cazul popoarelor iugoslave, a căror dezvoltare a fost inegală și complexă, desfășurîndu-se în condiții foarte variate. Această dificultate și-a lăsat pecetea în împărțirea inegală a volumelor și a capitolelor, precum și în împărțirea cronologică și pe teritoriî în interiorul capitolelor, adoptată în funcție de materialul istoric concret.

Vol. I are șase părți, cu 40 de capitoile în total. Părțile reprezintă schema de periodizare: perioada dinainte de stabilirea slavilor în Balcani, perioada de înjghebare a relațiilor feudale (secolele VII–XI), a feudalismului dezvoltat (secolele XII–XV); dominația otomană, a Veneției și a Habsburgilor (secolele XVI–XVIII); criza orinduirii feudale, dezvoltarea capitalismului și mișcările de eliberare națională (prima jumătate a secolului al XIX-lea); perioada consolidării capitalismului și a începutului imperialismului (cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Numărul capitolelor variază de la o parte la alta, cel mai mare fiind la ultima parte (10 capitoile). Fiecare capitol tratează istoria economică și politică a unui anumit teritoriu (Serbia, Croația, Macedonia etc.), cu excepția ultimului capitol de la fiecare parte, care tratează laolaltă cultura tuturor regiunilor iugoslave în perioada dată.

Vol. II are trei părți, tratînd perioadele: Revoluția Socialistă din Octombrie, avîntul revoluționar în teritoriile iugoslave și alcătuirea statului iugoslav; Iugoslavia în perioada stabilizării relative a capitalismului și a crizei economice; căderea statului burghez; lupta antifascistă și revoluția populară în Iugoslavia. În cadrul celor opt capitoile, cîte cuprind în total aceste trei părți, expunerea nu mai este făcută pe unitățile teritoriale amintite, ca în vol. I, ci laolaltă, după criteriul fazei de evoluție istorică. Un singur capitol (ultimul) este consacrat culturii iugoslave între 1918 și 1945.

Bazat pe o vastă bibliografie în toate limbile, cuprinzînd aproape tot ce s-a scris despre istoria popoarelor iugoslave pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial (vezi vol. II, p. 333–389), tratatul acesta, în ciuda caracterului său de popularizare, asi-

gură cititorului inițierea în toate problemele de bază ale istoriei Iugoslavie la nivelul actualelor rezultate ale cercetărilor. În expunere și-au găsit oglindire momentele mai importante ale relațiilor cu celelalte popoare din sud-estul Europei.

Cele două hărți și, mai ales, numărul mare de ilustrații constituie un material intuitiv care face volumele mai atractive pentru elevi și studenți, menire pe care autorii au avut-o în vedere în primul rînd.

Înainte de toate însă, *Istoria Iugoslaviei* publicată la Moscova, prevăzută cu indice de nume de persoane, geografice și etnice (vol. II, p. 390 – 424), satisfacse necesitatea tuturor, inclusiv a specialiștilor, de a avea la îndemnă un instrument de informare imediată în problemele care-i pot interesa din trecutul popoarelor iugoslave.

S. I.

MICHAEL NORDBERG, *Les ducs et la royaume. Études sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne. 1392–1407*, Upsala, Svenska Bokförlaget, [1964], XI + 257 p.

Lucrarea de față este teza de doctorat susținută de cercetătorul suedez Michael Nordberg la Facultatea de litere a Universității din Upsala.

Studierea rivalității care a opus la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea pe ducii de Orléans ducilor de Burgundia nu este un fapt nou în istoriografia evului mediu francez. Făcând investigații în arhivele franceze, belgiene și italiene, autorul a găsit însă noi elemente care pot să lămurească mai bine apriga luptă pentru putere dintre cele două case ducale înrudite cu casa regală, luptă care a complicat și mai mult situația internă a Franței, angajată în războiul de 100 de ani.

M. Nordberg împătuă istoricilor care au cercetat înaintea sa această perioadă a istoriei Franței (1392–1407) că au dat curs prea liber tendințelor lor moralizante. Astfel, fratele lui

Carol al VI-lea, ducele Ludovic de Orléans, este judecat prea sever, ca risipitor și lipsit de simțul realității politice. Adversarii săi în schimb, ducii Filip și Ioan de Burgundia, sunt priviți cu multă bunăvoieță. Filip, în special, este considerat ca un politician înțelept și prudent care cauță să pună capăt abuzurilor nepotului său Ludovic de Orléans. M. Nordberg nu este de asemenea de acord nici cu acea concepție a predecesorilor săi care atribuie ducilor de Burgundia unele tendințe „democratice”, făcind din ei un fel de apărători ai cauzei poporului, în numele căruia protestau cu prilejul stabilirii de impozite extraordinare. Această concepție a vechii istoriografii este considerată de Nordberg ca izvorând din prea marele credit acordat surselor narative. Or, cu puține excepții, cea mai mare parte a acestora reflectă interesele și punctele de vedere ale casei de Burgundia. Dorind să evite informațiile deformate furnizate de izvoarele narrative, M. Nordberg arată că în lucrarea sa încearcă să se conducă după metodele istoriografiei moderne, care recomandă o largire considerabilă a ariei investigațiilor. În sensul acesta, Nordberg consacră prima parte a studiului său (capitolele I–III) condițiilor economice și sociale în cadrul căroră s-a desfășurat activitatea politică a ducilor de Orléans și de Burgundia. Autorul prezintă pe larg resursele — posesiuni teritoriale și venituri bănești — ale celor două case ducale, pentru a ilustra mai bine baza materială a puterii lor politice. În continuare este cercetată influența ducilor asupra instituțiilor administrative franceze : bailliages-ele, senechalatelor, camera de conturi, parlamentul din Paris etc. Un loc important este consacrat și problemei regenței, puțin studiată pînă acum, care a fost totuși o problemă centrală a monarhiei franceze în tot timpul domniei lui Carol al VI-lea.

Capitolele IV–VI se ocupă de politica externă față de Italia, Anglia și Germania. Autorul subliniază, în legătură cu politica italiană, încercarea ducelui de Orléans de a trece importantul oraș-port al Genovei împreună cu regiunea înconjurătoare sub suveranitatea regelui Franței, act care ar fi atras după sine serioase avantaje comerciale pentru casa regală. În ce privește politica față de

Anglia, Nordberg atrage atenția asupra poliției ambiguie a ducilor de Burgundia. În calitate de principi francezi și de șefi militari, ducii trebuiau să conducă războiul împotriva Angliei, iar în calitate de conți de Flandra ei trebuiau să restabilească pacea cu această țară, care era principalul furnizor de materie primă pentru industria de postav flamandă. Și cel mai adesea, observă Nordberg, interesele flamande ale ducilor triumfau asupra celor franceze. În sfîrșit, ultimul capitol din partea privitoare la politica externă se ocupă de urearea lui Ruprecht de Vittebsch pe tronul imperial și de toate implicațiile acestui act în legătură cu politica externă a Franței față de Germania.

Partea a treia, cuprinzând capitolele VII—IX, tratează unele probleme de politică internă, din care aceea a loviturii de stat organizată de Ioan fără Frică ocupă locul cel mai important.

În concluzia acestei scurte prezentări putem aprecia carteia lui M. Nordberg ca pe o lucrare plină de interes, deoarece autorul aduce în circuitul cunoștințelor istorice unele aspecte ignore ale gravei crize prin care a trecut regalitatea franceză în timpul celei de-a doua părți a războiului de 100 de ani.

S. C.

JACQUES GODECHOT, *La prise de la Bastille. 14 Juillet 1789*, Paris, Gallimard, 1965, 434 p. + 16 f. pl. (Trente journées qui ont fait la France).

Autorul prezintă, pe baza unui bogat material documentar, principalele evenimente care au precedat și au declanșat mișcarea revoluționară din Franța în 1789. Deși titlul lucrării ar delimita strict această prezentare la evenimentele din vara anului 1789, totuși autorul încadrează aceste date într-o prezentare cu mult mai largă, remarcind în cadrul monografiei atât contextul social-politic al Europei occidentale, cît și situația Franței în secolul al XVIII-lea. În acest sens — de orizont larg — în structura căruia trebuie cu-

noscute, analizate și apreciate evenimentele anului 1789, se încadrează de la început lucrarea publicată de Jacques Godechot, care în capitolele introductive prezintă mișcările sociale din Occident din secolul al XVIII-lea și problemele legate de dezechilibrul structurii sociale în Franță la sfîrșitul aceluiași secol.

În ceea ce privește situația Franței în această perioadă, autorul analizează contradicțiile crescînd dintră dezvoltarea forțelor de producție și noile necesități economice care se dezvoltau în țară, pe de o parte, și structura social-politică de tip feudal, pe de altă parte.

Autorul remarcă de asemenea date semnificative privitoare la structura perimată a organizării administrative provinciale sau centrale, organizare care a creat mari dificultăți în special circulației comerciale și formării pieței naționale.

Prezentînd principalele grupări sociale, cu revendicările și lupta lor, autorul acordă multă atenție structurii țărănimii franceze, care constituia la acea dată principala masă a populației. Așa cum se știe, în două jumătate a secolului al XVIII-lea iobăgia dispăruse aproape complet în Franță, dar rămășițele ei puteau fi întîlnite la fiecare pas. Dacă persoana țărănumi era liberă, pământul pe care trăia era considerat în stăpînirea nobilului. Pentru folosirea lui, țărani plăteau nobililor o rentă fixă în bani sau în natură (censul).

Censul nu era însă singura obligație care decurgea din dreptul feudal; existau nenumărate alte dări (asupra cumpărării și vinzării de bunuri, darea pe semănături etc.). În afara obligațiilor feudale propriu-zise pe care nobiliile le încasau sub forma dijmei în bani, în preajma revoluției se mențineau încă în mare număr așa-numitele servituti personale. Toate acestea au accelerat procesul pauperizării și diferențierii țărănimii (țărani fermieri, dijmași și țărani săraci fără pămînt) mai ales în cursul secolului al XVIII-lea, în perioada decenilor premergătoare revoluției. Mai puțină atenție acordă autorul monografiei prezentării funcțiilor și organizării corporațiilor de breaslă, care au împiedicat într-o bună măsură dezvoltarea industrială propriu-zisă.

Lucrarea prezintă de asemenea interesante și concluzii date privitoare la structura și la componența socială a orașelor, și în special a capitalei, în deceniile premergătoare revoluției.

Pe acest fundal al vieții social-politice și economice, autorul înregistrează suita evenimentelor care au dus la încheierea primei etape revoluționare, o dată cu căderea Bastiliei la 14 iulie 1789.

Monografia prezintă în încheiere un grup semnificativ de ilustrații de epocă, o listă cronologică a principalelor evenimente în succesiunea lor de la 16 decembrie 1773 la 17 iulie 1789, precum și o bibliografie, din care semnalăm următoarele principale teme: criza economică (problema aprovizionării și a subsistenței), complotul aristocrației și tentativa de contrarevoluție (iunie-iulie 1789), primele mișcări populare, ziua de 14 iulie 1789, Parisul — capitala revoluției franceze.

Autorul a reușit să prezinte în lucrare interesante și semnificative aspecte ale evenimentelor care au precedat și au conturat prima perioadă a revoluției, precum și desfășurarea propriu-zisă a evenimentelor politice în contextul general al unei analize economice și social-politice.

Remarcăm și faptul că autorul a publicat anterior, în același cadru de preocupări, o serie de lucrări dintre care amintim: *Les commissaires aux armées sous le Directoire* (1941), *Les institutions de la France sous la révolution et l'Empire* (1951), *La contre-révolution. Doctrine et action 1789—1804* (1961), *La pensée révolutionnaire en France et en Europe (1780—1789)* (1964), *Les révolutions (1770—1799)* (1965).

P. S.

ROBERT MARGERIT, Waterloo. 18 Juin 1815, Paris, Gallimard, 1964, 630 p. + 16 f. ilustr. (Trente journées qui ont fait la France)

Autorul prezintă, pe baza unor largi informații documentare, atât suita evenimentelor, cit și contextul social-politic al Franței și

al puterilor coalizate împotriva Franței napoleoneene în perioada anilor 1814—1815.

Restaurarea dinastiei Bourbonilor, întîmpinată cu atâtă entuziasm de cercurile vechii aristocrații și de unele cercuri ale burgheziei comerciale-industriale, nu s-a făcut totuși prin restabilirea propriu-zisă a regimului feudal, ci pe baza unor noi relații social-economice existente și adînc însărcinate la acea dată. Restaurarea s-a făcut, alifel spus, în limitele impuse de o nouă structură organizatorică de stat, de tip constituțional.

Carta din 4 iulie 1814 „dăruită” poporului francez păstra o bună parte din cuceririle luptelor revoluționare (desființarea completă a unor privilegi nobiliare, păstrarea Codului civil napoleonean, menținerea noii strucuri administrative și judiciare etc.). Carta, cu toate iminentele sale limitări, a transformat totuși Franța într-o monarhie de tip constituțional.

Primul capitol al lucrării, urmărind de aproape prezentarea tuturor elementelor care au determinat înțocmirea lui Napoleon și înfrângerea de la Waterloo, prezintă, în afara noilor condiții în care s-a realizat restaurarea Bourbonilor, date interesante, în cea mai mare parte cunoscute, privitoare la condițiile și la tratatul de pace încheiat la 30 mai 1814 la Paris.

Se știe în genere că de profunde și ce ecou au avut nemulțumirile pădurilor largi ale poporului francez în fața condițiilor de pace stipulate de puterile coalizate în tratatul de pace încheiat. Franța trebuia să renunțe nu numai la toate teritoriile pe care le cucerise în epoca Republicii și a Imperiului, dar trebuia să accepte în mod indirect transferul hegemoniei economice și politice a altor puteri.

Autorul, prezentând în prima parte a lucrării principalele date și caracteristici de ordin social-politic, economic și militar privind Franța în scurta perioadă a primei Restaurații, justifică reușita acțiunii începute la 1 martie 1815 și restabilirea „ordinii” napoleoneene. Recucerirea atât de spectaculoasă a puterii și în genere cea de-a doua domnie a lui Napoleon trebuie înțelese ca o victorie a celor mai liberale pături sociale din orașele

și satele Franței împotriva politicii interne și externe promovate de Bourboni. În acest sens se justifică și încercarea lui Napoleon de a atrage de partea lui burghezia liberală prin acceptarea unei constituții noi (așa-numitul act adițional) și prin acordarea libertății presei.

Lucrarea prezintă în continuare reacțiile spontane ale puterilor europene, care, temindu-se mai ales de faptul că restabilirea Imperiului ar declanșa din nou lupta pentru hegemonia economică și politică în Europa, s-au constituit în noua coaliție împotriva Franței.

Războiul reinceput, coaliția marilor puteri (Anglia, Austria, Prusia și Rusia) a îndreptat împotriva Franței o armată bine instruită, cu un efectiv total de aproximativ 700 000 de oameni.

Sunt prezentate toate aspectele noului conflict armat, care în urma luptei de la Waterloo din 18 iunie 1815 au impus Franței o nouă ocupație și, implicit, abdicarea lui Napoleon.

Înțocmirea lui Ludovic al XVIII-lea în urma trupelor intervenționiste la 8 iulie 1815 a încheiat definitiv epoca atât de frântănată a dominației napoleoneene.

Epilogul acestor evenimente a însemnat închiderea la 26 septembrie 1815 a tratatului de alianță dintre Rusia, Austria și Prusia, cunoscut sub numele de Sfânta Alianță.

Materialul documentar, prezentarea paralelă a diferitelor planuri în care s-au conturat evenimentele descrise și analizate, stilul direct, clar și foarte atrăgător remarcă lucrarea de față alături de cele mai reușite studii de istorie modernă publicate în ultimii ani de istoriografia franceză.

P. S.

GEORGES DUPEUX, *La société française 1789—1960*, Paris, 1964, 295 p. Collection U/Série „Histoire Contemporaine”

În istoriografia franceză din ultimele două decenii se constată o deosebită predilecție pentru cercetarea diferitelor aspecte ale istoriei sociale, privind în special

și contemporană. Printre lucrările remarcabile din acest punct de vedere se înseră și cea de față, care este o sinteză a evoluției sociale a Franței în perioada anilor 1789—1960. Autorul, profesor la Facultatea de litere și științe umane din Bordeaux, concepe lucrarea sa ca pe o istorie a „grupurilor sociale, definite prin locul ocupat în procesul de producție și al diviziunii sociale a muncii, ca pe o istorie a raporturilor lor și a evoluției în timp a acestor raporturi” (p. 6). Evitând termenul de „clase sociale”, pe care-l înlocuiește cu „grupuri sociale”, Georges Dupeux, prin problemele pe care caută să le rezolve, în partea introductivă și în cele patru capitole următoare a înțocmit în realitate o istorie a principalelor clase sociale din Franța care au ieșit victorioase din revoluția din 1789—1793, la care ulterior s-a adăugat și proletariatul.

În partea introductivă, „Les hommes et leurs activités” (p. 9—58), sunt studiate pe bază de date statistice schimbările volumului populației Franței în epoca modernă și contemporană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre, ca, de exemplu, modificările structurii demografice, ale repartiției geografice și ale sectoarelor de activitate profesională, modificări legate de principalele transformări economice. Pe baza datelor folosite, autorul ajunge la concluzia că ritmul de creștere a populației Franței, încrezut mai ales între cele două războaie mondiale, cunoaște din 1946 un nou avînt și că migrațiunea internă a dus de o parte la depopularea satelor, iar de altă parte la sporirea populației orașelor (cele din regiunea pariziană cunoscind o concentrare de 18,6% din totalul populației țării) și că migrațiunea profesională cunoaște unele schimbări importante în sectoarele secundar și terțiar (după clasificarea lui Colin Clark¹) în dauna celui primar, aflat în decădere.

¹ Colin Clark împarte populația în trei sectoare de activitate: 1) *Sectorul primar* unde intră cei care lucrează în agricultură, silvicultură și piscicultură; 2) *sectorul secundar* — cei din industria extractivă și de prelucrare, construcții și lucrări publice; 3) *sectorul terțiar* — toate celelalte activități, adică principalele servicii de distribuție, servicii publice, toate activitățile care nu fac muncă fizică.

În sfîrșit, o deosebită atenție se acordă progreselor economiei franceze, care au determinat modificări importante în structura populației active a Franței, ca și a altor țări din lume.

În capitolul I, „La société française à la fin de l'ancien régime” (p. 59–102), se face o amplă analiză a structurii sociale a populației Franței în ajunul marii revoluției burgheze. Prezentând *structura verticală* a societății, autorul stabilește în perioada cercetată pentru cele trei stări, numite aici „ordine” (clerul, nobilimea și starea a treia), resursele economice, raportul lor numeric și privilegiile unora dintre ele. Relativ la starea a treia afișăm că în 1789 ea reprezenta 98 % din totalul populației, iar că *burghezia* nu era numai populația productivă a orașelor, ci și acea parte a orășenilor care avea venituri numai din practicarea unei profesioni neagrile (p. 69). Prințind la analiza *structurii orizontale* a societății, Georges Dupeux caută să stabilească diversitatea condițiilor sociale, studiind în special păturile sociale din mediul rural, din orașe, și în special din Paris.

Astfel autorul ajunge la concluzia că analiza structurii sociale a societății franceze la sfîrșitul vechiului regim ne lămurește cauza transformării „revoluției aristocratice”, pregătită în 1789 de nobilime împotriva monarhiei, în revoluție burgheză și populară (p. 86).

În capitolul al II-lea, „Vers la société industrielle” (p. 103–164), autorul prezintă consecințele sociale ale marii revoluției burgheze din Franță, cind nobilimea și clerul, vechile clase privilegiate au fost înlocuite la conducerea politică a țării cu burgheria, devenită acum elementul motor al societății, care a găsit în Napoleon Bonaparte un protector, dar și un stăpin, iar în perioada Restaurației drumul unei noi ascensiuni, favorizat de revoluția industrială. Rînd pe rînd sînt studiate transformările suferite de „înfrîntății revoluției” (nobilimea și clerul) și de „beneficiarii revoluției” (țărănește și burghezia). În același capitol se prezintă și condițiile istorice ale formării proletariatului francez pînă la Comuna din Paris. Pornind de la premisa că în Franță revoluția industrială s-a făcut într-un ritm mai lent decît în Anglia și că în industria franceză s-au

păstrat multă vreme alături de fabrică și formele arhaice ale producției, industria de atelier, autorul ajunge la concluzia că în Franță a fost nevoie de mai multe decenii decît în Anglia pentru formarea clasei muncitoare, constituită în ajunul Comunei din Paris.

În capitolul al III-lea, „De la Commune à la Belle Epoque” (p. 165–218), sunt prezentate apariția noilor pături apărute în sinul principalelor clase sociale, transformările pe care le-a suferit marea burghezie și frâmîntările în rîndul mișcării muncitorești franceze de la sfîrșitul secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial. Autorul constată că în această perioadă climatul social din Franța a cunoscut modificări atât de esențiale, încît după primul război mondial această perioadă a fost denumită „La Belle Epoque”. Astfel, marea burghezie este silită să piardă parțial din puterea legislativă și cea executivă, și să renunțe la exercitarea unui control riguros asupra învățămîntului; ea nu a reușit să se moî mențină în domeniul social pe aceleasi poziții ca în economie. În ceea ce privește mișcarea muncitorească se constată o intensificare a luptei pentru organizare sindicală și politică, cu trăsătura specifică de separare absolută a sindicalismului de socialism.

În ultimul capitol, „La société du XXe siècle 1914–1960” (p. 219–286), sunt analizate consecințele primului război mondial în anii 1914–1921, agravarea conflictelor sociale din anii 1930–1945 și tendințele actuale ale evoluției sociale. Astfel sunt explicate rînd pe rînd incetinirea ritmului potențialului demografic, devalorizarea monetară care a dus la inflație, incetinirea ritmului producției industriale și agricole, intensificarea mișcării muncitorești, scizunea din sinul mișcării sindicale (1921), luptele muncitorești de mare amploare (1936) care au permis încheierea unui front popular etc. În legătură cu tendințele actuale ale evoluției sociale, Georges Dupeux studiază perspectivele care stau în fața principalelor clase sociale din Franța pentru accelerarea transformărilor structurale ale țării. El consideră că în 1960 s-a ajuns în Franță la un mod de viață mijlociu, accesibil tuturor claselor sociale, și că diferențierile de clasă în acest

sens săntău mult atenuate, problemă care necesită de altfel discuții.

Lucrarea cuprinde la fiecare dintre cele patru capitole anexe cu o bibliografie pe probleme, cu tabele statistice, diagrame, hărți extrase din documente și o cronologie detaliată a epocii respective, precum și un glosar. Adresându-se în special studenților, activiștilor organizațiilor profesionale și politice, cît și profesorilor, sinteza lui Georges Dupeux referitoare la evoluția socială a Franței pe o durată de aproape două secole reprezintă o contribuție meritorie în domeniul istoriei moderne și contemporane a Franței și un instrument de informare util pentru marele public în general.

C. S.

V. N. VINOGRADOV, *В истоке лейбористской партии 1889—1900*, Москва, Издательство „Наука”, 1965, 445 p.

Autorul nu și-a ales întimplător cadrul istoric. Anul 1889, în care a avut loc Congresul de la Paris al celei de-a II-a Internaționale, constituie un moment de cotitură în istoria întregii mișcări muncitorești britanice. Lupta grevistă a crescut brusc (de la 509 greve cu 118 000 de participanți în 1888 la 1 145 de greve cu 345 000 de participanți în 1889), iar numărul trade-unionurilor a sporit (de la 880 000 de membri în 1889 la aproape 1 500 000 de membri în 1890). Au apărut „noile trade-unionuri”, care și-au deschis larg porțile pentru irlandezi, muncitori necalificați și muncitoare (în trecut, adesea trade-unionurile în loc să atragă femeile muncitoare au dus lupte pentru îndepărțarea acestora din întreprinderi). Sfîrșitul veacului a marcat nu numai avântul luptelor economice ale proletariatului britanic, ci și străduințele muncitorilor de a se rupe din punct de vedere politic și organizatoric de burghezie și a funda un partid politic proletar independent. Un astfel de partid a fost înființat în 1900. Comitetul reprezentării muncitorești și-a schimbat apoi, în 1906, denumirea în Partidul Laborist. Iată de ce anii 1889—1900

reprezintă o etapă deosebită în istoria mișcării muncitorești britanice.

Autorul urmărește și analizează cîteva mari probleme:

1) acțiunile proletariatului britanic: desfășurarea și caracterul grevelor, demonstrațiile pentru ziua de 8 ore de muncă, rolul „noilor trade-unionuri” și al sărbătoririi zilei de 1 Mai în dezvoltarea conștiinței de clasă a muncitorilor;

2) programele și tactica organizațiilor socialistice: Federația social-democrată, Societatea fabiană, Partidul muncitoresc independent;

3) politica burgheziei britanice, metodele și formele folosite pentru a influența ideologic proletariatul.

Bazată pe izvoare de primă mină și pe o vastă literatură, monografia lui V. N. Vinogradov reușește să prezinte viu și interesant imprejurările istorice în care s-a făurit Partidul Laborist și cauzele care au determinat linia lui ideologică-politică.

A. V.

ALAN BARKER, *La guerre de sécession*.
Paris, Editions Seghers, 1964, 319 p.

De mai bine de o sută de ani se tot scrie despre războiul de secesiune și autorii diferitelor lucrări găsesc întotdeauna elemente noi pentru înțelegerea unuia dintre cele mai importante evenimente din istoria modernă a Statelor Unite ale Americii. Printre acestea se inscrie și carteaua istoricului englez Alan Barker, inițial concepută sub forma unor conferințe ținute în 1955 la Universitatea din Cambridge și care abia din anul următor s-a transformat treptat într-un studiu special cu caracter monografic.

Pornind de la o adincă cunoaștere a izvoarelor și istoriografiei problemei, autorul introduce pe cititor în temă prin a-i prezenta „importanța războiului de secesiune”, procedeu puțin folosit de istorici în general. Explicația existenței acestui capitol la începutul lucrării constituie mai mult un pretext pentru istoricul englez, care urmărește prin aceasta să plaseze tema sa în cadrul istoriei universale, să stabili-

lească specificul ei, să dovedească interesul pe care l-a trezit războiul de secesiune pentru europeni, să menționeze principalele moduri de interpretare a problemei în decursul celor o sută de ani, să sublinieze actualitatea unor probleme care preocupau pe eroii acestui război cu un secol în urmă.

Pentru istoricul englez, cauzele acestui război nu se reduc numai la existența sclaviei negrilor, ci ele ar fi rezultat dintr-un complex de împrejurări a căror origine se află chiar în modul de organizare al Uniunii statelor americane îndată după războiul de independență. Constituția, cu modificările aduse în prima jumătate a secolului al XIX-lea, neconsecvența liniei politice a celor două partide de guvernămînt în treburile interne și externe, sporirea teritoriului Statelor Unite ale Americii spre vest și dezvoltarea cu particularități regionale a acestor noi teritorii constituie pentru autor adevaratele „rădăcini ale conflictului”. Istoricul englez insistă în mod deosebit asupra puterii limitate a președintelui, asupra raporturilor dintre Congres și președinte și asupra unor părți din constituția americană, depășită la jumătatea secolului al XIX-lea de realitatea istorică.

În mod separat este studiat de Alan Barker „Sclavajul și aboliționismul”, care după mulți istorici ar fi fost cauza imediată a izbucnirii războiului. și în lucrarea de față se afirmă aceeași lucru, dar istoricul englez caută, în afară de aceasta, să scoată în evidență în special aspectele sociale și economice ale acestei probleme, care ne dă indicații prețioase asupra particularităților regionale ale sclavajului negrilor.

Cu o deosebită competență sunt analizate încercările guvernului și Congresului Statelor Unite ale Americii de a lichida sclavajul în deceniiile care au precedat izbucnirea războiului de secesiune, în capitolul intitulat „Compromisul și eșecul”. *Compromisul* la care se referă autorul reprezintă o suță de măsuri al căror scop era în fapt limitarea și lichidarea treptată a sclavagismului în statele fondatoare ale Uniunii și interzicerea de la început a acestuia în noile teritorii achiziționate în vest. *Eșecul* reprezintă, pe de altă parte, neconse-

vență flagrantă a aplicării măsurilor preconizate drept rezultat al antagonismului ivit între interesele economice ale deținătorilor de mari întinderi de pămînt și ale acelora de capitaluri industriale.

În capitole diferite sunt studiate „Cauzele secesiunii” și „Cauzele războiului”. Autorul respinge ideea existenței unui naționalism sudist care ar fi putut provoca secesiunea și crede mai degrabă în efectele care le-a produs asupra diferitelor grupuri politice din sud dezvoltarea teritorială și extinderea monoculturii. Cât privește izbucnirea războiului drept urmare a secesiunii, istoricul englez consideră că războiul putea fi evitat în cazul secesiunii printr-un compromis între statele din sud și cele din nord numai dacă nordiștii n-ar fi ocupat Fort Sumter, transformat într-un simbol al libertății de către sudiști.

În problema desfășurării războiului, istoricul englez Alan Barker privește operațiile militare în mod separat, căutând să dea lucrării o notă de obiectivitate, și anume „Războiul după optica nordistă” și „Războiul după optica sudistă”. Pentru fiecare dintre beligeranți, autorul expune nu numai obiectivele finale ale planurilor lor de luptă, dar și greutățile campaniilor, scopurile politice ale adversarilor, relațiile celor doi președinți cu generalii lor și cu partidul de guvernămînt, precum și relațiile lor externe, întrucîtva hotărîtoare pentru victoria nordiștilor.

Lucrarea se încheie cu capitolul intitulat „Reconstrucția”, care privește evoluția postbelică a Uniunii refăcute din punct de vedere politic, economic, administrativ și ridică în același timp problema apariției națiunii în Statele Unite după acest război.

Monografia istoricului englez consacrată războiului de secesiune este însoțită de cîteva hărți utile, de un tablou cronologic și de un indice general care ușurează în bună parte urmărirea expunerii. Destinată în special studenților, lucrarea lui Alan Barker, prin problemele pe care le ridică, reprezintă o contribuție remarcabilă a istoriografiei engleze contemporane.

BIZANTINOLOGIE

T. WASILEWSKI, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles*, în „Сборник Радова”, Византолошки Институт, 1964, nr. 8/2, p. 465—482.

Organizarea administrativă dată teritoriului fostului imperiu al lui Samuel după ce a fost cucerit de către bizantini a format obiectul a numeroase discuții. Pentru ținuturile bulgare, puncte de vedere deosebite au fost susținute de N. Skabalanovici, N. Bănescu și V. Zlatarski. În ce privește regiunile sârbești care au făcut parte din imperiul lui Samuel, a prevalat părerea lui V. Laurent, care, pe baza a două sigilii și a unei diplome, a cărei autenticitate este însă contestată, susține că Dioclea, Trebinia și Zahumlja au format o themă a Serbiei (*Le thème byzantin de Serbie*, în „Balcania”, VI, 1943, p. 35—47, și *Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle*, în „Revue des études byzantines”, XI, 1957, p. 185—195).

După Wasilewski, o themă a Serbiei care să includă Dioclea și Trebinia a putut luna naștere abia în 1034, în urma înfrângерii prințului sârb Vojislav. Acesta a căutat să scape de vasalitatea bizantină. Bizantinii numesc atunci ca strateg al Serbiei pe Ljutovid, prințul Zahumliei, care este însă alungat în jurul anului 1042 de Vojislav.

Cu excepția acestei perioade, între anii 1034 și 1042 teritoriul sârb a fost administrat de prinți vasali autohoni, care purtau titlul bizantin de arhoni sau strategi. Ei erau supravegheți de funcționari bizantini, numiți curatori. Principalele sârbești vasale erau legate din punct de vedere administrativ de theme bizantine; Zeta de thema Dyrrachium sau poate de Ragusa, ca și Zahumlja.

În ce privește thema Serbiei, care apare în două sigilii ale lui Constantin Diogene, autorul este de părere că această themă era situată pe malul drept al Savei și pe cursul mijlociu al Dunării și avea capitala la Sirmium. Sub amenințarea expansiunii ungare, capitala themei a fost mutată la Belgrad și apoi la Braničevo și thema începe să se numească Paristrion belgrado-braničevian. Thema dispare o dată

cu cucerirea de unguri a orașului Sirmium și a celor dunărene pînă la Vidin în 1073. În anii următori, o parte din teritoriu este recucerit de bizantini și inclus într-o mare circumscriptie administrativă, ducatul de Niš și Braničevo. Manuel Comnen va recuceri Sirmium în 1165, creînd pentru scurtă vreme un ducat cu același nume.

V. Laurent, într-o notă („Byzantinische Zeitschrift”, vol. 58, 1965, p. 220), respinge părerile lui Wasilewski, considerind că Bizanțul, după grele lupte purtate în secolele X—XI, nu ar fi lăsat ca în flancul Bulgariei țările serbo-croate să dispună de autonomie politică.

E. Fr.

A. HOHLWEG, *Beiträge zur verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen*, München, ed. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, 1965, 186 p.

În ultimile decenii, una dintre temele cele mai des cercetate de bizantiniști este aceea a titlurilor și funcțiilor din complicatul aparat de stat bizantin. Cele mai numeroase studii au urmărit conținutul și evoluția separată a diferitelor funcții, și în această direcție o contribuție remarcabilă revine prof. R. Guillard. Cercetarea organizării administrative pe epoci a cunoscut un aport de studii mai redus, cel mai important și care privește secolele IX—XI fiind al lui H. Ahrweiler.

Intr-o lucrare de disertație inaugurală ținută la Facultatea de filologie din München în 1962, A. Hohlweg s-a ocupat de organizarea administrativă a Imperiului bizantin în vremea Comnenilor. Cu lucrarea sa, Institutul de bizantinistică și filologie neogreacă din München începe colecția „Miscellanea Byzantina Monacensis”, la care între timp, după cunoștința noastră, s-au mai adăugat încă două volume.

În lucrarea de față, autorul caută să prezinte aspectele caracteristice ale organizării

administrative și mijloacele cu ajutorul cărora împărații din dinastia Comnenilor au izbutit să întîrzie procesul de decădere a Bizanțului ce se conturează imediat după moartea lui Vasile al II-lea. Măsurile înnoitoare eficiente luate dovedesc că în mod greșit s-a considerat societatea bizantină dominată de un spirit de conservatorism, anchilozată în tipare de viață care nu mai puteau corespunde noilor condiții istorice.

La început se fac unele considerații pe marginea personalității și activității politice a fiecărui dintre împărații Comneni. Fără a contesta valoarea personală a lui Alexis, credem totuși că aprecierile autorului că acesta ar fi smuls imperiul „de pe marginea prăpastiei” săt exagerate. Bizanțul mai dispunea încă de forțe interne care să-i permită redresarea sub o conducere chibzuită. Activitatea fiului și a urmașului lui Alexis, Ioan, se situează pe linia politică a predecesorului său. Încercările lui Manuil de a crea pentru Bizanț o poziție în centrul politicii europene, irosind în acest scop oameni și bani, a avut drept rezultat prăbușirea frontului asiatic. Ostilitatea contemporanilor pentru acest împărat este explicată de autor atât din cauza politicii sale nerealiste, cât și pentru faptul favorizării elementelor latine. Aprecierea autorului că la baza resentimentelor antilatine ale populației erau cauze economice este pe deplin întemeiată. Cu toate acestea, autorul consideră că o politică antilatină nu era posibilă și dă ca exemplu încercările nereușite ale lui Manuil și apoi ale lui Andronic.

La Andronic Comnenul apreciază favorabil încercările sale de reorganizare a administrației provinciale și în genere reforma aparatului de funcționari și crede că numai timpul scurt de domnie și opoziția latină și a aristocrației funcționărești l-au impiedicat să-și desăvârșească opera reformatoare.

Politica administrativă a primilor Comneni s-a caracterizat prin împărțirea celor mai importante sarcini din stat între membrii familiei imperiale. Citeodată aceștia nu sunt chiar titularii unei anumite funcții importante; ei sunt numai delegați pe lângă un comandant militar sau un înalt domnitar. Au

înăcolă, încit consideră că Bizanțul a cunoscut un fel de domnie colectivă a familiei Comnenilor (p. 16), socotită necesară pentru a contracara acțiunile diferenților pretendenți și uzurpatorii. Manuil a înlocuit politica de familie cu una prolatină, iar Andronic a trecut la o persecuție sistematică împotriva Comnenilor, în care vedea eventuali pretendenți la tron. Autorul consideră că astfel imperiul a fost lipsit de o mare parte a păturii conducețătoare, deși istoria nu a reținut în mod deosebit numele nici unui Comnen care să se fi ilustrat în vremea lui Manuil și a succesorului său în vreo funcție sau comandament militar.

În capitolul următor, autorul se ocupă de modificările aduse titlurilor și mai ales de înmulțirea lor în vremea lui Alexis. Crearea de noi titluri este explicată de autor prin dorința de a acorda membrilor familiei imperiale semne distinctive și ranguri superioare celor deținute de restul aristocrației bizantine. În realitate, noua situație nici se pare că exprimă forme ale ierarhiei feudale, adevărate legături de vasalitate. Noile titluri nu implică și deținerea unei funcții, beneficiarii lor pot primi însărcinări temporare cărora titlul purtat le dă un ascendent special.

În ceea ce privește organizarea armatei, aceasta a cunoscut schimbări esențiale după dezastrul bizantin din anul 1071. Vechea armată a themelor formată din soldați-agricolitori dispare, locul ei fiind luat de trupe de mercenari. Cuvântul themă ca unitate militară se folosește numai rar, pentru a desemna o circumscriptie administrativă. Autorul consideră că totuși Comnenii au încercat să refacă o armată formată din elemente autohtone, aplicând și dezvoltând în acest scop sistemul proniar. Hohlweg crede că în vremea Comnenilor pronia este condiționată de obligații militare. Recrutarea bazată pe loturi militare ar fi căzut în desuetudine încă înainte de Comneni. O încercare de a se reveni la vechiul sistem ar fi provocat reacțiunea violentă a *dunatoi*-lor și ar fi impins imperiul în războaie civile. Totuși nu se poate afirma că în vremea Comnenilor loturile militare ar fi dispuse ex. *Actes de Lavra*, ed. Rou-

illard-Colloomp, p. 122). O novelă a lui Manuil Comnenul caută chiar să le consolideze (Dölger, *Regesten*, II, nr. 1535). Mai mult, în vremea lui Alexis s-au creat noi loturi militare din împărțirea pământurilor confiscate de la maniheeni (Anna Comnena, *Alexiade*, ed. Leib, vol. II, p. 45) sau prin colonizările de pecenegi făcute în regiunea Moglena (Zonaras, Bonn, vol. III, p. 740—741). Colonizarea cu prizonieri de război va fi folosită mai târziu și de Manuil.

În continuare autorul se ocupă de diferențele grade militare, începînd cu *megas domesticus* și statul său major, și apoi de organizația flotei, atribuind lui Alexis meritul de a se fi îngrijit pentru refacerea flotei imperiale. Aceasta însă rămîne totuși de proporții foarte modeste (H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 181). Ea este total neglijată de succesorii săi.

Ceea ce subliniază autorul cu multă dreptate încheiere este faptul că în vremea Comnenilor importanța funcțiilor în armată nu cște mereu aceeași, ea depinzînd de persoanele care o dețin și de increderea acordată acestora de împărat. În această perioadă de devalorizare a rangurilor, totuși acestea marchează importanța funcției. Pe de altă parte, dețină-

torul unui înalt titlu poate primi cele mai felice insarcinări fără ca să dobîndească și o funcție precisă. Cu alte cuvinte, sub Comneni nu a functionat un sistem stabil al ierarhiei funcțiilor.

Situația militară-politică și economică în vremea Comnenilor a reclamat o regrupare și centralizare a forțelor. Unitățile administrative devin tot mai mici și mai numeroase, apărarea lor este preluată în genere de puterea centrală. Totuși răscoalele din provinciile periferice și necurmătele războaie cu vecinii au zădărnicit eforturile puterii centrale și au incurajat tendințele de autonomie ale unor guvernatori locali, contribuind astfel la o fărâmătare care va pregăti cucerirea Bizanțului de latini în 1204.

Indicii de nuine și de termeni ușurează consultarea acestei cărți, care aduce unele precizii în ceea ce privește organizarea administrativă a Bizanțului într-o perioadă de mari transformări, generate de desăvîrșirea procesului de feudalizare a societății bizantine. Autorul nu leagă însă transformările de acest factor esențial din istoria Bizanțului.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

LIVIA BACIRU, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea*, în „*Studii și cercetări de documentare și bibliologie*”, 1965, nr. 3, p. 273—298

Problema identificării și a datării unor manuscrise și cărți vechi nedatate preocupă de mult știința istorică și filologică din țara noastră, ca și din alte țări.

Filigranologia și-a recăpătat în ultimul timp pe deplin drepturile ca una dintre cele mai eficace mijloace de datare. Se caută mijloace moderne de reproducere căt mai obiectivă a filigranelor, pentru a elmina cu totul aspectele subiective care intervenau la copierea lor la calc și la redesenare. Tot mai insistent

se pune problema întocinirii unor noi albume de filigrane pe țări sau pe grup de țări etc.

Livia Baciru, în studiu ei foarte interesant, reproduce cele 54 de filigrane care se întîlnesc pe hirtia cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea și aflate în fondul de „*Carte românească veche*” al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Pe marginea analizei filigranelor, autoarea constată unele lucruri pline de interes. Ne arată că tipăriturile chirilice aparute la noi în țară pînă la înființarea primei mori de hîrtie la Brașov au fost imprimate pe hirtie italiană (în cea mai mare parte).

Prima carte românească (din fondul analizat) care a fost tipărită pe hirtie autohtonă este *Octoiul mic slavonesc* din 1557 (Bra-

șov). De la această dată toate cărțile românești tipărite pe teritoriul țării noastre folosesc hirtie indigenă.

Un deosebit interes prezintă constatăriile Liviei Bacîru cu privire la evoluția tipurilor și variantelor de filigran ale morii de hirtie din Brașov, care furniza covîrșitoarea majoritate a hirtiei pentru tipăriturile românești.

Studiul oferă explicații convingătoare în ce privește variantele accluași tip de filigran și posibilitățile de încadrare cronologică a lor. L. Bacîru redă într-un tablou sinoptic filigranele celor 33 de tipărituri românești aflate în fondul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, analizind nu numai primul exemplar, ci și toate dubletele. Astfel nu se oferă un instrument nou pentru stabilirea anului de tipărire și identificare a unor tipărituri anonime de pe teritoriul țării noastre apărute în secolul al XVI-lea. Este suficient pentru exemplificare să ne referim la următoarea constatare a autoarei: „Posibilitățile de datare cu ajutorul filigranelor sunt și ele multiple. De exemplu, dacă rădăcinile încoronate se găsesc în altă carte, nedescrisă în tabel, ele constituie un indiciu sigur că tipăritura este în orice caz post 1546 – anul înființării morii din Brașov (care folosea acest simbol pentru filigran. – L. D.) – și în nici un caz post 1561, anul primei cărți din colecția noastră în care apare noua marcă a acestei mori: scutul cu coroană deasupra” (p. 281). Am ales acest exemplu nu la întîmplare, cîndatorită faptului că studiul filigranului *Evangeliarului slavo-român* ne-a dus la aceeași constatare.

Nu putem să încheiem secură noastră semnalare despre inițiativa valoroasă a Liviei Bacîru fără a ne exprima dorința de a vedea continuată această muncă, studiindu-se după același model în toate bibliotecile mai mari filigranele cărților românești vechi. Este evident că ea va trebui să fie extinsă și asupra cărții germane și maghiare din țara noastră, pentru că și aceste tipărituri vor putea să ofere unele precizări folosite pentru identificarea tipăriturilor anonime.

L. D.

www.dacoromanica.ro

NICOLA BOŠNAKOV, TVETAN SIMEONOV și MARIA VASILEVA, *Grivija, Plevna, Smîrdan (1877–1878)*, Sofia, Tipografia de stat „Gh. Dimitrov”, 120 p.

Apărută în limbile română și bulgară sub egida Direcției muzeelor militare din Plevna, lucrarea *Grivija, Plevna, Smîrdan (1877–1878)* valorifică preocupările științifice și de popularizare ale colectivului de muzeografi format din Nicola Bošnakov, Tvetan Simeonov și Maria Vasileva. Volumul este bogat ilustrat cu hărți, facsimile, reproduseri după tablourile realizate de Nicolae Grigorescu, Savă Henția, Carol Popp de Szathmary etc.

Cartea cuprinde șapte capitole, intitulate „Bulgarii și români de-a lungul secolelor”, „Participarea poporului român la războiul de eliberare rusu-turc (1877–1878)”, „Pregătirea și începutul războiului”, „Grivița-Plevna”, „Vidin-Smîrdan”, „În memoria eroilor”, „Prietenie pe veci”.

Cu privire la relațiile româno-bulgare în cursul veacurilor trecute, în volum se arată că „prietenia dintre bulgari și români are adinei rădăcini istorice” (p. 5). În epoca renașterii bulgare și a luptei pentru libertate și independență națională, numeroși revoluționari bulgari care s-au refugiat pe pămîntul românesc au găsit înțelegere și sprijin la populația de la orașe și sate. Localitățile București, Ploiești, Giurgiu, Brăila, Galați și Alexandria au devenit centre ale emigrației bulgare. Pe teritoriul țării noastre s-au organizat cetele de patrioți bulgari care, trecind Dunărea, au dezlănțuit lupta împotriva cotropitorilor turci. În timpul răscoalei din aprilie 1876, poporul român s-a solidarizat activ cu lupta eroică a poporului bulgar pentru scuturarea jugului otoman. În România s-au tipărit pînă în 1878 numeroase cărți, ziară, manuale și reviste bulgare, care au jucat un rol de seamă în dezvoltarea culturală și politică a poporului bulgar. Astfel au fost editate în țara noastră: *Nedelnicul* lui Sofroni Vracianski (1806), *Riben bucvăr* (Abecedarul cu pești) al lui P. Beron (1824), „Bălgarska starina” (revista „Antichitatea bulgara”) (1865), „Periodicin spisanie na Bălgarsceto knijovno drujestvo” (Revista periodică a Asociației literare bulgăre).

re) (1870), *Pesni i stihovoreniia* (Cinletec și poezii) de Hristo Botev și St. Stambulov (1875), ziarele „Bădăștnost” (Viitorul), „Branitel” (Apărătorul), „Svoboda” (Libertate), „Nezavisimost” (Independența), „Zname” (Flamura), „Duma na Bălgarschite emigranti” (Cuvintul emigrantilor bulgari), „Nova Bălgaria” (Bulgaria nouă) etc.

Analizând participarea poporului român alături de armata rusă și de voluntarii bulgari la războiul din 1877–1878, autori descriu eroismul, curajul, spiritul de sacrificiu de care au dat doavă ostașii noștri în bătăliile memorabile de la Grivița, Plevna, Vidin, Smirdan, Rahova, Lom, Tibăr, Arcear, Inovo, Opanet, Pordim, Teliș, Gorni Dibnik, Semeret, Trăstenik, Hrileț și a. În lucrare sunt evocate figurile eroilor români căzuți în lupta aprigă cu turcii: Valter Mărăcineanu, Gheorghe Sonțu, Ene Constantinescu, I. V. Elefterescu, Dimitrie Gănescu, Ion Gr. Năstase și mulți alții. Autorii relevă că „în acest război ostașii români au luptat vitejește și cu abnegație.

„Ei nu numai au atacat în mod eroic redutele turcești, dar au răbdat cu fermitate toate lipsurile și neajunsurile războiului” (p. 12).

În amintirea ostașilor români s-au ridicat monumente albe de piatră la Grivița, Opanet și Rahova. „Jertfele scumpe date de poporul român – se arată în volum – în războiul de eliberare n-au fost uitate” (p. 13). Mausoleul din Grivița, muzeul din Pordim păstrează și astăzi mărturii vîi ale glorioaselor fapte de arme săvîrșite de oștenii români pe teritoriul Bulgariei în lupta pentru cucerirea independenței naționale a popoarelor român și bulgar.

Cu prilejul reeditării, lucrarea ar avea de elăstigat în conținut dacă autori ar completa unele aspecte ale contribuției poporului român la războiul din 1877–1878 pe baza datelor cuprinse în volumul al IV-lea din tratatul *Istoria României*, apărut în Editura Academiei (1964).

I. B.

Rubrica „Însemnări” a fost întocmită de: M. Rusenescu, Ioana Constantinescu, Alvina Lazea, Gh. Cronț, S. Iancovici, S. Columbeanu, P. Simionescu, C. Șerban, Al. Vianu, E. Frances, L. Demény, I. Babici.

ABONAȚI-VĂ PENTRU ANUL 1967

**la publicațiile periodice editate de
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

**STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE
ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPEÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE — IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE**

**Abonamentele se primesc la oficile poștale, agențiiile poștale,
factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.**

„*Studii*”, revistă de istoric, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * **Din Istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl., vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- Sub red. acad. C. Daicoviciu și Miron Constantinescu, **Destăriarea monarhiei austro-ungare**, „Biblioteca Historica Romaniae I”, 1964, 263 p., 9,25 lei.
- D. M. Pippidi și D. Berciu, **Din Istoria Dobrogel**, vol. I, „Biblioteca Historica Romaniae II”, 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.
- * * * **Brève histoire de la Transylvanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii III”, 1965, 468 p., 38 lei.
- Valentin Al. Georgescu, **Preamînarea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protîmisiș în Tara Românească și Moldova**, colecția „Biblioteca istorică XII”, 1965, 418 p., 23 lei.
- Cronica Ghieuleștilor. **Istoria Moldovei între anii 1695—1754**, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriadna Camariano-Cioran, colecția „Cronicile medievale ale României V”, text grecesc însoțit de traducere, glosar și indice, 1965, 809 p., 38 lei.
- * * * **Inscriptiile medievale ale României**, vol. I, **Orașul București, 1395—1800**, 1965, 936 p., 62 lei.
- Ion Popescu-Puțuri et collab., **La contribution de la Roumanie à la victoire sur le fascisme**, „Biblioteca Historica Romaniae 8”, 1965, 160 p., 5,25 lei.
- Alexandru Graur, **La romanité du roumain**, „Biblioteca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. Curticăpeanu, **Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie**, „Biblioteca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,76 lei.
- N. Adâniloae și Dan Berindei, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Biblioteca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- * * * **Die Agrarfrage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichts-eissenschaftler**, Budapest, 4.—9. Mai 1964, 1965, 211 p., 23 lei.
- * * * **Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtswissenschaftler**, Budapest, 4.—9. Mai 1964, 1965, 88 p., 17,50 lei.
- * * * **La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Histories du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest**, „Biblioteca Historica Romaniae, Monographie I”, 1965, 291 p., 12 lei.
- * * * **Nouvelles études d'histoire, IIIe vol.**, publicées à l'occasion du XIIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, 508 p., 29 lei.
- * * * **Documents Romaniae Historiae, B. Țara Românească**, vol. I. (1247—1500) 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI, (1626—1627) 1965, 596 p., 28 lei.
- * * * **Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea**, vol. II, Moldova, 1966, 795 p., 41 lei.
- George Kraus, **Cronica Transilvaniei 1608—1685**, 1965, 606 p., 27 lei.
- D. Protase, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei**, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- * * * **Cronicile turești privind țările române. Extrase**, vol. I, see. XV — mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.